

<p>Засновники журналу: Білоцерківський національний аграрний університет ПВНЗ "Університет економіки і підприємництва" ПП "Інститут економіки, технологій і підприємства"</p> <p>Головний редактор: Даниленко А.С., д.е.н., проф., акад. НААНУ</p> <p>Заступник головного редактора: Стельмашук А.М., д.е.н., професор Капітанець С.В., к.п.н., доцент</p> <p>Редакційна рада: Варченко О.М., д.е.н., професор Капітанець Ю.О., к.е.н., доцент Малік М.Й., д.е.н., проф., академік НААНУ</p> <p>Редакційна колегія: Баланюк І.Ф., д.е.н., проф. Борщовецька В.Д., к.п.н. Івашук Н.Л., д.е.н., професор Качан Л.М., к.с.-г.н. Кузьмін О.Є., д.е.н., професор Паска І.М., д.е.н., професор Пупентейло П.Р., д.е.н., професор Сатир Л.М., д.е.н., професор Свиноус І.В., д.е.н., професор Семів Л.К., д.е.н., професор Шевчук Я.В., д.е.н. Шевчук Л.Т., д.е.н., професор Шуст О.А., д.е.н., професор</p> <p><i>Зарубіжні вчені:</i> Василь Симчера, д.е.н., професор (Росія) Мірослав Сватош, д.е.н., професор (Чехія) Станіслав Шидло, д.е.н., професор (Польща) Тетяна Вархолова, д.е.н., професор (Словаччина) Йозеф Оленські, д.е.н., професор (Польща)</p> <p>Наукові редактори: Джерелейко С.Д., к.е.н., доцент Кеменяш І.Г., к.е.н. Нянько В.М., к.е.н., доцент Сава А.П., к.е.н., с.н.с. Хома Д.М., к.е.н., доцент</p> <p>Редактор: Федоришина Л.М., д.е.н., доцент</p>	<h1>СТАЛИЙ РОЗВИТОК ЕКОНОМІКИ</h1> <p>Міжнародний науково-виробничий журнал</p> <h2>1 2019 (42)</h2>	
	Зміст	
	<u>Економіка та управління національним господарством</u>	
	Стельмашук А.М. ОРГАНІЗАЦІЙНО-МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ РИНКУ АГРАРНОГО СТРАХУВАННЯ З ДЕРЖАВНОЮ ПІДТРИМКОЮ.....	5
	Свиноус І.В., Хомяк Н.В., Гаврик О.Ю. МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ТРАКТУВАННЯ ЗМІСТУ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ КАТЕГОРІЙ «КОНКУРЕНЦІЯ» І «КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ».....	15
	Дашко І.М. ПРОБЛЕМИ ПІДВИЩЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ УКРАЇНИ.....	22
	Гуда Н.Е. ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЦІНОУТВОРЕННЯ В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ УКРАЇНИ.....	30
	Гонак І.М. СТВОРЕННЯ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ УКРАЇНИ ТА НАДАННЯ ЇЙ ТОМОСУ ПРО АВТОКЕФАЛІЮ: НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА ТА ЕКОНОМІЧНИЙ ЕФЕКТ.....	36
	<u>Світове господарство</u> <u>і міжнародні економічні відносини</u>	
	Молдован Е.С., Капітанець С.В. ОКРЕМІ АСПЕКТИ МІЖНАРОДНОГО ДОСВІДУ ЗДІЙСНЕННЯ БЕЗМИТНОЇ ТОРГІВЛІ.....	44
	Король М.М., Говда В.-Є.В. ВПЛИВ ЗАСТОСУВАННЯ ОСНОВНИХ ЗАСАД ПОВЕДІНКОВОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ТЕОРІЇ НА ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК ПРОВІДНИХ КРАЇН СВІТУ.....	51
	Карась О.С. КЛАСТЕРНИЙ ПІДХІД ЯК ЕФЕКТИВНИЙ МЕХАНІЗМ РОЗВИТКУ ДЕРЖАВНО-ПРИВАТНОГО ПАРТНЕРСТВА.....	59
	<u>Економіка та управління підприємствами</u>	
Крисанов Д.Ф. СТРАТЕГІЧНЕ УПРАВЛІННЯ МОДЕРНІЗАЦІЄЮ ПІДПРИЄМСТВ У КОНТЕКСТІ ПОГЛИБЛЕННЯ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ ДО ЄС.....	65	
Красностанова Н.Е., Привалова Н.В. СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ УПРАВЛІНСЬКОГО СЕГМЕНТУ РИНКУ ПРАЦІ ТА ЇХ ВПЛИВ НА МЕХАНІЗМ МОТИВАЦІЇ.....	75	
Ліснічук О.А., Копотун А.М. ПЕРЕВАГИ ТА НЕДОЛІКИ ВИКОРИСТАННЯ КРИПТОВАЛЮТИ НА ПІДПРИЄМСТВАХ: СУЧАСНИЙ ДОСВІД ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ.....	84	
Каткова Н.В., Циганова О.С. ФОРМУЛЮВАННЯ ДЕФІНІЦІЇ «СИСТЕМА КОНТРОЛІНГУ».....	91	
Сарай Н.І. МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ОЦІНКИ КОНКУРЕНТНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ПІДПРИЄМСТВА.....	97	
Мороз С.Г. ДОСЛІДЖЕННЯ РЕГУЛЯТОРНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ РОЗВИТКУ МАЛОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА.....	103	
Силенко О.М., Терьошина О.В. ГЕНЕРУВАННЯ ВЛАСНИХ ІНВЕСТИЦІЙНИХ РЕСУРСІВ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВ.....	108	

<p>Свідоцтво про державну реєстрацію: серія KB № 16753-5327P від 10.06.2010 р.</p> <p>перереєстрацію: серія KB № 20300-10100 НР від 23.09.2013 р.</p> <p>Рекомендовано до друку Вченою радою Білоцерківського національного аграрного університету, протокол № 4 від 13 березня 2019 р.</p> <p>Затверджено Постановою Президії ВАК України від 22 грудня 2010 р. № 1-05/8 як наукове фахове видання України (економічні науки)</p> <p>Затверджено наказом Міністерства освіти і науки України від 07.10.2015 № 1021 як наукове фахове видання України (економічні науки)</p> <p>Журнал входить до таких національних та міжнародних наукометричних баз реферування та індексування: Національна бібліотека України імені В.І. Вернадського (www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe) Index Copernicus Journals Master List, Польща (http://journals.indexcopernicus.com/+_p24781498,3.htm)</p> <p>Матеріали журналу знаходяться у вільному доступі на сайті: www.unieper.km.ua</p> <p>Підписано до друку 18 березня 2019 р.</p> <p>Адреса редакції: 29016, м. Хмельницький, вул. Львівське шосе, 51/2 тел. (096) 01-09-709 www.unieper.km.ua sv.kapitanets@gmail.com</p> <p>Тираж 120 прим. Формат 70x108/16. Папір офсетний. Ум. друк арк. 20,1</p> <p>Віддруковано з готових діапозитивів в СМП «ТАЙП» вул. Чернівцька, 44 б, м. Тернопіль, 46000</p> <p>Усі права захищені. Передрук дозволяється лише зі згоди автора.</p> <p>©Білоцерківський національний аграрний університет © ПВНЗ “Університет економіки і підприємництва” © ПП “Інститут економіки, технологій і підприємництва”</p>	<p><u>Розвиток продуктивних сил, регіональна економіка, демографія, соціальна економіка і політика</u></p> <p>Голод А.П., Федоришина Л.М. СОЦІАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ОРГАНІЗАЦІЇ МІЖНАРОДНОГО В'ІЗНОГО ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ..... 115</p> <p>Лісогор Л.С., Руденко Н.В. МОТИВАЦІЯ ПРОФЕСІЙНОГО РОЗВИТКУ ПРАЦІВНИКІВ ЯК ЧИННИК ПІДВИЩЕННЯ ЇХ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ..... 121</p> <p>Гончаренко І.В., Богославська А.В., Михалко Г.М. СОЦІАЛЬНО ВІДПОВІДАЛЬНИЙ МАРКЕТИНГ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ..... 128</p> <p>Брич В.Я., Охота В.І., Гунько С.І. СТРАТЕГІЧНЕ УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ ТУРИСТИЧНОЇ ТА ГОТЕЛЬНО-РЕСТОРАННОЇ ІНДУСТРІЇ В РЕГІОНІ..... 133</p> <p>Тріпак М.М. СОЦІАЛІЗАЦІЯ ІНКЛЮЗИВНИХ ІНСТИТУЦІЙ ТА МОРАЛЬНОСТІ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ СИСТЕМИ..... 141</p> <p>Нечитайло У.П., Машіко К.С. МІСЦЕВІ БЮДЖЕТИ ЯК ФІНАНСОВИЙ ІНСТРУМЕНТ РОЗВИТКУ ГІРСЬКИХ ГРОМАД... 147</p> <p>Оверчук В.А. УДОСКОНАЛЕННЯ МЕДИКО-СОЦІАЛЬНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ У КОНТЕКСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ НА ПРАЦЮ..... 157</p> <p>Папп Д.Д. СУЧАСНИЙ СТАН ЕКОЛОГІЧНОЇ СВІДОМОСТІ ТА ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ НАСЕЛЕННЯ ЗАКАРПАТТЯ ТА НАПРЯМКИ ЇХ ФОРМУВАННЯ..... 164</p> <p><u>Економіка природокористування і екологія</u></p> <p>Дзядикевич Ю.В., Любезна І.В., Розум Р.І. НАПРЯМИ ПОКРАЩЕННЯ ЗЕМЛЕУСТРОЮ В УКРАЇНІ..... 172</p> <p>Лазарєва О.В. ОЦІНКА СТАЛОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ..... 178</p> <p><u>Інноваційно-інвестиційна діяльність</u></p> <p>Семів Л.К. СОЦІАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ У СВІТЛІ КОНЦЕПЦІЇ «ТРИКУТНИК ЗНАНЬ»..... 186</p> <p><u>Облік, аналіз і аудит</u></p> <p>Цебень Р.Л. СУЧАСНИЙ СТАН ТРАНСФЕРТНОГО ЦІНОУТВОРЕННЯ ЯК ІНСТРУМЕНТУ ОПОДАТКУВАННЯ ПІДПРИЄМСТВ В УКРАЇНІ..... 195</p> <p>Шульга С.В., Кушнір Є.О. СУТНІСТЬ ТА ОСНОВНІ ЕЛЕМЕНТИ ПРОФЕСІЙНОЇ АУДИТОРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ..... 201</p> <p><u>Фінансово-кредитна система</u></p> <p>Силенко С.А. ВПЛИВ ПОДАТКОВОГО СТИМУЛЮВАННЯ НА ЦІНОУТВОРЕННЯ ТА ПОПУЛЯРИЗАЦІЮ ЕЛЕКТРИФІКОВАНИХ АВТОМОБІЛІВ..... 208</p>	
		Автори номера 217
		Хроніка подій. Повідомлення 223

<p>Founders of the journal: Bila Tserkva National Agrarian University Private Institution of Higher Education “University of Economics and Entrepreneurship” Private enterprise “Institute of Economics, Technologies and Entrepreneurship”</p> <p>Chief editor: Danylenko A.S., dr.econ.sc, prof., acad. of NAAS</p> <p>Deputy chief editor: Stelmashchuk A.M. dr.econ.sc., prof. Kapitanets S.V., cand.p.sc., assoc. prof.</p> <p>Editorial Council Varchenko O.M., dr.econ.sc., prof. Kapitanets Yu.O., cand.econ.sc., assoc. prof. Malik M.Y., dr.econ.sc., prof., acad. of NAAS</p> <p>Editorial Board: Balaniuk I.F., dr.econ.sc., prof. Borshchovetska V.D., cand.p.sc. Ivashchuk N.L., dr.econ.sc., prof. Kachan L.M., cand. of agric. sc. Kuzmin O.Ye., dr.econ.sc., prof. Paska I.M., dr. econ.sc., prof. Putsenteilo P.R., dr.econ.sc., prof. Satyr L.M., dr.econ.sc. Svynous I.V., dr.econ.sc., prof. Semiv L.K., dr.econ.sc., prof. Shevchuk Ya.V., dr.econ.sc. Shevchuk L.T., dr.econ.sc., prof. Shust O.A., dr.econ.sc.</p> <p>Foreign scientists Vasiliy Simchera, dr.econ.sc., prof. (Russia) Miroslav Svatosh, dr.econ.sc., prof. (Czechia) Stanislav Shydlo, dr.econ.sc., prof. (Poland) Tetiana Varkholova, dr.econ.sc., prof. (Slovakia) Jozef Olenski, dr.econ.sc., prof. (Poland)</p> <p>Scientific editors: Dzhereleiko S.D., cand.econ.sc., assoc. prof. Kemeniash I.H., cand.econ.sc. Nianko V.M., cand.econ.sc., assoc. prof. Sava A.P., cand.econ.sc., senior research fellow Khoma D.M., cand.econ.sc., assoc. prof.</p> <p>Editor: Fedoryshyna L.M., dr.econ.sc, assoc. prof.</p>	<h1 style="margin: 0;">SUSTAINABLE DEVELOPMENT OF ECONOMY</h1> <p style="margin: 0;">International scientific and production journal</p> <h2 style="margin: 0; color: red; text-decoration: underline;">↑ 2019 (42)</h2>	
	Contents	
	<u>Economy and management of a national economy</u>	
	Stelmashchuk A.M. ORGANIZATIONAL AND METHODOLOGICAL BASES OF THE MARKET FORMATION OF AGRARIAN INSURANCE WITH STATE SUPPORT.....	5
	Svynous I.V., Khomiak N.V., Havryk A.Yu. METHODOLOGICAL APPROACHES TO THE INTERPRETATION OF THE CONTENT OF SOCIAL AND ECONOMIC CATEGORIES “COMPETITION” AND “COMPETITIVENESS”	15
	Dashko I.M. PROBLEMS OF INCREASING THE COMPETITIVENESS OF UKRAINIAN INDUSTRIAL ENTERPRISES.....	22
	Huda N.E. STATE REGULATION AND PECULIARITIES OF PRICING IN THE AGRICULTURAL SECTOR OF UKRAINE.....	30
	Honak I.M. CREATION OF THE ORTHODOX CHURCH OF UKRAINE AND GIVING TOMOS OF THE AUTOCEPHALOUS TO IT: NATIONAL SECURITY AND ECONOMIC EFFECT	36
	<u>World economy and international economic relations</u>	
	Moldovan E.S., Kapitanets S.V. SOME ASPECTS OF INTERNATIONAL EXPERIENCE OF DUTY-FREE TRADE IMPLEMENTATION.....	44
	Korol M.M., Hovda V.-Ye.V. THE INFLUENCE OF THE APPLICATION OF THE MAIN CONCEPTS OF THE BEHAVIOUR ECONOMIC THEORY ON ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE LEADING COUNTRIES OF THE WORLD.....	51
	Karas O.S. CLUSTER APPROACH AS AN EFFICIENT MECHANISM DEVELOPMENT OF PUBLIC-PRIVATE PARTNERSHIP.....	59
<u>Economy and enterprises management</u>		
Krysanov D.F. STRATEGIC MANAGEMENT OF MODERNIZATION OF ENTERPRISES IN THE CONTEXT OF DEEPENING INTEGRATION OF UKRAINE TO THE EU.....	65	
Krasnostanova N.E., Pryvalova N.V. MODERN TRENDS IN DEVELOPMENT OF THE MANAGEMENT SEGMENT OF LABOUR MARKET AND THEIR IMPACT ON THE MOTIVATION MECHANISM.....	75	
Lisnichuk O.A., Kopotun A.M. THE ADVANTAGES AND DISADVANTAGES OF USING CRYPTOCURRENCIES ON THE ENTERPRISES: CONTEMPORARY EXPERIENCE AND PROSPECTS DEVELOPMENT.....	84	
Katkova N.V., Tsyganova O.S. FORMULATION OF THE DEFINITION “CONTROLLING SYSTEM”.....	91	
Sarai N.I. METHODOLOGICAL BASES OF ESTIMATION OF THE COMPETITIVE POTENTIAL OF ENTERPRISE.....	97	
Moroz S.H. RESEARCH OF REGULATORY POLICY IN THE FIELD OF DEVELOPMENT OF SMALL ENTREPRENEURSHIP..	103	

<p>The collection is recommended to the type by the Scientific Council of Bila Tserkva National Agrarian University, protocol № 4 from 03.03.2019</p> <p>Licence of government registration of printed mass media KB № 16753-5327P from 10.06.2010</p> <p>Re-registered: Licence of government registration of printed mass media KB № 20300-10100 HP from 23.09.2013</p> <p>Approved as a scientific professional editions of Ukraine (Resolution of the Presidium of the Higher Attestation Commission of Ukraine: № 1-05/8; issued 22.12.2010)</p> <p>by the Order of Ministry of Education and Science of Ukraine from 07.10.2015, No 1021 as scientific professional editions of Ukraine (economic sciences)</p> <p>ISSN 2308-1988 (Print) ISSN 2308-2011 (Online)</p> <p>Signed for printing 18.03.2019</p> <p>Address of the editorial: 29016, Khmelnytsky, str. Lviv highway, 51/2 tel. (096) 01-09-709 www.uniep.km.ua sv.kapitanets@gmail.com</p> <p>The journal is included in the following national and international scientometric databases of abstracting and indexing: <i>National Library of Ukraine named after V.I. Vernadsky</i> (www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe) <i>Index Copernicus Journals Master List, Poland</i> (http://journals.indexcopernicus.com/++p24781498,3.htm)</p> <p>Materials of the journal are freely available on the site: www.uniep.km.ua</p> <p>Format 70x108/16. Offset paper. Printing is offset. Con. print pages 20,1</p> <p>Circulation is 120 copies.</p> <p>It has been printed from ready slides in SMP «TYPE» str. Chernivetska, 44, Ternopil, 46000</p> <p>All the rights reserved Reprinting is permitted only with the consent of the author.</p> <p>©Bila Tserkva National Agrarian University ©PIHE "University of Economics and Entrepreneurship" ©PE "Institute of Economics, Technologies and Entrepreneurship"</p>	<p>Sylenko O.M., Teroshyna O.V. GENERATION OF OWN INVESTMENT RESOURCES OF FINANCIAL PROVISION OF INNOVATIVE DEVELOPMENT OF ENTERPRISES.....</p>	108
	<p>Development of productive forces, regional economics, the demography, social economics and politics</p> <p>Holod A.P., Fedoryshyna L.M. SOCIAL PROBLEMS OF THE ORGANIZATION OF INTERNATIONAL CROSS-BORDER TOURISM IN UKRAINE.....</p>	115
	<p>Lisogor L.S., Rudenko N.V. MOTIVATION OF PROFESSIONAL DEVELOPMENT OF EMPLOYEES AS A FACTOR OF IMPROVING THEIR COMPETITIVENESS.....</p>	121
	<p>Honcharenko I.V., Bohoslavskaya A.V., Mykhalko H.M. SOCIALLY RESPONSIBLE MARKETING IN PROVIDING THE COMPETITIVENESS OF AGRICULTURAL TERRITORIES.....</p>	128
	<p>Brych V.Ya., Okhota V.I., Hunko S.I. STRATEGIC MANAGEMENT OF THE DEVELOPMENT OF THE TOURISM, HOTEL AND RESTAURANT INDUSTRY IN THE REGION.....</p>	133
	<p>Tripak M.M. SOCIALIZATION OF INCLUSIVE INSTITUTIONS AND MORALITY UNDER THE CONDITIONS OF THE GLOBAL ECONOMIC SYSTEM.....</p>	141
	<p>Mashiko K.S., Nechytailo U.P. LOCAL BUDGETS AS A FINANCIAL INSTRUMENT FOR DEVELOPMENT OF MOUNTAIN COMMUNITIES.....</p>	147
	<p>Overchuk V.A. IMPROVEMENT OF MEDICAL AND SOCIAL EXPERTISE IN THE CONTEXT OF PROVIDING THE RIGHT OF PERSONS WITH DISABILITY AT WORK.....</p>	157
	<p>Papp D.D. THE MODERN STATE OF ENVIRONMENTAL CONSCIOUSNESS AND ENVIRONMENTAL CULTURE OF THE POPULATION OF TRANSCARPATIA AND DIRECTIONS OF THEIR FORMATION.....</p>	164
	<p>Environmental economics and ecology</p> <p>Dziadykevych Yu.V., Liubezna I.V., Rozum R.I. DIRECTIONS FOR IMPROVEMENT OF LAND MANAGEMENT AND LAND USE IN UKRAINE.....</p>	172
	<p>Lazarieva O.V. THE ASSESSMENT OF THE RURAL AREAS SUSTAINABLE DEVELOPMENT.....</p>	178
	<p>Innovation and investment activities</p> <p>Semiv L.K. SOCIAL RESPONSIBILITY IN THE LIGHT OF "KNOWLEDGE TRIANGLE" CONCEPT.....</p>	186
	<p>Accounting, analysis and audit</p> <p>Tseben R.L. CURRENT STATE OF TRANSFER PRICING AS AN INSTRUMENT FOR TAXATION OF ENTERPRISES IN UKRAINE.....</p>	195
	<p>Shulha S.V., Kushnir Ye.O. ESSENCE AND MAIN ELEMENTS OF PROFESSIONAL AUDIT ACTIVITY.....</p>	201
	<p>Financial and credit system</p> <p>Sylenko S.A. INFLUENCE OF TAX STIMULATION ON PRICING AND POPULARIZATION OF ELECTRIC VEHICLES....</p>	208
	<p>INFORMATION ABOUT THE AUTHORS.....</p>	217
<p>CHRONICLE OF EVENTS. MESSAGE.....</p>	223	

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ НАЦІОНАЛЬНИМ ГОСПОДАРСТВОМ

УДК: 368. 5 (477)

JEL Classification: G 22, Q 18, Q 19

*Стельмащук А.М.,
д-р екон. наук, професор, головний науковий
співробітник науково-дослідної частини,
Подільський державний аграрно-технічний університет*

ОРГАНІЗАЦІЙНО-МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ РИНКУ АГРАРНОГО СТРАХУВАННЯ З ДЕРЖАВНОЮ ПІДТРИМКОЮ

Постановка проблеми. Однією з провідних галузей в Україні є сільське господарство експортоутворююча галузь, що забезпечує значні надходження до бюджету країни та надає мільйонам українців робочі місця. Крім того, ефективність функціонування аграрного сектора економіки України, насичення ринку стратегічно важливими видами продукції та задоволення потреб споживачів є головним завданням аграрної політики держави. Однак досліджувана галузь, на відміну від інших, вирізняється високим ступенем ризиків.

Це пов'язане з тим, що сільське господарство є сферою діяльності, на успішну результативність якої значною мірою впливають різноманітні фактори, зокрема погодні та кліматичні, дію яких у багатьох випадках контролювати неможливо. Тому основою розвитку сільського господарства, його збалансованості та стабільності виступає страхування сільськогосподарської діяльності.

Важливо відзначити, що аграрне страхування займає центральне місце в системі господарювання країн, що базуються на ринкових засадах, забезпечуючи, з одного боку, надійний страховий захист від ризиків суб'єктів ринкових відносин, страховий захист майнових інтересів членів суспільства та потреби економіки в інвестиційних ресурсах – з іншого боку. Крім того страхування є невід'ємним елементом економічних відносин сільськогосподарських підприємств різних форм власності. Таким чином, непередбачуваність природних чинників у поєднанні із умовами ринкового середовища, що характеризується високим рівнем конкуренції, підвищують ризикованість функціонування сільськогосподарських підприємств, що вимагає від керівництва впровадження дієвих механізмів захисту від таких ризиків, прерогативою яких є ефективне аграрне страхування з державною підтримкою.

Система страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою здатна значно ефективніше забезпечувати відшкодування сільгоспвиробникам, ніж це робить держава своїми прямими виплатами з резервного фонду Державного бюджету України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження в зазначеній сфері останнім часом суттєво активізувалися серед вітчизняних науковців. Вагомий внесок у теорію та методологію страхових відносин в аграрній сфері внесли такі вчені, як: Б. Борисова [1], О. Борсук [2] К. В. Грушко [3], Л. Гутко [4], О. Кобилянська [5], А. Кондрашихін [6], І. Кушнір [8], Г. Матвієнко [9], Т. Мостенська [10] А. Наумов [11], О. Непочатенко [12], С. Нужна [13], П. Стецюк [17], Н. Тарельник [18] та інші. За результатами аналізу їх останніх досліджень і публікацій встановлено, що існуючий рівень невизначеності, мінливості, ймовірності та ризиковості аграрного виробництва потребує подальших глибоких досліджень щодо формування і функціонування ринку аграрного страхування в Україні, відповідно до стандартів та принципів організації страхової діяльності в країнах Європейського Союзу. Особливо важливими і невіршеними залишаються питання щодо обґрунтування організаційно-методичних основ формування ринку аграрного страхування з державною підтримкою.

Постановка завдання. Метою публікації є обґрунтування сутності ринку агрострахування, визначення основних організаційно-методичних засад його формування, проведення структурної характеристики його структурних елементів та оцінки ефективності функціонування існуючого ринку страхування сільськогосподарської продукції в Україні, а також обґрунтування напрямів удосконалення процесу агрострахування, зокрема формування ринку аграрного страхування з державною підтримкою.

Виклад основного матеріалу дослідження. Наукою і передовим зарубіжним, а також вітчизняним досвідом підтверджено, що досягнення продовольчої незалежності і підвищення

добробуту населення країни можливе лише за стабільного функціонування сільськогосподарських підприємств, яке можливе через зменшення ризиків їх діяльності. Відомо, що процес виробництва сільськогосподарської продукції не завжди передбачуваний, оскільки в технологічному процесі приймає участь земля, насіння, техніка, добрива та інші ресурси, ефективність яких залежить від їх якості та своєчасності виконання технологічних робіт та досягнення продуктивної збалансованості. Тому аграрії намагаються мінімізувати втрати від непрогнозованих подій, які створюють ризик [1; 2].

Наприклад в рослинництві, щоб отримати високий, (запрограмований) урожай, потрібно забезпечити оптимальні умови для росту рослин (наприклад збалансованість NPK, рівень вологості чи тепла), не допустити через несприятливі погодні умови порушення оптимальних термінів посіву, збирання урожаю чи виконання інших важливих сільськогосподарських робіт [1; 2; 5]. Але іноді виходить навпаки — через порушення збалансованості факторів, вплив несприятливих факторів посилюється, тобто функціонує закон мінімуму (бочка Лібіха). За цим Законом рівень урожайності залежить від фактора, показник якого забезпечує мінімальну врожайність. Наприклад, рівень внесення азотних добрив запрограмований на врожай озимої пшениці 100 ц зерна з гектара, рівень внесення фосфорних добрив розрахований на 75 ц з гектара, сума активних температур у вегетаційний період забезпечує врожай 90 ц/га, а сума опадів у вегетаційний період забезпечує лише 50 ц зерна з гектара. При зазначених рівнях факторів господарство фактично отримує урожай 50 ц з гектара (на рівні мінімального фактора). І в цьому випадку не допоможе додаткове внесення добрив – це будуть лише зайві, непродуктивні витрати. Підвищення (регулювання) врожайності можна досягти (в даному випадку) лише шляхом запровадження зрошення, тобто шляхом покращення мінімального фактора. Відповідна система ризиків недоотримання і втрати сільськогосподарської продукції виникає також при порушенні оптимальних термінів виконання основних технологічних робіт – посіву культур та збирання урожаю.

Крім перелічених факторів ризиковими є ще й події навколишнього середовища, які можуть пошкодити сільськогосподарські культури. До основних сільськогосподарських ризиків відносять: посуху; надлишок опадів, який може призводити до повені; град, що механічно пошкоджує або й знищує рослину; заморозки; шкідників; хвороби [5; 12].

Аналогічно ризики виникають і в тваринництві. Відомо, що сільськогосподарські тварини потрібно щоденно своєчасно і повноцінно нагодувати, а також захистити чи вилікувати від хвороб і в результаті отримати продукцію та продати її. Якщо ж фермеру не вистачило кормів або якщо тварини захворіли і більше не дають свою продукцію, він отримує фінансові збитки.

Тому для зменшення впливу ризикових факторів на результати сільськогосподарського виробництва необхідно розвивати аграрне страхування, яке є найважливішим інструментом управління ризиками у більшості випадків. Дослідженням виявлено, що у сучасному світі найбільш надійним інструментом управління ефективністю аграрного виробництва визнане агрострахування. Агрострахування – це механізм управління усіма сільськогосподарськими ризиками, який забезпечує часткову чи повну компенсацію суб'єкту господарювання втрат через негативний вплив погоди і природних ризиків [4; 9]. Встановлено, що існуючі альтернативи агрострахування, такі як протиградові сітки, системи зрошення й іригації, вітрові установки в садах потребують капітальних вкладень на етапі їх придбання та встановлення. Захищають вони тільки від певних типів ризиків, до того ж більшості агровиробників це просто фінансово непосильне. При цьому визначено, що затягування з проведенням комплексного реформування сільськогосподарських підприємств, а також відсутність коштів призвело до того, що страхування врожаю сільськогосподарських культур проводилося в небагатьох підприємствах. З метою розширення страхового ринку за основними видами сільськогосподарської продукції до обов'язкових видів страхування було віднесено також страхування урожаю зернових культур і цукрових буряків сільськогосподарськими підприємствами всіх форм власності. За іншими ризиками страхування здійснювалося в добровільній формі. Проте щодо використання обов'язковості чи добровільності здійснення страхування врожаю і надалі існують різні думки, адже як одна форма, так і інша мають низку своїх переваг та недоліків.

Встановлено, що у міжнародній практиці, на сьогодні, не існує позитивного досвіду функціонування обов'язкової системи страхування врожаю, оскільки, як виявилось, обов'язкова система страхування врожаю стала додатковим "податком", адже результатом запровадження обов'язкового страхування врожаю стають невиправдані витрати для сільськогосподарських виробників та нестабільне страхування.

Необхідно відзначити, що Україна вже обрала шлях запровадження системи обов'язкового страхування врожаю сільськогосподарських культур. Цим заходом зроблено спробу дати поштовх розвитку страхування на засадах обов'язковості та державної підтримки (часткової компенсації страхових внесків за рахунок бюджетних коштів). Окремі кращі практики засвідчують про ефективність такого заходу. При цьому необхідно відзначити при фінансових затрудненнях, за умови добровільності, система страхування врожаю в Україні матиме кращі перспективи розвитку, оскільки обов'язкова форма призводить до задіяння двох базових принципів, дотримання яких є необхідною передумовою ефективною та стабільною страховою системою, а саме принципу актуарної збалансованості та принципу достовірної інформації. Натомість, добровільна система створює

передумови для формування зацікавленості та не сприяє використанню викривлених стимулів обох сторін страхового процесу. Таким чином, обидві форми страхування можуть бути ефективними в залежності від рівня раціональності їх вибору й обґрунтованості впровадження.

З метою здійснення об'єктивного підходу до оцінки і обґрунтування ефективності розвитку сфери аграрного страхування доцільно дослідити поставлену проблему в історичному ракурсі, тобто від початку впровадження страхування в сільському господарстві України. В процесі дослідження виявлено, що створення системи законодавства про страхову діяльність в Україні розпочалося з прийняттям Декрету Кабінету Міністрів України «Про страхування» [1; 3; 4].

Встановлено, що формування та функціонування страхових відносин в аграрній сфері базується і нерозривно пов'язано з еволюційним процесом організації виробництва, переробки та реалізації сільськогосподарської продукції. Дослідження процесу становлення та розвитку страхування необхідно розглядати як важливий етап усвідомлення його сутності й значимості у процесі нейтралізації ризиків аграрної сфери [9; 12].

Етапи розвитку аграрного страхування нерозривно пов'язані з: перманентними суспільно-економічними трансформаціями, які мають зазвичай циклічний характер; розвитком товарно-грошових відносин; формуванням правил, норм й культури страхових відносин у суспільстві; усвідомленням суб'єктами страхування економічної необхідності та доцільності спільної співпраці тощо.

Важливим поштовхом для розвитку вітчизняного ринку аграрного страхування стало прийняття у 2004 р. Закону України «Про державну підтримку сільського господарства України» [11], в якому узагальнено основні підходи до субсидування страхових платежів для аграріїв. Виявлено, що протягом 2005–2008 рр. з державного бюджету виділяли кошти на компенсацію частини страхових внесків під час страхування врожаю у таких обсягах: 2005 р. – 5,8 млн грн; 2006 р. – 11,7 млн грн; 2007 р. – 47,8 млн грн; 2008 р. – 72,8 млн грн відповідно [10]. Завдяки державній підтримці аграрного страхування за вказаний період утричі збільшилась застрахована площа з 390,6 тис. га до 1170,0 тис. га. За цей проміжок часу зросла кількість укладених договорів зі страхування сільськогосподарських культур на 56 %. Потужними темпами (більше ніж у 12 разів) – зросла загальна сума зібраних страхових премій – з 12,8 млн грн у 2005 р. до 155,4 млн грн – у 2008 р. [1; 6; 8].

Активізація ринку аграрного страхування у 2005–2008 рр. пов'язана з виділенням компенсації у розмірі 50% страхових платежів виробникам сільськогосподарської продукції, які застрахували свої посіви. Субсидування страхових премій здійснювалося лише для шести видів сільськогосподарських культур, а саме: озима пшениця; жито; ярий ячмінь; соняшник; кукурудза на зерно і цукрові буряки.

За 2005–2008 рр. майже удвічі зросла кількість страхових компаній (з 33 до 62), які надавали страхові послуги за програмою субсидування. Основними страховими продуктами, які реалізували страховики на ринку аграрного страхування стали: комплексне (мультиризикове) страхування; індексне страхування врожайності; страхування кількох (груп) ризиків (град, град-пожежа, обрані ризики, від одного конкретного ризику, індекс погоди) [1; 6; 8; 17]. Наведені показники підтверджують ефективність агрострахування з використанням державної підтримки.

Однак за період фінансової кризи (2009–2010 рр.) вітчизняний ринок аграрного страхування зазнав негативних змін. Незначні обсяги страхування сільськогосподарських культур у 2009–2010 рр., в основному, пояснюються недостатністю фінансових ресурсів у виробників сільськогосподарської продукції. За умов припинення державної фінансової підтримки сільськогосподарського страхування відбулося зменшення страхового забезпечення на 20–30% [1; 6; 17].

Враховуючи критичну ситуацію в сфері агрострахування, було здійснено відповідне удосконалення менеджменту. Зокрема, для координації дій учасників ринку аграрного страхування та захисту їх соціально-економічних інтересів у 2011 році було створено аграрне страхове бюро України для забезпечення консолідації зусиль держави, виробників сільськогосподарської продукції та страховиків щодо побудови ефективної системи страхування аграрної продукції.

Визначено, що досягнення поставленої мети було можливе виключно за умов виконання певних завдань, які полягають у сприянні: розвитку прозорого, ефективного та платоспроможного ринку страхування сільськогосподарської продукції; формуванні системи надання високоякісних страхових послуг, які повною мірою відповідають інтересам і потребам страхувальників та захисті інтересів учасників страхового бюро [10; 18].

Враховуючи доведений позитивний вплив держави на ефективність страхової діяльності, великі надії в організації сталого розвитку агрострахування покладаються на повноцінну реалізацію прийнятого у 2012 р. Закону України «Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою» № 4391-VI від 9 лютого 2012 р. [15], за яким планувалася суттєва активізація процесу покриття страхуванням сільськогосподарських ризиків, проте аграрії протягом 2012–2013 рр. очікуваних субсидій не отримували. У 2013 р. спостерігалось незначне зростання основних показників порівняно з 2011–2012 рр. Так, розмір застрахованих площ був найвищим за останні 5 років (879 тис. га). Цей показник зріс на 18% або на 152 тис. га.

Сучасна динаміка змін ринку аграрного страхування свідчить про позитивні тенденції його розвитку. Проте, необхідно зазначити, що пропозиція на ринку аграрного страхування поки що суттєво

переважає попит на страхові послуги. Лише до 5% сільськогосподарських культур покрито страховим захистом. Натомість в Іспанії, США, Канаді цей показник становить 80%, 70% та 55% відповідно [11; 17]. Наведені порівняльні показники свідчать про невикористаний потенціал розвитку сільськогосподарського страхування за умов дотримання паритету інтересів між усіма учасниками страхового процесу.

В Україні вже 16 страхових компаній отримали ліцензії на здійснення страхування ризиків у сільському господарстві. За структурою ринку аграрного страхування 84% страхових компаній є членами аграрного страхового пула: "Домінанта"; "Страхові гарантії"; "Брокбізнес страхування" та "Українська аграрно- страхова компанія". Решту 16% ринку займають компанії, які надають страхові послуги з добровільного та банківського (заставного) аграрного страхування: "Інго-Україна"; "АСКА"; "ПЗУ Україна"; "Оранта"; "Оранта-Січ" та "Провідна" [4; 8; 13].

Узагальнення процесу становлення і розвитку страхування загалом, як і аграрного зокрема, дає підстави засвідчити таке:

1) існує бажання селян здійснювати сільськогосподарську діяльність за умов безпечності, прогнозованості та очікуваного рівня доходності;

2) виявлена зацікавленість аграріїв у функціонуванні страхового ринку як соціально-економічного середовища, в якому реалізуються їх страхові інтереси;

3) встановлена необхідність формування еквівалентності економічних відносин у системі координат виробників сільськогосподарської продукції, страхових компаній та держави щодо організації та функціонування конкурентоспроможного страхового ринку;

4) визначена доцільність формування системи консолідованої відповідальності між суб'єктами аграрного страхування з приводу наявних сільськогосподарських ризиків, які покриваються страхуванням.

За результатами проведеного дослідження окреслено ключові перспективи подальшого функціонування ринку аграрного страхування в Україні на основі Закону України "Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою", в якому визначені концептуальні засади страхування ризиків в сільському господарстві, відповідно до існуючих вимог та директив Європейського Союзу щодо страхування.

1. Необхідною умовою розвитку сучасної моделі ринку аграрного страхування є підвищення рівня страхової культури, як основи взаємодії між суб'єктами страхового процесу. Забезпечення прийнятної рівня страхової культури сприятиме: фінансово-економічній освіченості селян у сфері страхування; інформаційній обізнаності страхувальників щодо пропонуваного страхових продуктів; встановленню партнерських взаємовідносин між страховиком та страхувальником; швидкому, якісному й справедливому врегулюванню страхових випадків, а також підвищенню рівня комунікаційних та інформаційних зв'язків між суб'єктами страхового процесу.

2. Ефективність та функціональність ринку аграрного страхування багато в чому залежить від рівня його інфраструктурного та інституціонального забезпечення щодо координації дій, спрямованих на вирішення двох взаємопов'язаних питань: а) гарантування страховиком здійснення страхових виплат страхувальнику у разі настання страхової події згідно з умовами, передбаченими договором сільськогосподарського страхування; б) забезпечення рентабельності, платоспроможності та ліквідності страховика, який надає відповідні послуги у сфері аграрного страхування.

3. Реалізація потенційних можливостей розвитку національного виробництва та переробки сільськогосподарської продукції має передбачати створення і функціонування сучасного ринку аграрного страхування з відповідними інноваційними страховими продуктами, які за своїми кількісними і якісними параметрами будуть задовольняти майнові інтереси аграріїв у страховому захисті. У цьому контексті постає необхідність у використанні сучасних технологій менеджменту страхової діяльності та управління бізнес-процесами (андерайтинг ризиків, актуарні розрахунки, укладання договорів страхування, врегулювання збитків, перестраховування, бюджетування, управління фінансовими потоками страхової компанії, застосування інформаційних технологій у страховому бізнесі тощо) страховика з метою підвищення інвестиційної привабливості ринку аграрного страхування в Україні.

Необхідно відзначити, що в Україні, ще починаючи з 2005 року, намагаються впровадити систему державної підтримки страхування сільськогосподарських ризиків. Відповідний механізм використання коштів, що спрямовуються на відповідні цілі, частково був прописаний у Законі України «Про державну підтримку сільського господарства України» від 24.06.2004 № 1877-IV, частково – у Постанові КМУ «Порядок використання коштів державного бюджету, що спрямовуються для фінансової підтримки виробництва продукції тваринництва та рослинництва» від 06.05.2005 р. № 325. Протягом 2005-2008 рр. суми, що виділялися з цієї метою, щороку зростали, що свідчило про позитивну динаміку роботи ринку агрострахування та про усвідомлення державою важливості підтримки агрострахування як вагомий інструмент управління сільськогосподарськими ризиками в Україні. Однак, як показує історичний аналіз досліджуваних питань, незважаючи на те, що у 2005-2008 рр. у державних бюджетах виділялися кошти на часткову компенсацію вартості страхових премій з

урахуванням розширення переліку культур, за страхування врожаю яких можна було отримати страхову субсидію, сільськогосподарське страхування не отримало належного розвитку. У 2008 році було застраховано лише 1,7 % сільськогосподарських угідь. В результаті субсидовані страхові продукти не відповідали потребам.

Встановлено, що основними причинами, які зумовили низький рівень страхування сільськогосподарських ризиків агропідприємствами стали:

- недостатність у агровиробників фінансових ресурсів;
- недотримання аграріями агротехнологічних вимог вирощування культур;
- необізнаність та недовіра до сфери страхування.

Необхідно відзначити, що всі ці попередні напрацювання стали основою для розробки нового базового Закону України "Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою" і подолання всіх минулих недоліків для успішної його реалізації в аграрному секторі економіки України.

З 01.07.2012 р. Законом № 4391 в Україні запроваджено програму державної підтримки сільськогосподарських товаровиробників шляхом надання з державного бюджету субсидування для оплати частини страхового платежу (страхової премії) за договорами агрострахування.

Великі надії в активізації розвитку і підвищення ефективності агрострахування покладаються на повноцінне впровадження в практику Закон України Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою від 09.02.2012 № 4391-VI [15]. Зазначений Закон спрямований на забезпечення як захисту інтересів держави та сільськогосподарських товаровиробників, так і додаткового контролю за виконанням сільськогосподарськими товаровиробниками технічних умов, регламентів, методик вирощування та культивування сільськогосподарської продукції.

Необхідно зазначити, що якщо раніше страхові компанії, що займалися агрострахуванням, здійснювали діяльність відповідно до ліцензії з майнового страхування, то зараз, завдяки змінам, внесеним до ст. 6 Закону про страхування, ліцензування діяльності зі страхування агропродукції, стало головною вимогою до страховиків, які мають право здійснювати страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою, є відповідність їх нормам Закону про страхування, обов'язковість отримання ліцензії на здійснення відповідного виду страхування та членство в Аграрному страховому пулі (далі — Пул), як цього вимагає ст. 15 Закону № 4391.

Тобто, на компенсацію вартості страхових платежів можуть розраховувати лише ті сільгоспвиробники, які застрахували свою продукцію в компаніях, що входять до Пулу, та отримали ліцензію від Нацкомфінпослуг на страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою.

Виявлено, що на сьогодні із 16 страхових компаній, що отримали відповідну ліцензію на здійснення страхування сільськогосподарської продукції, лише чотири є членами Пулу.

Для ефективного функціонування системи агрострахування крім Закону № 4391 має бути прийнято низку нормативних і регламентних документів, оскільки типові (стандартні) договори розробляються для кожного страхового продукту чи окремої культури.

На сьогодні вже розроблені і діють такі нормативні і регламентні документи:

- Порядок та умови надання сільськогосподарським виробникам державної підтримки, затверджений постановою № 813, згідно з яким державна підтримка надається аграріям у формі компенсації до 50% вартості страхового платежу;

- Вимоги щодо участі страхових компаній (страховиків) у страхуванні сільськогосподарської продукції з державною підтримкою, затверджені наказом № 611 та розпорядженням № 1671;

- Порядок та умови ведення страховиками персоніфікованого (індивідуального) обліку договорів страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою, затверджений наказом № 760 та розпорядженням № 2677. Документ зобов'язує страховиків вести персоніфікований (індивідуальний) облік таких договорів у розрізі страхувальників та об'єктів страхування. Цей облік має здійснюватися страховиком шляхом ведення реєстру в електронній формі;

- наказ № 660 та розпорядження № 1968, якими затверджено 10 нормативних документів щодо страхування площ посівів озимих зернових сільськогосподарських культур з державною підтримкою від сільськогосподарських ризиків на період перезимівлі: зокрема Умови страхування площ посівів, Стандартні страхові тарифи, форма Стандартного договору, форма Страхового акта тощо.

Наразі всі сільгоспвиробники за державними програмами закупівель та учасники субсидованих програм страхуються на однакових умовах, за стандартними договорами та мають однакові базові ставки премій. Є уніфікація критеріїв, договорів, процедур огляду підприємств та врегулювання.

Страхові компанії приймають на страхування культури за собівартістю виробництва (витратами) або за вартістю майбутнього врожаю.

Зазвичай рівень застрахованої врожайності визначається за середньою врожайністю по господарству за попередні п'ять років.

Повинна також визначатись і вартість одиниці сільськогосподарської продукції, хоча деякі компанії можуть прийняти на страхування культури за вартістю в попередньому році.

При страхуванні за витратами сільгоспвиробник одержить компенсацію коштів, витрачених на вирощування культур (за вирахуванням франшизи), а при страхуванні вартості врожаю він зможе компенсувати вартість урожаю у разі його загибелі або зниженні врожайності через вплив застрахованих ризиків.

Відповідно до положень Податкового кодексу, страхові премії належать до витрат подвійного призначення, тому повинна виконуватися умова щодо взаємозв'язку застрахованих ризиків із господарською діяльністю сільськогосподарського товаровиробника [14].

Укладення договорів добровільного страхування сільськогосподарських ризиків, у тому числі сільськогосподарської продукції з державною підтримкою, регламентується пп. 140.1.6 п. 140.1 ст. 140 вищезазначеного Кодексу, першим абзацом якого встановлено, що до складу витрат підприємства-страхувальника відносяться будь-які витрати зі страхування ризиків загибелі врожаю та інших ризиків платника податку, пов'язаних із провадженням ним господарської діяльності, в межах звичайної ціни страхового тарифу відповідного виду страхування, що діє на момент укладення такого страхового договору.

Щодо дати збільшення сільгоспідприємством у податковому обліку витрат на суму страхових платежів зазначимо, що об'єктом страхування у даному випадку є ризик втрати врожаю конкретної сільськогосподарської культури або загибелі чи вимушеного забою тварин даного виду і віку. У зв'язку з цим витрати у вигляді страхового платежу за зазначеним договором страхування відносяться до складу податкової собівартості саме цієї культури чи виду тварин, оскільки згідно з п. 138.8 ст. 138 Податкового кодексу собівартість виготовлених та реалізованих товарів складається з витрат, прямо пов'язаних з виробництвом таких товарів. До того ж п. 138.9 цієї статті визначено, що до складу інших прямих витрат, які включаються до собівартості, включаються всі інші виробничі витрати, які можуть бути безпосередньо віднесені на конкретний об'єкт витрат.

Таким чином, витрати на страхування сільськогосподарських культур чи тварин, птиці, риби тощо відповідно до п. 138.4 ст. 138 Податкового кодексу визнаються витратами того звітного періоду, в якому визнано доходи від їх реалізації.

Визначення страхової суми і страхового платежу за зазначеними договорами страхування встановлено статтями 9 та 10 Закону № 4391.

Так, страхова сума при страхуванні врожаю сільськогосподарських культур і багаторічних насаджень встановлюється у договорі страхування на підставі страхової вартості майбутнього врожаю, рівня страхового покриття і застрахованої площі.

Страхова сума при страхуванні сільськогосподарських тварин, птиці, кролів, хутрових звірів, бджолосімей, риби та інших водних живих ресурсів і тваринницької продукції встановлюється в договорі страхування на підставі їх страхової вартості.

Розмір страхового платежу (страхової премії) встановлюється у договорі страхування між страхувальником і страховиком як добуток страхової суми і страхового тарифу, визначеного для кожного виду сільськогосподарської продукції, а також диференційованого в розрізі областей України.

Водночас аграрії можуть страхувати не лише посіви і тварин, а й будь-яке інше майно (нерухомість, транспортні засоби, сільськогосподарську техніку тощо). Для відображення у податковому обліку страхових внесків за іншими страховими ризиками також застосовується пп. 140.1.6 п. 140.1 ст. 140 Податкового кодексу.

Висновки з проведеного дослідження. Аграрне страхування займає центральне місце в системі господарювання країн, що базуються на ринкових засадах, забезпечуючи надійний страховий захист від ризиків суб'єктів ринкових відносин.

Система страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою здатна значно ефективніше забезпечувати відшкодування сільгоспвиробникам, ніж це робить держава своїми прямими виплатами з резервного фонду Державного бюджету України. Агросстрахування – це механізм управління усіма сільськогосподарськими ризиками, який забезпечує часткову чи повну компенсацію суб'єкту господарювання втрат через негативний вплив погоди і природних ризиків.

Необхідною умовою розвитку сучасної моделі ринку аграрного страхування є підвищення рівня страхової культури, як основи взаємодії між суб'єктами страхового процесу.

Ефективність та функціональність ринку аграрного страхування багато в чому залежить від рівня його інфраструктурного та інституціонального забезпечення.

Бібліографічний список

1. Борисова В. А. Страховий захист ресурсного потенціалу АПК: монографія. 2-ге вид. перероб. і доп. Суми: Видавництво "Довкілля", 2010. 199 с.
2. Борсук О. М. Страхування сільськогосподарських ризиків як метод підвищення інвестиційної привабливості галузі. *Вісник аграрної науки*. 2010. № 4. С. 77-79.

3. Грушко В. І. Вплив глобальних та інтеграційних процесів на розвиток інститутів фінансового ринку України. *Економічний вісник Донбасу*. 2009. № 4 (18). С. 110-114.
4. Гутко Л. М. Становлення та розвиток сільськогосподарського страхування в Україні. *Агроінком*. 2008. № 3-4. С. 79-82.
5. Кобилянська О. М. Ризик як економічна категорія та його особливості в аграрному виробництві. *Економіка АПК*. 2008. № 1. С. 140-145.
6. Кондрашихін А. Б. Вимірковальний підхід до оцінки підприємницьких ризиків в аграрному виробництві. *Економіка АПК*. 2009. № 11. С. 62-65.
7. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80/ed19960628?lang=uk> (дата звернення: 12.02.2019).
8. Кушнір І. В. Забезпечення страхового захисту аграрних товаровиробників. *Облік і фінанси АПК*. 2011. № 1. С. 149-155.
9. Матвієнко Г. А. Роль державного регулювання в страхуванні аграрних підприємств. *Агросвіт*. 2009. № 2. С. 35-39.
10. Мостенська Т. Л., Скопенко Н. С. Ризик-менеджмент як інструмент управління господарським ризиком підприємства. *Вісник Запорізького національного університету*. Серія: Економічні науки. 2010. № 3 (7). С. 72-79.
11. Наумов А. О. Класифікація ризиків в міжнародній практиці. *Економіка та держава*. 2007. № 1. С. 38-41.
12. Непочатенко О. О., Пушка О. В. Особливості прояву виробничих ризиків у сільському господарстві. *Збірник наукових праць Уманського національного університету садівництва / Редкол.: А. Ф. Головчук (відп. ред.) та ін. Умань, 2011. Вип. 75. Ч. 2: Економіка. С. 292-296.*
13. Нужна С. А. Оцінка економічного ризику сільськогосподарських підприємств. *Економіка АПК*. 2007. № 4. С. 51-59.
14. Податковий кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> (дата звернення: 15.02.2019).
15. Про особливості страхування сільськогосподарської продукції з державною підтримкою: Закон України від 9 лютого 2012 р. № 4391-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4391-17> (дата звернення: 12.02.2019).
16. Про страхування: Закон України від 07.03.96 № 85/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/85/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 12.02.2019).
17. Стецюк П. А. Теорія і практика управління фінансовими ресурсами сільськогосподарських підприємств: монографія. Київ: ННЦ ІАЕ, 2008. 386 с.
18. Тарельник Н. В. Інформаційне забезпечення страхового менеджменту ризиків в аграрній сфері. *Економіка АПК*. 2011. № 12. С. 156-161.
19. Цивільний кодекс України: Закон України від 16.01.2003 № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (дата звернення: 12.02.2019).

References

1. Borysova, V.A. (2010), *Strakhovyi zakhyst resursnoho potentsialu APK* [Insurance protection of the resource potential of agrarian and industrial complex], monograph, 2nd edition, corrections and additions, Vydavnytstvo "Dovkillia", Sumy, Ukraine, 199 p.
2. Borsuk, O.M. (2010), "Insurance of agricultural risks as the method of rising investment attractiveness", *Visnyk ahrarnoi nauky*, no. 4, pp. 77-79.
3. Hrushko, V.I. (2009), "Influence global and integration processes on development of institutes of the financial market of Ukraine", *Ekonomichnyi visnyk Donbasu*, no. 4 (18), pp. 110-114.
4. Hutko, L.M. (2008), "Formation and development of agricultural insurance in Ukraine", *Ahroinkom*, no. 3-4, pp. 79-82.
5. Kobylianska, O.M. (2008), "Risk as an economic category and its features in the agricultural production", *Ekonomika APK*, no. 1, pp. 140-145.
6. Kondrashykhin, A.B. (2009), "Measuring approach to the assessment of entrepreneurial risks in agricultural production", *Ekonomika APK*, no. 11, pp. 62-65.
7. The Verkhovna Rada of Ukraine (1996), The Law of Ukraine "The Constitution of Ukraine" dated 28.06.1996 no. 254к/96-VR, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80/ed19960628?lang=uk> (access date February 12, 2019).
8. Kushnir, I.V. (2011), "Providing insurance protection to agricultural commodity producers", *Oblik i finansy APK*, no. 1, pp. 149-155.
9. Matviienko, H.A. (2009), "The role of state regulation in the insurance of agricultural enterprises", *Ahrosvit*, no. 2, pp. 35-39.

10. Mostenska, T.L. and Skopenko, N.S. (2010), "Risk management as an instrument of enterprise economic risk management", *Visnyk Zaporizkoho natsionalnoho universytetu*. Seria: Ekonomichni nauky, no. 3 (7), pp. 72-79.

11. Naumov, A.O. (2007), "Classification of risks in the international practice", *Ekonomika ta derzhava*, no. 1, pp. 38-41.

12. Nepochatenko, O.O. and Pushka, O.V. (2011), "Features manifestations of production risks in agriculture", *Zbirnyk naukovykh prats Umanskoho natsionalnoho universytetu sadivnytstva*, iss. 75, part 2, Uman, Ukraine, pp. 292-297.

13. Nuzhna, S.A. (2007), "Economic risk assessment of agricultural enterprises", *Ekonomika APK*, no. 4, pp. 51-59.

14. The Verkhovna Rada of Ukraine (2010), Tax Code of Ukraine dated 02.10.2010 no. 2755-VI, available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> (access date February 15, 2019).

15. The Verkhovna Rada of Ukraine (2012), The Law of Ukraine "On the peculiarities of agricultural products insurance with state support" dated February 9, 2012 no. 4391-VI, available at: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4391-17> (access date February 12, 2019).

16. The Verkhovna Rada of Ukraine (1996), The Law of Ukraine "On Insurance" dated 07.03.96 no. 85/96-VR, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/85/96-%D0%B2%D1%80> (access date February 12, 2019).

17. Stetsiuk, P.A. (2008), *Teoriia i praktyka upravlinnia finansovymy resursamy silskohospodarskykh pidpriemstv* [Theory and practice of financial management of agricultural enterprises], monograph, NNTs IAE, Kyiv, Ukraine, 386 p.

18. Tarelyk, N.V. (2011), "Information support of insurance risk management in the agrarian sphere", *Ekonomika APK*, no. 12, pp. 156-161.

19. The Verkhovna Rada of Ukraine (1996), The Law of Ukraine "The Civil Code of Ukraine" dated 16.01.2003 no. 435-IV, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15> (access date February 12, 2019).

Стельмашук А.М. ОРГАНІЗАЦІЙНО-МЕТОДИЧНІ ОСНОВИ ФОРМУВАННЯ РИНКУ АГРАРНОГО СТРАХУВАННЯ З ДЕРЖАВНОЮ ПІДТРИМКОЮ

Мета. Обґрунтування сутності ринку агостраховання, визначення основних організаційно-методичних засад його формування, проведення структурної характеристики його структурних елементів та оцінки ефективності функціонування існуючого ринку страхування сільськогосподарської продукції в Україні, а також визначення напрямів удосконалення процесу агостраховання, зокрема формування ринку аграрного страхування з державною підтримкою.

Методика дослідження. В процесі дослідження використано загально-наукові та спеціальні методи дослідження, зокрема методи: діалектики та наукової абстракції – при визначенні сутності ринку аграрного страхування з державною підтримкою; аналізу та синтезу – при визначенні структурних елементів побудови фінансово-страхової архітектури аграрного підприємства. При створенні методологічного алгоритму побудови фінансово-страхової архітектури аграрних підприємств використано методичний підхід, який враховує різноманіття фінансово-управлінських процесів в їх взаємозв'язку та взаємозалежності для забезпечення ефективного страхування в аграрній сфері.

Результати. Визначено, що агостраховання має унікальну особливість, яка полягає в тому, що воно є життєздатним у довгостроковій перспективі, як правило, лише за умови, що уряд забезпечує фінансову підтримку системи. При цьому субсидії мають застосовуватися у такий спосіб, щоб система не виявилася спотвореною.

Встановлено, що у сільському господарстві ризики є висококорельованими (системними), а тому можливі великі збитки для великої кількості суб'єктів аграрного ринку одночасно.

Обґрунтовано, що участь держави у підтримці страхування сільськогосподарських ризиків диктується, з одного боку, унікальністю сільськогосподарських ризиків, а з другого – необхідністю зробити фінансову допомогу держави сільському господарству цільовою.

Виявлено, що особливості сільського господарства, які зумовлюють доцільність участі держави в страхуванні агроризиків, пов'язані з складними погодними умовами та іншими ризиковими факторами виробництва продовольчої продукції.

Наукова новизна. Визначені програми страхування, які спроможні стимулювати аграріїв до запровадження більш досконалих виробничих процесів, що сприяє довірі кредиторів, а значить – розширенню доступу виробників до кредитних ресурсів, а в загальному сприяє запровадженню нових технологій, здатне слугувати платформою для об'єднаних партнерських угод між державними органами та приватним сектором у галузі страхування та перестраховання, що спонукає до втілення в життя інших ініціатив з управління ризиками в сільському господарстві.

Практична цінність. Обґрунтовано, що агостраховання з державною підтримкою вважається позитивним, технічно доцільним механізмом для стабілізації виробництва і доходів сільгосптоваровиробників, стимулювання їх до проактивного управління своїми ризиками, сприяння запровадженню кращих технологій управління господарством та ефективнішого цільового витрачання бюджетних коштів порівняно з несистемними катастрофічними виплатами. Виявлено, що аграрне страхування займає центральне місце в системі господарювання країн, що базуються на ринкових засадах, забезпечуючи, з одного боку, надійний страховий захист від ризиків суб'єктів ринкових відносин, страховий захист майнових інтересів членів суспільства та потреби економіки в інвестиційних ресурсах – з іншого боку. Крім того страхування є невід'ємним елементом економічних

відносин сільськогосподарських підприємств різних форм власності.

Встановлено, що без участі держави приватні страхові та перестрахові компанії не зможуть виділити достатні фінансові кошти, щоб повною мірою відповідати за зобов'язаннями, пов'язаними з системними ризиками в сільському господарстві. Крім того, без підтримки уряду, коли страхові виплати в окремі роки будуть надзвичайно високими через стихійні лиха, такий стан справ або знеохотить приватні компанії страхувати аграрні ризики, або призведе до такої ескалації тарифів, що страхування стане недоступним для сільгосподаровиробників.

Ключові слова: сільське господарство, агротоваровиробники, страхування, аграрні ризики, державна підтримка, страхові компанії, страхові виплати, страховий ринок.

Stelmashchuk A.M. ORGANIZATIONAL AND METHODOLOGICAL BASES OF THE MARKET FORMATION OF AGRARIAN INSURANCE WITH STATE SUPPORT

Purpose. The aim of the article is the substantiation of the essence of the market of agricultural insurance, the determination of the basic organizational and methodical principles of its formation, the structural characterization of its structural elements and the assessment of the effectiveness of the functioning of the existing agricultural insurance market in Ukraine, as well as the determination of the directions of improvement of the agricultural insurance process, in particular the formation of the market of agrarian insurance with state support.

Methodology of research. General scientific and special methods of research are used in the process of research, in particular methods: dialectics and scientific abstraction – in determining the essence of the market of agrarian insurance with state support; analysis and synthesis – in determining the structural elements of the construction of financial and insurance architectural engineering of an agrarian enterprise. When creating a methodological algorithm for constructing financial and insurance architectures of agrarian enterprises, a methodical approach is used which takes into account the diversity of financial and managerial processes in their interconnection and interdependence in order to ensure effective insurance in the agrarian sector.

Findings. It has been determined that agricultural insurance has a unique feature, which is that it is viable in the long run, usually only if the government provides financial support to the system. In this case, subsidies should be applied in such a way that the system is not distorted.

It has been established that the risks are highly correlated (systemic) in agriculture and therefore large losses can be incurred for a large number of subjects of the agrarian market at the same time.

It is substantiated that state participation in support of agricultural risk insurance is dictated, on the one hand, by the uniqueness of agricultural risks, and, on the other hand, the need to make financial assistance to the state of agriculture targeted.

It is revealed that the features of agriculture, which determine the expediency of state participation in insurance of agro-risks, are associated with difficult weather conditions and other risk factors of food production.

Originality. Defined insurance programs that are able to stimulate farmers to introduce more sophisticated production processes, which promotes credibility of lenders, and hence the expansion of producers' access to credit, and generally encourages the introduction of new technologies, can serve as a platform for unifying partnership agreements between public authorities and the private sector in the field of insurance and reinsurance, which prompts implementation of other risk management initiatives in agriculture.

Practical value. It is substantiated that agricultural insurance with state support is considered a positive, technically feasible mechanism for stabilizing production and incomes of agricultural producers, encouraging them to proactively manage their risks, promoting the introduction of the best technologies for managing the economy and more efficient targeting of budget funds compared to non-system catastrophic payments. It is found that agrarian insurance occupies a central place in the economic system of countries based on market principles, providing, on the one hand, reliable insurance protection against risks of subjects of market relations, insurance protection of property interests of members of society and the needs of the economy in investment resources – from the other side. In addition, insurance is an integral part of the economic relations of agricultural enterprises of different forms of ownership.

It has been established that privately owned insurance and reinsurance companies will not be able to allocate sufficient financial resources to the full extent without state participation to fully assume obligations related to systemic risks in agriculture. Moreover, without government support, when insurance payments in some years will be extremely high due to natural disasters, this state of affairs will discourage private companies from insuring agricultural risks, or will lead to such escalation of tariffs that insurance will become inaccessible to agricultural producers.

Key words: agriculture, agricultural producers, insurance, agrarian risks, state support, insurance companies, insurance payments, insurance market.

Стельмашук А.М. ОРГАНИЗАЦИОННО-МЕТОДИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ РЫНКА АГРАРНОГО СТРАХОВАНИЯ С ГОСУДАРСТВЕННОЙ ПОДДЕРЖКОЙ

Цель. Обоснование сущности рынка агрострахования, определение основных организационно-методических основ его формирования, проведения структурной характеристики его структурных элементов и оценки эффективности функционирования существующего рынка страхования сельскохозяйственной продукции в Украине, а также определение направлений совершенствования процесса агрострахования, в частности формирования рынка аграрного страхования с государственной поддержкой.

Методика исследования. В процессе исследования использованы обще-научные и специальные методы исследования, в частности методы: диалектики и научной абстракции – при определении сущности рынка аграрного страхования с государственной поддержкой; анализа и синтеза – при определении структурных элементов построения финансово-страховой архитектуры аграрного предприятия. При создании методологического алгоритма построения финансово-страховой архитектуры аграрных предприятий использовано методический подход, учитывающий многообразие финансово-управленческих процессов в их

взаимосвязи и взаимозависимости для обеспечения эффективного страхования в аграрной сфере.

Результаты. Определено, что агрострахование имеет уникальную особенность, которая заключается в том, что оно является жизнеспособным в долгосрочной перспективе, как правило, лишь при условии, что правительство обеспечивает финансовую поддержку системы. При этом субсидии должны применяться таким образом, чтобы система не оказалась искаженной.

Установлено, что в сельском хозяйстве риски высоко коррелированными (системными), а потому возможны большие убытки для большого количества субъектов аграрного рынка одновременно.

Обосновано, что участие государства в поддержке страхования сельскохозяйственных рисков диктуется, с одной стороны, уникальностью сельскохозяйственных рисков, а с другой - необходимостью сделать финансовую помощь государства сельскому хозяйству целевой.

Выявлено, что особенности сельского хозяйства, которые обуславливают целесообразность участия государства в страховании агрорисков, связаны со сложными погодными условиями и другими рисковыми факторами производства продовольственной продукции.

Научная новизна. Определены программы страхования, которые способны стимулировать аграриев к внедрению более совершенных производственных процессов, что способствует доверию кредитодателей, а значит - расширению доступа производителей к кредитным ресурсам, а в общем способствует внедрению новых технологий, способно служить платформой для объединительных партнерских соглашений между государственными органами и частным сектором в области страхования и перестрахования, что побуждает к воплощению в жизнь других инициатив по управлению рисками в сельском хозяйстве.

Практическая ценность. Обосновано, что агрострахование с государственной поддержкой считается положительным, технически целесообразным механизмом для стабилизации производства и доходов сельхозтоваропроизводителей, стимулирования их к проактивному управлению своими рисками, содействия внедрению лучших технологий управления хозяйством и эффективного целевого расходования бюджетных средств по сравнению с несистемными катастрофическими выплатами. Выявлено, что аграрное страхование занимает центральное место в системе хозяйствования стран, основанные на рыночных принципах, обеспечивая, с одной стороны, надежную страховую защиту от рисков субъектов рыночных отношений, страховую защиту имущественных интересов членов общества и потребности экономики в инвестиционных ресурсах - с другой стороны. Кроме того страхование является неотъемлемым элементом экономических отношений сельскохозяйственных предприятий различных форм собственности.

Установлено, что без участия государства частные страховые и перестраховочные компании не смогут выделить достаточные финансовые средства, чтобы в полной мере отвечать по обязательствам, связанным с системными рисками в сельском хозяйстве. Кроме того, без поддержки правительства, когда страховые выплаты в отдельные годы будут чрезвычайно высокими из-за стихийных бедствий, такое положение дел или лишит желания частные компании страховать аграрные риски, или приведет к такой эскалации тарифов, что страхование станет недоступным для сельхозтоваропроизводителей.

Ключевые слова: сельское хозяйство, агротоваропроизводители, страхование, аграрные риски, государственная поддержка, страховые компании, страховые выплаты, страховой рынок.

УДК 339.137.2.012.23

JEL Classification: D41, F02

*Свиноус І.В.,
д-р екон. наук, проф., зав. кафедри обліку і оподаткування,
Хомяк Н.В.,
канд. екон. наук, доц., доц. кафедри обліку і оподаткування,
Гаврик О.Ю.,
канд. екон. наук, доц., доц. кафедри обліку і оподаткування,
Білоцерківський національний аграрний університет*

МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ТРАКТУВАННЯ ЗМІСТУ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ КАТЕГОРІЙ «КОНКУРЕНЦІЯ» І «КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ»

Постановка проблеми. Основу ринкової економіки становить категорія конкуренція як головна рушійна сила еволюції взаємовідносин суб'єктів, що функціонують у цьому середовищі. Найбільш успішним учасником такого змагання є ті суб'єкти господарювання, які здатні витримувати конкурентну боротьбу на вітчизняному й зовнішньому ринках. Конкурентоспроможність стала «знаковою» характеристикою світової економіки XXI століття: на ринку конкурують окремі товари, підприємства, галузі, регіони, цілі країни й континенти. Оцінка конкурентоспроможності будь-якого об'єкта потребує чітких характеристик, які свідчать про високу життєздатність цього об'єкта й перевагах його перед аналогами, що підтверджується кількісними показниками. Однак на практиці визначити такі показники досить складно.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Суттєвий внесок у розвиток теорії конкуренції зробили видатні зарубіжні економісти-дослідники: Ф. Аналоуї, С. Брю, А. Курно, К. Макконел, К. Маркс, А. Маршал, М. Портер, Д. Рікардо, Дж. Робінсон, А. Сміт, Ф. Хайек, Е. Чемберлін, Й. Шумпетер та інші.

Серед сучасних вітчизняних вчених слід відзначити: П. Ю. Буряка, А. В. Войчака, Б. І. Герасимова, М. М. Глазова, П. С. Зав'ялова, О. І. Кондратюка, Т. Ф. Косянчук, Г. М. Кулешову, В. В. Лук'янову, Н. І. Майорову, Е. В. Мінька, В. Д. Немцову, Н. Н. Павлова, А. В. Федорченка, І. П. Фірова, В. В. Швид та ін. Водночас, недостатньо розробленими як у методичному, так і практичному аспектах залишаються питання конкурентоспроможності підприємств. До основних із них відносять обґрунтування комплексної системи показників оцінки конкурентного потенціалу підприємства, обґрунтування адаптивних інструментів посилення конкурентних переваг суб'єктів господарювання в умовах динамічного та мінливого ринкового середовища.

Постановка завдання. Метою дослідження є розробка теоретичних положень щодо трактування понять «конкуренція» і «конкурентоспроможність» як соціально-економічних категорій.

Виклад основного матеріалу дослідження. Однією із важливих умов економічного росту є стабілізація й розвиток виробництва у всіх галузях, на кожному окремому підприємстві. До другої половини 80-х років проблеми конкурентоспроможності, що стояли перед вітчизняними підприємствами, практично завжди формулювалися у вигляді завдань забезпечення конкурентоспроможності продукції. Це зумовлено відносно слабким залученням нашої країни в процеси міжнародного поділу праці, ізолюваністю фінансово-економічної системи й неможливістю точно порівнювати витрати виробництва і виручку від реалізації продукції на зовнішніх ринках. Однак реформи 90-х років призвели до перебудови всієї економічної системи країни. Ситуація, що склалася на нинішній момент, характеризується участю в економічних відносинах суб'єктів різних форм власності. Інтереси більшості учасників ринку групуються навколо компаній, які самостійно залучають фактори виробництва, використовують їх та розподіляють отриману продукцію. Зміщення центрів управління економічними явищами з макро- на мікрорівень потребує розробки певних механізмів прийняття внутрішньофірмових рішень. Ключовим етапом процесу прийняття того або іншого рішення є аналіз альтернативних варіантів і вибір такого, який найбільш повно відповідає поставленим цілям. При цьому, в міру розвитку ринкових відносин в межах країни й залучення її у світові господарські зв'язки, інтерес у питаннях конкурентоспроможності переміщується безпосередньо до підприємства й галузі матеріального виробництва. В умовах ринкової економіки виробник, що поставляє свої товари як на зовнішній, так і на внутрішній ринок, не може тривалий час займати стійкі позиції, опираючись у своїй стратегії тільки на показники конкурентоспроможності товару, не враховуючи світові рівні якості й витрати на створення і реалізацію товару. При виході на новий для себе ринок, ухваленні рішення про розширення виробництва або його скорочення, здійснення інвестицій з метою модернізації

технологічного устаткування або відновлення продукції, що випускається, неодмінно потрібна оцінка конкурентоспроможності виробника чи підприємства. Саме тому підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарських товаровиробників є основним пріоритетом розвитку вітчизняної економіки.

Слід мати на увазі, що для розв'язання подібних складних і комплексних завдань необхідно насамперед мати чітке розуміння сутності категорії конкурентоспроможності, яка сама по собі багатовимірною і неоднозначною. У зарубіжній і вітчизняній літературі існують численні підходи до визначення цього поняття.

Як зазначає авторитетний американський вчений, член комісії з конкурентоспроможності у промисловості при президентові США М. Портер, поки що не існує загальноприйнятого визначення конкурентоспроможності. Тому для фірм конкурентоспроможність означає можливість конкурувати на світовому ринку за наявності глобальної стратегії, а деякі економісти під цим поняттям розуміють низькі виробничі витрати на одиницю продукції, приведені до обмінного курсу. Дискусії навколо категорії «конкурентоспроможність» тривають і донині [1].

Конкуренція виникла як зіткнення інтересів товаровиробників за досягнення однієї й тієї ж мети – одержання доходу. Зіткнення економічних інтересів є неминучим, тому що породжене об'єктивними умовами реального функціонування суб'єктів господарювання, такими як наявність великої кількості дрібних товаровиробників, обмеженість виробничих ресурсів і платоспроможного попиту.

Конкуренція (з лат. «concurrentia» – зіткнення, змагання) – широко відома й фундаментальна економічна категорія [2, с. 261].

В економічній літературі існує кілька визначень цього поняття.

До 90-х років минулого століття в Україні дослідження проблеми конкуренції і конкурентоспроможності не велось. Таке поняття, як «конкуренція» не застосовували в радянській економіці, натомість у словнику політичної економії вона визначалася як «... антагоністична боротьба між приватними товаровиробниками за найбільш вигідні умови виробництва й збуту товарів» [3, с. 7]. Термін «конкуренція» асоціювався із анархією, недобросовісними методами в економіці і складними соціальними наслідками. Лише менеджмент підприємств, продукція яких спрямовувалася на міжнародний ринок, були знайомі з елементами конкуренції й особливостями ведення конкурентної боротьби. Повна відсутність приватної власності на засоби виробництва й установлення планів для всіх підприємств призвели до відсутності конкуренції.

Уперше теоретичні положення конкуренції обґрунтували в середині XVIII ст. представники класичної політекономії. Зокрема, Адам Сміт у праці «Дослідження про природу і причини багатства народів» [4, с. 58] наголошував: «...конкуренція – це не що інше, як суперництво, що призводить до підвищення ціни при скороченні пропозиції і відповідно зниженні ціни при надлишку пропозиції». Автором розкрито принцип «невидимої руки», згідно з яким у межах гостроконкурентної ринкової системи ціна, прибуток, попит, пропозиція, позиковий відсоток спрямовуються немов «невидимою рукою» і відповідають зацікавленості підприємств, держави. Відповідно до цього, вільна конкуренція прагне зрівняти переваги факторів виробництва у всіх галузях, тим самим устанавлюючи оптимальний розподіл ресурсів між галузями». Отже, відповідно до принципу «невидимої руки», конкуренція виступає найважливішим механізмом забезпечення ефективності, пропорційності й динамічності ринкової економіки.

Пізніше Д. Рікардо побудував модель досконалої конкуренції. Автор сконцентрував увагу на тому, як функціонує ця система в довгостроковій перспективі. Такий підхід дав змогу абстрагуватися від «деталей», пов'язаних з державним регулюванням, монопольною владою, географічними особливостями ринку тощо, які в довгостроковій перспективі не мають вирішального значення. Давид Рікардо був одним із перших економістів, котрі обстоювали спеціальну теорію міжнародної торгівлі, виокремлену з теорії внутрішньої торгівлі. Він наголошував, що рух товарів між країнами регулюється перевагами у порівняльних витратах, і це було покладено в основу сформульованої Д. Рікардо теорії порівняльних витрат [5, с. 15-16; 6, с. 360].

Неокласична школа політекономії, розквіт якої припадає на XIX ст., точніше та повніше розкриває вплив досконалої конкуренції на цінову систему. Значним внеском в цьому сенсі можна вважати неокласичні концепції А. Маршала, котрий, розвиваючи основні положення класиків, більш повно обґрунтував механізм автоматичного встановлення рівноваги на ринку за допомогою досконалої (чистої) конкуренції і дії законів граничної корисності та граничної продуктивності. Він першим піддав критиці умовності моделі чистої конкуренції. Розробка теорії аналізу часткової і довгострокової стійкої рівноваги на ринку, а також врахування розвитку технології і споживчих переваг при визначенні відносних цін дозволили створити основи теорії нової моделі конкуренції – монополістичної [7, с. 16]. А доповнив модель досконалої конкуренції з позиції закону вартості К. Маркс у праці «Капітал». На його думку, теорія конкуренції доповнена теорією монополії, завершує економічний «набір інструментів», необхідний для аналізу структури сучасної галузі [8, с. 48].

Наступним поштовхом у розвитку поняття «конкуренція» стало видання в 1933 р. американцем Е. Чемберліном та англійкою Дж. Робінсоном своїх праць, які, відповідно, мали назву «Теорія монополістичної конкуренції» та «Економічна теорія недосконалої конкуренції». При всій своїй

несхожості, ці твори об'єднує досить глибокий аналіз і обґрунтування дії ринкового механізму в обставинах, які порушують умови вільної конкуренції. Зокрема, обидва автори виходять з того, що ринкова ціна складається не колективними діями учасників ринку, оскільки неоднорідність товарної продукції залишає можливість покупцям отримувати повну інформацію про ціни на неї, а підприємствам-виробникам – конкурувати між собою через відсутність вибору більш ефективної діяльності.

Інакше кажучи, неокласики в особі Е. Чемберліна і Дж. Робінсон основну причину порушення рівноваги в економіці традиційно вбачають у «категоріях» і «законах» економічного середовища, у той час як інституціоналісти вважають недосконалу конкуренцію наслідком впливу на економічне зростання передусім «людського фактора», який породжує соціально-психологічні, правові та інші проблеми суспільного розвитку, у тому числі – у сфері економіки [9].

Наступним кроком була спроба пояснити поведінку олігополії, зроблена французом А. Курно в 1838 році. Науковець створив модель, засновану на принципах присутності на ринку обмеженої кількості підприємств та прийнятті підприємством рішень з урахуванням ціни та обсягу виробництва конкурента як постійних величин [10, с. 405-407].

У моделі А. Курно не відображена одна істотна обставина. Передбачається, що конкуренти відреагують на зміну підприємством ціни певним чином, а саме: коли підприємство А виходить на ринок і забирає у підприємства Б частину споживчого попиту, останнє «здається», вступає в цінову гру, знижуючи ціни та обсяг виробництва. Однак, підприємство Б може зайняти активну позицію і, значно понизивши ціну, не допустити підприємство А на ринок. Такі дії підприємства Б не охоплюються моделлю Курно.

Пізніше деякі корективи в теорію олігополістичного ціноутворення внесли П. Сузізі [11], котрі запропонували теорію ламаної кривої попиту, яка пояснює постійність ціни на олігополістичному ринку при зміні витрат або попиту на продукцію, границі зміни ціни.

Американський економіст, представник неокласичної школи Ф. Найт розглядав конкуренцію як ситуацію, в якій конкуруючих одиниць багато й вони незалежні, вільні вибирати кращі, з їх погляду, умови [12].

Отже, Ф. Найт відкрив дві найважливіші складові сутності конкуренції. Перша – це розподіл економічної влади усередині головних сукупностей учасників ринку – продавців і покупців, який регулює застосування цієї влади й обмежує можливості зловживання нею. Друга – це свобода: у споживачів щодо вибору товару (послуги), у товаровиробників щодо розробки та виробництва нових товарів та ринків, у нових фірм щодо виходу на ринок, у покупців і продавців щодо укладення договорів взаємовигідних обмінів. Свобода вибору, що реалізується у формі прагнення кожного одержати дохід, є основою для економічного змагання або конкуренції.

Видатний австрійський економіст, автор еволюційної теорії економічного розвитку Й. Шумпетер визначав конкуренцію як «суперництво старого з новим, з інноваціями». Він характеризував конкуренцію як спонукальний мотив підприємницької діяльності, який не допускає тривалого існування доданої вартості і нівелює її за допомогою того ж стимулу – прагнення до прибутку. Конкуренція, нововведення, підприємницький талант людини – рушійні сили розвитку суспільства. Конкурентна боротьба нових і старих комбінацій приводила до витіснення із ринку старих підприємців і пов'язаних із ними структур. Нові комбінації факторів виробництва здійснюються людьми, у руках яких перебуває процес виробництва або шляхи реалізації товарів. Ця концепція розвитку виключає трансформацію старих комбінацій факторів виробництва в нові. Й. Шумпетер оцінював роль конкуренції в економіці з погляду економічного росту [13].

Водночас, К. Р. Макконнелл і С. Л. Брю вважали, що «конкуренція – це наявність на ринку великої кількості незалежних покупців і продавців, можливість для покупців і продавців вільно виходити на ринок і залишати його» [14, с. 235].

Австрійський учений економіст і соціолог, найвизначніший представник неолібералізму Ф. Хайек визначав конкуренцію як «процес, завдяки якому люди отримують і передають знання». Він вважав, що «конкуренція на ринку сприяє перетворенню прихованого в явне, кращому використанню здібностей і знань. Більша частина досягнутих людських благ отримана саме шляхом змагання, конкуренції» [15, с. 88].

М. Портер зазначає, що конкуренція – це динамічний процес, що розвивається, який зумовлює появу нових товарів, удосконалених інструментів маркетингу, нових виробничих процесів й нових ринкових сегментів. М. Портер був прихильником поведінкового підходу до оцінки конкуренції й методів конкурентної боротьби за кошти споживача, вибору стратегії поведінки фірми на ринку товарів. На його думку, універсальної конкурентної стратегії не існує, вона має бути погоджена з умовами кожної конкретної галузі, факторами виробництва, якими володіє фірма. На вибір конкретної стратегії впливають як галузеві структурні відмінності, так і позиція, котру займає кожне підприємство у межах галузі.

В економічній теорії сутність конкуренції розглядається із двох сторін: «забезпечення орієнтації виробника на запити споживача і стимулювання росту ефективності виробництва».

Сучасне тлумачення конкуренції полягає в наступних нормативних положеннях і поглядах учених-економістів. Так, Закон України «Про захист економічної конкуренції» від 11.01.2001 р. № 2210-III [16], який визначає правові засади підтримки й захисту економічної конкуренції, обмеження монополізму в господарській діяльності та спрямований на забезпечення ефективного функціонування економіки України на основі розвитку конкурентних відносин, містить таке поняття конкуренції: економічна конкуренція – змагання між суб'єктами господарювання з метою одержання завдяки власним досягненням переваг над іншими суб'єктами господарювання, внаслідок чого споживачі, суб'єкти господарювання мають змогу вибирати між кількома продавцями, покупцями, а окремий суб'єкт господарювання не може визначати умови обороту товарів на ринку.

Деякі науковці ототожнюють конкуренцію з поняттям «природного відбору». Так, П. Дойль [17, с. 207] зазначає, що конкуренція є методом природного відбору, в результаті якого слабкі «гравці», як зауважує науковець, «просять заміни» і залишаються тільки «сильні». Він вважає, що, зниження тарифів, транспортних зборів і розповсюдження інформації щодо ринкових можливостей призвело до ліквідації ринкових бар'єрів. Зниження прибутковості підприємства, тиск з боку груп, зацікавлених у його діяльності, змушує підприємства постійно підвищувати конкурентоспроможність підприємства.

Інше тлумачення, яке дає дослідник П. С. Зав'ялов [18, с. 209], побудоване на боротьбі конкурентів за кращі умови виробництва та збуту своєї продукції. Водночас автор наголошує на можливості підприємства досягти ним максимального прибутку.

Ряд науковців [19, с. 67] обґрунтовують конкуренцію як економічний процес взаємодії, взаємозв'язку і боротьби між підприємствами, що виступають на ринку з метою забезпечення кращих можливостей збуту своєї продукції, задоволення різноманітних потреб покупців та одержання найбільшого прибутку. Це досить влучне визначення, з яким ми погоджуємось, адже тут враховано взаємовідносини між підприємствами, місце, де відбувається боротьба, окреслено перспективи, які ставить перед собою кожне підприємство.

Проте, на противагу вищевикладеному, теоретик В. Андріанов [17, с. 154] пояснює поняття конкуренції як «... одну з головних рис ринкового господарства...», що забезпечує творчу свободу особистості, створює умови для її самореалізації у сфері економіки шляхом розробки та створення конкурентоспроможних товарів і послуг.

Із огляду на вищевикладене, вважаємо, що найбільш обґрунтованим буде таке трактування конкуренції: це суперництво як складова частина взаємовідносин між товаровиробниками в умовах ринку задля завоювання вигідніших умов виробництва та реалізації продукції, прихильності серед споживачів і як результат – отримання більшого прибутку [20].

Виходячи з наведених трактувань, поняття «конкуренція» можна узагальнити таким чином: значною мірою конкуренція визначається як суперництво економічних суб'єктів, і найбільш типовими її характеристиками є: змагальність на ринку в умовах відсутності монополії; суперницькі відносини між двома або декількома економічними суб'єктами господарської діяльності, що проявляються у вигляді прагнення кожного з них досягти єдиної мети – одержати більш високий результат; суперництво між учасниками ринку за кращі умови виробництва й реалізації продукції.

У наукових джерелах, присвячених цій проблемі, присутні три підходи до визначення конкуренції. Перший визначає конкуренцію як змагання на ринку. Такий підхід відображено у вітчизняній літературі. Другий підхід розглядає конкуренцію як елемент ринкового механізму, який дозволяє зрівноважити попит і пропозицію – це характерно для класичної економічної теорії. І третій підхід розглядає конкуренцію як критерій, за яким визначається тип галузевого ринку, і ґрунтується на сучасній теорії морфології ринку.

На нашу думку, конкуренцію слід розглядати як своєрідний стимул економічного прогресу, що підштовхує суб'єкти господарювання до якісних змін. Загальновідомо, що ринкове суперництво приводить до успіху лише в тому випадку, якщо підприємець прагне не тільки зберегти, але й розширити своє виробництво за допомогою удосконалення його організації, оновлення техніки, підвищення якості продукції, що випускається, зниження витрат на виробництво одиниці продукції, розширення асортименту товарів, поліпшення продажного і післяпродажного обслуговування покупців.

Конкуренція зумовлена наявністю не одного, а безлічі суб'єктів ринку, які можуть виступати суб'єктами й об'єктами конкуренції.

Висновки з проведеного дослідження. Отже, як економічна категорія конкуренція характеризується предметом, яким виступає товар або послуга, «за допомогою яких фірми-суперники прагнуть завоювати визнання і гроші споживача». Таке розуміння приводить до більш широкого кола конкурентів – тут діють усі ті, хто так чи інакше може задовольнити цю потребу товаром, послугою або перевести її в якусь іншу потребу.

У ролі об'єкта конкуренції виступає споживач і покупець. Саме в цій якості вони мають змогу сказати своє останнє та вирішальне слово на ринку. Поділ предмета й об'єкта конкуренції показує, що в конкурентній боротьбі не одна, а дві сфери впливу: товар (предмет), з одного боку, і споживач (об'єкт) – з іншого. Відповідно до зазначеного поділу різняться методи й прийоми конкурентної боротьби, а також їх вплив.

Суб'єктами конкуренції можна вважати товаровиробників різних форм власності й господарювання, метою яких є максимальний прибуток, кращі ринки збуту, способи реалізації і задоволення своєю продукцією найбільшої кількості споживачів. Боротьба за споживача – обов'язкова умова існування будь-якого підприємства.

Сутність конкуренції проявляється в її наступних функціях: спрямування виробника на потреби споживача, без чого не можна отримати прибуток; стимулювання підвищення ефективності виробництва, що забезпечує «виживання» виробників; диференціація товаровиробників (одні виграють, інші залишаються при своєму, треті розоряються); тиск на виробництво, розподіл ресурсів між галузями економіки України відповідно до попиту і норми прибутку; ліквідація неконкурентоспроможних підприємств; стимулювання зниження цін і підвищення якості товарів.

Бібліографічний список

1. Паймук А.Д. Проблемы определения сущности конкурентоспособности. *Вестник Саратовского государственного социально-экономического университета*. Саратов: СГСЭУ, 2009. № 3(27) С. 121-124.
2. Большой экономический словарь / под ред. А.Н. Азрилияна. 2-е изд. доп. и перераб. Москва: Институт новой экономики, 1997. 864 с.
3. Управління конкурентоспроможністю підприємства: навч. посіб. / С.М. Клименко та ін. Київ: КНЕУ, 2008. 520 с.
4. Смит А. Исследование о природе и причинах богатства народов / пер. с англ.; отв. ред. Л.И. Абалкин. Москва: Наука, 1993. 570 с.
5. Азоев Г.Л. Конкуренция: анализ, стратегия и практика. Москва: Центр экономики и маркетинга, 1996. 457 с.
6. Ковальчук В.М., Лазарович М.В. Історія економіки та економічної думки. Київ: Знання, 2008. 647 с.
7. Азоев Г.Л., Челенков А.П. Конкурентные преимущества фирмы. Москва: НОВОСТИ, 2000. 256 с.
8. Саєнко М.Г. Стратегія підприємства: підручник. Тернопіль: Економічна думка. 2006. 390 с.
9. Юхименко П.І. Історія економічних учень: навчальний посібник. Київ: Знання-Прес, 2005. 583 с.
10. Білецька Л.В., Білецький О.В., Савич В.І. Економічна теорія: навч. посібник. 2-ге вид. перероб. та доп. Київ: Центр учбової літератури, 2009. 688 с.
11. Стратегічний аналіз: навчальний посібник / Г.М. Давидов та ін. Київ: Знання, 2011. 389 с.
12. Економіка підприємства: підручник / За заг. ред. С.Ф. Покропивного. Київ: КНЕУ, 2001. 526 с.
13. Шумпетер И. Теория экономического развития (Исследование предпринимательской прибыли, капитала, процента и цикла конъюнктуры). Москва: Прогресс, 1982. 451с.
14. Макконел К., Брю С. Аналітична економія: принципи, проблеми і політика: в 2 ч. Львів: Просвіта, 1999. Ч. 2. 650 с.
15. Хайек Ф.А. Конкуренция как процедура открытия. *МЭМО*. 1989. № 12. С. 6-14.
16. Про захист економічної конкуренції: Закон України від 11.01.2001 № 2210-III. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2210-14> (дата звернення: 18.02.2019).
17. Андрианов В.Д. Эволюция основных концепций регулирования экономики от теории меркантилизма до теории саморегуляции. Москва: Экономика, 2008. 328 с.
18. Завьялов П.С. Маркетинг в схемах, рисунках, таблицах: учебное пособие. Москва: ИНФРА-М, 2008. 496 с.
19. Косянчук Т.Ф. Економічна діагностика: навчальний посібник. Львів: Новий Світ – 2000, 2007. 452с.
20. Якубенко Ю.Л. Економічна сутність понять конкуренція та конкурентоздатність сільськогосподарського підприємства. *Вісник Харківського національного технічного університету сільського господарства імені Петра Василенка*. Харків: ХНТУСГ. 2012. Вип. 127. С. 301-311.

References

1. Paymuk, A.D. (2009), "Problems of determining the essence of competitiveness", *Vestnik Saratovskogo gosudarstvennogo sotsialno-ekonomicheskogo universiteta*, SGSEU, Saratov, Russia, no. 3(27), pp. 121-124.
2. Azriliian, A.N. (Ed.) (1997), *Bolshoy ekonomicheskij slovar* [Large economic dictionary], 2nd ed., Institut novoy ekonomiki, Moscow, Russia, 864 p.
3. Klymenko, S.M., Omelianenko, T.V., Barabas, D.O. et al. (2008), *Upravlinnia konkurentospromozhnistiu pidpriemstva* [Management of the competitiveness of the enterprise], tutorial, KNEU, Kyiv, Ukraine, 520 p.

4. Smit, A. (1993), *Issledovanie o prirode i prichinakh bogatstva narodov* [Research on the nature and causes of the wealth of nations], Translated by L.I. Abalkin, Nauka, Moscow, Russia, 570 p.
5. Azoev, G.L. (1996), *Konkurentsiia: analiz, strategiia i praktika* [Competition: analysis, strategy and practice], Tsentr ekonomiki i marketinga, Moscow, Russia, 457 p.
6. Kovalchuk, V.M. and Lazarovych, M.V. (2008), *Istoriia ekonomiky ta ekonomichnoi dumky* [History of economics and economic thought], Znannia, Kyiv, Ukraine, 647 p.
7. Azoev, G.L. and Chelenkov, A.P. (2000), *Konkurentnye preimushchestva firmy* [Competitive advantages of the firm], NOVOSTI, Moscow, Russia, 256 p.
8. Saienko, M.H. (2006), *Stratehiia pidpriemstva* [Enterprise strategy], tutorial, Ekonomichna dumka, Ternopil, Ukraine, 390 p.
9. Yukhymenko, P.I. (2005), *Istoriia ekonomichnykh uchen* [The history of economic studies], tutorial, Znannia-Pres, Kyiv, Ukraine, 583 p.
10. Biletska, L.V., Biletskyi, O.V. and Savych, V.I. (2009), *Ekonomichna teoriia* [Economic theory], tutorial, 2nd ed., Tsentr uchbovoi literatury, Kyiv, Ukraine, 688 p.
11. Davydov, H.M., Malakhova, V.M., Mahopets, O.A. et al. (2011), *Stratehichnyi analiz* [Strategic analysis], tutorial, Znannia, Kyiv, Ukraine, 389 p.
12. Pokropyvnyi, S.F. (Ed.) (2001), *Ekonomika pidpriemstva* [Economy of the enterprise], textbook, KNEU, Kyiv, Ukraine, 526 p.
13. Shumpeter, I. (1982), *Teoriia ekonomicheskogo razvitiia (Issledovanie predprinimatelskoy pribyli, kapitala, protsenta i tsikla koniunktury)* [Theory of Economic Development (Research of entrepreneurial profit, capital, interest and business cycle), Progress, Moscow, Russia, 451 p.
14. Makkonnell, K. and Briu, S. (1999), *Analitychna ekonomia: pryntsyipy, problemy i polityka* [Analytical economy: principles, problems and policies], in 2 part, Prosvita, Lviv, Ukraine, Part 2, 650 p.
15. Hayek, F.A. (1989), "Competition as a discovery procedure", *ME MO*, no. 12, pp. 6-14.
16. Verkhovna Rada Ukrainy (2001), *Pro zakhyst ekonomichnoi konkurentsii* [About protection of economic competition], Zakon Ukrainy dated 11.01.2001 no. 2210-III, available at: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/2210-14> (access date February 18, 2019).
17. Andrianov, V.D. (2008), *Evolutsiia osnovnykh kontseptsiiy regulirovaniia ekonomiki ot teorii merkantilizma do teorii samoregulatsii* [The evolution of the main end of economic regulation from the theory of mercantilism to the theory of self-regulation], Ekonomika, Moscow, Russia, 328 p.
18. Zavalov, P.S. (2008), *Marketing v skhemakh, risunkakh, tablitsakh* [Marketing in schemes, figures, tables], tutorial, INFRA-M, Moscow, Russia, 496 p.
19. Kosianchuk, T.F. (2007), *Ekonomichna diahnozyka* [Economic diagnostics], tutorial, Novyi Svit–2000, Lviv, Ukraine, 452 p.
20. Yakubenko, Ju.L. (2012), "The economic essence of concepts is the competition and competitiveness of an agricultural enterprise", *Visnyk Kharkivskoho natsionalnoho tekhnichnoho universytetu silskoho hospodarstva imeni Petra Vasylenka*, KhNTUSH, Kharkiv, Ukraine, Iss. 127, pp. 301-311.

Свиноус І.В., Хомяк Н.В., Гаврик О.Ю. МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ДО ТРАКТУВАННЯ ЗМІСТУ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИХ КАТЕГОРІЙ «КОНКУРЕНЦІЯ» І «КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ»

Мета. Розробка теоретичних положень щодо трактування змісту «конкуренція» і «конкурентоспроможність» як соціально-економічних категорій.

Методика дослідження. Використано сучасні загальнонаукові та спеціальні методи економічних досліджень, зокрема: системний підхід – при вивченні зв'язків між явищами та процесами в системі забезпечення конкурентоспроможності підприємств; діалектичний та абстрактно-логічний – при проведенні теоретичних узагальнень і формуванні висновків.

Результати. Розкрито сутність та економічний зміст категорій «конкуренція» і «конкурентоспроможність». Встановлено, що конкурентоспроможність як категорія: багатовимірна і неоднозначна; відносна (прив'язана до конкретного ринку); зменшується з часом, якщо її не удосконалювати; тісно пов'язана з якістю продукції та потребами ринку; конкурентоспроможність товару і конкурентоспроможність продукції співвідносяться як частина і ціле; є результатом реалізації конкурентних переваг; відображає можливість підприємства адаптуватися до мінливих умов зовнішнього і внутрішнього середовища; виступає одним із основних чинників ефективного функціонування підприємства. Обґрунтовано складові організаційно-економічного забезпечення конкурентоспроможного розвитку підприємств.

Наукова новизна. Запропоновано, на відміну від існуючого твердження, під конкурентоспроможністю підприємства розуміти реальну та потенційну здатність підприємства пристосуватися до зовнішніх умов на основі сформованих конкурентних переваг, реалізувати свою можливість щодо виробництва якісної та безпечної продукції, задовольняти потреби споживачів протягом тривалого проміжку часу із вигодою для себе, при цьому зберігаючи та посилюючи своє положення на аграрному ринку (або його сегменті) порівняно з потенційними конкурентами, а також сприяти збереженню родючості земельних угідь і навколишнього середовища та створенню належних соціальних умов для мешканців.

Практична значущість. Практичне використання запропонованого методичного підходу у розумінні поняття дозволяє оцінити рівень конкурентоспроможності підприємства порівняно з іншими підприємствами, які є суб'єктами ринку; визначити рейтинг досліджуваного підприємства серед підприємств-конкурентів; спрогнозувати ефективність

роботи підприємства залежно від управління конкретною функціональною зоною його діяльності та обґрунтувати стратегії розвитку.

Ключові слова: конкурентоспроможність, конкуренція, конкурентні переваги, категорія, ринок.

Svynous I.V., Khomiak N.V., Havryk A.Yu. METHODOLOGICAL APPROACHES TO THE INTERPRETATION OF THE CONTENT OF SOCIAL AND ECONOMIC CATEGORIES “COMPETITION” AND “COMPETITIVENESS”

Purpose. The aim of the article is the development of theoretical positions on the interpretation of the content “competition” and “competitiveness” as social and economic categories.

Methodology of research. Modern general scientific and special methods of economic research are used, in particular: a systematic approach – in studying the connections between phenomena and processes in the system of ensuring the competitiveness of enterprises; dialectical, abstract and logical – when carrying out theoretical generalizations and forming conclusions.

Findings. The essence and economic content of the categories “competition” and “competitiveness” are revealed. It is found that competitiveness as a category: multidimensional and ambiguous; relative (tied to a specific market); decreases over time if it is not improved; is closely linked to product quality and market needs; the competitiveness of the product and the competitiveness of products are related as a part and whole; is the result of the implementation of competitive advantages; reflects the enterprise's ability to adapt to changing conditions of the external and internal environment; acts as one of the main factors of effective operation of the enterprise. The components of organizational and economic support of competitive development of enterprises are substantiated.

Originality. It is proposed, in contrast to the existing statement, that the competitiveness of an enterprise is the real and potential ability of an enterprise to adapt to external conditions on the basis of the existing competitive advantages, to realize its ability to produce quality and safe products, to meet the needs of consumers for a long period of time with a benefit for themselves, with thereby preserving and strengthening its position in the agrarian market (or its segment) in comparison with potential competitors, and also to promote preservation the fertility of land and the environment and the creation of appropriate social conditions for the inhabitants.

Practical value. The practical use of the proposed methodological approach in understanding the concept allows us to assess the level of competitiveness of an enterprise compared with other enterprises that are market participants; determine the rating of the investigated enterprise among competing enterprises; to predict the efficiency of an enterprise depending on the management of a specific functional area of its activity and to substantiate development strategies.

Key words: competitiveness, competition, competitive advantages, category, market.

Свиноус И.В., Хомяк Н.В., Гаврик А.Ю. МЕТОДИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ К ТРАКТОВКЕ СОДЕРЖАНИЯ СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКИХ КАТЕГОРИЙ «КОНКУРЕНЦИЯ» И «КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТЬ»

Цель. Разработка теоретических положений относительно трактовки содержания «конкуренция» и «конкурентоспособность» как социально-экономических категорий.

Методика исследования. Используются современные общенаучные и специальные методы экономических исследований, в частности: системный подход – при изучении связей между явлениями и процессами в системе обеспечения конкурентоспособности предприятий; диалектический и абстрактно-логический – при проведении теоретических обобщений и формировании выводов.

Результаты. Раскрыта сущность и экономическое содержание категорий «конкуренция» и «конкурентоспособность». Установлено, что конкурентоспособность как категория: многомерная и неоднозначная; относительная (привязана к конкретному рынку); уменьшается со временем, если ее не совершенствовать; тесно связана с качеством продукции и потребностями рынка; конкурентоспособность товара и конкурентоспособность продукции соотносятся как часть и целое; является результатом реализации конкурентных преимуществ; отражает возможности предприятия адаптироваться к изменяющимся условиям внешней и внутренней среды; выступает одним из основных факторов эффективного функционирования предприятия. Обосновано составляющие организационно-экономического обеспечения конкурентоспособного развития предприятий.

Научная новизна. Предложено, в отличие от существующего утверждения, под конкурентоспособностью предприятия понимать реальную и потенциальную способность предприятия приспособиться к внешним условиям на основе сложившихся конкурентных преимуществ, реализовать свою возможность по производству качественной и безопасной продукции, удовлетворять потребности потребителей в течение длительного промежутка времени с выгодой для себя, при этом сохраняя и усиливая свое положение на аграрном рынке (или его сегменте) по сравнению с потенциальными конкурентами, а также способствовать сохранению плодородия земельных угодий и окружающей среды и созданию надлежащих социальных условий для жителей.

Практическая значимость. Практическое использование предложенного методического подхода к пониманию понятия позволяет оценить уровень конкурентоспособности предприятия по сравнению с другими предприятиями, которые являются субъектами рынка; определить рейтинг исследуемого предприятия среди предприятий-конкурентов; спрогнозировать эффективность работы предприятия в зависимости от управления конкретной функциональной зоной его деятельности и обосновать стратегии развития.

Ключевые слова: конкурентоспособность, конкуренция, конкурентные преимущества, категория, рынок.

УДК 339.137.2:005.3

JEL Classification: D24, M11

*Дашко І.М.,
канд. екон. наук, доц. кафедри обліку та менеджменту,
Криворізький факультет Запорізького національного університету*

ПРОБЛЕМИ ПІДВИЩЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ УКРАЇНИ

Постановка проблеми. На сучасному етапі економічного розвитку України проблема підвищення конкурентоспроможності промислових підприємств набуває особливої актуальності. Це пояснюється посиленням інтенсивності розвитку всіх процесів економічного середовища, зміною чинників впливу зовнішнього та внутрішнього середовищ підприємства внаслідок активізації глобалізаційних процесів, підвищенням ризику зовнішньоекономічної діяльності. При цьому конкурентоспроможність підприємства розглядається як вища спонукальна сила, що змушує виробників продукції підвищувати її якість, знижувати витрати на виробництво, підвищувати продуктивність праці тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання проблем щодо підвищення конкурентоспроможності промислових підприємств України вивчали такі науковці, як: Гергель М. Ю. [1], Грищенко І. М. [8], Воронкова Т. Є. [3], Денисенко М. П. [3], Омельчак Г. В. [5], Скоробогатова Н. Е. [1], Узунова В. М. [8], Филюк Г. С. [9], Янковець Т. М. [4] та інші. Незважаючи на значні досягнення в теорії й практиці дослідження проблем підвищення конкурентоспроможності промислових підприємств, є ряд проблем, які залишаються предметом дискусій науковців, тому як для будь-якого підприємства необхідно не тільки досконало аналізувати його діяльність, а і планувати її, тобто займатися постійним розвитком підприємства в умовах ринкової конкуренції.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження проблем підвищення конкурентоспроможності промислових підприємств України та надання рекомендацій їх вирішення, що буде відповідати зовнішньому конкурентному середовищу.

Виклад основного матеріалу дослідження. У наш час здатність будь-якого промислового підприємства бути конкурентоспроможним на ринку України або за її межами є досить актуальним питанням, оскільки іноземні підприємства, які все більш і більш виходять на український ринок є технологічно сильнішими та конкурентоспроможнішими. Тому за цих умов необхідно визначити шляхи підвищення конкурентоспроможності промислових підприємств з метою їх інвестиційної привабливості та можливості конкурувати з іноземними підприємствами.

Конкурентоспроможність – це винятково ринкова категорія, що визначає зовнішню ефективність функціонування різних об'єктів. Базовою складовою поняття є «конкуренція», тобто «боротьба», «змагання» юридичних або фізичних осіб за покупця в умовах дії жорсткого закону конкуренції як об'єктивного «вимивання» неякісних товарів із ринку [2, с. 104].

Поняття конкурентоспроможності безпосередньо пов'язано з терміном «конкурентоспроможність підприємства», який можна трактувати як перевагу товарів (послуг) підприємства над аналогами у конкретних сегментах ринку в певний період часу по потенціалу розробляти, виробляти й продавати конкурентоздатні товари (послуги) у майбутньому.

На основі досліджених понять сутності «конкурентоспроможність підприємства» надано власне визначення цього поняття, а саме: «конкурентоспроможність підприємства – це економічна категорія, за допомогою якої створюються власниками підприємств конкурентні переваги у порівнянні з іншими підприємствами-аналогами, які є конкурентами, для покращення показника життєвої стійкості підприємства, тобто здатність конкурувати на ринках з виробниками й продавцями аналогічних товарів» [2, с. 105].

Можна виокремити дві групи причин низької конкурентоспроможності промислових підприємств України:

- 1) ендогенні (зумовлені діями (або бездіяльністю) самих підприємств);
- 2) екзогенні (спричинені особливостями вітчизняної системи господарювання).

До ендогенних ми відносимо такі:

– низька якість управлінського персоналу і небажання відійти від стереотипу господарювання, притаманного «ринку продавця», коли через відсутність альтернативи вітчизняні споживачі були змушені купляти те, що їм пропонували українські товаровиробники;

– недооцінка питань управління конкурентоспроможністю у практиці сучасного вітчизняного менеджменту;

– відсутність на переважній більшості підприємств стратегії забезпечення

конкурентоспроможності на середньо- та довгострокову перспективу. Переважна більшість вітчизняних підприємств промислового сектору з об'єктивних причин і до нині недостатньо займаються питаннями власного стратегічного розвитку, хоча б на примітивному методологічному рівні;

– високі енерго-, матеріало- і трудомісткість виробничого процесу, що підвищує собівартість вітчизняної продукції, порівняно з імпортними аналогами.

Як бачимо, переважна частина цих причин має суб'єктивне підґрунтя [9, с. 6]. Крім того, існують також екзогенні причини, які істотно уповільнюють темпи підвищення конкурентоспроможності вітчизняних підприємств.

Україна сьогодні є однією з найменш конкурентоспроможних країн. Отже, проблема підвищення конкурентоспроможності як вітчизняних товарів і послуг, так і економіки України в цілому нині стає першочерговою. На світовому ринку конкурентоспроможними визнано менш, як 1% українських товарів і послуг (табл. 1).

Таблиця 1

Основні соціально-економічні показники України у 2010–2017 рр.

№ п/п	Показники	Роки							
		2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
1	Валовий внутрішній продукт (у фактичних цінах), млрд грн - у розрахунку на одну особу, грн.	1120,6	1280,8	1459,1	1522,7	1586,9	1988,5	2385,4	2982,9
		24429	26001	32002	33473	36904	46413	55899	70210
2	Доходи населення, млрд грн	1101,2	1234,2	1457,9	1548,7	1516,8	1772,0	2051,3	2579,1
3	Індекс споживчих цін (грудень до грудня попереднього року), %	109,1	97,4	99,8	100,5	124,9	143,3	112,4	113,7
4	Індекс цін виробників промислової продукції (грудень до грудня попереднього року), %	118,7	102,2	100,3	101,7	131,8	125,4	135,7	116,5
5	Індекс промислової продукції сфери машинобудування, крім ремонту і монтажу машин й устаткування, %	100,3	111,0	96,4	94,7	85,5	83,9	106,8	100,2
6	Експорт товарів і послуг, млрд дол. США	62,8	70,0	81,9	76,5	64,1	46,8	45,1	52,6
7	Імпорт товарів і послуг, млрд дол. США	66,2	72,4	91,4	84,6	60,8	43,0	44,6	55,1

Індекс промислової продукції розраховують відповідно до міжнародних стандартів. Базовою формулою для розрахунку є індекс фізичного обсягу Ласпейреса. Розрахунок базується на даних про динаміку виробництва за постійним набором товарів-представників та структурі валової доданої вартості за базисний рік.

Джерело: узагальнено автором на основі [4]

Для формування сукупного випереджаючого показника розвитку промислової продукції в Україні розглянемо індекси обсягу промислової продукції за регіонами, що представляє собою відносний показник динаміки обсягу промислового виробництва, який показує його підйом або спад (табл. 2).

Таблиця 2

Індекси промислової продукції за регіонами України у 2010–2017 рр., % до попереднього року

	Роки							
	2010*	2011*	2012*	2013*	2014	2015	2016	2017
1	2	3	4	5	6	7	8	9
Україна	112,0	108,0	99,5	95,7	89,9	87,0	102,8	100,4
Автономна Республіка Крим	110,5	104,3	98,7	100,8	...	...	...	...
Області								
Вінницька	106,5	100,0	107,1	110,4	105,4	104,0	105,3	108,2
Волинська	126,7	112,6	94,5	102,9	103,2	98,6	100,2	105,7
Дніпропетровська	116,1	105,4	102,2	98,5	92,5	92,1	99,3	100,1
Донецька	114,7	113,6	94,6	93,6	68,5	65,4	106,4	89,1

продовження табл. 2

1	2	3	4	5	6	7	8	9
Житомирська	108,2	125,3	116,6	113,4	107,1	110,0	105,7	109,5
Закарпатська	142,9	101,8	101,4	96,9	106,1	79,7	105,9	100,3
Запорізька	107,8	106,3	96,8	97,1	96,8	95,3	96,9	106,2
Івано-Франківська	100,2	125,7	101,2	95,3	98,9	89,1	95,5	112,0
Київська	108,0	110,6	96,8	99,1	101,6	93,0	106,2	110,3
Кіровоградська	113,3	111,0	107,5	106,6	100,8	82,9	120,3	105,5
Луганська	107,1	115,8	92,5	91,1	58,0	34,0	139,0	69,0
Львівська	100,9	112,8	101,6	101,2	97,2	98,5	99,3	106,0
Миколаївська	110,3	104,2	99,5	96,5	101,4	91,1	110,5	101,5
Одеська	102,9	83,6	96,9	100,6	99,7	96,1	109,2	112,2
Полтавська	112,6	99,6	100,0	94,7	92,9	96,2	100,1	98,9
Рівненська	129,6	107,6	96,7	91,4	103,7	100,3	98,1	109,3
Сумська	93,5	107,7	95,6	107,0	88,1	98,4	91,2	101,7
Тернопільська	102,5	112,4	102,1	99,5	116,5	92,1	110,3	108,5
Харківська	105,8	105,5	97,6	94,5	94,8	88,2	105,8	106,1
Херсонська	100,5	93,1	104,7	92,4	96,4	98,1	102,0	103,2
Хмельницька	104,9	109,2	101,2	97,6	97,8	95,7	104,7	101,6
Черкаська	117,1	103,4	94,9	95,2	94,7	90,8	106,3	99,1
Чернівецька	111,9	89,6	86,8	103,7	92,9	98,3	96,9	106,7
Чернігівська	99,8	98,0	98,1	89,6	97,2	91,2	105,8	96,5
<i>Міста</i>								
Київ	104,1	102,0	95,9	89,9	85,9	94,6	104,4	95,8
Севастополь	114,4	110,4	95,0	112,7	...	...	...	...

До 2013 року за регіонами індекс розраховано відповідно до Класифікації видів економічної діяльності (ДК 009:2005), яка гармонізована з Класифікацією видів економічної діяльності Європейського Союзу (NACE Rev.1.1)
Джерело: [4]

Аналізуючи дані з табл. 1 та табл. 2, бачимо, що згруповані результати наочно відображають реальну динаміку зміни індексу промислової продукції України. На підставі цього можна зробити висновок про доцільність застосування сукупного випереджаючого показника розвитку промислової продукції для його аналізу і прогнозування.

На сьогоднішній день жорсткі умови конкуренції змушують підприємства у цілях підвищення конкурентоспроможності шукати нові форми організації діяльності. Щоб успішно управляти конкурентоспроможністю підприємства треба:

- орієнтуватися на умови та чинники, що її формують;
- вдосконалити процеси конкурентоспроможності (планування, дослідження, розробка, виготовлення);
- зробити відповідні висновки.

Зважаючи на те, що українські промислові підприємства значною мірою залежать від зовнішніх енергетичних ресурсів, а енергоємність цієї продукції в країні визнана однією з найвищих в Європі, для них характерною є невисока конкурентоспроможність і прибутковість як виробництва продукції, так і експортних операцій [7]. Експорт України в галузі машинобудування не є диверсифікованим і припадає більшою мірою на країни СНД. У 2018 р. українські виробники експортували продукцію машинобудування на суму 3,2 млрд. дол. (в порівнянні з 2017 р. приріст складає 14,2%).

Важливою умовою зростання ефективності виробництва і підвищення конкурентоспроможності підприємств є активізація інноваційної діяльності, яка має бути спрямована на розвиток конкурентних переваг, постійне оновлення виробництва і технологій, виготовлення високоякісної продукції. Незважаючи на кризові явища у світовій фінансовій сфері і в економіці ряду високорозвинених країн, спрямованість на інноваційний розвиток залишається важливим чинником конкурентоспроможності суб'єктів господарювання.

Спостерігається низький рівень інноваційної активності українських підприємств, їх низька інвестиційна привабливість. Якщо в розвинених країнах інноваційна діяльність є одним із найважливіших засобів процвітання країни і кількість інноваційно активних промислових підприємств там досягає 70-80%.

Міжнародна практика свідчить, якщо у ВВП країни частка інноваційної продукції становить менше 20%, то національна продукція втрачає конкурентоспроможність. Слід зазначити, що серед країн Європейського Союзу мінімальні показники інноваційної активності мають, %: Португалія – 6; Греція – 29. Проте навіть ці показники вищі, ніж в Україні. А порівняно з країнами-лідерами цей розрив з Україною збільшується майже в п'ять разів, %: Нідерланди – 62; Австрія – 67; Німеччина – 69; Данія – 71; Ірландія – 74. На світовому ринку високих технологій частка продукції США досягає 32%, Німеччини – 18%, вітчизняної – менш одного відсотка [6]. Таке становище багато в чому пояснюється слабкою державною підтримкою інноваційної діяльності підприємств, оскільки фінансування цієї діяльності відбувається переважно за рахунок їхніх власних коштів (72,9%) і кредитів (10,7%), що істотно звужує масштаби інвестування (рис. 1–2).

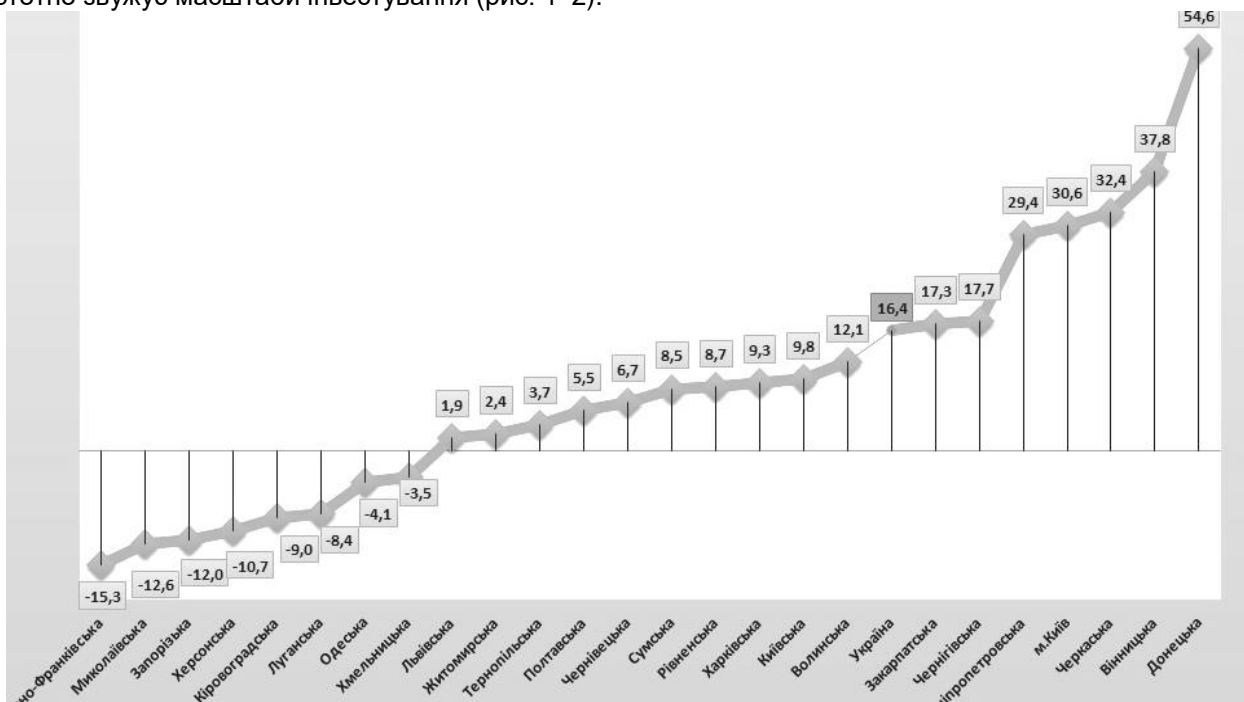

Рис. 1. Капітальні інвестиції за регіонами у 2018 р., у % до попереднього року
Джерело: [4]

Рис. 2. Капітальні інвестиції у 2016–2018 рр., млрд. грн.
Джерело: побудовано автором на основі [4]

Низька інвестиційна активність в Україні пов'язана з недосконалістю державної інвестиційної політики, недоліками в інвестиційному законодавстві, відсутністю належного інституціонального забезпечення розвитку інвестиційного ринку і його інструментів і, як наслідок, – недостатнім обсягом внутрішніх і зовнішніх інвестицій. Вирішення цих проблем потребує вдосконалення форм державного регулювання інвестиційної діяльності і розробки відповідного методичного інструментарію оцінки соціально-економічної ефективності організаційно-економічних заходів державного регулювання інвестиційної діяльності в промисловості.

Також результатом низької конкурентоспроможності підприємства є відсутність в Україні ряду високотехнологічних галузей і передусім таких, які визначають експортні позиції промислових підприємств: ІТ-індустрія, виробництво складної медичної техніки, багатьох приладів для наукових досліджень і сучасних легкових автомобілів.

Структурна перебудова економіки України, орієнтована на використання інтелектуальних ресурсів і розвиток високотехнологічних виробництв на противагу матеріало- і енергоємним виробництвам, передбачає створення умов для безперервного оновлення технологій і продукції, зростання освітнього рівня та удосконалення управління шляхом інновацій, заснованих на новітніх наукових знаннях. Під інноваціями тут слід розуміти не тільки нові технології, види послуг, продукції, але й нові організаційно-технічні рішення виробничого, адміністративного, фінансового та іншого характеру, відсутність яких не в останню чергу визначає низьку конкурентоспроможність української продукції [5, с. 66].

Недостатнє впровадження інноваційних технологій обумовлює також низьку конкурентоспроможність багатьох видів продукції вітчизняних підприємств. За якістю і технологічними рішеннями вироби радіоелектроніки, побутові прилади, сільськогосподарські і шляхобудівельні машини, а також цілий ряд інших товарів значно програють зарубіжним аналогам, оскільки для їхнього вироблення продовжують широко використовуватися характерні для радянської економіки витратні технології, що призводить до зростання ресурсомісткості продукції і перешкоджає скороченню витрат виробництва і випуску інноваційної продукції в інших галузях економіки (табл. 3) [1].

Таблиця 3

**Частка промислових підприємств, що займалися інноваціями у 2010–2017 рр.,
% до загальної кількості обстежених**

	Роки							
	2010	2011	2012	2013	2014	2015 ¹	2016	2017 ²
Усього за напрямами інноваційної діяльності	13,8	16,2	17,4	16,8	16,1	17,3	17,0	16,2
внутрішні науково-дослідні роботи	2,1	2,4	2,1	2,1	1,9	3,2	2,9	2,8
зовнішні науково-дослідні роботи	1,2	1,3	1,3	1,1	0,9	1,5	1,5	1,3
придбання машин, обладнання, програмного забезпечення	7,9	10,3	10,9	10,6	9,9	9,8	9,9	10,6
придбання зовнішніх знань	0,9	1,0	0,9	0,8	0,8	0,7	0,7	0,9
навчання та підготовка персоналу ³	2,1	2,9	3,2	3,3	3,2	...	...	...
ринкові запровадження інновацій ³	1,0	1,3	1,0	0,9	0,8	...	...	...
інші	1,8	2,2	2,0	1,6	1,4	4,4	4,0	3,7

¹ Починаючи з 2015 р., періодичність проведення державного статистичного спостереження «Інноваційна діяльність промислового підприємства» змінено з «річної» на «один раз на два роки».

² Безпосереднє порівняння даних з аналогічними даними попередніх років є некоректним у зв'язку зі змінами в організації та проведенні державного статистичного спостереження щодо інноваційної діяльності промислового підприємства.

³ З 2015 року показник віднесено до напрямку «інші».

Джерело: [4]

Дані табл. 3 свідчить про те, що протягом 2010–2017 рр. в Україні частка коштів фінансування інноваційної діяльності припадає на власні кошти, а найменша її частина – на фінансування з державного бюджету.

Розглянемо промислові підприємства України за рівнем впровадження інновацій протягом 2010–2017 рр. (табл. 4).

Таблиця 4

Впровадження інновацій на промислових підприємствах у 2010–2017 рр.

Інновації	Роки						
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2017
Впровадження інноваційних видів продукції, найменувань	2408	3238	3403	3138	3661	3136	2387
У тому числі:							
нових для ринку	606	900	672	640	540	548	477
нових тільки для підприємства	1802	2338	2731	2498	3121	2588	1910
Впровадження нових технологічних процесів	2043	2510	2188	1576	1743	1217	1831
з них маловідходних, ресурсозберігаючих і безвідходних	479	517	554	502	447	458	611

Джерело: [4]

З даних табл. 4 видно, що, починаючи з 2014 р., спостерігається спад впровадження інновацій на промислових підприємствах, що є негативною тенденцією і ці показники є надзвичайно низькими і відрізняються від середніх по ЄС, тому для подолання кризових явищ Україні необхідна комплексна стратегія інноваційного розвитку на довгостроковий період, з врахуванням передового досвіду зарубіжних країн.

Забезпеченість інноваційного розвитку України необхідними інвестиційними ресурсами в першу чергу залежить від позиції держави в цьому процесі. Механізм функціонування економіки інноваційного типу передбачає наявність постійної циклічної трансформації, тобто засоби, вкладені в наукові дослідження, цілеспрямовано перетворюються в нові знання, отримані знання – в технологію і майстерність, які ефективно трансформуються в гроші.

Перехід на новий етап інноваційного розвитку неможливий без проведення інноваційної політики, яка змогла б забезпечити створення сприятливого інноваційного клімату в Україні, необхідного для успішного інвестування в українську економіку. Така політика повинна об'єднувати загальними завданнями науку, техніку, виробництво, споживання, фінансову систему, освіту і повинна бути орієнтована на використання інтелектуальних ресурсів, розвиток високотехнологічних виробництв та пріоритети економіки. Загальний ефект від цього для країни в цілому буде набагато більшим, ніж для окремого підприємства або продуцента [5, с. 67].

Крім того, низька конкурентоспроможність промислових підприємств пояснюється недостатньою кількістю кваліфікованого персоналу. Через низький рівень заробітної плати молоді фахівці не хочуть працювати в цій сфері, а більшість досвідчених працівників промислових підприємств мають пенсійний вік. Втрачаючи кваліфікованих працівників, які звільняються або виходять на пенсію, ці підприємства не мають можливості підготувати їм гідну заміну, що призводить до низької якості виконання робіт [3, с. 39].

Значний ефект може бути отриманий в результаті впровадження так званих податкових канікул, які надаються новостворюваним інноваційним підприємствам і організаціям, тобто в період їхньої найбільш ризикованої діяльності. Вони передбачають тимчасове звільнення від сплати податку на прибуток до п'яти років у таких країнах, як Франція, Великобританія, Нідерланди, США.

Отже, вважаємо, що головні напрями підвищення конкурентоспроможності промислових підприємств знаходяться в площині суттєвого зростання ролі держави у створенні попиту і пропозиції на інноваційні продукти, а саме:

1) формування сучасних ринкових механізмів зі створення інноваційної інфраструктури (телекомунікації, венчурні фонди, інноваційні кластери, центри трансферу технологій);

2) застосування різних фіскальних інструментів стимулювання інноваційної діяльності, у тому числі шляхом встановлення нормативних обмежень відносно термінів експлуатації устаткування або використання відповідних технологій;

3) впровадження за світовими стандартами механізмів захисту прав інтелектуальної власності, авторських прав;

4) компенсування значними обсягами прямих трансфертів з бюджету на підтримку перспективних інноваційних проектів;

5) забезпечення умов для залучення інвестицій для модернізації виробництва і підвищення конкурентоспроможності підприємств;

6) підготовка кваліфікованих трудових ресурсів, що відповідають вимогам міжнародного ринку праці;

7) створення системи співпраці між приватним сектором і державою, у рамках якої можуть бути поєднані комерційні інтереси бізнесу і вирішення інноваційних загальнонаціональних завдань [8].

Таким чином, зараз в Україні відбувається посилення конкуренції, внаслідок чого керівники підприємств знаходяться в постійному пошуку нових (адекватних умовам конкуренції) інструментів управління підприємствами і важелів підвищення конкурентоздатності підприємства.

Висновки з проведеного дослідження. Отже, конкурентоспроможність підприємства нерозривно пов'язана із впровадженням змін, тобто з процесом реструктуризації. Але здійснення змін також має свої особливості. Одноразові, надзвичайні заходи можуть на короткий час поліпшити конкурентоспроможність підприємства, але по-справжньому успішна реструктуризація є довготривалим процесом.

Таким чином, в сучасних умовах господарювання високий рівень конкурентоспроможності підприємств залежить насамперед від високого рівня конкурентоспроможності продукції. Конкурентоспроможність підприємства досягається за рахунок створення конкурентних переваг у порівнянні з іншими підприємствами-конкурентами, тобто за рахунок тих самих методів, що й конкурентоспроможність продукції, зважаючи на те, що ці поняття нерозривні між собою.

Для підвищення конкурентоспроможності української продукції державі необхідно стати активним учасником світового ринку технологій. Україна поки що залишається технологічною державою і її науково-технічний потенціал здатний стати головним чинником виходу з кризи. Для цього держава повинна прийняти і здійснювати нову інноваційну політику, засновану на верховенстві

НТП в економічному розвитку, а діяльність самих підприємств у сфері інновацій має бути заснована на міжгалузевому технологічному обміні і інвестуванні в нові прогресивні розробки.

Бібліографічний список

1. Гергель М.Ю., Скоробогатова Н.Е. Сучасні проблеми конкурентоспроможності машинобудівних підприємств України. URL: <http://www.google.com.ua/url> (дата звернення: 10.02.2019).
2. Дашко І.М. Конкурентоспроможність підприємства: загальні риси та відмінності. *Сталий розвиток економіки: міжн. наук.-виробн. журнал*. 2016. № 1(30). С. 103-110.
3. Денисенко М.П., Воронкова Т.Є., Янковець Т.М. Проблеми підвищення конкурентоспроможності промислових підприємств України. *Наука, технології, інновації*. 2015. № 1. С. 37-46.
4. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 10.02.2019).
5. Омельчак Г.В. Стан і проблеми конкурентоспроможності підприємств України в умовах невизначеності зовнішнього середовища. *Проблеми економіки транспорту: Збірник наукових праць Дніпропетровського національного університету залізничного транспорту імені академіка В. Лазаряна*. 2014. Вип. 8. С. 63-69.
6. Про Рекомендації парламентських слухань на тему: «Стратегія інноваційного розвитку України на 2010–2020 роки в умовах глобалізаційних викликів»: Постанова ВР України від 21 жовтня 2010 року № 2632-VI. *Відомості Верховної ради України*. 2011. № 11. С. 3.
7. Собкевич В.О., Сухоруков А.І., Савенко В.Г., Воробйов С.Л. Реструктуризація промисловості України в процесі посткризового відновлення: аналіт. доповідь. Київ: НІСД, 2011. 112 с.
8. Теоретико-методологічні основи інвестиційно-інноваційної безпеки національної економіки України: монографія / за ред. Грищенка І.М., Узунова В.М., Денисенка М.П. Київ – Черкаси: ТОВ «Маклаукт», 2013. 464 с.
9. Філюк Г. Проблеми та шляхи підвищення конкурентоспроможності вітчизняних підприємств в умовах глобалізації. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2013. № 4. С. 6-8.

References

1. Herhel, M.Yu. and Skorobohatova, N.E. "Modern problems of competitiveness of machine-building enterprises of Ukraine", available at: www.google.com.ua/url (access date February 10, 2019).
2. Dashko, I.M. (2016), "Competitiveness of the enterprise: general features and differences", *Stalyi rozvytok ekonomiky: mizhn. nauk.-virobn. zhurnal*, no. 1(30), pp. 103-110.
3. Denysenko, M.P., Voronkova, T.Ye. and Yankovets, T.M. (2015), "Problems of increasing the competitiveness of Ukrainian industrial enterprises", *Nauka, tekhnolohii, innovatsii*, no. 1, pp. 37-46.
4. *Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy* [State Statistics Service of Ukraine], available at: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (access date February 10, 2019).
5. Omelchak, H.V. (2014), "The state and problems of the competitiveness of Ukrainian enterprises in conditions of uncertainty of the environment", *Problemy ekonomiky transportu: Zbirnyk naukovykh prats Dnipropetrovskoho natsionalnogo universytetu zaliznychnoho transportu imeni akademika V. Lazariana*, Iss. 8, pp. 37-46.
6. Verkhovna Rada Ukrainy (2011), About the Recommendations of the Parliamentary Hearings on the theme: "The Strategy of innovation development of Ukraine for 2010-2020 in the context of globalization challenges", Postanova dated 21.10.2011 no. 2632-VI, *Vidomosti Verkhovnoi rady Ukrainy*, no. 11, pp. 3.
7. Sobkevych, V.O., Sukhorukov, A.I., Savenko, V.H. and Vorobiov, S.L. (2011), *Restrukturyzatsiia promyslovosti Ukrainy v protsesi postkryzovoho vidnovlennia: analit. dopovid* [Restructuring of Ukrainian industry in the process of post-crisis recovery: analytical report], NISD, Kyiv, Ukraine, 112 p.
8. Hryshchenko, I.M., Uzunov, V.M. and Denysenko, M.P. (Ed.) (2013), *Teoretyko-metodolohichni osnovy investytsiino-innovatsiinoi bezpeky natsionalnoi ekonomiky Ukrainy* [Theoretical and methodological foundations of investment and innovation safety of the national economy of Ukraine], monograph, TOV "Maklaut", Kyiv, Cherkasy, Ukraine, 464 p.
9. Fyliuk, H. (2013), "Problems and ways of increasing the competitiveness of domestic enterprises in the conditions of globalization", *Visnyk Kyivskoho natsionalnogo universytetu imeni Tarasa Shevchenka*, no. 4, pp. 6-8.

Дашко І.М. ПРОБЛЕМИ ПІДВИЩЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ УКРАЇНИ

Мета. Дослідження проблем підвищення конкурентоспроможності промислових підприємств України та надання рекомендацій їх вирішення, що буде відповідати зовнішньому конкурентному середовищу.

Методика дослідження. В процесі дослідження використовувалися такі методи, як: аналіз і синтез (для

вивчення та дослідження проблем щодо підвищення конкурентоспроможності промислових підприємств України); діалектичний та абстрактно-логічний (для теоретичного узагальнення змісту статті та формулювання висновків).

Результати. Розглянуто поняття «конкурентоспроможність» та «конкурентоспроможність підприємства», що дозволяє виділити основні риси, які притаманні конкурентоспроможним підприємствам. Виокремлено дві групи причин низької конкурентоспроможності промислових підприємств України. Проаналізовано основні соціально-економічні показники України в розрізі конкурентоспроможності підприємства. Визначено, що існує безліч проблем щодо підвищення конкурентоспроможності промислових підприємств, для яких притаманна стратегія інноваційного розвитку на довгостроковий період, з врахуванням передового досвіду зарубіжних країн. Обґрунтовано причини низької конкурентоспроможності промислових підприємств. Виокремлено головні напрями підвищення конкурентоспроможності промислових підприємств.

Наукова новизна. Дістало подальшого розвитку узагальнення основних проблем підвищення конкурентоспроможності промислових підприємств та формування рекомендацій щодо її покращення.

Практична значущість. Окремі положення та висновки статті можуть бути використані у навчальному процесі при викладанні таких дисциплін, як: «Менеджмент», «Маркетинг», «Менеджмент підприємства у виробничій сфері», «Менеджмент міжнародної конкурентоспроможності», «Стратегічне управління», «Регіональна економіка» тощо.

Ключові слова: конкурентоспроможність, конкурентоспроможність підприємства, конкурентні переваги, конкуренція, збут, ринок, товар, стратегія.

Dashko I.M. PROBLEMS OF INCREASING THE COMPETITIVENESS OF UKRAINIAN INDUSTRIAL ENTERPRISES

Purpose – on the basis of studying the problems of increasing the competitiveness of industrial enterprises of Ukraine to provide a recommendation for their solution that will meet the external competitive environment.

Methodology of research. In the process of research, the following methods were used: analysis and synthesis (for studying and researching problems concerning the competitiveness of industrial enterprises of Ukraine), dialectical and abstract-logical (for theoretical generalization of the content of the article and formulation of conclusions).

Findings. The concept of "competitiveness" and "competitiveness of the enterprise" is considered, which allows to highlight the main features that are inherent to the competitive enterprises. It is determined that there are many problems with increasing the competitiveness of industrial enterprises. The main socio-economic indicators of Ukraine in terms of competitiveness of the enterprise are analyzed. The priority directions of competitiveness of industrial enterprises are determined.

Originality the result of the study is to summarize the main problems in improving the competitiveness of industrial enterprises and provide recommendations for its improvement.

Practical value is that certain provisions and conclusions of the article can be used in the educational process in the teaching of such disciplines as: "Management", "Marketing", "Management of the enterprise in the industrial sphere", "Management of international competitiveness", "Strategic management", "Regional economy", etc.

Key words: competitiveness, competitiveness of enterprise, competitive advantages, competition, marketing, market, commodity, strategy.

Дашко И.Н. ПРОБЛЕМЫ ПОВЫШЕНИЯ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ ПРОМЫШЛЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ УКРАИНЫ

Цель. Исследование проблем повышения конкурентоспособности промышленных предприятий Украины и предоставление рекомендаций их решения, что будет соответствовать внешней конкурентной среде.

Методика исследования. В процессе исследования использовались такие методы, как: анализ и синтез (для изучения и исследования проблем по повышению конкурентоспособности промышленных предприятий Украины); диалектический и абстрактно-логический (для теоретического обобщения содержания статьи и формулировки выводов).

Результаты. Рассмотрены понятия «конкурентоспособность» и «конкурентоспособность предприятия», что позволяет выделить основные черты, присущие конкурентоспособным предприятиям. Выделены две группы причин низкой конкурентоспособности промышленных предприятий Украины. Проанализированы основные социально-экономические показатели Украины в разрезе конкурентоспособности предприятия. Определено, что существует множество проблем по повышению конкурентоспособности промышленных предприятий, для которых характерна стратегия инновационного развития на долгосрочный период, с учетом передового опыта зарубежных стран. Обоснованы причины низкой конкурентоспособности промышленных предприятий. Выделены главные направления повышения конкурентоспособности промышленных предприятий.

Научная новизна. Получило дальнейшего развития обобщение основных проблем повышения конкурентоспособности промышленных предприятий и формирования рекомендаций по ее улучшению.

Практическая значимость. Отдельные положения и выводы статьи могут быть использованы в учебном процессе при преподавании таких дисциплин, как: «Менеджмент», «Маркетинг», «Менеджмент предприятия в производственной сфере», «Менеджмент международной конкурентоспособности», «Стратегическое управление», «Регіональна економіка» и др.

Ключевые слова: конкурентоспособность, конкурентоспособность предприятия, конкурентные преимущества, конкуренция, сбыт, рынок, товар, стратегия.

УДК 338.532.4.024

JEL Classification: Q13, G18, Q18, Q21, Q28, Q31

Гуда Н.Е.,
аспірант*,

Миколаївський національний аграрний університет

ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЦІНОУТВОРЕННЯ В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ УКРАЇНИ

Постановка проблеми. Поступова інтеграція вітчизняного аграрного сектору України до світового економічного простору, у тому числі до Європейського Союзу, посилення процесів глобалізації змінили основні пріоритети і напрями суспільного організаційно-економічного механізму економічних відносин. Практика аграрних реформ показала необхідність перебудови всієї системи економічних відносин, яка охоплює виробництво, розподіл, споживання агропромислової продукції з регулюванням державою цих процесів. В умовах нестабільної економіки і світової кризи пріоритетним складником маркетингової та економічної політики держави є цінова політика, яка забезпечує підвищення рівня конкурентоспроможності виробництва продукції.

Під час формування цін на сільськогосподарську продукцію вітчизняні аграрні і переробні підприємства користуються витратним методом, не виробляють довгострокову стратегію ціноутворення, засновану на оцінці широкого комплексу ціноутворюючих факторів. Це пояснюється низькою факторів: відсутністю необхідної державної підтримки розвитку аграрної сфери в інноваційному напрямі, включаючи розвиток аграрної науки; низькою продуктивністю рослин і тварин; жорсткою конкуренцією і демпінгом у більшості сегментів аграрного ринку, де превалює вітчизняна продукція.

Державне регулювання цін спрямоване на досягнення певних цілей економічної політики країни. На сучасному етапі економічного розвитку в усіх країнах основною метою державного регулювання цін є стримування монополізму та забезпечення конкурентного середовища на ринку. В Україні державне регулювання цін на продукцію монопольних утворень, вибір методів та встановлення термінів регулювання здійснюється Міністерством економічного розвитку і торгівлі України, а в межах регіонів – місцевими органами [1, с. 95].

Тому досвід розвинених країн свідчить, що в сучасних умовах досягти ефективного розвитку сільського господарства неможливо без застосування важелів державного регулювання. У системі державного регулювання економіки важливу роль відіграє підтримка відповідного рівня цін і забезпечення цінової рівноваги в аграрному секторі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання розробки методичних питань ціноутворення на сільськогосподарську продукцію в умовах вітчизняного аграрного ринку знайшли своє відображення в працях Андрійчука В. Г., Коваленка Ю. С., Лукінова І. І., Пасхавера Б. Й., Терещенка В. К., Саблука П. Т., Шпичака О. М. та ін. Наукові засади теорії диспаритету цін і необхідності втручання держави в процес ціноутворення на аграрному ринку обґрунтовано в роботах Макаренка А. П., Мельника Л. Ю., Могильного О. М., Черевка Г. В. та багатьох інших.

Позиції більшості дослідників співпадають в тому, що цінова політика в аграрному секторі має базуватись на вільному ціноутворенні в поєднанні з державним регулюванням і посиленням антимонопольного контролю за цінами на матеріально-технічні ресурси.

Але будь-яке наукове дослідження потребує розвитку і вдосконалення з позиції адаптації до відповідного економічного середовища. Це стосується аспектів дослідження форм і методів політики ціноутворення на сільськогосподарську продукцію в умовах адаптаційних процесів вітчизняної економіки до європейської моделі функціонування аграрного бізнесу.

Постановка завдання. Мета статті – дослідження проблем державного регулювання ціноутворення в аграрному секторі України, виявлення існуючих тенденцій та розробка пропозицій щодо удосконалення цінової політики.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розвиток ринкових відносин в Україні зумовив потребу інституційного обґрунтування державного регулювання цін та ціноутворення національної економіки. Однак для забезпечення ефективності цього процесу доцільно проаналізувати, вивчити та узагальнити особливості державного регулювання ринкових процесів у промислово розвинених країнах та ціноутворення зокрема. Важливо осмислити та узагальнити надбання економічної науки, наукових положень та практичного досвіду ціноутворення розвинених країн, накопичених в умовах ринку для звільнення від застарілих підходів, збереження й використання всього актуального.

* Науковий керівник: Шебаніна О.В. – д-р екон. наук, професор

Досвід розвинених країн світу, зокрема США, Канади, Японії, Китаю, країн Європи, свідчить про значний вплив держави на ринкові процеси з метою мобілізації ресурсів суспільства в умовах довготермінового планування для забезпечення базового рівня розвитку людини в суспільстві [12].

Цінове регулювання в розвинених країнах світу – дієвий інструмент економічної стабільності, який реалізується передусім з метою попередження зростання інфляції, монополізму виробників, зростання цін на сировинні та енергетичні ресурси, ефективного кредитування інвестиційних процесів.

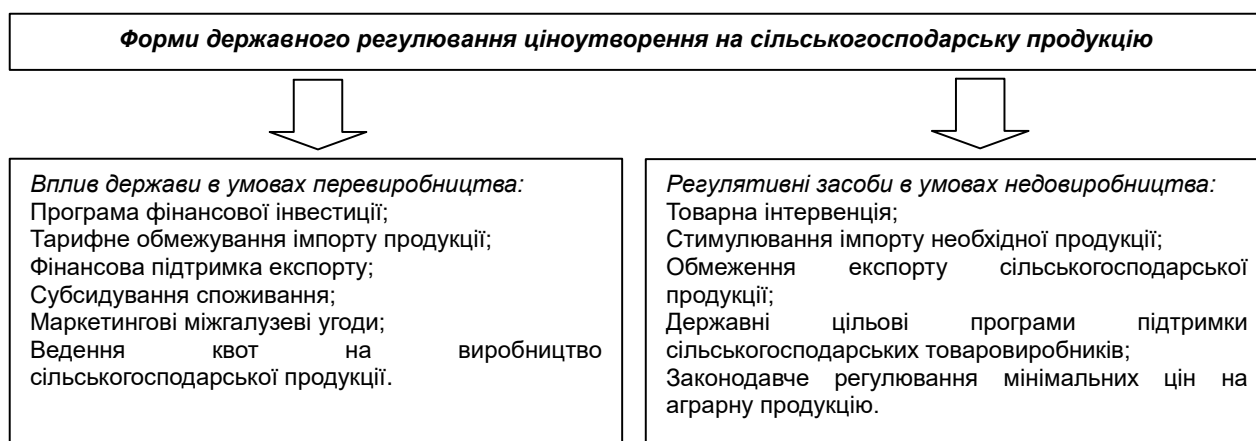
У сучасних країнах розвинутої ринкової системи сформована складна система цін, яка зумовлюється як внутрішньою специфікою господарської діяльності підприємств, так і особливостями зовнішнього інституційного поля національних господарств [5; 12].

Уряди втілюють певні адміністративно-правові та соціально-господарські механізми, які дозволяють аналізувати як співвідношення та рівні цін, так і процеси внутрішнього ціноутворення. Способи та методи державного регулювання цін в різних країнах сформувалися історично, мають національні, кліматичні особливості, орієнтовані на сировинні та політико-економічні умови та обумовлені місцем держави в світовій економіці.

Ці фактори враховуються в першу чергу, але при ціноутворенні в сільському господарстві слід врахувати ще одну особливість – нееквівалентність міжгалузевого обміну і диспаритет цін. Через відсутність еквівалентності міжгалузевого обміну сільське господарство втрачає свої активи, різко знижуються можливості не тільки розширеного, а й простого відтворення виробництва. Ця тенденція заслуговує на увагу й оцінку з огляду на необхідність втручання на державному рівні. Завдання державного регулювання цін полягає в тому, щоб не допустити високого рівня інфляції та забезпечити необхідну прибутковість виробникам сільськогосподарської продукції.

Ринкова система ціноутворення в аграрному секторі не повинна відриватися від рівня витрат виробництва та величини вартості продукції. Ціна може коливатися в певних межах: мінімальний її рівень при реалізації визначається витратками на виробництво продукції, а максимальний – попитом. «Мінімальний рівень цін повинен бути спрямований на захист інтересів сільськогосподарських товаровиробників, тобто на відшкодування витратків виробництва (з урахуванням інфляції) та на забезпечення гарантованого прибутку за умов спаду виробництва» [6, с. 92].

Сучасний господарський механізм регулювання діяльності сільськогосподарських підприємств повинен створювати рівні умови господарювання для всіх галузей виробництва і сфер діяльності, враховуючи економічні закони, сезонність сільськогосподарського виробництва, оборотність капіталу. Дія механізму характеризується двома основними складниками, що керують його спрямованістю і визначають ефективність: державним регулюванням та ринковими методами. Державне регулювання цін в Україні регламентується законами «Про ціни та ціноутворення», «Про обмеження монополізму та недопущення недобросовісної конкуренції у підприємницькій діяльності», «Про місцеве самоврядування в Україні» з відповідними змінами та доповненнями, які встановлюють основні правила формування цін у країні, методи їх регулювання, порядок контролю над цінами та відповідальність за його порушення, права та обов'язки окремих органів виконавчої влади у сфері ціноутворення [6, с. 58] (рис. 1).

Рис. 1. Форми державного впливу на ціноутворення в аграрному секторі економіки
 Джерело: бачення автора

У період трансформації економіки основною причиною слабого економічного становища в аграрному секторі є відсутність цінової рівноваги, яка спостерігається впродовж останніх 20-ти років. Варто погодитися з позицією, згідно з якою у ринкових умовах надзвичайно важливим є забезпечення паритету цін на сільськогосподарську продукцію, їх еквівалентного рівня відповідно до законів

економічного розвитку. Відтворювальні процеси в аграрній економіці сучасного періоду мають свої особливості, які пов'язані з диспаритетом цін, нееквівалентністю міжгалузевого обміну, а цінова політика не враховує низку об'єктивних ринкових законів. Особливість вітчизняної цінової політики в аграрній сфері полягає в тому, що вона базується на ринковому ціноутворенні у поєднанні з елементами державного регулювання, передусім через механізм установа мінімальних закупівельних цін на об'єкти державного цінового регулювання, що визначено законодавством. Специфічні умови ціноутворення на аграрному ринку разом із відсутністю практичного досвіду у власників і керівників сільськогосподарських підприємств стосовно використання інструментів цінової політики викликали погіршення економічних умов міжгалузевого обміну, що знайшло своє вираження в диспаритеті цін на сільськогосподарську та промислову продукцію [10, с. 103].

Цінове регулювання значною мірою стримує розвиток бізнесу, тому його скасування позитивно вплине на малі та середні підприємства України. Таке регулювання не дає змоги встановлювати ціну, яка б відповідала економіці виробництва, що перешкоджає відновленню виробничих потужностей підприємств, запровадженню інновацій, та, як наслідок, підвищенню ефективності виробництва. Це негативно впливає як на виробника, який втрачає доступні канали збуту, так і на споживача, котрий не зможе знайти дешеві товари на полицях найближчого магазину. І передусім це стосується не великих роздрібних мереж, а звичайних магазинів [3].

Скасування державного регулювання цін також полегшить умови ведення бізнесу за рахунок відміни декларування цін. Це дасть змогу як скоротити витрати держави на обслуговування процедури, так і зменшити корупційні ризики й адміністративне навантаження на мале та середнє підприємства. Хоча обмеження втручання держави у цінове адміністрування є необхідним елементом децентралізації, українське суспільство не має одностайної думки щодо своєчасності цього кроку. Обговорюються також і межі реформи: повна відміна цінового адміністрування або часткова, за якої держава залишає за собою право контролювати ціни на певні категорії продукції. Основний ризик, пов'язаний із цим, – підвищення цін на основні продукти харчування: дитяче харчування, хліб, борошно, цукор, крупи, м'ясо-молочні продукти, яйця, соняшникову олію тощо. У разі зняття державою обмежень ціни на зазначені групи товарів підуть у вільне плавання.

Загалом, інструментарій, який можуть застосовувати урядові органи для підтримки цін, можна поділити на три групи:

- стабілізація через позикові ставки (закупівля урядом продукції з метою доведення ринкових цін до рівня еквівалентних);
- обмеження пропозиції продукції (обмеження урядом виробництва продукції, як правило, через консервацію сільськогосподарських угідь);
- прямі компенсаційні платежі (уряд компенсує товаровиробнику різницю між поточною ринковою і еквівалентною ціною).

З метою підвищення впливу ефекту синергії, вказані методи, як правило, застосовуються у певних комбінаціях. Зокрема, обмеження пропозиції продукції завжди доповнює як стабілізацію через позикові ставки, так і прямі компенсаційні платежі, оскільки в іншому випадку такі програми цінового регулювання потребують фактично необмеженої кількості ресурсів. У чистій організаційно-економічній формі ці програми не можуть бути реалізовані, а обмеження пропозиції саме по собі є недостатнім засобом для забезпечення еквівалентності міжгалузевого обміну [7, с. 88].

Державі необхідно використовувати гарантовані або захисні ціни, які індексуються залежно від інфляційних процесів, забезпечують мінімальний рівень прибутковості сільськогосподарського виробництва. Вони використовуються державою при закупівлі окремих видів товарів для забезпечення своїх мінімальних потреб. Державна цінова політика тільки тоді буде ефективною, коли ціни забезпечуватимуть необхідні темпи розширеного відтворення, а прибуток на вкладений капітал буде достатнім, щоб не відбувся його перелив в інші галузі. Ціну доцільно визначати виходячи з нормативних показників собівартості виробництва, витрат на збут, плати за оренду земельних ділянок, вартості майна, адміністративних, фінансових та інших витрат операційної діяльності, та достатньої норми прибутку.

Гуртові ціни використовують організації-трейдери, підприємства громадського харчування та великі торговельні мережі, які закупають великі обсяги продукції, можуть значно впливати на ринок і вимагати суттєвих знижок у товаровиробників. Гуртові ціни на сільськогосподарську продукцію виступають проміжними цінами між закупівельними та роздрібними й істотно впливають на формування ціни кінцевого продукту. Трансфертні ціни обслуговують внутрішньогосподарські розрахунки і встановлюються на вирощені корми для тваринництва, сировину для власної переробки, послуги допоміжних виробництв і т.п. Світові ціни обслуговують експортно-імпортні операції та формуються по цінам великих експортно-імпортних операцій, виступаючи основою для встановлення внутрішніх цін [6; 8].

Рівень цін повинен залежати від якості продукту. Для споживача якість є обов'язковою характеристикою. Якість і конкурентоспроможність агропромислової продукції – тісно пов'язані між собою сукупні можливості підприємства виробляти та реалізовувати продукцію для задоволення

потреб споживачів. Цінова політика підприємства може бути спрямована або на збереження вже досягнутого рівня прибутковості, або на його максимізацію. Обов'язковою умовою ефективною ціновою політики підприємства є врахування не тільки внутрішніх цін на сільськогосподарську продукцію, а й цін світового ринку [4].

Політика фінансової підтримки вітчизняного сільськогосподарського товаровиробника повинна носити не спорадичний, а системний, цілеспрямований характер, бути розрахованою на віддалену перспективу і розглядатись в комплексі найважливіших проблем розвитку суспільства в цілому.

На рівні держави необхідно розробити механізм своєчасної виплати бюджетних дотацій та сум ПДВ. В умовах обмеженості дій по фінансовій підтримці аграрного сектору держава повинна реорганізувати інфраструктуру ринку та надати виробникам широкий спектр інформаційно-консультаційних послуг з залученням спеціалізованих наукових установ. Державна цінова політика тільки тоді буде ефективною, коли ціни забезпечуватимуть необхідні темпи розширеного відтворення, а прибуток на вкладений капітал буде нижчим, ніж на інших напрямках використання останнього [11].

Без активної позиції держави щодо регулювання цін на сільськогосподарську продукцію не вдасться зламати вузький економічний егоїзм посередників та переробників, і сільське господарство залишатиметься збитковою галуззю з виробництва більшості видів продукції.

Для усунення існуючого диспаритету між сільським господарством і тими галузями, що його обслуговують, необхідно, по-перше, застосовувати методіку визначення паритетних цін на сільськогосподарську і промислову продукцію, якими компенсуються суспільно необхідні витрати і забезпечується однаковий для всіх сфер діяльності рівень прибутку на вкладений капітал (включаючи вартість землі) з урахуванням терміну його обігу. По-друге, важливе значення має законодавче посилення антимонопольного контролю за формуванням цін на матеріально-технічні ресурси і послуги, що надаються сільському господарству, шляхом встановлення граничних цін на продукцію монопольних підприємств [2].

Створення інтервенційних фондів буде сприяти стабілізації ринкових цін, а також забезпечувати гарантовану нижню цінову межу. Досвід зарубіжних країн показує: бюджетні кошти для їх функціонування необхідні на початковому етапі, далі вони функціонуватимуть на умовах повного госпрозрахунку, самофінансування і самокупності, тому що закуповують сільськогосподарську продукцію за нижчими цінами, а продають за вищими.

Необхідно встановлювати граничний розмір посередницьких і торговельних надбавок за видами кінцевої продукції відносно закупівельної або оптової ціни, що дасть змогу протидіяти невиправданому завищенню роздрібних цін.

Ефективним шляхом також є стимулювання державою створення агропромислових формувань завершеного технологічно-організаційного циклу, в яких сільське господарство стане не сировинним додатком, а рівнозначним партнером агропромислової інтеграції, і його результат залежатиме від спільної діяльності, від кінцевого доходу відповідної продуктової вертикалі.

Висновки з проведеного дослідження. Наукова новизна дослідження полягає в систематизації результатів аналізу особливостей державного регулювання сучасного ціноутворення промислово розвинених країн, що дозволяє узагальнити ряд висновків:

1. В Україні відсутній дієвий механізм контролю над цінами, а підприємці вже давно навчилися обходити обмеження: зменшуючи вагу харчових продуктів, скорочуючи вміст натуральної сировини (наприклад, м'ясної) та використовуючи низькоякісні замітники. Виходить, що система підтримки соціально незахищених працює лише за рахунок обмеження певних категорій виробників. Саме ж споживання соціальних продуктів ніяк не диференціюється: відповідні харчові продукти можуть купувати будь-які верстви населення, у тому числі й ті, хто цього не потребує. Щоб підтримати сім'ї з низьким рівнем прибутку, потрібно звернутися до більш ефективних механізмів – адресної допомоги та субсидій. Поєднання таких кроків, з одного боку, перешкодило б подальшому збіднінню населення, та з іншого – підтримало б виробника, забезпечивши йому умови для розвитку.

2. В умовах ринку ціни на вироблену продукцію формуються під впливом попиту і пропозиції, якості, витрат на виробництво і реалізацію, а також податків і ринкових зборів. Ціна на будь-який товар повинна встановлювати рівновагу не тільки на ринку, а й між виробничими витратами та економічними можливостями підприємств. Урахування державою і аграрним сектором зазначених пропозицій щодо удосконалення ціноутворення на аграрному ринку сприятиме підвищенню ефективності функціонування як окремих підприємств і регіонів, так і країни в цілому.

3. Основними напрямками удосконалення цінового механізму в аграрному секторі є: комплексний підхід до формування цін на всіх стадіях відтворювального циклу із застосуванням єдиної у народному господарстві методологічної бази; поступовий перехід від регульованих до вільних цін за активної ролі держави в забезпеченні еквівалентного обміну та платоспроможного попиту населення на сільськогосподарську продукцію; обмеження цін на продукцію монополій, жорсткий антимонопольний контроль за цінами на матеріально-технічні ресурси, енергоносії та послуги; поступове наближення внутрішніх цін до цін світового ринку [9; 10].

4. Ціновий механізм має сприяти розміщенню сільськогосподарського виробництва, підвищенню ефективності всіх галузей аграрного сектору. Взаємозв'язок і взаємозалежність цін зумовлені тим, що всі ціни формуються на єдиній методологічній основі, господарська діяльність усіх підприємств, сфер виробництва, галузей економіки взаємозв'язана й утворює єдиний господарський комплекс. Держава через ціновий механізм повинна сприяти конкурентоздатності виробленої в аграрній сфері продукції і забезпеченню еквівалентності міжгалузевого обміну. Для сільськогосподарських підприємств формування цінової політики має першочергове значення, тому що правильне визначення та розробка концепції ціноутворення впливають на виробничо-господарську діяльність підприємства.

Бібліографічний список

1. Андрийчук В.Г. Економіка аграрних підприємств: підручник. 2-ге вид., допов. і перероб. Київ: КНЕУ, 2002. 624 с.
2. Болдуев М.В. Усунення диспаритету цін на ринку агропромислових товарів як важлива складова державної економічної політики України. *Держава та регіони. Серія: Державне управління*. 2008. № 3. С. 28-32.
3. Валентинов В.А. Визначення напрямів цінового регулювання в аграрному секторі. *Економіка АПК*. 2005. № 4. С. 87-89.
4. Гладій М.В. Основні концептуальні положення аграрної політики в Україні. *Економіка АПК*. 2008. № 9. С. 3-7.
5. Лев М.Ю. Регулирование ценообразования в развитых странах. Санкт-Петербург: ГУЭиФ, 2004. 430 с.
6. Мороз С.І. Напрямки і оцінки вдосконалення витратно-маркетингових підходів до ціноутворення в сільському господарстві. *Економіка АПК*. 2009. № 1. С. 24-29.
7. Саблук П.Т. Ціна – запорука ефективності сільськогосподарського виробництва. *Наук. вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія "Економіка, аграрний менеджмент та бізнес" / Редкол.: Д.О. Мельничук (відп. ред.) та ін.* 2010. Вип. 154. Частина 1. С. 19-23.
8. Федорищева А.М. Цінова політика та її вплив на формування цін. *Держава та регіони*. 2010. № 5. С. 56-60.
9. Хорунжий М.Й. Проблеми ціноутворення на сільськогосподарську продукцію. *Економіка АПК*. 2011. № 1. С. 57-61.
10. Червен І.І. Аграрний ринок вимагає зваженої цінової політики *Економіка АПК*. 2007. № 3. С. 99-104.
11. Чечель О.М. Необхідність державного регулювання ціноутворення на продукцію сільського господарства. *Економіка АПК*. 2001. № 6. С. 91-96.
12. Чувилин Е.Д. Государственное регулирование и контроль цен в капиталистических странах. Москва: Финансы и статистика, 1991. 350 с.

References

1. Andriichuk, V.H. (2002), *Ekonomika ahrarykh pidpryiemstv* [The economy of agrarian enterprises], textbook, 2nd ed., KNEU, Kyiv, Ukraine, 624 p.
2. Bolduev, M.V. (2008), "Elimination of price disparity in the market of agro-industrial goods as an important component of the state economic policy of Ukraine", *Derzhava ta rehiony. Seriya: Derzhavne upravlinnia*, no. 3, pp. 28-32.
3. Valentynov, V.A. (2008), "Determination of the directions of price regulation in the agrarian sector", *Ekonomika APK*, no. 4, pp. 87-89.
4. Hladii, M.V. (2008), "Basic conceptual provisions of agrarian policy in Ukraine", *Ekonomika APK*, no. 9, pp. 3-7.
5. Lev, M.Yu. (2004), *Regulirovanie tsenoobrazovaniia v razvitykh stranakh* [Regulation of pricing in developed countries], GUEiF, Saint-Peterburg, Russia, 430 p.
6. Moroz, S.I. (2009), "Directions and assessments of improving cost-marketing approaches to pricing in agriculture", *Ekonomika APK*, no. 1, pp. 24-29.
7. Sabluk, P.T. (2010), "Price – the key to the efficiency of agricultural production", *Nauk. visnyk Natsionalnoho universytetu bioresursiv i pryrodokorystuvannia Ukrainy. Seriya "Ekonomika, ahraryi menedzhment ta biznes"*, Iss. 154, Part 1, pp. 19-23.
8. Fedoryshcheva, A.M. (2010), "Price policy and its impact on price formation", *Derzhava ta rehiony*, no. 5, pp. 56-60.
9. Khorunzhyi, M.Y. (2011), "Problems of pricing for agricultural products", *Ekonomika APK*, no. 1, pp. 57-61.

10. Cherven, I.I. (2007), "The agrarian market requires a balanced pricing policy", *Ekonomika APK*, no. 3, pp. 99-104.

11. Chechel, O.M. (2001), "Necessity of state regulation of pricing for agricultural products", *Ekonomika APK*, no. 6, pp. 91-96.

12. Chuvilin, E.D. (1991), *Gosudarstvennoe regulirovanie i kontrol tsen v kapitalisticheskikh stranakh* [State regulation and control of prices in capitalist countries], Finansy i statistika, Moscow, Russia, 350 p.

Гуда Н.Е. ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ТА ОСОБЛИВОСТІ ЦІНОУТВОРЕННЯ В АГРАРНОМУ СЕКТОРІ УКРАЇНИ

Мета. Дослідження проблем державного регулювання ціноутворення в аграрному секторі України, виявлення існуючих тенденцій та розробка пропозицій щодо удосконалення цінової політики.

Методика дослідження. В процесі проведення дослідження використано загальнонаукові та спеціальні методи економічних досліджень, зокрема: метод теоретичного узагальнення – для уточнення поняттєвого апарату, економічної сутності ціни та ціноутворення і виявлення його особливостей; дедукції – при розробці концептуальних основ застосування державного регулювання ціноутворення в аграрному секторі, необхідності й можливості його використання на сільськогосподарських підприємствах; логіки, аналізу і синтезу – для класифікації форм державного впливу на ціноутворення в аграрному секторі й груп інструментарію, який може застосовувати держава для підтримки цін; діалектичний метод пізнання економічних явищ у їх взаємозв'язку та розвитку; метод аналогій, системний підхід – при вивченні зв'язків між явищами і процесами та встановленні ціни на сільськогосподарську продукцію.

Результати. Обґрунтовано проблеми державного регулювання ціноутворення в аграрному секторі України. Виявлено існуючі тенденції ціноутворення, розроблено пропозицій щодо удосконалення цінової політики та доведено важливість державної підтримки ціноутворення на сільськогосподарську продукцію.

Наукова новизна. Систематизовано результати аналізу особливостей державного регулювання сучасного ціноутворення промислово розвинених країн та в Україні, що дозволяє розробити рекомендації щодо ціноутворення на сільськогосподарських підприємствах з урахуванням ризику, який виникає внаслідок невизначеності майбутнього попиту; також прийняті рекомендації сприятимуть підвищенню ефективності функціонування як окремих підприємств і регіонів, так і країни в цілому.

Практична значущість. Основні положення даного дослідження можуть бути використані в процесі напрацювання пропозицій та внесення змін і доповнень до законодавчих актів, що регламентують особливості ціноутворення в аграрному секторі України.

Ключові слова: ціноутворення, державне регулювання, особливості ціноутворення, аграрний сектор, цінове регулювання, ціновий механізм, цінова політика.

Huda N.E. STATE REGULATION AND PECULIARITIES OF PRICING IN THE AGRICULTURAL SECTOR OF UKRAINE

Purpose. The aim of the article is to research problems of state regulation of pricing in the agrarian sector of Ukraine, identification of existing trends and development of proposals for the improvement of price policy.

Methodology of research. The general scientific and special methods of economic research are used in the course of the research, in particular: the method of theoretical generalization – to clarify the conceptual apparatus, the economic essence of the price and pricing and to identify its features; deduction – in developing the conceptual framework for the application of state regulation of pricing in the agricultural sector, the necessity and the possibility of its use at agricultural enterprises; logic, analysis and synthesis – to classify the forms of state influence on pricing in the agricultural sector and groups of tools that the state can apply to maintain prices; dialectical method of knowledge of economic phenomena in their interconnection and development; the method of analogies, the systematic approach – in the study of the connections between phenomena and processes and the establishment of prices for agricultural products.

Findings. The problems of state regulation of pricing in the agrarian sector of Ukraine are substantiated. Existing tendencies of pricing have been identified, proposals for the improvement of pricing policy have been developed and the importance of state support of pricing for agricultural products has been proved.

Originality. The results of the analysis of the peculiarities of state regulation of modern pricing in industrialized countries and in Ukraine are systematized, which allows to develop recommendations on pricing at agricultural enterprises taking into account the risk arising from the uncertainty of future demand; the recommendations adopted will also contribute to improving the efficiency of the operation of both individual enterprises and regions and the country as a whole.

Practical value. The main provisions of this study can be used in the process of elaboration of proposals and amendments and additions to legislative acts regulating the peculiarities of pricing in the agrarian sector of Ukraine.

Key words: pricing, state regulation, peculiarities of pricing, agrarian sector, price regulation, price mechanism, price policy.

Гуда Н.Э. ГОСУДАРСТВЕННОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ И ОСОБЕННОСТИ ЦЕНООБРАЗОВАНИЯ В АГРАРНОМ СЕКТОРЕ УКРАИНЫ

Цель. Исследование проблем государственного регулирования ценообразования в аграрном секторе Украины, выявление существующих тенденций и разработка предложений по совершенствованию ценовой политики.

Методика исследования. В процессе проведения исследования использованы общенаучные и специальные методы экономических исследований, в частности: метод теоретического обобщения – для уточнения понятийного аппарата, экономической сущности цены и ценообразования и выявления его

особенностей; дедукции – при разработке концептуальных основ применения государственного регулирования ценообразования в аграрном секторе, необходимости и возможности его использования на сельскохозяйственных предприятиях; логики, анализа и синтеза – для классификации форм государственного воздействия на ценообразование в аграрном секторе и групп инструментария, который может применять государство для поддержки цен; диалектический метод познания экономических явлений в их взаимосвязи и развития; метод аналогий, системный подход – при изучении связей между явлениями и процессами и установлении цены на сельскохозяйственную продукцию.

Результаты. Обосновано проблемы государственного регулирования ценообразования в аграрном секторе Украины. Выявлено существующие тенденции ценообразования, разработаны предложения по совершенствованию ценовой политики и доказана важность государственной поддержки ценообразования на сельскохозяйственную продукцию.

Научная новизна. Систематизированы результаты анализа особенностей государственного регулирования современного ценообразования промышленно развитых стран и в Украине, что позволяет разработать рекомендации по ценообразованию на сельскохозяйственных предприятиях с учетом риска, который возникает вследствие неопределенности будущего спроса; также принятые рекомендации будут способствовать повышению эффективности функционирования как отдельных предприятий и регионов, так и страны в целом.

Практическая значимость. Основные положения данного исследования могут быть использованы в процессе наработки предложений и внесении изменений и дополнений в законодательные акты, регламентирующие особенности ценообразования в аграрном секторе Украины.

Ключевые слова: ценообразование, государственное регулирование, особенности ценообразования, аграрный сектор, ценовое регулирование, ценовой механизм, ценовая политика.

УДК 281.9 : 351.86 : 338.1

JEL Classification: E 61, H 56, Z 12

*Гонак І.М.,
аспірант,*

Тернопільський національний економічний університет

СТВОРЕННЯ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ УКРАЇНИ ТА НАДАННЯ ЇЇ ТОМОСУ ПРО АВТОКЕФАЛІЮ: НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА ТА ЕКОНОМІЧНИЙ ЕФЕКТ

Постановка проблеми. Утворення Православної Церкви України та отримання нею Томосу про Автокефалію підтримується більшістю українських громадян та є ще одним потужним засобом самоідентифікації української політичної нації незалежно від їх національності та конфесійної приналежності (українців та білорусів – православних і католиків, кримських татар – мусульман, поляків – римських католиків, росіян – православних, євреїв та караїмів – іудеїв, представників інших національностей і віросповідань). Для держави Україна створення Помісної Автокефальної Православної Церкви є важливим для забезпечення ефективності національної безпеки, українізації мовного інформаційного простору, економічного зростання, пришвидшення національної самоідентифікації української політичної нації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження теоретичних і практичних аспектів утворення Православної Церкви України та отримання нею Томосу про Автокефалію у своїх працях здійснювали такі науковці: В. І. Лубський, В. І. Теремко, М. В. Лубська, А. М. Черній, Ю. С. Шемчушенко, О. В. Скрипнюк та інші. Проте, дана тематика у нових геополітичних умовах набуває особливого значення для України, її громадян та всього світу і потребує подальшого наукового опрацювання.

Постановка завдання. Метою статті є вивчення впливу утворення Православної Церкви України та отримання нею Томосу про Автокефалію на економічний, безпековий та культурний простір країни.

Основними завданнями статті є характеристика основних економічних переваг та переваг для національної безпеки створення Православної Церкви України та отримання нею Томосу про Автокефалію.

Виклад основного матеріалу дослідження. Томос в релігії – це своєрідний церковний указ. В цьому документі міститься рішення священного Синоду Вселенського Патріархату про надання Автокефалії. Документ підписується в урочистій атмосфері [1].

Автокефалія (грецькою autos – сам і kephale – голова) – повне самоврядування церкви, її адміністративна незалежність від інших єдиновірних помісних православних церков [2, с. 415; 3, с. 157].

Томос про Автокефалію, отриманий Православною Церквою України, окрім підвищення якості національної безпеки України та національної самоідентифікації українського народу, поступово приносить і відчутний економічний ефект.

Реальним ефектом для національної безпеки від отримання Томосу про Автокефалію Православною Церквою України є:

– у процесі отримання Томосу про Автокефалію Константинопольський Патріархат скасував “політичні” анафемі, накладені Російською православною церквою на “Філарета (Денисенка), Макарія (Малетича) та їхніх послідовників, які опинилися в схизмі не з догматичних причин” і всі вони “були канонічно поновлені у своєму єпископському або священницькому сані, також було відновлено сопричастя їхніх вірних з Церквою” [4]. Отже, УПЦ Київського Патріархату та УАПЦ отримали канонічний статус, що означає, що всі таїнства священнослужителів цих церков та самі священнослужителі – законні і благодатні (до кінця 2018 року спостерігались багато випадків, коли священнослужителі різних православних конфесій в Україні не визнавали таїнства один одного, вважаючи “не свої” таїнства чи відспівування померлої людини “не канонічним”. Після створення Православної Церкви України страх, що відбуваються якісь “не канонічні” таїнства зникли [5]);

– серед громадян України, третина яких вважають себе православними, зростає усвідомлення національної ідентичності. Прикладом такої ситуації може бути отримання Томосу про Автокефалію Православною церквою Чеських земель та Словаччини у 1998 році, яка була до цього Екзархатом Московської Патріархії. Уже через рік після надання Томосу у представників релігійного прошарку Словаччини та Чехії відбулося суттєве зростання відчуття національної самоідентифікації [6];

– у багатьох храмах після переходу громад у Православну Церкву України служби відправляються українською мовою, що сприяє українізації мовного простору країни;

– після обрання митрополита Епіфанія керівником Православної Церкви України відбулося законна еволюційна передача влади в українському православ'ї від літніх Патріарха Філарета і Митрополита Макарія молодому енергійному освіченому керівнику;

процес створення Православної церкви України та отримання нею Томосу про Автокефалію засвідчив те, що українські лідери заради досягнення важливої загальнонаціональної мети готові поступитися власними амбіціями. Це зробили Патріарх УПЦ Київського Патріархату Філарет і лідер УАПЦ - Митрополит Макарій – вони боролись за незалежність та визнання Української православної церкви майже три десятиліття, доклали багато зусиль для цього, проте, зуміли знайти у собі відвагу відмовитись від балотування на місце Предстоятеля ПЦУ заради об'єднання окремих Православних Церков, які функціонували в Україні до кінця 2018 року, і створення Помісної Автокефальної Православної Церкви України та отримання нею Томосу про автокефалію. Це спростовує тези про те, що “українці не здатні об'єднатися” і що “там, де два українці – там три гетьмани”;

– станом на кінець 8 лютого 2019 року біля 240 парафій УПЦ МП (це приблизно 2% від загальної кількості зареєстрованих парафій УПЦ (МП)) перейшли у новостворену ПЦУ [7] і у цих парафіях не буде антиукраїнської пропаганди. Із переходом епархій і парафій із Російської православної церкви (УПЦ МП) у православну церкву України зменшується вплив РПЦ та пов'язаних із нею структур (керівний центр УПЦ (МП) знаходиться у Москві, вона підпорядковується законодавству Російської Федерації. Окрім цього, керівництво МП має понад десяток укладених угод із Міністерством оборони РФ, ФСБ, службою розвідки, міністерством освіти РФ і так далі [8]) на українців;

– перехід церков від Російської православної церкви до Православної церкви України зменшить можливості агресії Російської Федерації в Україні. Наприклад, УПЦ (МП) надавали монастирі для переховування бойовиків, включаючи Гірка-Стрелкова (російський полковник Ігор Гіркін (Стрелков), який у Криму захоплював будівлю Верховної Ради АРК, а потім воював проти України на Донбасі), надавали монастирі і храми для переховування зброї, їхні священники благословляли і благословляють вбивство наших воїнів [9]. За твердженням Героя України, генерал-майора ЗСУ Ігоря Гордійчука, у Святогірській лаврі на Донбасі, одній із найцінніших українських святинь, від самого початку конфлікту України з Росією розташовувалися зброя і боєприпаси та більше сотні терористів і окупантів, зокрема чеченський загін спецназу, кадіривці [10]. Якби Помісна Автокефальна Православна церква України була утворена до 2014 року і громади УПЦ МП перейшли б до неї до Революції Гідності та анексії Кримського півострова і початку конфлікту на Донбасі, то без допомоги священників УПЦ МП можливості розпалити військовий конфлікт у Криму і на Сході України у російських спецслужб і армії та їх українських колаборантів були б меншими (або конфлікт не виник би взагалі через недостатність ресурсів у агресора) і це б врятувало значну кількість людських життів із

тих тринадцяти тисяч, що загинули на Донбасі із квітня 2014 року до кінця 2018 роки і не було б близько тридцяти тисяч поранених [11];

– юрисдикція Православної церкви України, згідно тексту Томосу, “обмежується територією Української Держави” і “уся Православна Церква, що знаходиться в межах політично сформованої та цілковито незалежної держави Україна разом із Священними Метрополіями, Архієпископіями, Єпископіями, монастирями, парафіями та всіма в них церковними установами, ..., існувала віднині канонічно автокефальною, незалежною та самоврядованою, маючи Першого в церковних справах і визнаючи кожного канонічного її Предстоятеля, який носить титул «Блаженніший Митрополит Київський і Всієї України», ..., який є головою Святішого Синоду, котрий щороку скликається з Архієреїв, запрошуваних по чергово за їхнім старшинством, з числа тих, що мають єпархії в географічних межах України. Таким чином управлятимуться справи Церкви в цій країні, як проголошують божественні та святі Канони, вільно й у Святому дусі, та безперешкодно, без будь – якого іншого зовнішнього впливу” [12]. Отже, ці цитати допомагають організувати діалог з Православними Церквами інших країн через механізм узгодження юрисдикцій. Наприклад, має бути організований діалог із Помісними Православними церквами Польщі, Чехії, Греції, Росії і Молдови, де Українська православна церква Київського Патріархату мала свої єпархії та парафії. Відмова від “закордонних територій” з боку ПЦУ забезпечить нівелювання можливої напруги між ПЦУ, з одного боку, та ПАПЦ, ПЦЧЗС, ЕПЦ та РумПЦ, з іншого, оскільки приходи Київського Патріархату, скоріш за все, увіллються до Помісних Церков. Зацікавленість у отриманні єпархій і парафій пришвидшить визнання Православної церкви України цими Помісними Церквами. Особливо ПЦУ зацікавлена у тому, щоб її визнали Грузинська і Польська православна церква та Православна церква Чехії та Словаччини – на ці Помісні Православні церкви великий вплив має Російська православна церква. Одним із основних питань діалогу має бути мова здійснення церковних служб – в Україні у межах Православної церкви України має бути юридично закріплений дозвіл здійснювати відправу у храмах на мовах національних меншин, які проживають у межах територіальної громади, якій належить храм (поляки, румуни, чехи, словаки, греки, білоруси, росіяни та ін.) і навпаки – на території сусідніх країн (Молдови, Румунії, Словаччини, Польщі, Білорусі, Росії, США, Канади та ін.) у межах їх Помісних Автокефальних Православних Церков у громадах, де проживають етнічні українці, необхідно домовлятися про дозвіл здійснювати церковну службу українською мовою. Також, передача єпархій і приходів УПЦ Київського Патріархату у сусідніх країнах Помісним Православним Церквам допомагатиме стабілізувати внутрішньополітичну ситуацію у цих країнах через зникнення або зменшення міжконфесійної напруги в середині країн. Наприклад, у Молдові функціонували єпархії і приходи Української православної церкви Київського Патріархату, Російської та Румунської православної церкви. Передача приходів і єпархій Київського Патріархату у Молдові Румунській православної церкві введе з гри одного гравця на релігійному полі, допоможе стабілізувати релігійну обстановку через забезпечення міжконфесійного миру, підсилить національну безпеку Молдови, що є прямим інтересом України та її національної безпеки. Також, у межах Румунської православної церкви Православна церква України зможе домовитись про здійснення богослужінь на українській мові для україномовних громад. Цікавою складається ситуація у Російській Федерації – Російська православна церква відкололась від Світового Православ'я через припинення евхаристичного спілкування із Вселенським Патріархатом і стала, фактично, не канонічною. Єпархії і парафії Української православної церкви Київського Патріархату перейдуть під омофор Константинопольської Патріархії і громадяни Російської Федерації, які захочуть зберегти спілкування із Світовим Православ'ям, зможуть влитися до тепер абсолютно канонічних громад екзархату УПЦ КП у Росії [13]. Це допоможе не тільки повернути Російську православну церкву до спілкування із Світовим Православ'ям, а й забезпечить один із шляхів повернення зовнішньої політики Російської Федерації у міжнародне правове поле та зміцнити міжнародну безпеку;

– у словах “Синоду, котрий щороку скликається з Архієреїв, запрошуваних по чергово за їхнім старшинством, з числа тих, що мають єпархії в географічних межах України” зазначено як мінімальну частоту скликання Святішого Синоду, так і передбачене щорічне оновлення його складу [13]. Отже, це свідчить про демократичність процесу управління ПЦУ, можливість забезпечення притоку нових ідей та врахування інтересів різних груп впливу у новій церкві, уможливлення позитивного еволюційного розвитку як українського православ'я, так і українського суспільства;

згадка у Томосі про Києво-Печерську Лавру є підтвердженням її приналежності до Світового Православ'я та Православної Церкви України як одного з найважливіших центрів світового та українського православ'я;

– досвід отримання Томосу про Автокефалію Україною може вивчити та використати Білорусь [14], Чорногорія [15], Північна Македонія [16] та інші країни, у яких проживають громадяни, що ідентифікують себе як православних християн, для власного отримання Томосу про автокефалію і здобуття незалежності помісними церквами у цих країнах. Також ці країни можуть сподіватись на політичну та релігійну підтримку України у разі прийняття рішення про початок руху православної релігійної спільноти цих країн до отримання Томосу про Автокефалію. Зважаючи на те, що Білорусь

стратегічно важлива для України в економічному та військово-політичному плані, а підтримка Чорногорії та Північної Македонії важлива для України в умовах інтеграції у Європейський Союз та Північно-Атлантичний альянс, то Україна отримала потужний важіль для впливу на геополітичний та гео економічний простір;

– історія отримання Томосу продемонструвала якісне зростання ефективності діяльності дипломатичної та спеціальної служб в Україні. Переговори з Константинопольським Патріархом і підготовка створення Православної церкви України та надання їй Томосу про Автокефалію українське керівництво зуміло втримати у таємниці до квітня 2018 року, коли події вийшли на фінішну пряму і завадити їм було важко;

– ефективно здійснював свої повноваження Глава Держави Президент України Петро Олексійович Порошенко. Попередні Президенти (крім Віктора Януковича) теж намагалися отримати для Православної церкви в Україні Томос про автокефалію, але вдалося це тільки Петру Порошенку. Він, проявивши непересічний дипломатичний і організаторський хист, зумів мобілізувати наявні ресурси української дипломатії та спецслужб, узгодити інтереси Константинопольського Патріархату та Українських православних церков і, заручившись підтримкою країн Європейського Союзу та Північної Америки, зумівши переконати керівництво Туреччини не втручатись у процес надання Томосу про Автокефалію ПЦУ, а, можливо, і допомогти цьому процесу (справа в тому, що Резиденція Константинопольського Патріархату базується у Стамбулі і Вселенський Патріарх завжди мусить зважати на позицію турецької влади, яка, з одного боку, не дуже хоче посилення ролі Вселенського Патріарха, з іншого, ніколи не бажала псувати стосунків із Російською Федерацією) [4] та добитися об'єднання Українських православних церков у Єдину Помісну Православну церкву України та отримання нею Томосу про Автокефалію. Це досягнення відмічено у Томосі про Автокефалію, де згадано ім'я Президента України Петра Порошенка (у жодному іншому Томосі про Автокефалію для Православних Церков сусідніх країн ім'я Глави Держави не згадується) і це його ставить в українському православ'ї на один щабель із Княгинею Ольгою та Князем Володимиром Великим.

Реальним економічним ефектом від отримання Томосу про Автокефалію Православною Церквою України є:

– через фактичну відсутність контролю за церковними фінансами значна частина фінансових ресурсів із храмів, керівництво яких знаходиться за кордоном, переводилась із України за кордон (зважаючи на велику кількість таких храмів, грошові кошти також були і є значними) і ці ресурси є втраченими для національної економіки. Наприклад, на Сумщині митники разом з працівниками Служби безпеки України в поїзді, що прямував до Росії, затримали священнослужителя УПЦ Московського патріархату із незадекларованими 65 тис. доларів [17] або приблизно 1,8 млн грн. І це тільки один “несун” (а скільки таких “несунів” і їхніх перетинів кордону було протягом останніх 28 років). Отже, українські національні фінансові ресурси, які контролювали священнослужителі із іноземної церковної юрисдикції, могли перераховуватись і перераховувались у цю іноземну церковну структуру і є втраченими для української економіки;

– під час переходу громад разом із храмами із церков з іноземною юрисдикцією у Православну церкву України станом на 17 січня 2018 року приблизно 80 священників [18] – найрадикальніших представників РПЦ в Україні – відмовились переходити у українську церкву і, вирішивши залишитись у своїй попередній церковній структурі, емігрували у Російську Федерацію. Якщо взяти до уваги те, що значна частина цих священників в Україні здійснювала службу протягом 27 попередніх років, а середня заробітна плата в Україні за грудень 2018 року склала 10573 гривні [19], то у цінах станом на грудень 2018 року кожен із цих священників отримав від українського народу оплату за здійснення своїх повноважень суму (умовну) у розмірі 3425652 грн ($27 \times 12 \times 10573 = 3425652$ грн). Отже український народ заплатив значній кількості із цих 80 священників по 3,5 мільйона гривень кожному. Для всіх приблизно 80 осіб ця сума складає майже триста мільйонів гривень ($3,5 \times 80 = 280$ млн грн). У цих умовах можна стверджувати, що український народ сплатив значну суму антиукраїнським елементам (можливо, частина із них була співробітниками Федеральної служби безпеки Російської Федерації чи Головного розвідувального управління Генштабу збройних сил Російської Федерації), які провадили антиукраїнську пропаганду (і, можливо, підривно діяльність) проти держави Україна, її народу, національної, військової та культурної безпеки. Отже, якщо частка із цих приблизно 80 осіб були російськими шпигунами із ГРУ Генштабу ЗС РФ або ФСБ РФ, то це ідеальна розвідувальна мережа – Україна оплачувала перебування іноземних шпигунів на своїй території. А ще скільки подібних осіб залишилось?;

– здійснення інвентаризації Міністерством культури України майна (будівель, ікон та ін.) Почаївської та Києво-Печерської Лавр дозволить зберегти національні святині, які мають не тільки культурну та релігійну, а і реальну економічну цінність у власності українського народу, що стимулюватиме значні туристичні (і, відповідно, фінансові) потоки для національної економіки.

Отже, створення Православної церкви України та надання їй Томосу про автокефалію сприяє національній безпеці і євроатлантичній інтеграції України, національній самоідентифікації українського

народу, забезпечує зростання економіки України, зумовлює зменшення можливостей міжконфесійних конфліктів та зміцнює державну незалежність.

Висновки з проведеного дослідження. Автокефалія – у православ'ї церква, що є самостійною і незалежною від інших церков у розв'язанні культових і адміністративних питань [20, с. 22]. Створення Православної церкви України та надання їй Томосу про Автокефалію повертає у “канонічне” середовище прихожан УПЦ КП та УАПЦ та сприятиме міжправославному діалогу, нівелює розкол в українському православ'ї, який тривав майже три десятиліття, сприяє самоідентифікації української політичної нації та зміцнює національну, міжконфесійну та фінансову безпеку країни.

Бібліографічний список

1. Що таке Томос в релігії та як він виглядає. 24 канал, 17 грудня 2018. URL: https://24tv.ua/tomos_dlya_ukrayini_shho_take_tomos_v_religiyi_poyasnennya_prostim_slovami_n1045244 (дата звернення: 17.12.2018).
2. Лубський В. І., Теремко В. І., Лубська М. В. Релігієзнавство: підручник. Київ: «Академвидав», 2002. 432 с.
3. Черній А. М. Релігієзнавство. Київ: «Академвидав», 2003. 352 с.
4. Романюк Р., Аймурзаєв С. Томос для України. Що буде з церквою після отримання автокефалії. *Українська правда*, 11 жовтня 2018. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2018/10/11/7194896/> (дата звернення: 11.10.2018)
5. Томос про автокефалію: що це означає для українців. 24 канал, 6 січня 2019. URL: https://24tv.ua/avtokefalna_tserkva_v_ukrayini_shho_tse_ta_shho_zminit_avtokefaliya_v_ukrayini_n955311 (дата звернення: 6.01.2019)
6. Суббота С. Помісна церква і психічне здоров'я української політичної нації. *Українська правда*, 10 січня 2019. URL: www.pravda.com.ua/columns/2019/01/10/7203395/ (дата звернення: 10.01.2019)
7. П'єцух М. Без сварок, але з сумнівом: як київський храм переходив у ПЦУ. *Українська правда*. 8 лютого 2019. URL: <https://www.pravda.com.ua/articles/2019/02/8/7206046/> (дата звернення: 8.02.2019)
8. Магазова А. 5 ознак втручання Росії у надання Томосу для України очима українських науковців. *Радіо Свобода: політика*, 14 листопада 2018. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/29599412.html> (дата звернення: 14.11.2018).
9. Портников В. У Росії готують громадську думку про утиски в Україні священиків. *Радіо Свобода: політика*, 01 лютого 2019. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/29746514.html> (дата звернення: 01.02.2019)
10. “Потім все це почало підтверджуватись” – герой України розповів про зброю та терористів, що переховувались у церквах МП. Українці світу. URL: <https://prefiks.win/2018/07/30/potim-vse-serpocrdzhuvatis/bogun/> (дата звернення: 17.11.2018).
11. В ООН озвучили кількість загиблих від початку війни на Донбасі. *Тиждень. Уа*, 22 січня 2019. URL: <https://tyzhden.ua/News/225735> (дата звернення: 22.01.2019)
12. Патріарший і синодальний Томос надання автокефального церковного устрою православній церкві в Україні. / Текст українською // ОΙΚΟΥΜΕΝΙΚΟΝ ΠΑΤΡΙΑΡΧΕΙΟΝ, 14.01.2019. URL: https://www.patriarchate.org/announcements/-/asset_publisher/MF6geT6kmaDE/content/patriarchikos-kai-synodikos-tomos-choregeseos-autokephalou-ekklasiastikou-kathestotos-eis-ten-en-oukraniai-orthodoxon-ekklasian?_101_INSTANCE_MF6geT6kmaDE_languageId=uk-UA (дата звернення: 15.01.2019)
13. Бей І. Томос для Української церкви: що ховається в деталях / магістр богослов'я. RISU (Релігійно інформаційна служба України), 5 січня 2019. URL: https://risu.org.ua/ua/index/expert_thought/comments/74180/ (дата звернення: 5.01.2019).
14. Абламейко С. Церква Білорусі має канонічні підстави для оголошення автокефалії – архієпископ Святослав Логін. *Радіо Свобода*, 16 вересня 2018. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/29492718.html> (дата звернення: 16.09.2018).
15. Влада Чорногорії домагатиметься незалежності своєї Церкви від Сербської Православної Церкви /RISU (Релігійно інформаційна служба України), 25.12.2018. URL: https://risu.org.ua/article_print.php?id=74058&name=orthodox_relations&lang=ua& (дата звернення: 25.12.2018).
16. Синовітц Р. Православне розлучення України й Росії дає надії Македонській церкві на Балканах. *Радіо Свобода*, 19 жовтня 2018. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/29551284.html> (дата звернення: 20.10.2018).
17. Чурилова К. \$65 тисяч у РФ: спритного священика Московського патріархату спіймали на гарячому. *ZAXID.NET*, 5 березня 2018. URL: https://zaxid.net/tserkovnoslužitel_upts_mp_namagavsya_vivezti_do_moskvi_65_tis_u_spetsvagoni_n1450713 (дата звернення: 17.10.2018)

18. РПЦ в Україні: названа кількість священників, які втекли у Росію. *Народний оглядач*. 17.01.2019 URL: <https://www.ar25.org/article/rpc-v-ukrayini-nazvana-kilkist-svyashchenyukiv-yaki-vtekly-u-rosiyu-novyny-sogodni.html> (дата звернення: 17.01.2019).
19. Середня заробітна плата в Україні у грудні 2018 року склала 10573 гривні. Мінфін. 29.01.2019. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/labour/salary/average/> (дата звернення: 29.01.2019)
20. Юридична енциклопедія: В 6 томах. Том 1: А-Г / Редколегія: Ю. С. Шемчушенко (голова редколегії), О. В. Скрипнюк та інші. Київ: «Українська енциклопедія», 1998. 672 с.

References

1. "What is Tomos in Religion and how does he look". *24 kanal*. available at: https://24tv.ua/tomos_dlya_ukrayini_shho_take_tomos_v_religiyi_poyasnennya_prostim_slovami_n1045244 (access date December 17, 2018).
2. Lubyskiy, V.I., Teremko, V.I. and Lubaska, M.V. (2002), *Relihiieznavstvo* [Religious Studies]. «Akademvydav», Kyiv, Ukraine, 432 p.
3. Chernii, A.M. (2003), *Relihiieznavstvo* [Religious Studies], «Akademvydav», Kyiv, Ukraine, 352 p.
4. Romaniuk, R. and Aimurzaiev, S. (2018), "What will happen to the church after receiving autocephaly". *Ukrainska pravda*. available at: <https://www.pravda.com.ua/articles/2018/10/11/7194896/> (access date October 11, 2018).
5. "Tomos of Autocephalous: What It Means to Ukrainians", *24 kanal*, available at: https://24tv.ua/avtokefalna_tserkva_v_ukrayini_shho_tse_ta_shho_zminit_avtokefaliya_v_ukrayini_n955311 (access date January 6, 2019).
6. Subbota, S. (2019), "The local church and the mental health of the Ukrainian political nation". *Ukrainska pravda*. available at: www.pravda.com.ua/columns/2019/01/10/7203395/ (access date January 10, 2019).
7. Pietsukh, M. (2019), "No quarrels, but doubt: how the Kievan temple passed to the Orthodox Church of Ukraine", available at: <https://www.pravda.com.ua/articles/2019/02/8/7206046/> (access date February 8, 2019).
8. Mahazova, A. (2018), "5 signs of Russia's interference in the provision of Tomos to Ukraine by the eyes of Ukrainian scholars", *Radio Svoboda*, available at: <https://www.radiosvoboda.org/a/29599412.html> (access date November 11, 2018).
9. Portnykov, V. (2019), "In Russia, they are preparing a public opinion about the oppression of priests in Ukraine", *Radio Svoboda*, available at: <https://www.radiosvoboda.org/a/29746514.html> (access date February 1, 2019).
10. "Then it all began to be confirmed". available at: <https://prefiks.win/2018/07/30/potim-vse-ce-pocrdzhuvatis/bogun/> (access date November 11, 2018).
11. "The UN voiced the number of deaths from the beginning of the war on the Donbass", *Tyzhden. Ua*, available at: <https://tyzhden.ua/News/225735> (access date January 22, 2019).
12. "Patriarchal and Synodal Tomos granting an autocephalous church structure to the Orthodox Church in Ukraine", available at: https://www.patriarchate.org/announcements/-/asset_publisher/MF6geT6kmaDE/content/patriarchikos-kai-synodikos-tomos-choregeseos-autokephalou-ekklestiasitikou-kathestotos-eis-ten-en-oukrania-i-orthodoxon-ekklestian?_101_INSTANCE_MF6geT6kmaDE_languageId=uk-UA (access date January 15, 2019).
13. Bei, I. (2019). "Tomos for the Ukrainian Church: Hiding in Details / Master of Theology", *Relihiino informatsiina sluzhba Ukrainy*, available at: https://risu.org.ua/ua/index/expert_thought/comments/74180/ (access date January 5, 2019).
14. Ablameiko, S. (2018), "The Church of Belarus has canonical grounds for the declaration of autocephaly. Radio Liberty". *Radio Svoboda*. available at: <https://www.radiosvoboda.org/a/29492718.html> (access date September 16, 2018).
15. "The Montenegrin authorities will seek the independence of their Church from the Serbian Orthodox Church", *RISU (Relihiino informatsiina sluzhba Ukrainy)*, available at: https://risu.org.ua/article_print.php?id=74058&name=orthodox_relations&lang=ua& (access date December 25, 2018).
16. Synovits, R. (2018), "Orthodox divorce of Ukraine and Russia gives hope to the Macedonian church in the Balkans", *Radio Svoboda*, available at: <https://www.radiosvoboda.org/a/29551284.html> (access date October 20, 2018).
17. Churylova, K. (2018), "\$ 65,000 in Russia: a smart priest of the Moscow Patriarchate was caught on hot", *ZAXID.NET*, available at: https://zaxid.net/tserkovnosluzhitel_upts_mp_namagavsya_vivezti_do_moskvi_65_tis_u_spetsvagoni_n1450713 (access date October 17, 2018).
18. "ROC in Ukraine: number of priests who have fled to Russia. People's columnist". *Narodnyi ohliadach*. available at: <https://www.ar25.org/article/rpc-v-ukrayini-nazvana-kilkist-svyashchenyukiv-yaki-vtekly-u-rosiyu-novyny-sogodni.html> (access date January 17, 2019).

19. "The average wage in Ukraine in December 2018 amounted to 10573 hryvnia", *Minfin*, available at: <https://index.minfin.com.ua/ua/labour/salary/average/> (access date January 29, 2019).

20. Shemchushenko, Yu.S. (1998), *Yurydychna entsyklopediia* [Legal encyclopedia], «Ukrainska entsyklopediia», Kyiv, Ukraine, vol. 1, 672 p.

ГОНАК І.М. СТВОРЕННЯ ПРАВОСЛАВНОЇ ЦЕРКВИ УКРАЇНИ ТА НАДАННЯ ЇЙ ТОМОСУ ПРО АВТОКЕФАЛІЮ: НАЦІОНАЛЬНА БЕЗПЕКА ТА ЕКОНОМІЧНИЙ ЕФЕКТ

Мета. Вивчення впливу утворення Православної Церкви України та отримання нею Томосу про Автокефалію на економічний, безпековий та культурний простір країни.

Методика дослідження. Для досягнення поставленої мети використано наступний інструментарій методів наукового дослідження: діалектичний – для визначення послідовності аналізу еволюції створення православної церкви України та надання їй Томосу про автокефалію; аналітичний – при опрацюванні літературних, статистичних та Internet-джерел; причинно-наслідковий – для відображення об'єктивності процесу отримання Томосу і створення Православної церкви України; абстрактно-логічний – для узагальнення викладеного матеріалу і формування висновків.

Результати. У статті проаналізовано окремі суспільно-політичні та економічні аспекти створення Православної церкви України та надання їй Томосу про автокефалію. Розглянуто можливі наслідки створення Православної церкви України та надання Томосу про її автокефалію. Проведено аналіз впливу створення Православної церкви України на національну безпеку та економічний розвиток країни.

Наукова новизна. Визначено, що створення Православної церкви України та надання їй Томосу про Автокефалію повертає у «канонічне» середовище прихожан УПЦ КП та УАПЦ та сприятиме міжправославному діалогу, нівелює розкол в українському православ'ї, який тривав майже три десятиліття, сприяє самоідентифікації української політичної нації та зміцнює національну, міжконфесійну та фінансову безпеку країни.

Практична значущість. Обґрунтовано, що створення Православної церкви України та надання їй Томосу про автокефалію сприяє посиленню національної безпеки і пришвидшенню євроатлантичної інтеграції України; підвищенню національної самоідентифікації українського народу, забезпеченні зростання економіки України, завдяки зменшенню можливостей міжконфесійних конфліктів та зміцненні державної незалежності.

Ключові слова: Автокефалія, Томос, Православна церква України, УПЦ КП, УПЦ МП, УАПЦ.

HONAK I.M. CREATION OF THE ORTHODOX CHURCH OF UKRAINE AND GIVING TOMOS OF THE AUTOCEPHALOUS TO IT: NATIONAL SECURITY AND ECONOMIC EFFECT

Purpose. The aim of the article is to study the influence of the formation of the Orthodox Church of Ukraine and the receipt of Tomos on Autocephaly on the economic, security and cultural space of the country.

Methodology of research. The following instrumental methods of scientific research are used to achieve the goal: dialectical – to determine the sequence of analysis of the evolution of the creation of the Orthodox Church of Ukraine and to give Tomos on autocephaly to this Church; analytical – in the development of literary, statistical and Internet sources; causal effect – to reflect the objectivity of the process of obtaining Tomos and the creation of the Orthodox Church of Ukraine; abstract and logical – for the generalization of the above material and the formation of conclusions.

Findings. The certain social and political and economic aspects of the creation of the Orthodox Church of Ukraine and gives Tomos on autocephaly to this Church are analyzed in the article. The possible consequences of the creation of the Orthodox Church of Ukraine and the provision of Tomos to its autocephaly are considered. An analysis of the influence of the creation of the Orthodox Church of Ukraine on national security and economic development of the country is conducted.

Originality. It is determined that the creation of the Orthodox Church of Ukraine and the provision of it to Tomos on Autocephaly returns to the "canonical" environment of parishioners of the Ukrainian Orthodox Church of Kyiv Patriarchate (UOC KP) and Ukrainian Autocephalous Orthodox Church (UAOC) and will promote inter-Orthodox dialogue, reduces the split in Ukrainian Orthodoxy that lasted almost three decades, promotes the self-identification of the Ukrainian political nation and strengthens national, inter-confessional and financial security of the country.

Practical value. It is substantiated that the creation of the Orthodox Church of Ukraine and the provision of it to Tomos on autocephaly contributes to strengthening national security and accelerating the Euro-Atlantic integration of Ukraine; to increase the national identity of the Ukrainian people, to ensure the growth of the Ukrainian economy, by reducing the possibilities of inter-confessional conflicts and strengthening of state independence.

Key words: Autocephaly, Tomos, Orthodox Church of Ukraine, UOC KP, UOC MP, UAOC.

ГОНАК І.М. СОЗДАНИЕ ПРАВОСЛАВНОЙ ЦЕРКВИ УКРАИНЫ И ПРЕДОСТАВЛЕНИЕ ЕЙ ТОМОСА ОБ АВТОКЕФАЛИИ: НАЦИОНАЛЬНАЯ БЕЗОПАСНОСТЬ И ЭКОНОМИЧЕСКИЙ ЭФФЕКТ

Цель. Изучение влияния образования Православной Церкви Украины и получения ею Томоса о Автокефалии на экономику, безопасность и культуру страны.

Методика исследования. Для достижения поставленной цели использован следующий инструментарий методов научного исследования: диалектический – для определения последовательности анализа эволюции создания православной церкви Украины и предоставления ей Томоса об автокефалии; аналитический – при обработке литературных, статистических и Internet-источников; причинно-следственный – для отражения объективности процесса получения Томоса и создание Православной церкви Украины; абстрактно-логический – для обобщения изложенного материала и формирования выводов.

Результаты. В статье проанализированы отдельные общественно-политические и экономические аспекты создания Православной церкви Украины и предоставления ей Томоса об автокефалии. Рассмотрены возможные последствия создания Православной церкви Украины и предоставления Томоса о ее автокефалии.

Проведен анализ влияния создания Православной церкви Украины на национальную безопасность и экономическое развитие страны.

Научная новизна. Определено, что создание Православной церкви Украины и предоставления ей Томоса о Автокефалии возвращает в «каноническую» среду прихожан УПЦ КП и УАПЦ и будет способствовать межправославному диалогу, нивелирует раскол в украинском православии, который длился почти три десятилетия, будет способствовать самоидентификации украинской политической нации и укреплению национальной, межконфессиональной и финансовой безопасности страны.

Практическая значимость. Обосновано, что создание Православной церкви Украины и предоставления ей Томоса об автокефалии будет способствовать усилению национальной безопасности и ускорению евроатлантической интеграции Украины; повышению национальной самоидентификации украинского народа, обеспечению роста экономики Украины благодаря уменьшению возможностей межконфессиональных конфликтов и укреплению государственной независимости.

Ключевые слова: автокефалия, Томос, Православная церковь Украины, УПЦ КП, УПЦ МП, УАПЦ.

СВІТОВЕ ГОСПОДАРСТВО І МІЖНАРОДНІ ЕКОНОМІЧНІ ВІДНОСИНИ

УДК 336.242

JEL Classification: F29, H25, L81

*Молдован Е.С.,
канд. держ. упр., старш. наук. співроб.
відділу удосконалення протидії митним правопорушенням,
Капітанець С.В.,
канд. пед. наук, доц., старш. наук. співроб.
відділу удосконалення протидії митним правопорушенням,
НДЦМС НДІФП Університету державної фіскальної служби України*

ОКРЕМІ АСПЕКТИ МІЖНАРОДНОГО ДОСВІДУ ЗДІЙСНЕННЯ БЕЗМИТНОЇ ТОРГІВЛІ

Постановка проблеми. Сучасний розвиток суспільно-економічних відносин вказує, окрім іншого, на необхідність створення сприятливих умов для розширення міжнародної торгівлі, у тому числі – безмитної через Duty Free магазини, оскільки це є перспективним напрямом розвитку малого і середнього бізнесу. За даними Державної фіскальної служби України, станом на 2019 рік в Україні налічується 47 підприємств, яким надано дозвіл на відкриття та експлуатацію магазинів безмитної торгівлі [1]. Проте, в умовах сьогодення функціонування магазинів безмитної торгівлі (далі – МБТ) в українській державі супроводжується певними проблемними питаннями. Так, наразі, особливої гостроти набувають питання збільшення кількості малих і середніх підприємств у сфері безмитної торгівлі (далі – БТ), підвищення вітчизняної частки товарів в асортименті МБТ на митній території держави, консолідування розрізаних інтересів учасників ринку, а також встановлення прямого і конструктивного діалогу між державною владою і учасниками ринку БТ. Охарактеризований вище стан справ свідчить про актуальність проблематики функціонування інституту БТ у вітчизняній митній науці та практиці, а також про необхідність пошуку оптимальних шляхів удосконалення досліджуваного предмета. На нашу думку, одним із векторів віднаходження таких шляхів є аналіз міжнародного та зарубіжного досвіду здійснення БТ. Така точка зору видається цілком логічною, якщо врахувати обраний Україною проєвропейський курс державного розвитку, стратегічне геополітичне розташування нашої держави та її об'єктивне сусідство із країнами, що дотримуються курсу держави-агресора (по відношенню до України).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання функціонування сфери БТ знайшли своє відображення у наукових працях економічного, правового, державно-управлінського тощо характеру. Наприклад, Данілеян С. А. наголошує на дилемі, котра постає при визначенні сутності БТ або як податкової пільги, або як особливого митного чи податкового режиму [2, с. 171]. Ремига Ю. С., Марчук В. Є., Градиський Ю. О. зосередили увагу на практичній можливості упровадження он-лайн системи БТ в діяльності МБТ в українських аеропортах [3]. Крім того, певний сегмент наукових робіт присвячено проблемам правового регулювання функціонування МБТ [4]. Не можна не наголосити на позиції Мельника М. В., який, досліджуючи інститути митних режимів у митному праві України, послідовно доводить необхідність позбавити БТ статусу митного режиму відповідно до стандартів ЄС [5, с. 55, 107-111]. Водночас, на наш погляд, мало уваги приділено аналізу міжнародному досвіду функціонування інституту БТ. Оскільки Україна, як уже вказувалося, у своєму подальшому розвитку орієнтується на ЄС, то вважаємо за доцільне розглянути практику безмитної торгівлі саме цього конфедеративного утворення.

Постановка завдання. Мета статті – дослідити сучасні міжнародні тенденції функціонування БТ задля пошуку оптимальних шляхів удосконалення даної сфери суспільно-економічних відносин в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Одразу зауважимо, що митне законодавство ЄС безпосередньо не оперує поняттям «безмитна торгівля». Тобто, Регламент Європейського Парламенту і Ради (ЄС) № 952/2013 від 9 жовтня 2013 р. про встановлення Митного кодексу Союзу (далі – Регламент № 952/2013) взагалі не містить вказаної дефініції та не послуговується будь-яким концептом-субститутом у звичному нам, українцям, значенні одного з митних режимів [6].

Така ситуація не завжди мала місце у ЄС. До 1999 р. особи, які подорожували у межах ЄС, мали змогу придбати товари, звільнені від ПДВ та акцизів, на борту паромів і літаків, а також у аеропортах.

Створення єдиного союзного ринку означало ліквідацію податкових кордонів для держав-членів і, з метою допомоги певним галузям у пристосуванні до правил єдиного ринку, Рада встановила до 30 червня 1999 р. перехідний режим, що дозволяв МБТ встановлювати фіксовані та контрольовані продавцем надбавки на ціну товарів. У межах цього режиму передбачалося, що товари могли продаватися безмитно лише у певній кількості, а товари, вартість котрих переважала 90 євро, не могли продаватися безмитно взагалі.

Однак, як показала практика, із моменту встановлення вказаного перехідного режиму суб'єкти господарювання у секторі БТ лише активізували свою діяльність, нарощуючи потужності, але жодним чином не готувалися до скасування даного режиму. Правдивість цього формулювання засвідчив той факт, що станом на 1996 р. у сфері БТ було створено 140 тис. робочих місць, 100 тис. із котрих були пов'язані із БТ безпосередньо у межах ЄС [7].

Саме тому на Європейській раді у Відні 11-12 грудня 1998 р. Комісії та Раді (Екофін) було запропоновано розглянути до березня 1999 р. проблеми, що можуть виникнути у зв'язку зі скасуванням БТ. Сектор БТ, навівши ряд показників, сформулював тези щодо проблемних питань, котрі можуть виникнути у результаті скасування БТ:

- скорочення обсягів продажів та, відповідно, зменшення прибутків у секторі роздрібною БТ;
- зростання транспортних витрат;
- зменшення попиту на товари, представлені у мережі МБТ;
- скорочення кількості робочих місць.

Однак, Комісія та Рада апелювали щодо цих проблем, вказуючи, що скорочення робочих місць у МБТ компенсується відповідним збільшенням робочих місць у звичайних магазинах. Оскільки у МБТ представлені, як правило, або «статусні» товари (скажімо, фірмові парфуми), або товари «звички» (наприклад, тютюнові вироби), то споживачів приваблює не лише ціна продукту, але й власне сам продукт. Тому загальний попит кінцевих споживачів буде просто переміщений до звичайних магазинів без зниження попиту в цілому. Стосовно вирішення проблеми потенційно можливого зростання транспортних витрат Комісія та Рада запропонували пожертвувати послугами БТ на коротких міждержавних сполученнях, до прикладу, між Німеччиною та Данією.

Держави-члени ЄС провели дослідження щодо кореляцій між скасуванням перехідного режиму БТ й коливаннями показників зайнятості у секторі БТ. За результатами цього дослідження було встановлено, що скасування БТ найімовірніше матиме лише специфічний, локальний характер, як-то, наприклад, у секторі морських перевезень. Адже найчастіше люди, подорожуючи заради подорожі, а не через конкретну потребу, використовують саме морський транспорт, тому відсутність МБТ у морському секторі буде найвідчутнішою. Інші ж види транспорту використовують подорожувальники, які з конкретною метою і вмотивовані об'єктивною потребою перетинають митний кордон.

Розглянувши усі наведені проблеми, Комісія та Рада представили головний контраргумент на користь необхідності припинення перехідного режиму БТ – вони розраховали, що продовження БТ щороку може коштувати державам-членам ЄС до 2 млрд. євро, які, у разі її скасування, можуть бути використані державами-членами на зміцнення державних фінансів. Однак, із врахуванням усіх охарактеризованих вище ризиків, пов'язаних зі скасуванням перехідного режиму БТ, Комісія та Рада передбачили кілька форм продовження аналізованого нами перехідного режиму після 30 червня 1999 р.: продовження на обмежений період; продовження на обмежений період і обмеження певними секторами перевезень через митні кордони (наприклад, пороми); поступове введення акцизів на алкоголь і тютюн та негайне застосування ПДВ на ці товари.

Разом із тим, ці форми продовження режиму БТ, як наголосила Комісія та Рада ЄС, можуть мати лише тимчасовий характер, доки не буде віднайдено ефективний механізм подолання проблеми безробіття, що усе ж таки виникне внаслідок скасування сектору БТ. Крім того, тимчасовий характер запропонованих форм обумовлений потенційною дискримінацією інших, ніж морський, видів транспорту, що здійснюють перевезення через державні та митні кордони держав-членів ЄС [7].

Саме тому на сучасному етапі функціонування ЄС на практиці маємо дещо парадоксальну ситуацію, за котрої союзне митне законодавство не містить положень про БТ, а отже де-юре не регулює її в правовому полі, але у значній частині держав-членів продовжує функціонувати сектор БТ.

У той же час інше міждержавне утворення економічного характеру – Євразійський Економічний Союз (далі – ЄАЕС) – на нормативно-правовому рівні міжнародного рівня позиціонує БТ як митну процедуру, що застосовується щодо іноземних товарів і товарів держав-учасниць й відповідно до котрої такі товари розташовуються й реалізуються в роздріб у МБТ без сплати за іноземні товари ввізного мита, податків, спеціальних антидемпінгових, компенсаційних мит при дотриманні умов розміщення товарів під цю митну процедуру та їх використання у відповідності до такої митної процедури (ст. 243) [8].

На відміну від митного законодавства ЄС, а саме Регламенту № 952/2013, Митний кодекс ЄАЕС містить поняття «безмитна торгівля» та чітко дефініціює його. Більше того, складовою цього

законодавчого кодифікованого акту ЄАЕС є Глава 33 «Митна процедура безмитної торгівлі», котра деталізує формальні та процесуальні аспекти здійснення названої митної процедури. Зокрема, ст. 243 МК ЄАЕС не лише визначає поняття БТ, але й встановлює перелік категорій осіб, яким можуть бути реалізовані товари у МБТ, а також зазначає, в яких саме видах локацій перетину митного кордону та чи інша категорія осіб із зазначених у цьому Кодексі може скористатися послугами МБТ (табл. 1).

Таблиця 1

Співвідношення категорій осіб, які обслуговуються МБТ, та локацій цих магазинів у місцях перетину митного кордону

№ з/п	Категорія осіб	Локація магазину безмитної торгівлі
1.	Фізичні особи, які виїжджають із митної території ЄАЕС	Місця переміщення товару через митний кордон ЄАЕС
2.	Фізичні особи, які в'їжджають на митну територію ЄАЕС	Місця переміщення товару через митний кордон ЄАЕС Місця переміщення товарів через митний кордон ЄАЕС повітряним і водним видами транспорту, а також іншими видами транспорту (у разі, якщо це передбачено законодавством держав-членів)
3.	Фізичні особи, які виїжджають / в'їжджають із/у однієї держави-члена у/із іншу державу-члена	Місця переміщення товару через митний кордон ЄАЕС Місця переміщення товарів через митний кордон ЄАЕС повітряним транспортом
4.	Дипломатичні представництва, консульські установи, представництва держав при міжнародних організаціях, міжнародні організації чи їх представництва, що розташовані на митній території Союзу, а також члени дипломатичного персоналу дипломатичного представництва, консульські посадові особи і члени їх сімей, які проживають разом із ними, персонал (співробітники, посадові особи) представництв держав при міжнародних організаціях, міжнародних організацій або їх представництв	Місця розташування магазину безмитної торгівлі визначаються законодавством держав-членів, на території котрих розташовані дані особи-споживачі послуг магазинів безмитної торгівлі
5.	Інші організації або їх представництва та персонал, якщо така реалізація передбачається відповідно до законодавства держави-члена, на території котрої розташовані такі організації або їх представництва	Місця розташування магазину безмитної торгівлі визначаються законодавством держав-членів, на території котрих розташовані дані особи-споживачі послуг магазинів безмитної торгівлі

Джерело: розроблено авторами за даними [8]

У цій же статті закріплюється зміна статусу товарів, придбаних у МБТ, залежно від категорії осіб, які купують ці товари.

Так, товари ЄАЕС, придбані фізичними особами, які виїжджають із митної території Союзу, втрачають статус товарів Союзу. Ті ж товари, але реалізовані особам, зазначеним у рядках 2–5 табл. 1, зберігають статус товарів Союзу. Іноземні товари, поміщені під митну процедуру БТ та придбані особами, вказаними у рядках 4–5 табл. 1, набувають статусу товарів ЄАЕС [8].

Главою 33 також чітко регламентується порядок поміщення товарів під процедуру БТ та їх використання у межах цієї процедури. Так, відповідно до ст.ст. 244-245 Митного кодексу ЄАЕС встановлюються групи умов, за котрих товари:

1. Можуть бути поміщені під процедуру БТ:

- дотримання заборон і обмежень нетарифного регулювання; санітарного, ветеринарно-санітарного, епідеміологічного, карантинного фітосанітарного та радіаційного контролю (ст. 7);
- декларування товарів, що поміщаються під митну процедуру, лише власником МБТ, де ці товари мають бути реалізовані (ст. 244).

○ Можуть бути використані відповідно до процедури БТ:

- знаходження товарів у МБТ;
- реалізація товарів у МБТ визначеним цим Кодексом особам (табл. 1);
- дотримання умов реалізації окремих категорій іноземних товарів, поміщених під митну процедуру БТ (ст. 244).

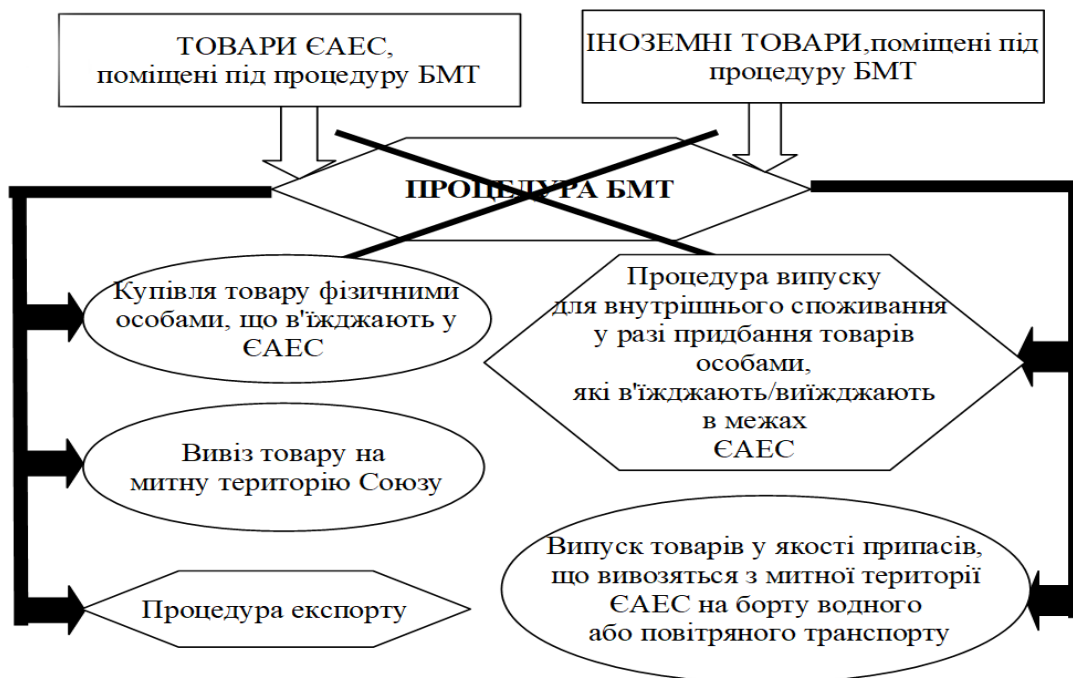
2. Можуть бути реалізовані у МБТ на особливих умовах як окрема категорія:

* Тут і далі автори ННТР оперують щодо поняття «безмитна торгівля» тими його визначеннями, що представлені в кожному конкретному нормативно-правовому акті, використаному у якості емпіричної бази дослідження.

– продаж алкогольних напоїв, пива, тютюну та тютюнових виробів лише фізичним особам, які в'їжджають на митну територію ЄАЕС, у кількостях, що не переважають норму ввезення таких товарів на митну територію ЄАЕС для особистого користування без сплати митних зборів (ст. 245) [8].

При цьому необхідно зазначити, що не усі товари можуть бути поміщені під процедуру БТ. Дана процедура не застосовується до товарів, заборонених до обігу відповідно до законодавства держави-члена, на території котрої розташований МБТ, а також до товарів, що необхідні для функціонування власне МБТ (пп. 8, 9 ст. 243).

Логічним продовженням аналізованого нами кодифікованого законодавчого акта у частині реалізації процедури БТ є норми, що регулюють завершення й припинення дії даної процедури. Цьому аспекту здійснення БТ у ЄАЕС присвячена ст. 246 Митного кодексу ЄАЕС, котра, фактично, визначає його алгоритм. Дане положення вказує на варіації завершення процедури БТ для товарів Союзу та іноземних товарів залежно від суб'єкта їх придбання та інших окремих об'єктивних обставин (ст. 246) (рис. 1).

Рис. 1. Варіації завершення процедури безмитної торгівлі у ЄАЕС

Джерело: розроблено авторами за джерелом [8]

Отже, як бачимо із рис. 1, у ЄАЕС передбачено три вектори завершення процедури безмитної торгівлі для товарів Союзу та два – для іноземних товарів. При цьому завершення митної процедури БТ для іноземних товарів супроводжується певними митними формальностями для власника МБТ. До таких формальностей належить подання декларації на товари для їх поміщення під митну процедуру випуску для внутрішнього споживання не пізніше 10 числа місяця, наступного після місяця реалізації цих товарів (п. 3 ст. 246). Якщо ж у випуску для внутрішнього споживання декларанту було відмовлено, то він зобов'язаний подати повторну декларацію не пізніше 5 робочих днів із наступного після відмови дня (п. 3 ст. 246) [8].

Припинення процедури БТ, згідно із Митним кодексом ЄАЕС, відбувається у разі припинення функціонування МБТ. В такому випадку упродовж трьох місяців із дня, наступного за днем припинення функціонування магазину, іноземні товари, поміщені під митну процедуру БТ, повинні бути поміщені під митні процедури, що застосовуються до іноземних товарів, а товари Союзу – під митну процедуру експорту або вивезені із МБТ на митну територію Союзу. Якщо ж зойно названі дії не були виконані упродовж вказаного строку, то товар затримується митними органами (п. 6 ст. 246) [7].

Завершення та припинення процедури БТ, як власне й реалізація іноземних товарів закріпленим у ст. 243 Митного кодексу ЄАЕС категоріям осіб, тісно пов'язані з іншим визначеним законодавчо моментом у досліджуваній сфері. Йдеться про виникнення та припинення обов'язків по сплаті ввізних митних зборів, податків, спеціальних, антидемпінгових, компенсаційних зборів за іноземні товари, що поміщаються (поміщені) під митну процедуру БТ, строк їх сплати та порядок обчислення. У ст. 247 Митного кодексу ЄАЕС зазначається, що такий обов'язок виникає у декларанта, тобто, у власника МБТ з моменту реєстрації митними органами декларації на товари.

Умовами виникнення обов'язку сплати митних зборів, податків, спеціальних, антидемпінгових, компенсаційних зборів за іноземні товари, що поміщаються (поміщені) під митну процедуру БТ, є:

1) порушення умов використання товарів відповідно до митної процедури БТ. У такому разі ввізні митні збори, податки, спеціальні, антидемпінгові, компенсаційні збори повинні сплачуватися у день вчинення дій, котрими було порушено щойно зазначені умови. Якщо ж такий день не встановлений, – у день поміщення товарів під процедуру БТ;

2) втрата іноземних товарів, за винятком знищення і (або) безповоротної втрати внаслідок аварії або впливу непереборної сили або безповоротної втрати внаслідок природного скорочення за нормальних умов перевезення (транспортування) та (або) зберігання. За таких обставин митні платежі повинні бути здійснені у день втрати товарів, а якщо такий день не встановлено, – у день їх поміщення під митну процедуру БТ;

3) неподання декларації на іноземні товари, реалізовані фізичним особам, що в'їжджають/виїжджають у/із однієї країни-члена в іншу країну-члена, тягне за собою обов'язок сплатити ввізні митні платежі не пізніше 10 числа місяця, наступного за місяцем реалізації цих товарів. Якщо ж ця вимога порушена, то ввізні митні платежі повинні бути сплачені не пізніше наступних 5 робочих днів (ст. 247) [8].

Умовами припинення даного обов'язку є:

1) реалізація іноземних товарів, поміщених під процедуру БТ, фізичним особам, які виїжджають із митної території ЄАЕС; фізичним особам, які в'їжджають на митну територію ЄАЕС; дипломатичним представництвам, консульським установам, представництвам держав при міжнародних організаціях, міжнародним організаціям чи їх представництвам, що розташовані на митній території Союзу, а також членам дипломатичного персоналу дипломатичного представництва, консульським посадовим особам і членам їх сімей, які проживають разом із ними, персоналу (співробітникам, посадовим особам) представництв держав при міжнародних організаціях, міжнародних організацій або їх представництв; іншим організаціям або їх представництвам та персоналу, якщо така реалізація передбачається відповідно до законодавства держави-члена, на території котрої розташовані такі організації або їх представництва;

2) поміщення іноземних товарів, що перебували під процедурою БТ й були реалізовані фізичним особам, що в'їжджають/виїжджають у/із однієї країни Союзу в іншу, під митну процедуру випуску для внутрішнього споживання;

3) поміщення таких товарів під митні процедури, передбачені для іноземних товарів, та/або їх випуск для використання у якості припасів, що вивозяться з території Союзу на бортах водного або повітряного транспорту;

4) поміщення товарів, щодо котрих дія митної процедури БТ була припинена, під митні процедури, передбачені для іноземних товарів;

5) виконання обов'язку по сплаті необхідних митних зборів, податків, спеціальних, антидемпінгових, компенсаційних зборів та (або) їх стягнення у розмірах, передбачених законодавчо;

6) визнання митним органом відповідно до законодавства держав-членів про митне регулювання факту знищення й (або) безповоротної втрати іноземних товарів внаслідок аварії або впливу неподоланної сили чи факту безповоротної втрати цих товарів внаслідок природного зменшення за нормальних умов перевезення (транспортування) і (або) зберігання, за винятком випадків, коли строк сплати ввізних мит настав до моменту знищення чи безповоротної втрати таких товарів;

7) відмова у випуску товарів відповідно до митної процедури БТ;

8) відкликання декларації на іноземні товари до моменту випуску товарів митним органом і (або) анулювання випуску товарів шляхом використання інформаційної системи митного органу із формуванням електронного документа або проставлення відповідних позначок на митній декларації на паперовому носії;

9) конфіскація або перетворення товарів у власність (дохід) держави-члена відповідно до її законодавства;

10) затримання товарів митними органами;

11) розміщення для тимчасового зберігання або поміщення під одну із митних процедур товарів, що були вилучені або арештовані у процесі перевірки повідомлення про злочин, у процесі провадження у кримінальній справі або справі про адміністративне правопорушення (ведення адміністративного процесу), й щодо котрих було прийнято рішення про їх повернення, якщо раніше не було здійснено випуску таких товарів (ст. 247) [8].

Крім вичерпного переліку умов настання та припинення обов'язку по сплаті митних зборів, податків, спеціальних, антидемпінгових, компенсаційних зборів ст. 247 Митного кодексу ЄАЕС також визначаються специфічні характеристики здійснення зазначених платежів. До таких характеристик належать:

– усі перераховані платежі за іноземні товари, поміщені під процедуру БТ, здійснюються у тому ж порядку, що й при поміщенні товарів під митну процедуру випуску для внутрішнього споживання без

застосування тарифних преференцій і пільг;

– для обчислення аналізованих платежів застосовуються ставки ввізних митних зборів, податків тощо, котрі є чинними у день реєстрації митним органом декларації, поданої для поміщення товарів під процедуру БТ;

– із сум ввізних митних платежів стягуються відсотки у тому ж порядку, якби щодо вказаних сум надавалось відтермінування їх сплати з дня поміщення товарів під митну процедуру БТ по день закінчення строку сплати ввізних митних платежів;

– якщо товари поміщуються під митні процедури, передбачені для іноземних товарів та товарів Союзу, і (або) випускаються для використання їх у якості припасів, що вивозяться із митної території Союзу на бортах водних або повітряних суден, то усі сплачені повністю або частково мита підлягають поверненню або взаємозаліку [8].

Висновки з проведеного дослідження. Таким чином, можемо підсумувати, що проаналізовані нами зразки міжнародних тенденцій реалізації БТ можна представити як дві умовні моделі – проєвропейську та проазійську. Принципова різниця між ними полягає у тому, що перша із них поступово відходить від безпосередньої практики БТ й здебільшого регулює цю сферу на нормативно-правовому рівні окремих держав-членів, а друга – детально закріплює на Союзному законодавчому рівні порядок здійснення БТ й нарощує потужності у даному напрямку.

Завдання України у цьому контексті – обрати найраціональніший та найбільш оптимальний власний шлях розвитку сфери БТ, котрий би максимально гарантував захист суспільно-економічних національних інтересів нашої держави й, у той же час, не порушував обраного нею проєвропейського курсу.

Бібліографічний список

1. Реєстр підприємств, яким надано дозвіл на відкриття та експлуатацію магазину безмитної торгівлі / Державна фіскальна служба України. URL: <http://sfs.gov.ua/dovidniki--reestri--perelik/reestri/94931.html> (дата звернення: 27.02.2019).

2. Данілеян С.А. Оподаткування діяльності магазинів безмитної торгівлі. *Фінансове право*. 2013. № 3. С. 169-173. URL: <http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/5141/1/Danieljan.pdf> (дата звернення: 20.02.2019).

3. Ремига Ю.С., Марчук В.Є., Градиський Ю.О. Віртуальний магазин безмитної торгівлі: чи можливо це в українських аеропортах? *Вісник ХНТУСГ*. 2016. Вип. 167. С. 73-80. URL: <http://journals.uran.ua/index.php/wissn021/article/viewFile/109018/103951> (дата звернення: 10.02.2019).

4. Карпова В.В., Костяна О.В. Проблемні аспекти оподаткування та правового регулювання магазинів безмитної торгівлі в Україні. *Економічний розвиток і спадщина Семена Кузнеця*: Матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Харків, 31 травня – 1 червня 2018 р.). Харків: ХНЕУ імені С. Кузнеця, 2018. С. 65-67. URL: http://repository.hneu.edu.ua/bitstream/123456789/19278/1/тези_Карпова_Костяна%20%281%29%20Пробл.%20аспекти.pdf (дата звернення: 23.02.2019).

5. Мельник М.В. Інститут митних режимів у митному праві України: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07; Міжрегіональна академія управління персоналом. Київ, 2016. 251 с. URL: https://kneu.edu.ua/userfiles/d-26.006.09/2016/Melnyk_dis.PDF (дата звернення: 24.02.2019).

6. Регламент Європейського Парламенту і Ради (ЄС) № 952/2013 від 9 жовтня 2013 р. про встановлення Митного кодексу Союзу. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_009-13 (дата звернення: 18.02.2019).

7. Tax- and duty-free sales. EUR-Lex. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=LEGISSUM%3A131042> (дата звернення: 12.02.2019).

8. Митний кодекс Євразійського Економічного Союзу від 11 квітня 2017 р. URL: https://docs.eaeunion.org/docs/ru-ru/01413569/itia_12042017 (дата звернення: 22.02.2019).

References

1. *Reiestr pidpriemstv, yakym nadano dozvil na vidkryttia ta ekspluatatsiiu mahazyu bezmytnoi torhivli* [Register of enterprises, which received permission on opening and exploitation of duty-free shop], available at: <http://sfs.gov.ua/dovidniki--reestri--perelik/reestri/94931.html> (access date February 27, 2019).

2. Danilieian, S.A. (2013), "Taxation of Duty-free shops' activity", *Finansove pravo*, no. 3, pp. 169-173, available at: <http://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/5141/1/Danieljan.pdf> (access date February 20, 2019).

3. Remyha, Yu.S., Marchuk, V.Ye. and Hradyskyi, Yu.O. (2016), "Virtual Duty-free shop: is it possible in Ukrainian airports?", *Visnyk KhNTUSH*, Iss. 167, pp. 73-80, available at: <http://journals.uran.ua/index.php/wissn021/article/viewFile/109018/103951> (access date February 10, 2019).

4. Karpova, V.V. and Kostiana, O.V. (2018), "Problem aspects of taxation and law regulation of Duty-free shops in Ukraine", *Ekonomichnyi rozvytok i spadshchyna Semena Kuznetsia* [Economic development

and heritage of Semen Kuznets] (Kharkiv, 31 May – 1 June 2018), Kharkiv, Ukraine, pp. 65-67, available at: http://repository.hneu.edu.ua/bitstream/123456789/19278/1/тези_Карпова_Костяна%20%281%29%20Про_бл.%20аспекти.pdf (access date February 23, 2019).

5. Melnyk, M.V. (2016), "Institution of customs regimes in customs law of Ukraine", Diss. Cand. Sc. (Jur.), 12.00.07, Kyiv, Ukraine, 251 p., available at: https://kneu.edu.ua/userfiles/d-26.006.09/2016/Melnyk_dis.PDF (access date February 24, 2019).

6. Regulation (EU) No. 952/2013 of the European Parliament and of the Council of 9 October 2013 laying down the Union Customs Code, available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_009-13 (access date February 18, 2019).

7. Tax- and duty-free sales. EUR-Lex, available at: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=LEGISUM%3A131042> (access date February 12, 2019).

8. Customs Codes of European and Asian Economic Union of 11 April 2017, available at: https://docs.eaeunion.org/docs/ru-ru/01413569/itia_12042017 (access date February 22, 2019).

Молдован Е.С., Капітанець С.В. ОКРЕМІ АСПЕКТИ МІЖНАРОДНОГО ДОСВІДУ ЗДІЙСНЕННЯ БЕЗМИТНОЇ ТОРГІВЛІ

Мета. Дослідження сучасних міжнародних тенденцій функціонування БТ задля пошуку оптимальних шляхів удосконалення даної сфери суспільно-економічних відносин в Україні.

Методика дослідження. Теоретичною основою дослідження є міжнародні нормативно-правові акти та наукові праці вітчизняних вчених з проблем здійснення безмитної торгівлі, функціонування магазинів безмитної торгівлі. Для досягнення поставленої мети використано такі методи наукового дослідження: аналізу і синтезу – при огляді останніх публікацій за темою дослідження; правового аналізу та елементи контент-аналізу – для аналізу міжнародних нормативно-правових актів, котрими регулюють сферу безмитної торгівлі; графічний – із метою формування ілюстративного матеріалу.

Результати. Встановлено, що сучасні міжнародні тенденції розвитку безмитної торгівлі умовно можна представити у вигляді двох моделей – проєвропейської та проазійської. Перша репрезентована нормативно-правовим забезпеченням та практикою реалізації безмитної торгівлі на теренах Європейського Союзу, друга – Євразійського Економічного Союзу. Принципова різниця між проєвропейською та проазійською тенденціями полягає у тому, що ЄС поступово відмовляється від безмитної торгівлі й позиціонує її як перехідний режим, а ЄАЕС навпаки, нарощує масштаби у цій сфері, дефініціюючи безмитну торгівлю на нормативно-правовому рівні як митну процедуру. Обґрунтовано, що Україна, продовжуючи свій державницький шлях, повинна враховувати особливості здійснення безмитної торгівлі у проаналізованих нами міжнародних формаціях, проте обирати свій власний, найбільш оптимальний для захисту національних інтересів, шлях подальшої розбудови сфери безмитної торгівлі.

Наукова новизна. Здійснено аналіз міжнародного нормативно-правового забезпечення та практики у сфері безмитної торгівлі. За результатами цього аналізу сформульовано головну відмінність проєвропейської та проазійської моделей функціонування безмитної торгівлі. Запропоновано врахувати у вітчизняному досвіді здійснення безмитної торгівлі найбільш раціональні елементи обох моделей, проте формувати власну, українську, практику здійснення безмитної торгівлі із пріоритетом національних інтересів.

Практична значущість. Результати проведеного дослідження можуть бути використані відповідними владними інституціями з метою вдосконалення у сфері безмитної торгівлі в Україні.

Ключові слова: безмитна торгівля, магазини безмитної торгівлі, Європейський Союз, Євразійський Економічний Союз.

Moldovan E.S., Kapitanets S.V. SOME ASPECTS OF INTERNATIONAL EXPERIENCE OF DUTY-FREE TRADE IMPLEMENTATION

Purpose. The purpose of article is researching of current international trends of Duty-free Trade functioning to finding of optimal ways of improving of this field of social and economic relationships in Ukraine.

Methodology of research. Theoretical basis of research consists of international law and regulation acts and scientific researches of domestic scientists on issues of implementing of Duty-free Trade and functioning of Duty-free Shops. Such methods as analysis and syntheses (to observe the current researches on the issue), law analysis and elements of content-analysis (to analyze international law and regulation acts with the help of which the field of Duty-free Trade is regulated), graphical (to form illustrative parts of article) were used to achieve this purpose.

Findings. The authors found out that current international trends of development of Duty-free Trade could be represented by two models – European-oriented and Asian-oriented. The first one is represented by law and regulation providing and practice of implementing of Duty-free Trade in European Union, and the second one – in European and Asian Economic Union. Fundamental difference between these models includes such provision as: gradual refusal of EU from Duty-free Trade as from Transition Customs Regime whereas EAEU expands scale of Duty-free Trade as Customs Procedure. There is grounded that Ukraine has to take account special features of implementing of Duty-free Trade in both international formations that are analyzed by authors, therewith to embrace its' own way of development of Duty-free Trade, that would be the most appropriate to protect national interests.

Originality. The analysis of international law and regulation provision and practice in the field of Duty-free Trade is carried out. As a result, the fundamental deference between European-oriented and Asian-oriented models of Duty-free Trade is formed. Moreover, there is suggested to take account into domestic experience the most rational elements of both models, and to form own Ukrainian practice of implementing of Duty-free Trade with priority of national interests.

Practical value. Results of the research could be used by appropriate Powerful Authorities to improve the Duty-free Trade field in Ukraine.

Key words: Duty-free Trade, Duty-free Shops, European Union, European and Asian Economic Union.

Молдован Э.С., Капитанец С.В. ОТДЕЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ МЕЖДУНАРОДНОГО ОПЫТА ОСУЩЕСТВЛЕНИЯ БЕСПОШЛИННОЙ ТОРГОВЛИ

Цель. Исследование современных международных тенденций функционирования БТ для поиска оптимальных путей совершенствования данной сферы общественно-экономических отношений в Украине.

Методика исследования. Теоретической основой исследования являются международные нормативно-правовые акты и научные труды отечественных ученых по проблемам осуществления беспошлинной торговли, функционирования магазинов беспошлинной торговли. Для достижения поставленной цели использованы следующие методы научного исследования: анализа и синтеза – при обзоре последних публикаций по теме исследования; правового анализа и элементы контент-анализа – для анализа международных нормативно-правовых актов, которыми регулируют сферу беспошлинной торговли; графический – с целью формирования иллюстративного материала.

Результаты. Установлено, что современные международные тенденции развития беспошлинной торговли условно можно представить в виде двух моделей – проевропейской и проазиатской. Первая репрезентирована нормативно-правовым обеспечением и практикой реализации беспошлинной торговли на территории Европейского Союза, вторая – Евразийского экономического союза. Принципиальная разница между проевропейской и проазиатской тенденциями заключается в том, что ЕС постепенно отказывается от беспошлинной торговли и позиционирует ее как переходный режим, а ЕАЭС наоборот, наращивает масштабы в этой сфере, определяя беспошлинную торговлю на нормативно-правовом уровне как таможенную процедуру. Обосновано, что Украина, продолжая свой государственный путь, должна учитывать особенности осуществления беспошлинной торговли в проанализированных нами международных формациях, однако выбирать свой собственный, наиболее оптимальный для защиты национальных интересов, путь дальнейшего развития сферы беспошлинной торговли.

Научная новизна. Осуществлен анализ международного нормативно-правового обеспечения и практики в сфере беспошлинной торговли. По результатам этого анализа сформулировано главное отличие проевропейской и проазиатской моделей функционирования беспошлинной торговли. Предложено учесть в отечественном опыте осуществления беспошлинной торговли наиболее рациональные элементы обеих моделей, однако формировать собственную, украинскую, практику осуществления беспошлинной торговли с приоритетом национальных интересов.

Практическая значимость. Результаты проведенного исследования могут быть использованы соответствующими органами государственной власти с целью совершенствования в сфере беспошлинной торговли в Украине.

Ключевые слова: беспошлинная торговля, магазины беспошлинной торговли, Европейский Союз, Евразийский Экономический Союз.

УДК 339.9(100):316.334.2

JEL Classification: A13

*Король М.М.,
канд. екон. наук, доц., доц. кафедри
міжнародних економічних відносин,
Говда В.-Є.В.,
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

**ВПЛИВ ЗАСТОСУВАННЯ ОСНОВНИХ ЗАСАД
ПОВЕДІНКОВОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ТЕОРІЇ НА ЕКОНОМІЧНИЙ
РОЗВИТОК ПРОВІДНИХ КРАЇН СВІТУ**

Постановка проблеми. Поведінкова економічна теорія займає свою нішу серед інших напрямків економічної теорії протягом тривалого періоду часу, проте світового визнання дана наука досягла лише за останні роки з початку свого існування.

Однією із переваг поведінкової економіки є те, що дослідження даної сфери можна застосовувати не лише індивідуально, але й у масштабах окремих країн. Тобто теорія поведінкової економіки, у такому форматі, зосереджуватиме увагу не на парадоксальності поведінки багатомільйонної кількості людей, а на ірраціональності підходів урядів країн до впровадження основних методів прогресивного функціонування економіки держави.

З огляду на те, що дослідження у сфері поведінкової економіки почали впроваджуватись країнами менше десятка років тому і поведінкова економіка у своєму практичному застосуванні є

молодою наукою, оцінити вплив застосування її основних засад у великих масштабах майже неможливо. Саме тому, на основі локальних досліджень, розроблених поведінковими урядовими інституціями, можна привести як приклад застосування засад поведінкової теорії в певних галузях. Даний аналіз дасть можливість спрогнозувати широкомасштабні наслідки застосування ефекту поведінкового впливу на економіку провідних країн світу у найближчому десятилітті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вплив застосування основних засад поведінкової економічної теорії на економічний розвиток провідних країн світу вивчали такі науковці, як Річард Талер [15], Амос Тверські [8], Даніел Канеман [7], Річард Петерсон [12], Чарльз Плотт [13], Роберт Шиллер [1], Вернон Сміт [14] та ін.

Зокрема, у 2017 році Шведська Королівська академія наук присудила премію Банку Швеції з економічних наук пам'яті Альфреда Нобеля Річарду Талеру «за внесок у розвиток біхевіористичної економіки» [18]. Однак у більшості наукових розвідок мало уваги приділено практичному застосуванню основних засад поведінкової економічної теорії. Усе це свідчить про актуальність теми, а відтак зумовило вибір напряму дослідження в науковому і практичному аспектах.

Постановка завдання. Метою дослідження є комплексний аналіз впливу застосування основних засад поведінкової економічної теорії на економічний розвиток провідних країн світу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Поведінкова економіка, як наука, за останні роки отримала світове визнання, проте лише виняткові країни стали використовувати здобутки у сфері дослідження фінансової та економічної поведінки людей задля стимулювання власного розвитку. Серед провідних країн, які почали впроваджувати поведінкову економіку у сферу своєї державної політики, варто виокремити Великобританію, США та Сінгапур. Дані країни є представниками різних регіонів, що уможливує порівняння національних відмінностей населення у відповідності до їх економічної поведінки.

Найвідомішим застосуванням поведінкової економіки в останній час є «підштовхування» – спосіб зміни середовища, за допомогою якого особа вибирає з доступних варіантів той, який приведе до запланованого результату без обмеження свободи вибору. Як правило, такі методи не вимагають додаткових витрат, на відміну від «традиційних» інструментів, до яких належать такі, як: податкові пільги, субсидії, різні види фінансової допомоги.

Згідно з аналізом поведінкових економістів, гроші, витрачені на підштовхування, можуть в деяких випадках бути більш ніж у 40 разів ефективнішими, ніж найбільш ефективний стандартний метод, який використовують уряди за наявності обмежених ресурсів.

Протягом останніх декількох років The Behavioural Insights Team (BIT) розширилась до міжнародних розмірів та відкрила власні підрозділи в США, Австралії та Сінгапурі [16].

У той час, як діяльність BIT яскраво висвітлюється у реалізованих ними проектах, які базуються на чотирьох простих принципах, неформальна група вчених поведінкової економіки визначила три сектори, у яких поведінкова економіка найяскравіше проявляє свій вплив.

На основі напрацювань обох вищезгаданих дослідницьких команд у даній науковій публікації здійснено аналіз ефективності впливу основних засад (принципів) поведінкової економічної теорії на основні окремі сектори економіки провідних країн світу.

Перший принцип полягає у спростуванні складних схем та наданні можливості населенню усвідомити важливість їх індивідуальної приналежності до глобального фінансового, економічного чи політичного механізму. Реалізація даного принципу є доречною у сфері оподаткування, яка, станом на сьогодні, стала центром досліджень поведінкової економіки.

Для того, аби відтворити реакцію людей на податки, які часто сприймаються як обтяжливий елемент фінансової політики, за допомогою польового експерименту проаналізуємо попит на один і той самий товар у США та у Великій Британії (ВБ).

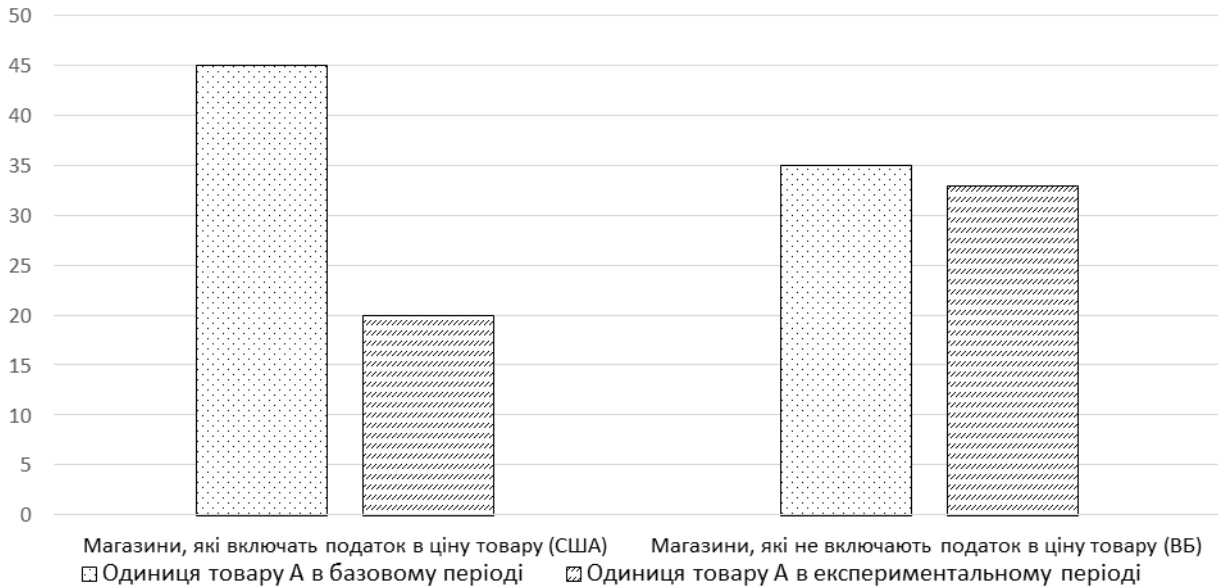
До прикладу, податки з продажу в США переважно включаються в ціну товару і не відображаються на цінниках. У той час, у Великобританії первинна ціна товару та податок з продажу, зазвичай, відображаються окремо.

У даному випадку, позиція США по відношенню до оформлення цінників є більш раціональною, ніж у Великобританії, що підтверджує рис. 1.

Дані рис. 1 відображають експеримент із магазинами, які включають податок від продажів до ціни товару (США), та магазинами, які вчиняють навпаки (ВБ) у періоди, коли на певну одиницю товару А змінюється політика цінового оформлення, а на інші товари в країні не змінюються.

Як видно на рисунку, один і той самий товар А у США та у Великій Британії має різну величину попиту (за умови абстрагування від інших факторів впливу). Ті країни, які використовують дане відокремлення податку від натуральної ціни, змушують людей усвідомлювати факт переплати, в той час як ціна, яка вже вмістила в собі податкову вартість, для покупців виступає стандартом, який не потребує додаткових роздумів. Якщо протягом експериментального періоду в Сполучених Штатах ціна на даний продукт буде подаватись у форматі цін Великобританії і навпаки, то можна спостерігати нерівноцінний ефект зміни попиту. У випадку США, попит на товар знизиться майже у два рази, в той час як у Великобританії зміни будуть мінімальними. Беручи до уваги те, що і в США, і у Великій

Британії ціна на товар А є рівноцінною, економічний агент не зважав би на спосіб її подання та оформлення, проте для ірраціональної людини, ця інформація має відштовхувальний ефект.

*Ціна на товар А у США та Великобританії однакова

Рис. 1. Вплив цінового оформлення на попит

Джерело: [10]

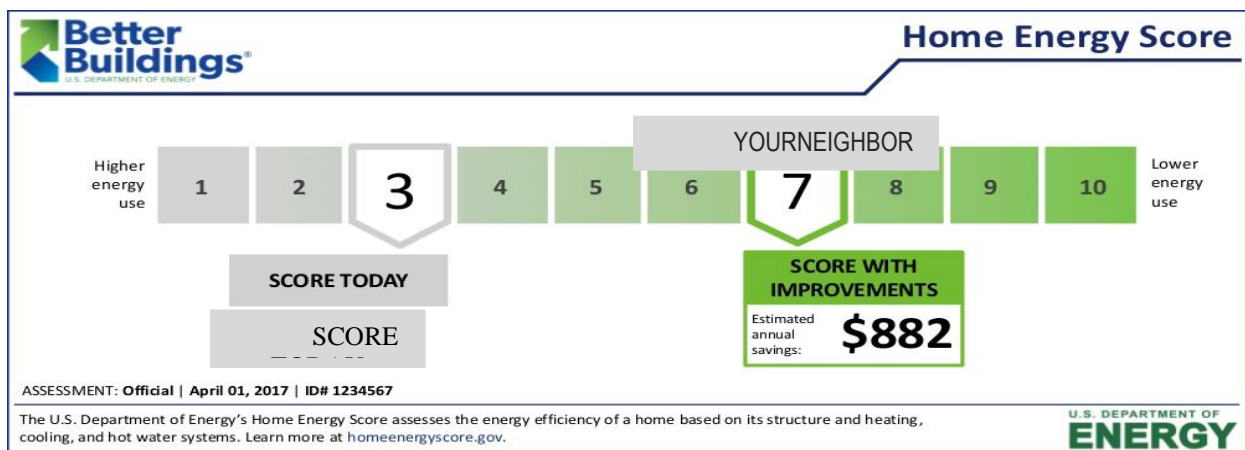
Даний експеримент свідчить про дієвість першого принципу спрощення складних схем, які не сприймаються ірраціональною людиною як належне, і про вплив непомітних факторів (цінове оформлення) на загальний стан споживчої активності в країні.

Також у податковій системі Великобританії були впроваджені й інші засади поведінкової економіки, які засновані на усвідомленні індивідом своєї конкурентоспроможності як економічного агента в соціумі. Прикладом даного принципу є розсилка урядом повідомлень, які містили інформацію про те, що 9 з 10 людей у районі отримувача листа вчасно сплачують податки, що призвело до зменшення прострочених платежів на 5% [2].

Другий принцип роботи ВІТ полягає в приверненні уваги населення до процесу залучення коштів для поповнення бюджету держави, який чудово застосовується при вирішенні проблем зміни клімату.

Загалом, уряд виконує багато функцій, включаючи регулювання електростанцій, заохочення розробки та використання чистих джерел енергії, а також збір та розповсюдження інформації для споживачів [3]. Завдання ж поведінкового економіста полягає в тому, щоб зрозуміти, як енергетичні ринки можуть працювати за певних умов і які наслідки можна очікувати при запровадженні таких інструментів, як податок на опалення або субсидії на ізоляцію.

Наприклад, дослідження показують, що люди зменшують енергоспоживання на житло, якщо їм надають інформацію про те, як їх власне споживання порівнюється зі споживанням їх сусідів (рис. 2).

Рис. 2. Приклад індивідуального сповіщення щодо енергоспоживання в США

Джерело: [5]

Даний підхід розсилання листів з такого роду інформацією призвів до скорочення енергоспоживання 27,3 кіловат-годин на долар, витрачений на розсилку [5]. Якщо брати до уваги традиційні втручання, такі, як надання споживачам знижок, то у випадку скорочення споживання енергії, підштовхування виявилось у вісім разів більш рентабельним.

Також прикладом даного принципу є проект, в основу якого було закладено привернення уваги тих, хто не платить акцизний збір. Команда поведінкових досліджень здійснила судовий розгляд, який включав додавання зображення порушника в листи, надіслані неплатникам акцизного збору, що призвело до збільшення ставок платежів з 40% до 49% [4].

Основою третього принципу є підвищення рівня усвідомленості громадян у їхній приналежності до суспільства. Прикладом є Швейцарія, яка провела референдум на тему розміщення звалищ ядерних відходів. Унаслідок того, що люди відчували на собі відповідальність як швейцарські громадяни, 50% з опитуваних погодились на розміщення звалищ у свої громадах. Проте, за умови отримання щорічного відшкодування з боку уряду в розмірі середньої заробітної плати за шість тижнів, лише близько 25% респондентів дали позитивну відповідь [6]. Пропозиція готівки підірвала мотив бути хорошим громадянином, що є характерною рисою суспільства у високорозвинених державах. Даний принцип є доречним у своєму застосуванні у провідних країнах світу і може бути використаним для вирішення нагальних проблем на користь країни без підірвання її репутації в очах суспільства.

Четвертий принцип характеризується своєчасністю та взаємовигідністю. До прикладу, своєчасність проявила себе в експерименті щодо збільшення тарифів за допомогою текстових повідомлень. Судові служби надсилають повідомлення, у якому міститься попередження про сплату штрафу протягом 10 днів. У випадку прострочення даного терміну, до платника додому надсилають службовця для усного попередження. Для того, щоб уникнути необхідності подальшого втручання судових органів у приватне життя платників, більшість з них сплачують штраф протягом двох наступних днів з моменту отримання текстового попередження [4].

Взаємовигідність, в свою чергу, найкраще проявляється в банківському секторі. Найголовнішою метою кожної держави є забезпечення добробуту населення в усіх можливих аспектах. За допомогою принципу взаємовигідності можна поєднати такі важливі складові, як фінансова сфера та сфера охорони здоров'я. Прикладом є пропозиція філіппінського банку для курців. Суть експерименту полягала в тому, що підраховані кошти, які курець витратив би на купівлю цигарок протягом тривалого періоду часу, були покладені ним же самим на депозит у банк. За вердиктом медичного аналізу на кінець депозитного періоду, якщо особа утримувалась від куріння протягом даного проміжку часу, то гроші повертались їй з нарахованими процентами. У випадку, якщо вимоги не були дотриманими – гроші йшли на благодійність. Загалом, у даному експерименті виграли усі учасники, адже банк отримав нових клієнтів, а більшість з останніх кинули палити взагалі, за результатами опитування, проведеного через рік після закінчення експерименту [9].

Безпосередньо банківська сфера має достатньо гнучкий набір поведінкових інструментів задля збільшення свого прибутку. Зокрема відомими прикладами є жіночий банкінг. За допомогою психологічних особливостей рекламної кампанії з масової розсилки, гендерними перевагами також користуються банки Південної Африки. Демонстрація фотографії привабливої жінки у банківських листах до клієнта викликала збільшення попиту на кредити, яке було рівноцінним 25% зниженню місячної відсоткової ставки [2].

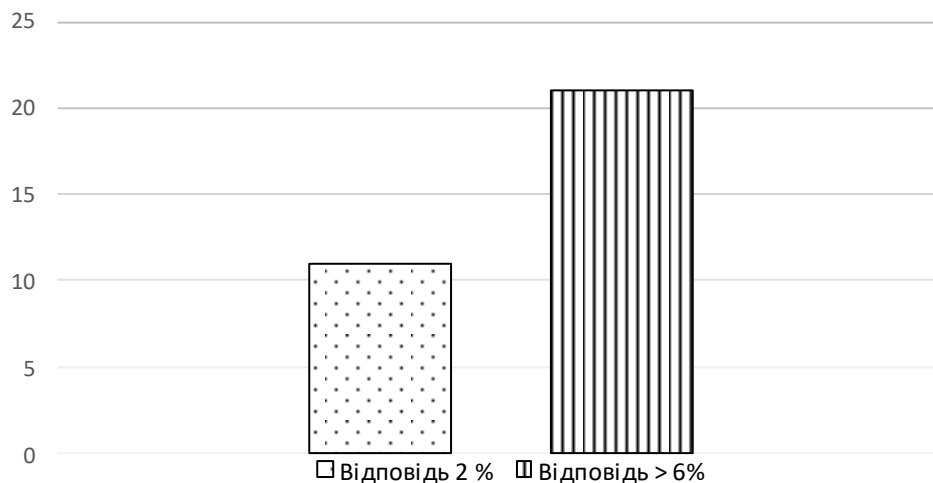
Відтоді, як поведінкова економіка заповнила світовий економічний простір, багато урядів звернулись до ідеї підштовхування як дешевого, ефективного та політично привабливого інструменту втручання. Сінгапур, державна політика якого керувалася жорсткістю економічної логіки, не став винятком. Економічна раціональність допомогла країні зайняти свою позицію на світовій арені, проте менш відомим є те, що політику формували також міркування про можливі реакції людей, які можуть не відповідати економічній логіці. Загалом, Команда поведінкових досліджень в Сінгапурі особливу увагу у 2018–2019 роках приділяє темі інфляції, адже Центральні Банки в усьому світі хочуть знати, як люди можуть передбачити зміни цін.

Загалом, сінгапурська економіка значною мірою розвинулася, як це було передбачено в огляді політики у квітні 2018 року. Базова інфляція, як очікується, зростатиме помірно в найближчій перспективі, перш ніж стабілізуватись трохи нижче 2% [17].

Відповідно до цього, даний експеримент має велике значення для досліджень поведінкової економіки, тому що при бажанні купити будь-який товар на довгостроковий термін люди передбачують можливість того, що дана покупка в майбутньому може стати дорожчою, що, в свою чергу, спонукає їх до термінової покупки. Центральні банки зацікавлені у використанні «інфляційних очікувань» суспільства, для того аби спробувати передбачити його фінансову поведінку, адже такого роду обізнаність може вплинути на такий фінансовий індикатор, як зміна процентних ставок.

Суть експерименту полягала в наступному. Для відповідей на запитання («Виходячи з ваших власних думок і того, що ви бачили і почули, який з наступних діапазонів найкраще описує загальний

річний рівень інфляції?») були надані варіанти відповідей двом групам: у першій групі (А) показники інфляції починались від 0% і закінчувались 10%, у другій (Б) – від 0% до 30%. У групі А кожен десятий опитаний вважав, що інфляція наступного року перевищить 6% (рис. 3).

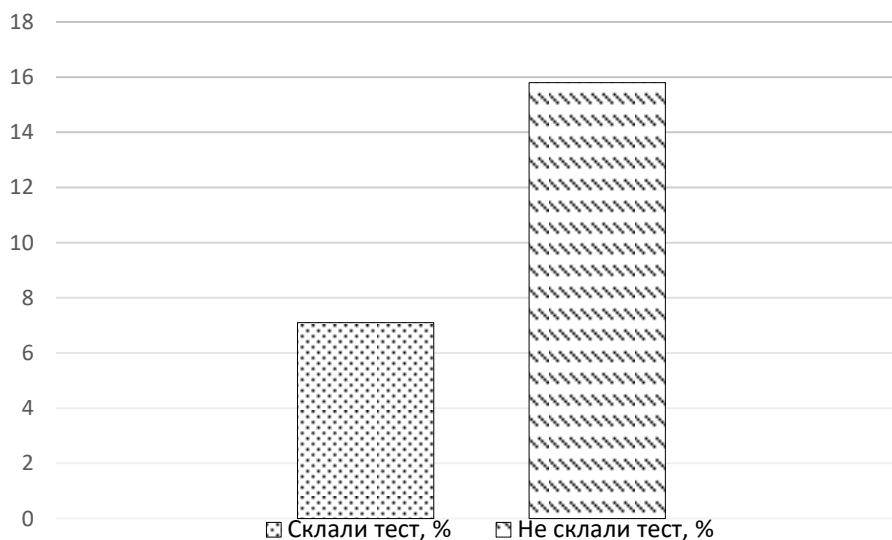

Рис. 3. Частка респондентів, які прогнозують інфляцію >6% наступного року

Джерело: [11]

У групі В таку ж відповідь вибрав кожен п'ятий, попри той факт, що останній раз інфляція у Сінгапурі досягала 5% під час глобальної фінансової кризи 2008 року [19].

Виходячи з результатів, наступною була перевірена фінансова грамотність в групі Б (рис. 4).

Рис. 4. Частка респондентів, які прогнозують інфляцію >6% наступного року, виходячи з результату тесту на фінансову грамотність

Джерело: [11]

Як виявилось, кількість опитуваних, які не склали тест на фінансову грамотність, є більшою у два рази від тих, хто показав чудові результати.

Даний експеримент підтвердив необізнаність суспільства по відношенню до фінансового становища в країні, яка породжує «ефект стада» серед населення – ще один класифікатор ірраціональної поведінки людей. Власна купівельна спроможність крізь призму страху перед майбутнім оцінюється людьми з вагомими викривленнями, що сприяє необдуманим вчинкам, таким як терміновий кредит під високу процентну ставку або взагалі відмова від покупки. Поведінкові економісти, у цьому випадку, мають можливість провести більш глибокі дослідження і довести існування оберненого зв'язку між рівнем інфляції та очікуваннями людей.

Висновки з проведеного дослідження. Таким чином, підсумовуючи вищевикладене, можна зробити наступні висновки:

1.Протягом даного дослідження визначено, що висунуті економічні ідеї традиційних неокласичних підходів про те, що на прикладі державного органу громадськість робить свій вибір на основі тих

факторів, які вважатимуться раціональними на користь держави, є хибними. Проте, існує безліч документованих випадків непередбачуваної та несподіваної поведінки населення в ситуаціях, які не можуть пояснити класичні підходи. Саме за допомогою експериментального підтвердження поведінкові економісти мають змогу стверджувати, що ортодоксальні економічні моделі є занадто нереалістичними і догматичними, щоб застосовуються до такого великого органу, як широка громадськість.

2. Обґрунтованим є той факт, що поведінкова економіка надає легкі та зрозумілі способи використання ірраціональної поведінки людей для досягнення невеликих, проте ефективних цілей. Така наука, як поведінкова економіка, дає змогу на основі ретроспективного досвіду упуцень класичної економіки розробити довгострокову тактику правильного управління як на мікро-, так і на макрорівні. У той час, більшість урядових осіб, які є прихильниками неокласичної економічної теорії, впевнені, що результати запроваджених методів мають досягати величезних масштабів не лише у цифрах та кількостях, але й навіть на початку етапу стратегічного планування. Дана стратегія, як було визначено, призводить лише до значних урядових витрат.

3. Загалом, можна сформулювати думку, що у наступні десятиліття поведінкова економічна теорія займе ще вищу позицію серед галузей економічної теорії, адже вплив досліджень даної науки передбачає корегування розходжень між урядовими можливостями та суспільними потребами. У перспективі, вивчаючи поведінку індивідів, економісти матимуть змогу виокремити специфічні риси, які притаманні кожній окремій нації. Дана класифікація дасть змогу змінити механізм організації відносин влади та населення, що уможливить новий поштовх в економічному розвитку країн з перехідною економікою. Також, на основі експериментальної економіки, такі сектори як маркетинг, торгівля, банкінг, оподаткування, енергоспоживання та інші зможуть переорієнтуватись на новий вектор свого розвитку, а саме на максимальне задоволення потреб споживача за наявності обмежених ресурсів.

Бібліографічний список

1. Акерлоф Дж., Шиллер Р. *Spiritus Animalis, или Как человеческая психология управляет экономикой и почему это важно для мирового капитализма*. Москва: ООО «Юнайтед Пресс», 2009. 273 с.
2. 10 Examples of Nudge Theory. URL: <https://clickworks.ie/10-examples-nudge-theory> (access date March 03, 2019).
3. Climate change USA. URL: <https://www.whitehouse.gov/issues/energy-environment> (access date March 02, 2019).
4. Four simple ways to apply behavioural insights. URL: http://www.behaviouralinsights.co.uk/wp-content/uploads/2015/07/BIT-Publication-EAST_FA_WEB.pdf (access date March 02, 2019).
5. Home energy score. URL: <https://www.energy.gov/eere/buildings/downloads/home-energy-score> (access date March 01, 2019).
6. How Singapore uses behavioural economics. URL: <http://heresthenews.blogspot.com/how-singapore-uses-behavioural.html> (access date March 03, 2019).
7. Kahneman D. *Thinking, Fast and Slow*. USA, New York: Farrar, Straus and Giroux, 2011. 512 p.
8. Kahneman D., Tversky A. *Intuitive Prediction: Biases and Corrective Procedures*. USA, Virginia: Defense Technical Information Center, 1977. 44 p.
9. Karlan D. Using Commitment: Firm and Lax. *Rich and Poor, Health and Money: Proceedings of the International Behavioural Insights Conference* (Singapore, 29–30 June 2017). P. 17-18. URL: https://docs.wixstatic.com/ugd/666b17_159cd0bef0fa4677bdf7e85a64d6a12b.pdf (access date March 03, 2019).
10. Leicester A., Levell P., Rasul I. Tax and benefit policy: insights from behavioural economics. URL: <https://www.ucl.ac.uk/~uctpimr/research/IFScomm125.pdf> (access date March 02, 2019).
11. Our research on how to ask people about inflation. URL: <https://www.bi.team/blogs/inflated-expectations-our-research-on-how-to-ask-people-about-inflation> (access date March 02, 2019).
12. Peterson R. *Inside the Investor's Brain: The Power of Mind over Money*. USA: Wiley, 2007. 1 edition. 416 p.
13. Plott R., Smith V. *Handbook of Experimental Economic Results*. North Holland: Elsevier North-Holland Publishing; 1 edition, Vol. 1, 2008. 1184 p.
14. Smith V.L. An Experimental Study of Competitive Market Behavior. *Journal of Political Economy*. 1962. no. 70(2). pp. 111-137. URL: <https://www.journals.uchicago.edu/doi/10.1086/258609> (access date March 02, 2019).
15. Thaler R.H. *Misbehaving: The Making of Behavioral Economics*. New York: W.W. Norton & Company, 2015. 432 p.
16. The Behavioural Insights Team. URL: <https://www.bi.team> (access date March 01, 2019).
17. The Macroeconomic Review. URL: http://www.mas.gov.sg/~media/resource/publications/macro_review/2018/Oct%202018/MROct_18.pdf (access date March 03, 2019).

18. The Nobel Prize: Richard H. Thaler. URL: <https://www.nobelprize.org/prizes/economic-sciences/2017/thaler/facts> (access date March 02, 2019).

19. Trading economy. Singapore Inflation Rate. URL: <https://tradingeconomics.com/singapore/inflation-cpi> (access date March 04, 2019).

References

1. Akerlof, Dzh. and Shiller, R. (2010), *Spiritus Animalis, ili Kak chelovecheskaia psikhologiiia upravliaet ekonomikoy i pochemu eto vazhno dlia mirovogo kapitalizma* [Animal Spirits: How human psychology drives the economy, and why it matters for global capitalism], ООО «Yunayted Press», Moscow, Russia, 273 p.

2. 10 Examples of Nudge Theory, available at: <https://clickworks.ie/10-examples-nudge-theory> (access date March 03, 2019).

3. Climate change USA, available at: <https://www.whitehouse.gov/issues/energy-environment> (access date March 02, 2019).

4. Four simple ways to apply behavioural insights, available at: http://www.behaviouralinsights.co.uk/wp-content/uploads/2015/07/BIT-Publication-EAST_FA_WEB.pdf (access date March 02, 2019).

5. Home energy score, available at: <https://www.energy.gov/eere/buildings/downloads/home-energy-score> (access date March 01, 2019).

6. How Singapore uses behavioural economics, available at: <http://heresthenews.blogspot.com/how-singapore-uses-behavioural.html> (access date March 03, 2019).

7. Kahneman, D. (2011), *Thinking, Fast and Slow*, Farrar, Straus and Giroux, New York, USA, 512 p.

8. Kahneman, D. and Tversky, A. (1977), *Intuitive Prediction: Biases and Corrective Procedures*, Defense Technical Information Center, Virginia, USA, 44 p.

9. Karlan, D. (2017), *Using Commitment: Firm and Lax, Rich and Poor, Health and Money: Proceedings of the International Behavioural Insights Conference (Singapore, 29–30 June 2017)*, pp. 17-18, available at: https://docs.wixstatic.com/ugd/666b17_159cd0bef0fa4677bdf7e85a64d6a12b.pdf (access date March 03, 2019).

10. Leicester, A., Levell, P. and Rasul, I. Tax and benefit policy: insights from behavioural economics, available at: <https://www.ucl.ac.uk/~uctpimr/research/IFScomm125.pdf> (access date March 02, 2019).

11. Our research on how to ask people about inflation, available at: <https://www.bi.team/blogs/inflated-expectations-our-research-on-how-to-ask-people-about-inflation> (access date March 02, 2019).

12. Peterson, R. (2007), *Inside the Investor's Brain: The Power of Mind over Money*. Wiley, USA, 1 edition, 416 p.

13. Plott, R. and Smith, V. (2008), *Handbook of Experimental Economic Results*, Elsevier North-Holland, North Holland, 1 edition, Vol. 1, 1184 p.

14. Smith, V.L. (1962), "An Experimental Study of Competitive Market Behavior", *Journal of Political Economy*, no. 70(2), pp. 111-137, available at: <https://www.journals.uchicago.edu/doi/10.1086/258609> (access date March 02, 2019).

15. Thaler, R.H. (2015), *Misbehaving: The Making of Behavioral Economics*. W.W. Norton & Company, New York, USA, 432 p.

16. The Behavioural Insights Team, available at: <https://www.bi.team> (access date March 01, 2019).

17. The Macroeconomic Review, available at: http://www.mas.gov.sg/~media/resource/publications/macro_review/2018/Oct%202018/MROct_18.pdf (access date March 03, 2019).

18. The Nobel Prize: Richard H. Thaler, available at: <https://www.nobelprize.org/prizes/economic-sciences/2017/thaler/facts> (access date March 02, 2019).

19. Trading economy. Singapore Inflation Rate, available at: <https://tradingeconomics.com/singapore/inflation-cpi> (access date March 04, 2019).

Король М.М., Говда В.-Є.В. ВПЛИВ ЗАСТОСУВАННЯ ОСНОВНИХ ЗАСАД ПОВЕДІНКОВОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ТЕОРІЇ НА ЕКОНОМІЧНИЙ РОЗВИТОК ПРОВІДНИХ КРАЇН СВІТУ

Мета. Комплексний аналіз впливу застосування основних засад поведінкової економічної теорії на економічний розвиток провідних країн світу.

Методика дослідження. У процесі роботи були використані загальнонаукові методи: порівняння – для обґрунтування змін попиту по відношенню до цінового оформлення товару в США та Великобританії; експерименту та моніторингу – для оцінки результатів опитування про рівень інфляції серед населення; синтезу – для аналізу впливу основних засад поведінкової економіки на глобальне економічне середовище; індукції – для одержання загальної висновку щодо впливу поведінки людей на економічний розвиток.

Результати. Встановлено хибну думку про те, що на прикладі державного органу громадськість робить свій вибір на основі тих факторів, які вважатимуться раціональними на користь держави. Водночас було виявлено безліч документованих випадків непередбачуваної та несподіваної поведінки населення в ситуаціях, які не можуть пояснити класичні підходи. Обґрунтовано, що поведінкова економіка надає легкі та зрозумілі способи використання ірраціональної поведінки людей для досягнення невеликих, проте ефективних цілей. Зроблено висновок, що у наступні десятиліття поведінкова економічна теорія займе ще вищу позицію серед галузей економічної теорії, адже вплив досліджень даної науки передбачає корегування розходжень між урядовими можливостями та суспільними потребами.

Наукова новизна. Обґрунтовано нові практичні методи використання основних засад поведінкової економічної теорії в масштабах країни та виявлено можливості ефективного впливу уряду на поведінку людей за наявності обмежених ресурсів.

Практична значущість. Результати дослідження можуть бути запропоновані урядам провідних країн світу з метою вдосконалення відносин між державою та суспільством. Ефект впровадження поведінкових методів у міжнародних економічних відносинах дасть змогу зрівноважити вимоги населення з можливостями країн в економічному та фінансовому секторах.

Ключові слова: поведінкова економічна теорія, метод підштовхування, вплив, поведінкові дослідження, раціональність та ірраціональність, економічна модель, опитування, експерименти, економічна поведінка споживача.

Korol M.M., Hovda V.-Ye.V. THE INFLUENCE OF THE APPLICATION OF THE MAIN CONCEPTS OF THE BEHAVIOUR ECONOMIC THEORY ON ECONOMIC DEVELOPMENT OF THE LEADING COUNTRIES OF THE WORLD

Purpose. The aim of the article is the comprehensive analysis of the influence of the application of the basic principles of behavioural economic theory on the economic development of the leading countries of the world.

Methodology of research. General scientific methods are used in the process of work: comparison – to substantiate changes in demand with respect to the pricing of goods in the US and UK; experiment and monitoring – to assess the results of the survey on the level of inflation among the population; synthesis – to analyze the impact of the basic principles of behavioural economics on the global economic environment; induction – to obtain a general conclusion on the impact of human behaviour on economic development.

Findings. The false opinion that on the example of a state body the public makes a choice on the basis of those factors which will be considered rational in favour of the state is established. At the same time, many documented cases of unpredictable and unexpected behaviour of the population are discovered in situations that cannot explain classical approaches. It is substantiated that the behavioural economy provides easy and understandable ways of using irrational behaviour of people to achieve small but effective goals. It is concluded that in the next decades, behavioural economic theory will take a higher position among the branches of economic theory, since the impact of research on this science involves adjusting the differences between government capabilities and social needs.

Originality. New practical methods of using the basic principles of behavioural economic theory on the scale of the country are substantiated and the possibilities of effective government influence on people's behaviour in the presence of limited resources are revealed.

Practical value. The results of the study can be offered to the governments of the leading countries of the world in order to improve the relations between the state and society. The effect of introducing behavioural methods in international economic relations will make it possible to balance the demands of the population with the capabilities of countries in the economic and financial sectors.

Key words: behavioural economic theory, method of pushing, influence, behavioural research, rationality and irrationality, economic model, surveys, experiments, consumer economic behaviour.

Король М.М., Говда В.-Е.В. ВЛИЯНИЕ ПРИМЕНЕНИЯ ОСНОВНЫХ ПРИНЦИПОВ ПОВЕДЕНЧЕСКОЙ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ТЕОРИИ НА ЭКОНОМИЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ ВЕДУЩИХ СТРАН МИРА

Цель. Комплексный анализ влияния применения основных принципов поведенческой экономической теории на экономическое развитие ведущих стран мира.

Методика исследования. В процессе работы были использованы общенаучные методы: сравнения – для обоснования изменений спроса по отношению к ценовому оформлению товара в США и Великобритании; эксперимента и мониторинга – для оценки результатов опроса об уровне инфляции среди населения; синтеза – для анализа влияния основных принципов поведенческой экономики на глобальный экономический среду; индукции – для получения общего вывода о влиянии поведения людей на экономический развития.

Результаты. Установлено заблуждение о том, что на примере государственного органа общественность делает свой выбор на основе тех факторов, которые можно считать рациональными в пользу государства. В то же время было обнаружено множество документированных случаев непредсказуемого и неожиданного поведения населения в ситуациях, которые не могут объяснить классические подходы. Обосновано, что поведенческая экономика предоставляет легкие и понятные способы использования иррационального поведения людей для достижения небольших, но эффективных целей. Сделан вывод, что в последующие десятилетия поведенческая экономическая теория займет еще более высокую позицию среди отраслей экономической теории, ведь влияние исследований данной науки предполагает корректировки различий между правительственными возможностями и общественными потребностями.

Научная новизна. Обоснованы новые практические методы использования основных принципов поведенческой экономической теории в масштабах страны и выявлены возможности эффективного влияния правительства на поведение людей при наличии ограниченных ресурсов.

Практическая значимость. Результаты исследования могут быть предложены правительствам ведущих стран мира с целью совершенствования отношений между государством и обществом. Эффект внедрения поведенческих методов в международных экономических отношениях позволит уравновесить требования населения с возможностями стран в экономическом и финансовом секторах.

Ключевые слова: поведенческая экономическая теория, метод подталкивания, влияние, поведенческие исследования, рациональность и иррациональность, экономическая модель, опросы, эксперименты, экономическое поведение потребителя.

УДК 338.24:330.341
JEL Classification: F55

*Карась О.С.,
канд. екон. наук, доц. кафедри міжнародної економіки,
Тернопільський національний економічний університет*

КЛАСТЕРНИЙ ПІДХІД ЯК ЕФЕКТИВНИЙ МЕХАНІЗМ РОЗВИТКУ ДЕРЖАВНО-ПРИВАТНОГО ПАРТНЕРСТВА

Постановка проблеми. Переваги державно-приватного партнерства, як способу реалізації великих інвестиційних проектів, в порівнянні з іншими способами, характерні практично для всіх галузей економіки. Тобто алгоритм створення кластерів в кожній із сфер економіки приблизно однаковий. Він відрізняється в силу впливу факторів галузевого характеру. Реалізація соціально значущих проектів регіонального масштабу, як правило, пов'язана з пошуком відповідних інвесторів, зацікавлених в них, що зумовлює необхідність сформуванню прозору і зрозумілу правову основу механізму функціонування державно-приватного партнерства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання реалізації механізмів державно-приватного партнерства розглядали такі науковці, як: Догадайло В., Поляtkова Е. [1], Грищенко С. [2], Ляхович О., Павлов В. [3], а дослідженням кластерного підходу присвятили свої праці такі провідні дослідники, як: Портер М. [4], Цихан Т. В. [5], Вишневська М. К. [6] та інші.

Попри значне висвітлення у працях кластерного підходу та реалізації інноваційних державно-приватних проектів, на сьогодні залишаються мало дослідженими механізми застосування кластерного підходу у реалізації інвестиційних проектів в Україні, що обумовило вибір теми наукової статті.

Постановка завдання. На нашу думку, процес формування кластерів в Україні стримується відсутністю чітких і зрозумілих механізмів взаємодії бізнесу і влади, при запуску якого реалізовувалися б саме партнерські відносини. Метою статті є обґрунтування напрямів використання механізму державно-приватного партнерства як інструменту реалізації кластерного підходу інвестиційних інтересів держави.

Виклад основного матеріалу дослідження. До теперішнього часу в світі напрацьований значний досвід формування та реалізації кластерної політики, який став предметом численних наукових досліджень. Проте, в Україні процеси формування і розвитку кластерів йдуть менш активно, ніж могло б бути і потрібно темпами розвитку світової економіки. Мають місце проблеми адекватного застосування теорії кластерів при формуванні регіональної кластерного підходу, проблеми вибору інструментів кластерного розвитку.

Співпраця між державою, представниками бізнесу, наукою і освітою, обумовлена ходом еволюції організаційно-правових форм здійснення підприємницької діяльності та загальними закономірностями розвитку суспільства на сучасному етапі, вносить певні корективи в сформоване уявлення про взаємодію економічних суб'єктів.

Так, найбільший фахівець в області конкурентного розвитку фірм і регіонів М. Портер під кластером розумів «індустріальний комплекс, сформований на базі територіальної концентрації мереж спеціалізованих постачальників, основних виробників і споживачів, пов'язаних технологічним ланцюжком» [4]. Вітчизняний дослідник Т. В. Цихай розглядає кластер як вертикальні виробничі недержавні ланцюги, які формуються навколо головних фірм і пов'язані через взаємини «покупець-постачальник», «постачальник-покупець», загальні канали закупівель і розподілу [5]. М. К. Вишневська вказує на близькість сутності категорії «кластер» з поширеними в радянській економіці поняттями «науково-виробничий комплекс» і «територіально-виробнича кооперація» [6].

Питання про роль кластерного підходу і ступеня втручання держави в процеси розвитку кластерів залишаються дискусійними. Практика застосування кластерного підходу в економіці демонструє різноманітні моделі регулювання розвитку економічних кластерів. Наявний досвід вимагає аналізу, наукового осмислення і розробки на їх основі теоретичних основ кластерної політики. Очевидно, що кластерна політика повинна бути заснована на природних процесах самоорганізації кластерів і передбачати заходи державного стимулювання, адекватні стану і рушійним силам розвитку кластера.

Кластерний підхід відрізняється від традиційних підходів, по-перше, тим, що всі кластери в тій чи іншій мірі важливі, так як продуктивність всередині кластерів визначає стандарти життя країни або регіону, по-друге, кластерний підхід – це не вузько спрямовані, а широкі зусилля органів влади щодо розвитку економіки регіону або країни, це інструмент політики, спрямований на створення

«локомотивів» економічного зростання, і, по-третє, кластерний підхід цілеспрямований на стимулювання інновацій насамперед через стимулювання розвитку конкуренції.

У загальному сенсі, кластер представляє собою групу географічно локалізованих взаємозалежних компаній, постачальників обладнання, комплектуючих, спеціалізованих виробничих послуг, інфраструктури, науково-дослідних центрів, вузів, в деяких випадках органів влади, і інших організацій, які взаємодоповнюють один одного в досягненні конкретного економічного ефекту і підсилюють конкурентні переваги як окремих компаній, так і кластера в цілому [7].

Згідно з доповіддю OECD (Організація економічного співробітництва і розвитку) [8], проблеми кластерної політики полягають у вирішенні наступних питань:

– по-перше, як повинна надаватися підтримка кластерів з боку держави – через створення умов функціонування або безпосередню підтримку кластерів;

– по-друге, чи повинні державні кошти вкладатися в широкий спектр кластерів або тільки до обмеженого кола лідируючих регіональних кластерів;

– по-третє, що важливіше з точки зору підтримки кластерів – збереження і розвиток робочих місць або культивування нових, стратегічно важливих, технологій.

На відміну від багатьох форм кооперації і інтеграції, найбільш відмітною рисою кластера є інноваційна орієнтованість. Як правило, кластери формуються там, де здійснюється або очікується просування в області техніки і технології виробництва для подальшого виходу на нові ринки. Крім того, в тих випадках, коли кластери включають в себе освітні установи і науково-дослідні центри, з'являється можливість негайної практичної реалізації результатів наукових досліджень, комерціалізації наукових розробок, а також моніторингу потреб у сфері наукових досліджень в галузі і регіоні. У цьому аспекті, кластер представляє собою інноваційну систему прикладного значення.

Важливо відзначити, що підприємства і організації, об'єднуючись в кластер, не втрачають своєї юридичної та економічної самостійності, продовжують функціонувати в умовах конкуренції, в той же час отримують певні переваги, які виділені для окремих груп учасників кластера і в систематизованому вигляді представлені в табл. 1.

Таблиця 1

Основні чинники привабливості кластера для його складових

Складові кластера	Основні фактори привабливості для участі в кластері
Бізнес	1) вдосконалення системи інформаційного забезпечення, поширення інформації про інновації в галузі, зміни нормативно-правової бази, потреби і тенденції ринку; 2) підготовка і перепідготовка фахівців необхідної кваліфікації і по затребуваних напрямках діяльності підприємств галузі; 3) активізація інноваційної діяльності за допомогою залучення вчених до вирішення проблем, що стоять перед підприємствами галузі в сфері техніки, технології, менеджменту, маркетингу, логістики, фінансів і т.д.
Регіональні органи управління	1) зростання зайнятості населення, зростання купівельної спроможності; 2) зниження соціальної напруженості; 3) активізація малого і середнього бізнесу; 4) зростання надходжень до бюджетів різних рівнів; 5) спільна реалізація соціально-значущих проектів в регіоні.
Наука та освіта	1) практична реалізація результатів наукових досліджень, комерціалізація наукових розробок; 2) розширення можливостей для моніторингу потреб у сфері наукових досліджень в галузі і регіоні; 3) інформованість навчальних закладів про потреби учасників кластера в фахівцях певної кваліфікації і спеціальностей; 4) стажування студентів та випускників навчальних закладів на підприємствах галузі з можливим подальшим працевлаштуванням; 5) вдосконалення системи підвищення кваліфікації професорсько-викладацького складу за допомогою проходження стажувань на підприємствах кластера.

Джерело: складено автором

Конструктивний розвиток кластерів з потенційних в реальні неможливий без активного втручання в цей процес органів державної влади рівня, відповідного географічній локалізації кластера. Ефективний розвиток кластерів, в залежності від ступеня готовності до цього підприємницького співтовариства, інфраструктури та державних органів влади, може здійснюватися як за рахунок прикладання незначних зусиль малих підприємств, так і шляхом реалізації масштабних проектів. Саме в цьому випадку найактивніше запускати механізми державно-приватного партнерства(далі ДПП).

Найкращою політикою щодо підтримки кластерів є політика «кластерного активування», яка передбачає, що роль держави повинна зводитися до зняття бар'єрів, що заважають еволюції кластерів, перш за все, покращуючи середовище ведення бізнесу, створюючи інфраструктуру, з метою дати можливість кластеру розвиватися самостійно [9].

Стимулювання розвитку кластерної політики для регіональних та місцевих рівнів влади – закладання в свої стратегічні плани розвиток як кластерних ініціатив, так і різних форм співпраці держави з приватними інвесторами в широкому спектрі проектів. Велику роль в цьому аспекті приймає використання механізму державно-приватного партнерства, який визнається інноваційним в сфері управління. Механізм ДПП включає в себе використання методів податкового і бюджетного стимулювання інноваційного розвитку регіонів і галузей, а також можливостей державних інститутів інноваційного розвитку.

При цьому ДПП передбачає не тільки економічне партнерство, що базується на відносинах власності і принципах співфінансування, але і політичні консультації в законодавчій сфері, інформаційний обмін, підготовку і реалізацію освітніх і дослідницьких програм.

Завдяки значній підтримці з боку органів державного управління створюються реальні передумови до створення ефективного інструменту державно-приватного партнерства для реалізації проектів комплексного розвитку територій і галузей.

Застосування механізму ДПП дозволить трансформувати процес прийняття рішень щодо стимулювання і фінансування інноваційних проектів від традиційного до більш ефективного і послідовного (рис. 1).

Рис. 1. Трансформація процесу прийняття рішень по організації і фінансуванню інноваційного проекту з урахуванням механізму ДПП

Джерело: складено автором

Таким чином, в рамках ДПП, представники бізнесу забезпечують фінансові ресурси, професійний досвід, ефективне управління, гнучкість і оперативність у прийнятті рішень, а також здатність до новаторства. Зі свого боку держава забезпечує правомочності власника, можливість надання податкових та інших пільг, гарантій, а також матеріальних і фінансових ресурсів. Крім того, по мірі розвитку ДПП держава може поступово зміщувати акценти в своїй діяльності з конкретних проблем будівництва і експлуатації об'єктів на адміністративно-контрольні функції контролю, регулювання та дотримання громадських інтересів.

Факторами економічного зростання за допомогою кластеризації є наступні:

1. Активізація інноваційної діяльності суб'єктів за рахунок: накопичення знань в кластері і передачі неявних знань, досвіду, навичок; дифузії «ноу-хау» в результаті міграції в кластері висококваліфікованого персоналу, проведення навчальних семінарів для учасників кластерів; прозорості інформації; отримання даних про інтенсивність попиту, споживчі переваги; поліпшення методів вирішення складних завдань; більшої гнучкості і швидкості розробок і впровадження інновацій;

внутрішньої спеціалізації і стандартизації внаслідок наявності в складі кластера гнучких підприємницьких структур малого бізнесу, що представляють інноваційні точки зростання; мінімізації витрат на впровадження інновацій; придбання нововведень в рамках міжнародного технологічного співробітництва.

2. Розвиток підприємництва за рахунок: створення великими виробниками кластера попиту на спеціалізовані матеріально-технічні ресурси і послуги, розвиток аутсорсингу, коли малі та середні підприємства виконують роботу і надають послуги для ключових суб'єктів кластера.

3. Розвиток прикордонного співробітництва в сфері торгівлі, сільського господарства, туризму, транспорту, інфраструктури, що сприяє економічному розвитку прикордонних територій.

4. Залучення іноземних інвестицій в країну завдяки мережевій співпраці суб'єктів кластера із зарубіжними постачальниками і інвесторами та механізму ДПП в кластеризації.

5. Розширення експорту суб'єктами та рахунок спільних маркетингових програм, а також організаційної підтримки експортерів регіону в рамках ДПП [10].

Відзначимо, що в Україні партнерству між державою і бізнесом в даний час приділяється досить велика увага з боку органів влади, водночас реалізація кластерних стратегій розвитку поки не набула великого поширення. Також важливим фактом є те, що в Україні розвиток кластерів стикається із серйозними перешкодами історичного характеру, а так як велика частина української економіки створювалася поза ринком, то і не можна говорити про природні кластери, які з'являються в силу історичних причин, описаних М. Портером. Проте кластерна форма дуже перспективна, її розвиток може серйозно поліпшити конкурентоспроможність і ефективність економіки країни, отже, можна говорити про необхідність включення кластерів в проекти регіонального розвитку. Крім того, стримуючими факторами для формування і розвитку кластерів в Україні є:

– низька якість управління бізнесом, відсутність орієнтації багатьох підприємств на міжнародний ринок;

– слабкий рівень розвитку територіальних коопераційних структур, які, як правило, самостійно не можуть впоратися із завданням розробки та реалізації пріоритетів для просування інтересів регіонального бізнесу;

– недостатній рівень планових рішень по територіальному господарському розвитку;

– великі горизонти досягнення очікуваних результатів, так як реальні вигоди від створення кластерів проявляються лише через 5–10 років[11].

Висновки з проведеного дослідження. Поширення державно-приватного партнерства як сучасної форми взаємодії влади і бізнесу в Україні стримується тим, що не розроблена повна законодавча база; не сформовані органи виконавчої влади, у віданні яких знаходяться питання державно-приватного партнерства; фінансово-економічні інститути, що забезпечують інвестування та гарантування приватних інвестицій; незалежні організації, що здійснюють експертизу проектів і консалтинг; керуючі компанії, асоціації, об'єднання, фонди і т. п. Використовувати повною мірою потенціал державно-приватного партнерства не дозволяє і відсутність спеціальних податкових пільг для організацій, залучених в реалізацію партнерських проектів, а також відсутність атмосфери довіри до партнера.

Особливу роль у формуванні кластерів відіграє встановлення ефективних партнерських відносин регіональної адміністрації та бізнесу. Саме на регіональному та місцевому рівнях в даний час формується соціально-економічний і інституційний фундамент ринкової економіки, визначаються базові параметри нового соціального контракту. Одночасно йде відбір інститутів взаємодії органів влади, бізнесу та населення, за яким можна визначити найважливіші параметри формування такого контракту.

Водночас держава повинна сконцентрувати зусилля на: стандартизації; стимулюванні інвестицій; антимонопольній політиці; власне підтримці кластера, зокрема щодо усунення бар'єрів; сприянні експорту за межі регіону; підтримці інфраструктури кластера; розвитку програм навчання і перепідготовки; розвитку зв'язків з наукою; проведенні конференцій; страхуванні ризиків та ін.

Підсумовуючи сказане, можна зробити висновок, що процес формування кластерів в Україні стримується відсутністю чітких і зрозумілих механізмів взаємодії бізнесу і влади, при запуску яких реалізовувалися б саме партнерські відносини.

Бібліографічний список

1. Догадайло В.А., Поляtkова Е.А. Возможности реализации принципов частно-государственного партнерства в стройиндустрии для развития рынка массового жилищного строительства. *Недвижимость и инвестиции. Правовое регулирование*. 2009. № 4. С. 58-60. URL: http://dpr.ru/journal/journal_39_16.htm (дата звернення: 20.02.2019).

2. Грищенко С. Підготовка та реалізація проектів публічно-приватного партнерства: практичний посібник для органів місцевої влади та бізнесу. Київ, 2011. 140 с.

3. Павлов В.І., Ляхович О.О. Особливості форм державно-приватного партнерства в інноваційній сфері. *Регіональна економіка*. 2013. № 3(69). С. 57-65.
4. Портер М. Конкуренція. Москва: Издат. дом «Вільямс», 2005. 608 с.
5. Цихан Т.В. Кластерная теория экономического развития. *Проблемы теории и практики управления*. 2003. № 5. URL: http://www.subcontract.ru/docum/documshow_documid_168.html (дата звернення: 21.02.2019).
6. Вишневецкая М.К. К вопросу о дефинициях понятия «кластер». *Ломоносов*: материалы докладов XIV Международной конференции студентов, аспирантов и молодых ученых. Москва: Изд-во МГУ, 2007, С. 39-41. URL: https://lomonosov-msu.ru/archive/Lomonosov_2007/24/vishnevskaya@i.ua.doc.pdf (дата звернення: 21.02.2019).
7. Кластер как эффективный инструмент социально-экономического развития. URL: www.center-nno.ru/ru/materials/library/13-2 (дата звернення: 22.02.2019).
8. OECD (2007), *Competitive Regional Clusters: National Policy Approaches*. URL: www.oecd.org/publications/Policybriefs (дата звернення: 24.02.2019).
9. Ketels, C. (2013), "Clusters of Innovation in Europe", in: *Structural Change in Europe 3 – Innovative City and Business Regions*, Bollscheivel: Hagbarth Publications.
10. Яшева Г. Методологические основы формирования кластерной политики в странах с переходной экономикой. *Белорусский экономический журнал*. 2006. № 2. С. 87-100. URL: http://bseu.by:8080/bitstream/edoc/3826/2/Yasheva_G_Metodologicheskie_osnovy_klasternogo_podkhoda_BEZh_2_06_ocr.pdf (дата звернення: 24.02.2019).
11. Родионова Л.Н., Хайруллин Р.Ф. Кластеры как форма интеграции инвестиционных ресурсов. *Региональная экономика: теория и практика*. 2009. № 13 (106). С. 75-80.

References

1. Dogadaylo, V.A. and Poliatkova, E.A. (2009), "Opportunities for implementing the principles of public-private partnership in the construction industry for the development of the mass housing market", *Nedvizhimost i investitsii. Pravovoe regulirovanie*, no. 4, pp. 58-60, available at: http://dpr.ru/journal/journal_39_16.htm (access date February 20, 2019).
2. Hryshchenko, S. (2011), *Pidhotovka ta realizatsiiaproektivpublichno-pryvatnohopartnerstva: Praktychnyiposibnykdliarhanivmistsevoivlady ta biznesu* [Training and implementation of projects of public-private partnership: Practical textbook for organizations of the government authority and owner], Kyiv, Ukraine, 140 p.
3. Pavlov, V.I. and Liakhovych, O.O. (2013), "Features of forms of public-private partnership in the innovation sphere", *Rehionalna ekonomika*, no. 3(69), pp. 57-65.
4. Porter, M. (2005), *Konkurentsia* [Competition], Izdat. dom «Viliams», Moscow, Russia, 608 p.
5. Tsikhan, T.V. (2003), "Cluster theory of economic development", *Problemy teorii praktiki upravleniia*, no. 5, available at: http://www.subcontract.ru/docum/documshow_documid_168.html (access date February 21, 2019).
6. Vishnevskaya, M.K. (2007), "On the definition of the concept of "cluster"", *Lomonosov* [Lomonosov]: *materialy dokladov XIV Mezhdunarodnoy konferentsii studentov, aspirantov i molodykh uchenykh* [materials of reports of the XIV International conference of students, postgraduate students and young scientists], Izd-vo MGU, Moscow, Russia, pp. 39-41, available at: https://lomonosov-msu.ru/archive/Lomonosov_2007/24/vishnevskaya@i.ua.doc.pdf (access date February 21, 2019).
7. *Klaster kak effektivnyy instrument sotsialno-ekonomicheskogo razvitiia* [Cluster as an effective tool for socio-economic development], available at: www.center-nno.ru/ru/materials/library/13-2 (access date February 22, 2019).
8. OECD (2007), *Competitive Regional Clusters: National Policy Approaches*, available at: www.oecd.org/publications/Policybriefs (access date February 24, 2019).
9. Ketels, C. (2013), "Clusters of Innovation in Europe", in: *Structural Change in Europe 3 – Innovative City and Business Regions*, Hagbarth Publications, Bollscheivel, Germany.
10. Yasheva, G. (2016), "Methodological basis for the formation of cluster policy in countries with economies in transition", *Belorusskiy ekonomicheskii zhurnal*, no. 2, pp. 87-100, available at: http://bseu.by:8080/bitstream/edoc/3826/2/Yasheva_G_Metodologicheskie_osnovy_klasternogo_podkhoda_BEZh_2_06_ocr.pdf (access date February 24, 2019).
11. Rodionova, L.N. and Khayrullin, R.F. (2009), "Clusters as a form of integration of investment resources", *Regionalnaia ekonomika: teoriia i praktika*, no. 13(106), pp. 75-80.

Карась О.С. КЛАСТЕРНИЙ ПІДХІД ЯК ЕФЕКТИВНИЙ МЕХАНІЗМ РОЗВИТКУ ДЕРЖАВНО-ПРИВАТНОГО ПАРТНЕРСТВА

Мета. Обґрунтування напрямів використання механізму державно-приватного партнерства як інструменту реалізації кластерного підходу інвестиційних інтересів держави.

Методика дослідження. Теоретичною та методологічною основою дослідження є вітчизняна й міжнародна нормативно-правова база, наукові праці вітчизняних вчених щодо категорії «кластер». Для досягнення поставленої мети використано загальнонаукові та спеціальні методи дослідження: аналізу та синтезу – при вивченні сучасного стану та досвіду кластеризації в Україні; абстрактно-логічний – при формуванні висновків.

Результати. Розглянуто теоретичні аспекти можливого розвитку кластерного підходу в Україні, а також роль державно-приватного партнерства в реалізації цього завдання. Висвітлено особливості застосування кластерного підходу до реалізації інвестиційних ДПП проектів. Визначено можливості реалізації державно-приватного партнерства з використанням кластерного підходу, який би також послужив основою реалізації політики щодо економічного розвитку регіонів та країни в цілому.

Наукова новизна. Наведено основні чинники привабливості кластера, що включають його складові, та основні фактори привабливості для участі в кластері. Обґрунтовано трансформаційний процес прийняття рішень з організації і фінансування інноваційного проекту з урахуванням механізму державно-приватного партнерства, що забезпечить економічне зростання регіону за допомогою кластеризації.

Практична значущість. Основні положення даного дослідження можуть бути використані в процесі розвитку регіональних кластерів, взаємодії органів влади, підприємств та галузевих наукових установ у процесі становлення кластерів.

Ключові слова: державно-приватне партнерство, кластерний підхід, кластер, інноваційна діяльність, інвестиції, економічне партнерство, розвиток регіонів.

Karas O.S. CLUSTER APPROACH AS AN EFFICIENT MECHANISM DEVELOPMENT OF PUBLIC-PRIVATE PARTNERSHIP

Purpose. The purpose of the article is to use the mechanism of public-private partnership as an instrument for implementing the cluster approach of the investment interests of the state.

Methodology of research. The theoretical and methodological basis of the research is the domestic and international normative-legal base, scientific works of domestic scientists concerning the structuring of the category "cluster". To achieve this goal, the following methods were used: general scientific and special research methods: analysis and synthesis - in studying the current state and experience of clusterization in Ukraine; abstract-logical – when drawing conclusions.

Findings. The article highlights the features of the application cluster approach to implement investment PPP projects. The authors consider theoretical aspects of the possible development of cluster approach in Ukraine, as well as the role of public-private partnerships in the implementation of this task.

Originality. The main factors of the attractiveness of the cluster, which include its components and main factors of attractiveness for participation in the cluster are presented. The transformational decision-making process on the organization and financing of an innovative project based on the mechanism of public-private partnership, which provides economic growth of region with the method of clusterization is substantiated.

Practical value. The main provisions of this study can be used in the development of regional clusters, the interaction of authorities, enterprises and industry scientific institutions in the process of cluster formation.

Key words: public-private partnership, cluster approach, cluster, innovation activity, investments, economic partnership.

Карась Е.С. КЛАСТЕРНЫЙ ПОДХОД КАК ЭФФЕКТИВНЫЙ МЕХАНИЗМ РАЗВИТИЯ ГОСУДАРСТВЕННО-ЧАСТНОГО ПАРТНЕРСТВА

Цель. Обоснование направлений использования механизма государственно-частного партнерства как инструмента реализации кластерного подхода инвестиционных интересов государства.

Методика исследования. Теоретической и методологической основой исследования является отечественная и международная нормативно-правовая база, научные труды отечественных ученых относительно категории «кластер». Для достижения поставленной цели использованы общенаучные и специальные методы исследования: анализа и синтеза – при изучении современного состояния и опыта кластеризации в Украине; абстрактно-логический – при формировании выводов.

Результаты. Рассмотрены теоретические аспекты возможного развития кластерного подхода в Украине, а также роль государственно-частного партнерства в реализации этого задания. Освещены особенности применения кластерного подхода к реализации инвестиционных ГЧП проектов. Определены возможности реализации государственно-частного партнерства с использованием кластерного подхода, который бы также послужил основой реализации политики по экономическому развитию регионов и страны в целом.

Научная новизна. Приведены основные факторы привлекательности кластера, включающие его составляющие, и основные факторы привлекательности для участия в кластере. Обосновано трансформационный процесс принятия решений по организации и финансированию инновационного проекта с учетом механизма государственно-частного партнерства, что обеспечит экономический рост региона с помощью кластеризации.

Практическая значимость. Основные положения данного исследования могут быть использованы в процессе развития региональных кластеров, взаимодействия органов власти, предприятий и отраслевых научных учреждений в процессе становления кластеров.

Ключевые слова: государственно-частное партнерство, кластерный подход, кластер, инновационная деятельность, инвестиции, экономическое партнерство, развитие регионов.

ЕКОНОМІКА ТА УПРАВЛІННЯ ПІДПРИЄМСТВАМИ

УДК 338.242:339.923

JEL Classification: D21, Q02, L66

*Крисанов Д.Ф.,**д-р екон. наук, проф., керівник Інституту економіки та бізнесу,
Білоцерківський національний аграрний університет*

СТРАТЕГІЧНЕ УПРАВЛІННЯ МОДЕРНІЗАЦІЄЮ ПІДПРИЄМСТВ У КОНТЕКСТІ ПОГЛИБЛЕННЯ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ ДО ЄС

Постановка проблеми. В останні роки поглиблення інтеграції між Україною та ЄС супроводжувалося розширенням участі підприємств АПК на ринках Співтовариства. Експорт продукції АПК до ЄС за 2016–2018 рр. збільшився у півтора рази і перевищив \$ 6,3 млрд. Отже, вітчизняна продукція відповідала європейським вимогам з безпечності та якості. У перспективі кількість експортерів буде розширюватися і тому перед підприємствами переробно-харчової промисловості постала проблема: підняти виробничий потенціал до рівня європейських вимог чи втратити можливість інтегруватися до внутрішнього ринку ЄС. Її вирішення пролягає через інноваційно-технологічну модернізацію виробництва. Однак у ширшому розумінні йдеться про стратегічне управління процесами модернізації потужностей переробно-харчових підприємств у контексті інтеграції України в економічне середовище ЄС. Індикатором таких змін виступає випуск кінцевої харчової продукції, яка буде відповідати європейським/національним нормативним вимогам.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Стратегічне управління підприємствами є складною теоретичною проблемою, а її вирішення має важливе прикладне значення. Вона була предметом досліджень зарубіжних вчених-економістів, а пізніше й вітчизняних науковців, зокрема таких, як: І. Ансофф, М. Портер, Л. Довгань, В. Дорофєєв, В. Рувльєв та А. Гуткевич, Г. Кіндрацька, О. Талавіря, І. Тюха, М. Хацер [1– 8] та ін. Важливою складовою досліджень було обґрунтування поведінки суб'єкта підприємництва на ринку на основі реалізації обраної стратегії. До них відносяться стратегії лідерства, диференціації, фокусування, а за підходами до їх практичної реалізації: експериментна, віолентна, патієнтна та комутантна. Є й інші підходи до класифікації стратегій управління, але їх сутність полягає в забезпеченні ефективного функціонування організації в деструктивних зовнішніх умовах.

Ключовим інструментом виживання підприємства та досягнення поставлених цілей виступає створення відчутних конкурентних переваг. При виході підприємств на зовнішні ринки дотримання нормативних вимог щодо безпечності і якості продукції є «константою». Забезпечити їх досягнення можливо за умови виведення на рівень сучасних вимог усіх складників технологічного процесу, зокрема: виробничий потенціал й технології перероблення сировини, впровадження НАССР, безпечність і якість харчової продукції, кваліфікація кадрів, сучасна логістика тощо. При зношеності основного капіталу і застарілості технологій вирішення проблеми пов'язано із докорінною модернізацією переробно-харчових потужностей. Йдеться про стратегію управління інноваційно-технологічною модернізацією виробництва.

Модернізацією підприємств у теоретичному і практичному відношенні займалися іноземні дослідники: С. Блек, А. Бузгалін, М. Вебер, Е. Дюркгейм, В. Іноземцев, В. Ростоу, Г. Клейнер, Л. Підоймо, Р. Штомпка, Ф. Тенніс та ін.; українські вчені-економісти: К. Бужимська, Н. Валінкевич, Л. Водянка, В. Геєць, Л. Дейнеко, Ю. Кіндзерський, Й. Петрович, Г. Тарасюк, Л. Федулова [9–16] та ін. Існують різні визначення терміну «модернізація підприємств», однак її важливо розглядати як ключову ланку в забезпеченні досягнення стратегічних цілей, тобто, інтеграції виробників харчової продукції до внутрішнього ринку ЄС. У цьому відношенні адаптивний (вторинний) тип модернізації включає такі складові: організаційно-економічна, соціально-економічна, техніко-технологічна, культурна, інноваційно-технологічна. Сутність інноваційно-технологічної модернізації: «Цілеспрямована на реалізацію стратегії інноваційного розвитку; стійка інноваційно-технологічна модернізація визначається наявністю і активним використанням сукупності факторів, що забезпечують як формування, так і ефективну реалізацію потенціалу нових наукових ідей і винаходів в інтересах економічного зростання» [10, с. 152-155]. Впровадження моделі інноваційно-технологічної модернізації підприємств поєднується із застосуванням інших складових, але це не виключає застосування креативного (первинного) типу модернізації за умови спроможності виробників забезпечити реалізацію ключового напрямку.

Постановка завдання. Мета статті полягає розробленні й реалізації моделей інноваційно-технологічної модернізації виробничих потужностей задля забезпечення виходу підприємств на зовнішні ринки. Це вимагає вирішення низки завдань, а саме: оцінювання рівня інтеграції продовольчого комплексу до внутрішнього ринку країн ЄС; оцінка реального стану виробничого потенціалу підприємств; розроблення варіантів інноваційно-технологічної модернізації потужностей; стратегічне управління процесами модернізації з метою випуску конкурентоспроможної кінцевої продукції.

Виклад основного матеріалу дослідження. За результатами 2018 р. було відкрито 85 нових зовнішніх ринків різної продукції, розроблено та погоджено 44 форми міжнародних сертифікатів для імпорту/експорту підконтрольної продукції і це дозволило нівелювати економічний вплив від втрати ринків РФ. Отримали право експорту продукції тваринного походження близько 850 підприємств АПК України, у т.ч. 306 виробників продуктів тваринного походження – в країни ЄС, з них: 126 – харчову продукцію (м'ясо птиці, риби, мед, яйця, молочна продукція), а 180 – продукти тваринного походження (перо-пухова сировина, шкури, корми для непродуктивних тварин, субпродукти нехарчові т.п.) [17]. Це кожне шосте господарство/підприємство АПК з тих, які займаються вирощуванням та переробленням продукції тваринного походження. Отже, євроінтеграція обумовила важливі практичні наслідки, зокрема: створення ефективної системи харчової безпеки на національному рівні та на тих підприємствах, які її експортують. Це ключова умова для отримання від Європейської Комісії (ЄК) дозволу щодо реалізації вітчизняної харчової продукції на ринках країн ЄС.

Розвиток АПК України полягає в розширенні участі суб'єктів господарювання на зовнішніх ринках, але об'єктивною передумовою є дотримання вимог харчової безпеки при виробництві кінцевої продукції. Індикатором просування на зовнішні ринки буде як розширення чисельності підприємств-експортерів, так і нарощування обсягів реалізації продукції АПК. Проаналізуємо динаміку змін по харчовій промисловості України (табл. 1).

Таблиця 1

Динаміка змін по переробно-харчовій промисловості України

Показники	Одиниця виміру	Роки:						2017 до 2010, %, пп
		2010	2013	2014*	2015*	2016*	2017*	
1. Кількість підприємств	одиниць	6551	6407	5528	5502	5104	5581	85,2
1а. З них великих та середніх	одиниць	1358	1215	1051	1016	990	1021	75,2
1б. У т.ч. де впроваджені** системи управління безпечністю / якістю / довкіллям	одиниць	511	636	752	856	979	1171	229,2
2. Вартість основних засобів (ОЗ)	млн грн	91985	116776	125745	136202	163996	182445	198,3
- зношеність ОЗ	%	45,7	48,5	47,2	51,3	51,1	50,9	+5,2
3. Капітальні інвестиції	млн грн	8665	15275	13487	13549	15291	17900	206,5
4. Прямі інвестиції	млн дол. США	1858,7	3287,2	2706,4	2426,0	2550,9	2805,5	+946,8
5. Індекс виробництва продукції	%	103,7	94,9	102,5	89,3	104,4	102,9	x
6. Обсяги реалізованої продукції	млн грн	187522,0	253439,0	302391,9	398023,2	462418,9	548377,9	292,4
6а. Частка інноваційної продукції	%	3,2	3,5	8,8	1,3	н/д	0,9	-2,3
7. Кількість підприємств, що звітувалися за формою № 1-інновація	одиниць	2457	2158	1990	984	н/д	938	38,2
7а. З них підприємства, що реалізували інноваційну продукцію	одиниць	239	398	220	143	н/д	117	49,0
7б. Частка підприємств, що реалізували інноваційну продукцію	%	9,7	18,4	11,0	14,5	н/д	12,5	+2,8
ДОВІДКА:								
8. Експорт продукції АПК	млн дол. США	9935,0	17079,9	16825,6	14677,8	15406,2	18800,0	189,2
8а. Частка у загальному обсязі експорту товарів	%	19,3	26,9	31,2	38,5	42,4	39,8	+20,5

Умовні позначення: «*» – без підприємств, що розташовані в АР Крим та на території в зоні АТО, непідконтрольній Україні;

«**» – внутрішні дані Департаменту продовольства Міністерства аграрної політики та продовольства України

Джерело: складено і розраховано за [18]

Аналіз статистичних і розрахункових даних свідчить про таке:

- збільшення удвічі вартості основних засобів і капітальних інвестицій та на \$ 0,95 млрд приросту прямих інвестицій не спричинили поліпшення «вікової структури основного капіталу» – коефіцієнт його зношеності зріс на 5,2 пп і перевищив «психологічний бар'єр» 50% (становить 50,9%);
- при відчутному збільшенні обсягів реалізації продукції переробно-харчової промисловості частка інноваційної продукції скорочується і склала на кінець періоду 0,9% (4,7 млрд грн), а з неї 10% становила інноваційна для ринку (решта – інноваційна для підприємства), кількість виробників, які реалізували інноваційну продукцію, зменшилася удвічі (до 117 од.);
- активно реалізується положення Закону України із харчової безпеки стосовно впровадження системних процедур безпечності, зокрема НАССР сертифікована практично на усіх великих і середніх підприємствах. Кінцевий строк впровадження НАССР відноситься до початку 2020 р.;
- збільшення експорту продукції АПК в майже удвічі (до \$ 18,8 млрд) свідчить те, що експорт харчової продукції також збільшився удвічі (частка готової харчової продукції в продукції АПК становить менше половини).

Отже, розширення кола експортерів недостатньо, а нарощування експорту відбувається за рахунок тих, які модернізували свій потенціал і вже освоїлися на зовнішніх ринках (кожне третє із числа великих і середніх підприємств). Тому до процесів модернізації необхідно підключити нових учасників задля досягнення стратегічної мети і поточних цілей. У цьому відношенні модернізацію логічно розглядати як «системний та цілеспрямований процес удосконалення, поліпшення, оновлення на інноваційній основі існуючих об'єктів модернізації, створення нових об'єктів з метою забезпечення посилення конкурентних переваг підприємства в умовах мінливого економічного середовища та розбалансованості внутрішнього середовища; це процес розвитку підприємства, який: є системним і цілеспрямованим; починається в момент встановлення місії підприємства і закінчується в момент її досягнення; має висхідний вектор; відбувається на інноваційній основі; є об'єктом управління тактичного і оперативного менеджменту» [9, с. 205].

Логічно, що інноваційно-технологічна модернізація переробно-харчових підприємств передбачає реалізацію низки проектів, інвестиційних, допоміжних, обслуговуючих, підтримуючих та інших заходів як складових єдиного інноваційно-інвестиційного процесу, спрямованого на досягнення стратегічної мети. Оскільки технологічні інновації мають трьохрічний строк новизни, то необхідно забезпечити постійне їх надходження на підприємство задля підтримки іміджу інноваційно-активного виробника харчової продукції. Досягнення стратегічної мети передбачає її «розщеплення» на низку поточних тактичних цілей. Їх поетапна реалізація свідчитиме про поступове досягнення вищого, порівняно з попереднім, інноваційного рівня за кожною із тактичних цілей і це будуть важливі кроки до реалізації стратегічної мети.

У найзагальнішому вигляді точкою відліку модернізації підприємства виступає формування місії та розроблення концепції перспективного розвитку, а її індикаторами – результати господарської діяльності на кінець періоду реалізації стратегічної мети (чи поточних тактичних цілей). До цього проводиться порівняльний аналіз сильних і слабких сторін діяльності, оцінка наявних і перспективних напрямів підприємництва, прогнозування змін у зовнішньому середовищі і можливих дисбалансів у виробничому потенціалі, а також розробка перспективних планів та конкретизація практичних завдань. Передумовою їх досягнення стане: формування раціональної структури виробничого потенціалу підприємства шляхом оновлення, нарощування та збалансування його часткових потенціалів, впровадження інноваційних розробок та забезпечення випуску конкурентоспроможної кінцевої харчової продукції, формування транспортно-логістичних ланцюгів для надходження сировини та відвантаження у торговельну мережу продовольчих товарів. Перехід підприємства на інноваційну модель перспективного розвитку включає забезпечення сировиною згідно з вимогами безпечності і якості та із урахуванням специфіки первинного виробництва: сезонність, обмежений строк зберігання вирощеної та зібраної продукції у природному стані, поєднання біологічних і механічних процесів при її переробленні тощо.

Нині налічується більше п'яти тисяч різних за розмірами, продуктовою спеціалізацією, придатністю основних засобів до роботи, забезпеченістю і рівнем кваліфікації кадрів тощо переробно-харчових підприємств. Отже, необхідно визначити ключову характеристику і за її диференціацією встановити типологію виробників. Такою може бути показник «придатність основних засобів до роботи». Його значення – це різниця між величиною коефіцієнта придатності (при уведенні основних засобів в дію – 100% або 1) і нарахованим зношуванням (проамортизована частина за час експлуатації – від 0 і вище). Оскільки у структурі основних засобів представлені різні їх види та із суттєвою варіацією строків використання (від 2–3 років до понад 20), то диференціація підприємств за вказаним показником і буде підставою для виокремлення типології. Результати аналізу наведені в табл. 2.

Для розроблення моделей модернізації підприємств розкриємо сутність інновацій та шляхи їх дифузії. Згідно профільного Закону України [20], інноваційна продукція може бути результатом застосування або тиражування інноваційного продукту. Основними критеріями інноваційності є новизна та значущість. Технологічна новизна інновації полягає у використанні нових комплектуючих та напівфабрикатів, отриманні кардинально нових видів продукції або функцій, використанні нових

матеріалів, нової організації виробничого процесу, нових технологій виробництва, значно вищому рівні автоматизації та механізації. Для ринкового середовища новизна інновації визначається ще за рівнем охоплення території її впровадження: лише для підприємства, для промисловості країни або індустрії у світовому масштабі. Значущість інновації для підприємства залежить від поставлених ним цілей, які можуть мати як економічний чи соціальний, так і технологічний характер. Це може бути заміна застарілої продукції, випуск соціальних харчових продуктів, розширення асортиментної групи товарів підприємства, створення нових видів продукції для виходу на нові ринки, збільшення прибутку [21, с. 217].

Таблиця 2

Типологія підприємств за придатністю до роботи основних засобів виробництва

Типи підприємств за придатністю основних засобів до роботи	Характеристика виробничого потенціалу підприємства	Характеристика кінцевої продукції, що випускається підприємством в останні роки
Перший тип: коефіцієнт придатності не нижчий за 65% (тобто коефіцієнт зношування менший за 35%)	Раціонально збалансований на достатньому інноваційному рівні, доцільне усунення окремих «вузьких місць», що виникають у процесі роботи підприємства	Змішаний асортимент: у різних пропорціях традиційні види харчової продукції поєднуються з інноваційними для підприємства, а також нерідко відповідають європейським вимогам для реалізації на ринках країн ЄС
Другий тип: коефіцієнт придатності 50–65% (тобто коефіцієнт зношування від 35 до 50%)	Задовільний та збалансований на низькому технологічному рівні. Потребує постійної модернізації окремих часткових потенціалів з метою ефективного використання діючих потужностей	Змішаний, але збіднений асортимент: традиційні види харчової продукції у незначних пропорціях поєднуються з інноваційною для вітчизняного ринку та інноваційною для підприємства продукцією
Третій тип: коефіцієнт придатності 35–25% (тобто коефіцієнт зношування від 65 до 75%)	Розбалансований унаслідок застарілості виробничо-технологічної бази та диспропорцій у «віковій структурі» основних засобів. Доцільна часткова модернізація задля використання залишкового потенціалу діючих потужностей у межах до 1–3 років	Збіднений асортимент: випускаються традиційні та соціальні види харчової продукції, які у деяких виробників та у незначній пропорції поєднуються з інноваційною для підприємства продукцією
Четвертий тип: коефіцієнт придатності нижчий за 25% (тобто коефіцієнт зношування перевищує 75%)	Розбалансований унаслідок високого зношування виробничо-технологічної бази, реконструкція недоцільна. Земельна ділянка після демонтажу устаткування може бути використана для спорудження нових потужностей	Традиційній, соціальний і застарілий асортимент кінцевої харчової продукції, яка реалізується переважно на місцевих ринках

Джерело: удосконалено з урахуванням розробки [19, с. 321]

Стосовно продукції для експорту, то вона може бути як інноваційною, так і традиційною. Але обов'язковою є наступна умова: продукція відповідає вимогам, які висуваються до аналогічної продукції у країні-імпортері. Дозвіл ЄК на експорт продукції до ЄС відкриває ринки майже 100 країн світу.

З метою формування набору моделей модернізації виробничого потенціалу для досягнення стратегічних, а в їх складі – проміжних тактичних цілей було обрано ієрархію, яка вже склалася, а саме:

– євроінтеграційна модель (1) – це реалізація положення Угоди про асоціацію Україна – ЄС щодо інтеграції національної економіки до ринку країн Співтовариства. Передбачає докорінну інноваційно-технологічну модернізацію виробництва з тим, щоб вироблена продукція відповідала європейським нормативам (технічні регламенти, стандарти, настанови належної практики, вимоги системи харчової безпеки тощо) безпечності і якості та могла безперешкодно поступати на ринки країн ЄС;

– інноваційно-процесова модель (2) – модернізація виробництва на основі впровадження технологічних (процесових і продуктових) інновацій;

– інноваційно-продуктова модель (3) – модернізація виробництва на основі впровадження продуктових інновацій для вітчизняного ринку (та/або для підприємства), де суб'єкт господарювання реалізує свою продукцію;

– модель спорудження сучасних переробно-харчових потужностей (4) з використанням технологічних інновацій після демонтажу відпрацьованих техніки й технологічного устаткування та звільнення земельної ділянки.

Перші три моделі, крім досягнення стратегічної мети, додатково включають проміжні тактичні цілі, а четверта – це спорудження сучасних потужностей на ділянці, яку займали застарілі виробництва, що повністю відпрацьовали залишковий потенціал. Структуру стратегічних і проміжних тактичних цілей та характеристики виробничого потенціалу і кінцевої продукції, які потрібно буде досягти за умови їх реалізації, наведено в табл. 3.

Таблиця 3

Моделі інноваційно-технологічної модернізації потенціалу підприємств відповідно до обраних стратегічних та поставлених проміжних тактичних цілей

Моделі модернізації потенціалу (набір стратегічних і проміжних тактичних цілей)	Ключові характеристики результатів досягнення обраної стратегічної мети та реалізації поставлених проміжних тактичних цілей:		
	№ пп	виробничого потенціалу підприємства	кінцевої харчової продукції
1. Євроінтеграційна: інтеграція підприємства до внутрішнього ринку країн ЄС	1.	Раціонально збалансований на високому інноваційному рівні, система харчової безпеки підприємства адекватна європейській моделі безпеки харчових продуктів та кормів (функціонує HACCP). Дематеріалізація виробництва спрямована на забезпечення зниження питомих витрат сировини, енергоресурсів, робочої сили на одиницю кінцевої продукції	Асортимент представлений продукцією, на яку отримано дозвіл Європейської Комісії для експорту на ринки країн-членів ЄС, а також інноваційною для ринку продукцією для реалізації на вітчизняних агропродовольчих ринках
1а. Випуск інноваційної для внутрішнього ринку продукції	2.	Раціонально збалансований на високому інноваційному рівні, на підприємстві дотримуються вимог Системи управління безпечністю харчових продуктів (HACCP). Дематеріалізація виробництва на основі зниження питомих витрат матеріальних ресурсів і робочої сили на одиницю кінцевої харчової продукції	Асортимент включає інноваційну для ринку та інноваційну для підприємства продукцію, а також традиційну харчову продукцію, яка реалізується переважно на вітчизняних агропродовольчих ринках
2. Інноваційно-процесова: випуск інноваційної для внутрішнього ринку продукції	3.	Раціонально збалансований на достатньому інноваційному рівні, впроваджена та сертифікована HACCP. Дематеріалізація виробництва проводиться з метою реального зниження питомих витрат усіх видів ресурсів на одиницю кінцевої харчової продукції	Асортимент представлений інноваційною для ринку, інноваційною для підприємства та традиційною харчовою продукцією для реалізації на вітчизняних агропродовольчих ринках
2а. Випуск інноваційної для підприємства продукції	4.	Раціонально збалансований на достатньому інноваційному рівні, впроваджена та сертифікована HACCP. Дематеріалізація виробництва носить точковий характер або ж взагалі відсутня у роботі підприємства	Асортимент включає інноваційну для підприємства продукцію і традиційну та соціальну харчову продукцію для реалізації на вітчизняних агропродовольчих ринках
3. Інноваційно-продуктова: випуск інноваційної для підприємства продукції	5.	Розбалансований унаслідок високого зношування активної частини основних засобів та перебуває на низькому інноваційному рівні, на виробництві дотримуються передбачених чинним законодавством та нормативними актами санітарних вимог	Асортимент представлений інноваційною для підприємства продукцією та традиційною і соціальною харчовою продукцією, яка реалізується на вітчизняних агропродовольчих ринках
3а. Продовження випуску традиційної для підприємства та соціальної продукції	6.	Розбалансований як наслідок високого зношування активної частини основних засобів та перебуває на низькому інноваційному рівні, на підприємстві дотримуються передбачених чинним законодавством санітарних вимог	Асортимент представлений традиційною для підприємства та соціальною харчовою продукцією, яка поставляється для реалізації на місцевих агропродовольчих ринках
3б. Закриття, консервація та/або демонтаж потужностей	7.	Припинення експлуатації відпрацьованого техніко-технологічного устаткування, відключення інженерних комунікацій від виробничих об'єктів та інженерних споруд, демонтаж техніки, обладнання і промислових споруд, звільнення земельної ділянки від будівельних конструкцій і сміття, передача площадки будівельно-монтажній організації для спорудження нових потужностей	
4. Спорудження сучасних потужностей з використанням технологічних інновацій	8.	Раціонально збалансований на достатньому високому інноваційному рівні, система харчової безпеки підприємства адекватна європейській моделі безпеки харчових продуктів та кормів для тварин. Використання сучасних технологій перероблення харчової сировини базується на принципах дематеріалізації виробництва	Асортимент представлений продукцією, яка може отримати сертифікат для експорту на ринки країн-членів ЄС, а також інноваційною для ринку продукцією для реалізації на вітчизняних агропродовольчих ринках

Джерело: удосконалено з урахуванням розробки [19, с. 323-324]

Для реалізації будь-якої із поданих в табл. 3 моделей інноваційно-технологічної модернізації виробничого потенціалу підприємства, досягнення стратегічної мети та реалізації проміжних тактичних цілей необхідно розробити й запропонувати стратегію ефективного управління вказаними процесами. Підкреслимо, що стратегічне управління – це набір організаційних, економічних, інвестиційних, інноваційних, регуляторних, правових й інших форм і методів, засобів та інструментів, залучення та ефективне використання яких забезпечить інноваційно-технологічну модернізацію потенціалу підприємства. Результати підбору моделей стратегічного управління інноваційно-технологічною модернізацією виробничого потенціалу для досягнення стратегічних і проміжних тактичних цілей наведені в табл. 4.

Таблиця 4

Моделі, ключові складові та часткові потенціали, які залучаються в процесі стратегічного управління модернізацією (СУМ) виробничого потенціалу підприємств

Моделі СУМ потенціалу підприємства	Суб'єкти СУМ	Джерела інвестування	Інноваційні продукти	Стратегічні й тактичні цілі (табл. 3, стовпчик 1)	Матриця залучення часткових потенціалів* для реалізації обраної моделі СУМ потенціалу підприємств
1. Креативна	Міжнародні продовольчі корпорації	Власні кошти	Європейські харчові продукти	1.	1; 2; 3; 4; 5; 6; 7; 8; 9; 10; 12; 13; 14; 15; 17; 21; 22; 23; 24; 25.
				1а.	1; 2; 3; 4; 5; 6; 7; 8; 9; 10; 11; 13; 14; 15; 16; 18; 21; 22; 23; 24; 25.
2. Екзогенна	Вітчизняні продовольчо-торговельні корпорації	Кредитні ресурси	Інноваційні харчові продукти	2.	1; 2; 3; 4; 5; 6; 7; 8; 9; 10; 11; 13; 15; 16; 18; 21; 22; 23; 24; 25.
				2а.	1; 2; 3; 4; 5; 7; 8; 15; 16; 19; 20; 21; 22; 23; 25.
3. Імітаційна	Агрохолдинги	Міжнародна технічна допомога	Традиційні та соціальні харчові продукти	3.	10; 15; 16; 19; 20; 23; 25.
				3а.	10; 15; 16; 20; 23; 25.
				3б.	26.
4. Мульти-продуктова	Переробно-харчові підприємства, інші інвестори	Формування та/або залучення інвестиційних фондів	Харчові продукти різного призначення	4.	1; 2; 3; 4; 5; 6; 7; 8; 13; 14; 15; 17; 18; 21; 22; 23; 24; 25; 27.

*Набір часткових потенціалів [19, с. 326-327]: 1) агросировинний (продукція тваринного походження); 2) природно-сировинний (мінеральна сировина); 3) агросировинний (продукція рослинного походження); 4) організаційний; 5) логістичний; 6) організаційно-логістичний; 7) маркетинговий; 8) інвестиційний; 9) відтворювальний; 10) технічний; 11) технологічний; 12) інноваційно-технологічний; 13) кадровий; 14) євро безпечний; 15) системно безпечний; 16) безпечності та якості; 17) євро продуктової (ЄХП**) – продукція для ринку країн ЄС; 18) інноваційно-продуктової (ІХП**) – інновація для ринку, де підприємство реалізує вироблену продукцію; 19) інноваційно-продуктової (ІХП**) – інновація для підприємства; 20) продуктової (ТіСХП**) – продукція для місцевих ринків; 21) нематеріальних активів; 22) конкурентоспроможності продукції; 23) зменшення неприбуткових витрат; 24) підвищення прибутковості виробництва; 25) фінансовий; 26) консерваційно-демонтажний; 27) будівельно-монтажний;

**Умовні позначення: ЄХП – європейська харчова продукція (для ринків країн ЄС); ІХП – інноваційна харчова продукція (для європейського і вітчизняного ринків); ТіСХП – традиційна і соціальна харчова продукція (для місцевих ринків).

Джерело: розроблено автором

Запропонована матриця (табл. 4) можливих комбінацій залучення та модернізації часткових потенціалів для забезпечення реалізації стратегічних і тактичних цілей значно спрощує прийняття практичних рішень для різних типів підприємств та з конкретними проблемами. Однак важливо розкрити особливості кожної моделі стратегічного управління модернізацією потенціалу підприємств, які є прикметними при переході від моделі нижчого рівня до вищого. Надамо характеристику різних моделей стратегічного управління модернізацією (СУМ) виробничого потенціалу підприємств, а саме:

1) креативна СУМ, як правило, запроваджується міжнародними продовольчими корпораціями, які ввійшли в економічне середовище України шляхом придбання дочірніми компаніями (ДК) контрольного пакета акцій вітчизняних підприємств, провели модернізацію їх виробничого потенціалу із залученням технологій, що вже використовувалися на потужностях материнських компаній чи

розробляли більш сучасніші, та запровадили випуск харчової продукції, що відповідають вимогам європейських нормативних документів до безпечності і якості, а також продуктів із інноваційними характеристиками. На потреби модернізації спрямовуються власні інвестиції, але низька вартість місцевої робочої сили, кормів, води та при використанні товаропровідних каналів материнської компанії для реалізації харчових продуктів на ринках ЄС сприяла їх швидкій окупності. Креативну модель вже реалізували міжнародні корпорації, що з 2000-их років здійснюють свою діяльність у молочній, олійно-жировій, пивоварній та деяких інших галузях. Однак її продовжують впроваджувати ті корпорації, що зайшли в економічне середовище України в останні роки. Просування у досягненні поставлених цілей буде супроводжуватися нарощуванням випуску харчової продукції, яка відповідатиме вимогам нормативних документів ЄС (технічних регламентів, стандартів, настанов належної практики, системи харчової безпеки) і забезпечить ефективне використання модернізованого потенціалу підприємств;

2) екзогенна СУМ базується переважно на використанні власних інноваційних розробок (технологій і продуктів, управлінських і маркетингових новацій), але за потреби не виключається залучення доступних розробок із зовнішніх джерел. Їх впровадження спрямоване на підвищення рівня конкурентоспроможності вироблюваної продукції і це сприятиме закріпленню на зовнішніх і внутрішніх ринках (тобто, наздоганяюча модель). Ключові суб'єкти, що зацікавлені в нарощуванні виробництва, це переважно вітчизняні виробники із обмеженими інвестиційними можливостями, однак продукція, що виробляється на таких підприємствах, відповідає вимогам вітчизняних нормативних документів;

3) імітаційна СУМ базується на використанні доступних для впровадження розробок, що іменуються як інновації для підприємства. Ці інновації повторюють аналогічні, що використовуються іншими виробниками, але які для них вже втратили статус інновації (більше трьох років). Основна мета – шляхом модернізації окремих часткових потенціалів забезпечити максимальне використання залишкового виробничого потенціалу підприємства. По її завершенню – розпочати підготовчу роботу по демонтажу виробничих об'єктів, проамортизованого технологічного устаткування і техніки;

4) мультипродуктова СУМ, тобто одна із двох (креативна чи екзогенна) моделей залежно від інвестиційних можливостей майбутнього виробника.

Отже, запропоновані підходи до стратегічного управління інноваційно-технологічною модернізацією виробничого потенціалу підприємств, з одного боку, синтезують практичний досвід, а з другого, створюють наукове й методичне підґрунтя та розширюють діапазон заходів для їх практичної реалізації виробниками, що планують її проведення.

Нині при реалізації вказаних моделей модернізації роль і значення невизначеності, загроз і ризиків зростатиме. Оскільки на внутрішньому й зовнішніх ринках представлено достатньо широкий асортимент продовольчих товарів, а поведінка споживачів, їх смаки та уподобання малопрогнозовані, то це істотно впливатиме на результати роботи модернізованих підприємств. Крім того, існує ймовірність збігу несприятливих обставин й настання негативних наслідків, зокрема, виникнення додаткових збитків і втрат, упущеної вигоди, небажаних для експортерів подій на зовнішніх ринках тощо. За таких умов підприємство має бути готовим до розроблення та прийняття заходів упереджуючого характеру, спрямованих на мінімізацію негативних наслідків.

Висновки з проведеного дослідження. Продовольчий комплекс України перебуває в процесі інтеграції до внутрішнього ринку країн ЄС. Нині кожне третє із великих і середніх підприємств проводять експортну діяльність, але необхідно розширити їх коло. Обґрунтовано методичні підходи по створенню типології підприємств і на цій основі постановки стратегічної мети й тактичних цілей та набору стратегій управління модернізацією виробничого потенціалу задля їх досягнення. Поглиблення інтеграції продовольчого комплексу до внутрішнього ринку ЄС буде більш успішним, за умов виявлення нових проблем та обґрунтування шляхів і засобів їх вирішення, зокрема:

– підвищення вимог європейської моделі харчової безпеки та проблеми перенесення для умов України й запровадження їх на вітчизняних підприємствах по виробництву продукції тваринного походження;

– просування вимог споживачів ісламського та юдейського віровчення до продуктів тваринного походження та їх впровадження на підприємствах при виробництві халяльної і кошерної продукції;

– реалізація заходів по дотриманню нормативних вимог безпечності при виробництві сільськогосподарської сировини (запровадження системних процедур безпечності в господарствах первинного виробництва, що зайняті вирощуванням продукції тваринного і рослинного походження);

– розроблення процедур і заходів, реалізація яких буде сприяти активізації участі суб'єктів первинного виробництва в агропродовольчих ланцюгах тощо.

Бібліографічний список

1. Ансофф А. Новая корпоративная стратегия; пер. с англ. Санкт-Петербург: «Питер», 1999. 432 с.
2. Портер М. Международная конкуренция; пер. с англ. Москва: «Международные отношения», 1993. 896 с.

3. Довгань Л.Є., Мохонько Г.А. Стратегічна стійкість у системі стратегічного управління підприємством. *Актуальні проблеми економіки*. 2010. № 11. С. 115-122.
4. Кіндрацька Г.І., Кулиняк Ю.І., Загородній А.Г. Аналітичне забезпечення формування конкурентної стратегії організації. *Вісник Національного університету "Львівська політехніка". Проблеми економіки та управління*. 2013. № 754. С. 106-114. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VNULPP_2013_754_17 (дата звернення: 22.02.2019).
5. Рувльєв В.А., Гуткевич С.О. Менеджмент: навч. посібник. Київ: Центр учбової літератури, 2011. 312 с.
6. Тюха І.В., Денисюк І.О. Стратегія розвитку у системі розвитку підприємства. *Економіка харчової промисловості*. 2013. № 3(19). С. 33-37.
7. Хацер М.В. Стратегія розвитку підприємства в умовах нестабільності економіки держави. *Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету (економічні науки)*. 2014. № 3(27). С. 109-112.
8. Талавиря О.М. Аспекти розробки економічної стратегії розвитку підприємств. *Вісник Ужгородського університету. Серія: Економіка*. 2016. Вип. 1(47). Т. 2. С. 335-339.
9. Бужимська К.О. Деякі складові теоретико-методологічної бази інноваційно-технологічної модернізації. *Вісник ЖДТУ*. 2009. № 4. С. 201-209.
10. Валінкевич Н.В. Організаційно-економічна модернізація підприємств харчової промисловості в умовах інноваційної економіки: проблеми теорії та практики. Житомир: ЖДТУ, 2014. 439 с.
11. Modernization of Traditional Food Processes and Products (2016). Eds.: McElhatton, Anna, El Idrissi, Mustapha Missbah. 197 p. URL: <https://www.springer.com/la/book/9781489976697> (дата звернення: 24.02.2019).
12. Геєць В.М. Ліберально-демократичні засади: курс на модернізацію України. *Економіка України*. 2010. № 3. С. 3-12.
13. Кіндзерський Ю.В. Промисловість України: стратегія і політика структурно-технологічної модернізації: монографія / НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогнозув. НАН України». Київ, 2013. 536 с.
14. Крисанов Д.Ф., Водянка Л.Д. Стратегії нарощування інноваційного потенціалу підприємствами харчової промисловості. *Економіка і прогнозування*. 2015. № 1. С. 89-104.
15. Петрович Й.М., Луцак Н.С. Сутнісна характеристика поняття модернізації підприємства в системі економічних категорій. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. 2012. № 748. С. 201-205.
16. Тарасюк Г.М. Потенціал підприємств харчової промисловості Житомирської області: основні тенденції та планування розвитку: монографія. Житомир: ЖДТУ, 2008. 277 с.
17. У 2018 році суттєво розширено ринки збуту для української продукції – Володимир Лапа. URL: www.consumer.gov.ua (дата звернення: 22.02.2019).
18. Статистичні дані Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 12.02.2019).
19. Крисанов Д.Ф. Інноваційно-технологічне забезпечення розвитку переробно-харчових галузей. *Ресурсні можливості розвитку аграрного сектора економіки України*: кол. моногр. / Шубравська О.В., Молдаван Л.В., Пасхавер Б.Й. та ін.; за ред. д-ра екон. наук О.В. Шубравської; НАН України, Ін-т екон. та прогнозув. Київ, 2017. С. 271-352.
20. Про інноваційну діяльність: Закон України від 04.07.2002 № 40-IV. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=40-15> (дата звернення: 26.02.2019).
21. Косцик Р.С. Інноваційна продукція промислових підприємств: сутність та ознаки ідентифікування. *Інноваційна економіка*. 2012. № 3. С. 212-219.

References

1. Ansoff, A. (1999), *Novaia korporativnaia strategiiia* [New corporate strategy], «Piter», Saint-Peterburg, Russia, 432 p.
2. Porter M. (1993), *Mezhdunarodnaia konkurentsiiia* [International Competition], «Mezhdunarodnye otnosheniia», Moscow, Russia, 896 p.
3. Dovhan, L.Ye. and Mohonko, H.A. (2010), "Strategic stability in the system of strategic enterprise management", *Aktualni problemy ekonomiky*, no. 11, pp. 115-122.
4. Kindratska, H.I., Kulyniak Yu.I. and Zahorodnii A.H. (2013), "Analytical support for the formation of a competitive strategy of the organization", *Visnyk Natsionalnoho universytetu "Lvivska politekhnikha". Problemy ekonomiky ta upravlinnia*, no. 754, pp. 106-114, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VNULPP_2013_754_17 (access date February 22, 2019).
5. Ruliev, V.A. and Hutkevych, S.O. (2011), *Menedzhment* [Management], tutorial, Tsentr uchbovoi literatury, Kyiv, Ukraine, 312 p.
6. Tiukha, I.V. and Denysiuk, I.O. (2013), "Development strategy in the enterprise development system", *Ekonomika kharchovoi promyslovosti*, no. 3(19), pp. 33-37.

7. Khatser, M.V. (2014), "Strategy of development of the enterprise in conditions of instability of the state economy", *Zbirnyk naukovykh prats Tavriiskoho derzhavnogo ahrotekhnolohichnoho universytetu (ekonomichni nauky)*, no. 3(27), pp. 109-112.
8. Talavyria, O.M. (2016), "Aspects of development of economic strategy of enterprise development", *Visnyk Uzhhorodskoho universytetu. Seriya: Ekonomika*. Iss. 1(47), Vol. 2, pp. 335-339.
9. Buzhymyska, K.O. (2009), "Some components of the theoretical and methodological base of innovation and technological modernization", *Visnyk ZhDTU*, no. 4, pp. 201-209.
10. Valinkevych, N.V. (2014), *Orhanizatsiino-ekonomichna modernizatsiia pidpriemstv harchovoi promyslovosti v umovakh innovatsiinoi ekonomiky: problemy teorii ta praktyky* [Organizational and economic modernization of food industry enterprises in the conditions of innovation economy: problems of theory and practice], ZhDTU, Zhytomyr, Ukraine, 439 p.
11. McElhatton, Anna, El Idrissi, Mustapha Missbah (Eds.) (2016), *Modernization of Traditional Food Processes and Products*, 197 p. URL: <https://www.springer.com/la/book/9781489976697> (access date February 24, 2019).
12. Heiets, V.M. (2010), "Liberal-democratic sustain: course for modern Ukraine", *Ekonomika Ukrainy*, no. 3, pp. 3-12.
13. Kindzerskyi, Yu.V. (2013), *Promyslovist Ukrainy: stratehiia i polityka strukturno-tekhnolohichnoi modernizatsii* [Ukrainian industry: strategy and policy of structural and technological modernization], monograph, DU «In-t ekon. ta prohnozuv. NAN Ukrainy», NAN Ukrainy, Kyiv, Ukraine, 536 p.
14. Krysanov D.F. and Vodiana, L.D. (2015), "Strategies of raising of the innovative potential of food industry enterprises", *Ekonomika i prohnozuvannia*, no. 1, pp. 89-104.
15. Petrovych, Y.M. and Lushchak, N.S. (2012), "The summary characteristic of the concept of modernization of the enterprise in the system of economic categories", *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Lvivska politekhnika»*, no. 748, pp. 201-205.
16. Tarasiuk, H.M. (2008), *Potentsial pidpriemstv harchovoi promyslovosti Zhytomyrskoi oblasti: osnovni tendentsii ta planuvannia rozvytku* [Potential of enterprises of the food industry of Zhytomyr region: main tendencies and development planning], monograph, ZhDTU, Zhytomyr, Ukraine, 277 p.
17. *U 2018 rotsi suttievo rozshyreno rynky zbutu dlia ukraïnskoi produktsii – Volodymyr Lapa* [In 2018, there are rumpled rickshaws for the Ukrainian products], available at: www.consumer.gov.ua (access date February 22, 2019).
18. *Statystychni dani Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy* [Statistical data of the State Statistics Service of Ukraine], available at: <http://www.ukrstat.gov.ua> (access date February 12, 2019).
19. Krysanov, D.F. (2017), "Innovative technological support for the development of processing and food industries", In: Shubravskaya, O.V., Moldavan, L.V., Paskhaver, B.Y. et al. (2017), *Resursni mozhylyvosti rozvytku aharnoho sektora ekonomiky Ukrainy* [Resource opportunities for the agrarian sector of Ukraine's economy], coll. monograph, In-t ekon. ta prognozuv., NAN Ukrainy, Kyiv, Ukraine, pp. 271-352.
20. Verkhovna Rada Ukrainy (2002), *Pro innovatsiinu diialnist* [About innovation activity], *Zakon Ukrainy* dated 04.07.2002 no. 40-IV, available at: <http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=40-15> (access date February 26, 2019).
21. Kostsyk, R.S. (2012), "Innovative products of industrial enterprises: the essence and signs of identification", *Innovatsiina ekonomika*, no. 3, pp. 212-219.

Крисанов Д.Ф. СТРАТЕГІЧНЕ УПРАВЛІННЯ МОДЕРНІЗАЦІЄЮ ПІДПРИЄМСТВ У КОНТЕКСТІ ПОГЛИБЛЕННЯ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ ДО ЄС

Мета. Розроблення та практична реалізація моделей інноваційно-технологічної модернізації виробничих потужностей з метою забезпечення виходу підприємств продовольчого комплексу на зовнішні ринки.

Методика дослідження. При написанні статті використано такі методи, як: економіко-статистичний аналіз – для виявлення динаміки експорту продукції АПК та ситуації із інтеграцією підприємств до внутрішнього ринку ЄС; порівняльний аналіз – при оцінюванні придатності основних засобів до роботи; аналітичний метод – при обґрунтуванні стратегій модернізації їх виробничого потенціалу; теоретичного узагальнення – при розробленні матриці часткових потенціалів й моделюванні управління модернізаційними процесами для досягнення поставленої мети.

Результати. Проаналізовано ситуацію із інтеграцією підприємств продовольчого комплексу до внутрішнього ринку країн ЄС, обґрунтовано доцільність розширення кола експортерів продукції АПК на зовнішні ринки. Розроблено типологію підприємств за показником придатності основних засобів до роботи і на її основі сформовано ієрархію стратегічних і тактичних цілей, ключовою метою яких є випуск харчової продукції, що відповідає європейським нормативним параметрам і без перешкод реалізуватиметься на продовольчих ринках ЄС та інших країн світу. Сформовано ієрархію моделей інноваційно-технологічної модернізації виробничого потенціалу підприємств, а також стратегій управління процесами модернізації на основі залучення зацікавлених інвесторів і використання необхідних ресурсів. Обґрунтовано матрицю комбінацій залучення часткових потенціалів відповідно із стратегією управління процесами та моделями модернізації з метою досягнення обраних стратегічних і поточних тактичних цілей.

Наукова новизна. Розроблено ієрархію моделей інноваційно-технологічної модернізації виробничого потенціалу та її узгодження із сценаріями стратегічного управління процесами модернізації.

Практична значущість. Розроблена та обґрунтована матриця залучення часткових потенціалів при реалізації стратегій модернізації може використовуватися підприємствами продовольчого комплексу, що поставили за мету інтегруватися до внутрішнього ринку ЄС.

Ключові слова: інноваційно-технологічна модернізація, виробничий і часткові потенціали підприємства, стратегічне управління модернізацією потенціалу, продовольчий комплекс, внутрішній ринок країн ЄС.

Krysanov D.F. STRATEGIC MANAGEMENT OF MODERNIZATION OF ENTERPRISES IN THE CONTEXT OF DEEPENING INTEGRATION OF UKRAINE TO THE EU

Purpose. The aim of the article is the development and practical implementation of models of innovation and technological upgrading of production facilities in order to release food complex enterprises to foreign markets.

Methodology of research. The following methods are used in writing the article, such as: economic and statistical analysis – to identify the dynamics of exports of agricultural products and the situation of the enterprise integration to the EU internal market; comparative analysis – when assessing the suitability of fixed assets for work; analytical method – when substantiating strategies for modernizing their production potential; theoretical generalization – in development potential partial matrix modelling and management modernization process to achieve this goal.

Findings. The situation with the integration of the enterprises of the food complex into the domestic market of the EU countries has been analyzed; the expediency of expanding the range of exporters of agricultural products to the foreign markets has been substantiated. The typology of enterprises according to the indicator of the suitability of the basic means for work is developed and on the basis of it a hierarchy of strategic and tactical goals is formed, the key objective of which is the issue of food products that conforms to the European normative parameters and will be implemented without barriers in the food markets of the EU and other countries of the world.

The hierarchy of models of innovation and technological modernization of the production potential of enterprises, as well as strategies for managing modernization processes based on attracting interested investors and using the necessary resources, has been formed. The matrix of combinations of attraction of partial potentials according to the strategy of management of processes and modernization models with the purpose of achieving selected strategic and current tactical goals is substantiated.

Originality. A hierarchy of models of innovation and technological modernization of production potential and its coordination with strategic management scenarios for modernization processes has been developed.

Practical value. The developed and substantiated matrix of attraction of partial potentials in the implementation of modernization strategies can be used by enterprises of the food complex, which aimed at integrating into the EU internal market.

Key words: innovation and technological modernization, production and partial potential of the enterprise, strategic management of potential modernization, food complex, domestic market of the EU countries.

Крисанов Д.Ф. СТРАТЕГИЧЕСКОЕ УПРАВЛЕНИЕ МОДЕРНИЗАЦИЕЙ ПРЕДПРИЯТИЙ В КОНТЕКСТЕ УГЛУБЛЕНИЯ ИНТЕГРАЦИИ УКРАИНЫ В ЕС

Цель. Разработка и практическая реализация моделей инновационно-технологической модернизации производственных мощностей с целью обеспечения выхода предприятий продовольственного комплекса на внешние рынки.

Методика исследования. При написании статьи использованы такие методы, как: экономико-статистический анализ – для выявления динамики экспорта продукции АПК и ситуации с интеграцией предприятий во внутренний рынок ЕС; сравнительный анализ – при оценке пригодности основных средств к работе; аналитический метод – при обосновании стратегий модернизации их производственного потенциала; теоретического обобщения – при разработке матрицы частных потенциалов и моделировании управления модернизационными процессами для достижения поставленной цели.

Результаты. Проанализирована ситуация с интеграцией предприятий продовольственного комплекса во внутренний рынок стран ЕС, обоснована целесообразность расширения круга экспортеров продукции АПК на внешние рынки. Разработана типология предприятий по показателю пригодности основных средств к работе и на ее основе сформирована иерархия стратегических и тактических целей, ключевой целью которых является выпуск пищевой продукции, которая соответствует европейским нормативным параметрам и может беспрепятственно реализовываться на продовольственных рынках ЕС и других стран мира. Сформирована иерархия моделей инновационно-технологической модернизации производственного потенциала предприятий, а также стратегий управления процессами модернизации на основе привлечения заинтересованных инвесторов и использования необходимых ресурсов. Обосновано матрицу комбинаций привлечения частных потенциалов в соответствии со стратегией управления процессами и моделями модернизации с целью достижения избранных стратегических и текущих тактических целей.

Научная новизна. Разработана иерархия моделей инновационно-технологической модернизации производственного потенциала и его согласования со сценариями стратегического управления процессами модернизации.

Практическая значимость. Разработанная и обоснованная матрица привлечения частных потенциалов при реализации стратегий модернизации может использоваться предприятиями продовольственного комплекса, которые поставили цель интегрироваться во внутренний рынок ЕС.

Ключевые слова: инновационно-технологическая модернизация, производственный и частичные потенциалы предприятия, стратегическое управление модернизацией потенциала, продовольственный комплекс, внутренний рынок стран ЕС.

УДК 39.13:331.101

JEL Classification: J21, J64

*Красностанова Н.Е.,
канд. екон. наук, доц., зав. кафедри менеджменту,
Привалова Н.В.,
канд. екон. наук, старш. викл. кафедри менеджменту,
Одеський регіональний інститут державного управління
Національної академії державного управління
при Президентові України*

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ УПРАВЛІНСЬКОГО СЕГМЕНТУ РИНКУ ПРАЦІ ТА ЇХ ВПЛИВ НА МЕХАНІЗМ МОТИВАЦІЇ

Постановка проблеми. В умовах глобалізації економіки, входження України до Європейського Союзу головним індикатором ефективності усіх процесів, що відбуваються в економічній, соціальній й політичній сферах, виступає ринок праці. Так, нестабільність економічної ситуації, проведення антитерористичної операції на сході України особливо посилюють напругу на ринку праці – як загальнодержавному, так і регіональних. Адаже окремі регіональні ринки праці набувають ознак депресивності: в умовах економічної кризи показники темпи спаду виробництва, рівня життя, посилення негативних тенденцій в демографічній сфері, сфері зайнятості, екології, медицині в окремих регіонах вищі за загальнодержавні [1]. Зважаючи на це, особливої актуальності набуває постійний моніторинг та аналіз ринку праці України в цілому та управлінського сегменту зокрема.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню проблеми розвитку українського ринку праці багато уваги приділяли в своїх роботах О. Амосов, С. Бандур, Д. Богиня, І. Бондар, В. Васильченко, А. Горілий, Ю. Ніколенко, Д. Богиня. Автори розглянули досить важливі аспекти у сфері зайнятості населення (регулювання зайнятості населення, проблеми безробіття на українському ринку праці, зайнятість молоді тощо) та внесли вагомий внесок у вирішення вказаних проблем даної сфери. Незважаючи на велику кількість наукових праць щодо вирішення вказаних проблем на ринку праці управлінського сегменту, необхідно зауважити, що доцільно і надалі проводити дослідження в цій сфері, так як ринок праці продовжує формуватися як основний елемент економічної системи, що чутливо реагує в цілому на всі процеси в суспільстві.

Постановка завдання. Метою статті є: а) аналіз пропозиції робочої сили на ринку праці та його управлінському сегменті в Одеському та Херсонському регіонах; б) оцінка забезпечення управлінським персоналом машинобудівних підприємств Херсонського регіону та визначення структури трудових ресурсів; в) визначення ієрархії чинників, що впливають на привабливість вибору молоддю управлінських професій.

Виклад основного матеріалу дослідження. Стан ринку праці та процеси у сфері зайнятості населення належать до соціально-економічних параметрів, що визначальним чином впливають на суспільний розвиток і конкурентоспроможність національної економіки. З однієї сторони, ринок праці – елемент економічної системи, від якого залежить вектор і темпи макроекономічної динаміки, а з іншої – він опосередковує вплив макроекономічної політики та макроекономічного розвитку на добробут населення та стан багатьох соціальних процесів [2, с. 31]. Заборгованість з виплати заробітної плати, низький рівень заробітної плати в окремих галузях економіки призводять до масової плинності працівників та їх трудової міграції. Це послаблює мотиви трудової діяльності [3–6], що підтверджується даними Державної служби статистики України [7–9], аналіз яких свідчить про існування кризових явищ, що знижують ефективність використання трудових ресурсів. Тобто вкрай необхідним є створення на підприємствах механізму регулювання, що гнучко реагує на зміни, що відбуваються, та включає стимулювання збільшення продуктивності праці, активізацію трудової поведінки, які дають можливість підсилити мотивацію до праці [5]. Ситуація на ринку праці Одеського та Херсонського регіонів та його управлінському сегменті є типовою для України.

Аналізуючи в абсолютному вираженні дані осіб, які перебувають на обліку в центрах зайнятості (табл. 1), можна охарактеризувати стан в регіоні як критичний.

Але, якщо пропозицію робочої сили на ринку праці в Одеському та Херсонському регіоні та його управлінському сегменті перерахувати як відсоток від всіх, що перебувають в штаті, то ситуація виглядатиме інакше (табл. 2).

Так, рівень безробіття в категорії службовців за досліджуваний період коливається в діапазоні 3,26-4,47% від загальної кількості працівників, що перебувають у штаті, і 7,78-9,27% від кількості

працівників з вищою освітою, а в 2017 р. – 4,16% та 7,92% відповідно. В перерахунку до кількості економічно активного населення в 2017 р. безробіття становить 1,83% при загальному показнику 7,86% (тоді як діапазоні 5-12% є нормальним показником для країн з розвинутою економікою) і це є позитивним моментом. Водночас це свідчить про практично відсутню конкуренцію працівникам, що перебувають в штаті, з боку вільних трудових ресурсів; а по деяких посадових позиціях - наявність дефіциту й незамінності працівників.

Таблиця 1
Пропозиція робочої сили на ринку праці та його управлінському сегменті в Одеському та Херсонському регіонах

Структура робочої сили	На обліку в службі зайнятості, осіб									
	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Службовці	18781	20741	22999	24615	24269	23847	21938	19948	20479	22453
Робітники	27777	31641	37266	42833	45980	46091	44545	43114	43943	37793
Особі без професії	8143	11039	16717	22412	26527	27617	17598	24428	23434	17355

Джерело: складено авторами на основі [7-9]

Таблиця 2
Пропозиція робочої сили на ринку праці та його управлінському сегменті в Одеському та Херсонському регіонах

Структура робочої сили	Відношення зайнятих, що перебувають на обліку в службі, до загальної кількості штатних працівників, %									
	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Службовці	3,26	3,62	3,97	4,42	4,47	4,40	4,04	3,63	3,79	4,16
у т.ч. штатних працівників з вищою освітою	7,78	8,29	8,88	9,27	9,36	8,86	7,95	7,01	7,23	7,92
Робітники	4,83	5,53	6,44	7,69	8,47	8,51	8,21	7,85	8,14	7,00
Особі без професії	1,42	1,93	2,89	4,02	4,89	5,10	3,24	4,45	4,34	3,21

Джерело: складено авторами на основі [7-9]

Реальна пропозиція робочої сили, і на службовців зокрема, в кілька разів вища, ніж офіційно зареєстрована, що пояснюється тим фактом, що ринок праці та його управлінський сегмент має проблеми з наявністю та достовірністю даних для його аналізу. А саме, загальна величина пропозиції робочої сили на ринку праці та його управлінському сегменті в Одеському та Херсонському регіоні формується з двох складових [4; 5]:

– офіційна, що розраховується управліннями статистики на підставі даних, які збирають та обробляють центри зайнятості;

– вільна, що розраховується як величина попиту, що складається з оголошень безробітних (частина з них не звертаються до послуг центрів зайнятості, використовуючи засоби масової інформації, оскільки простіше дати оголошення в газетах або розмістити резюме на сайтах). Ця складова офіційно ніким не розраховується і розрахунок її складний, бо велика імовірність подвійного рахунку. Деякі кадрові агентства та видання водночас публікують пропозиції однієї робочої сили на ринку праці та його управлінському сегменті в Одеському регіоні. Необхідно також відзначити, що не враховано той факт, що достатня кількість людей, втративши роботу, не звертаються в центри зайнятості й дані про них відсутні.

Звичайно, для достовірності оцінювання ринку потрібно охоплювати обидві складові, проте через відсутність інформації щодо механізму розрахунку та низьку достовірність цих даних в дослідженні будемо базуватись саме на офіційних даних.

Попит на ринку праці представлений даними табл. 3.

З динаміки показників табл. 2 і табл. 3 спостерігаємо, що з кожним роком зростає кількість не тільки працевлаштованих, але й кількість людей, що стають на облік у служби зайнятості. Останнє не обумовлюється зростанням безробіття й скороченням робочих місць, а свідчить про розвиток ринку праці як соціального інституту, тобто збільшується кількість осіб, що зареєструвалися як безробітні, а не втратили роботу.

Нижче в табл. 4. подано дані, що характеризують підсумкову кількість незатребуваних ринком трудових ресурсів за досліджуваний період.

Таблиця 3

Попит робочої сили на ринку праці та його управлінському сегменті в Одеському та Херсонському регіонах

Структура робочої сили	Працевлаштовані службою зайнятості, осіб									
	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Службовці	4586	5901	6357	6704	7871	8405	8025	7986	8228	4292
Робітники	9803	11906	12159	14419	17239	18909	20896	22206	21338	13173
Особи без професії	2390	3907	5067	6472	8234	8721	8294	8615	9146	6245

Джерело: складено авторами на основі [7-9]

Таблиця 4

Різниця між пропозицією та попитом робочої чинності на ринку праці та його управлінському сегменті в Одеському та Херсонському регіонах

Структура робочої сили	Відношення кількості не працевлаштованих службою зайнятості до загальної кількості штатних працівників, %									
	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Службовці	2,46	2,59	2,87	3,22	3,02	2,85	2,56	2,18	2,27	3,36
у т.ч. штатних працівників з вищою освітою	5,88	5,93	6,42	6,74	6,33	5,74	5,04	4,21	4,32	6,40
Робітники	3,13	3,45	4,34	5,10	5,29	5,02	4,36	3,80	4,19	4,56
Особи без професії	1,00	1,25	2,01	2,86	3,37	3,49	1,71	2,88	2,65	2,06

Джерело: складено авторами на основі [7-10]

Аналізуючи дані табл. 4, бачимо тенденцію зменшення даного якісного показника, що свідчить про загальне зростання попиту на робочу силу і, зокрема, на управлінський персонал. Наявність вільних трудових ресурсів, у тому числі службовців у кількості 3,36% від загальної кількості працівників, які перебувають у штаті, або 6,4% від кількості штатних працівників з вищою освітою в 2017 р., а при перерахуванні стосовно кількості економічно активного населення складе – 1,08%, що свідчить про наявність на ринку праці кількісного дефіциту на дану категорію персоналу. У той час як для країн з розвинутою економікою наявність на ринку праці вільних трудових ресурсів у діапазоні 5–12% від економічно активного населення є нормальним показником. Дійсний попит на категорію «службовці» значно перевищує рівень офіційно зареєстрованих цифр. Про це свідчать наступні аргументи, частково представлені на рис. 1.

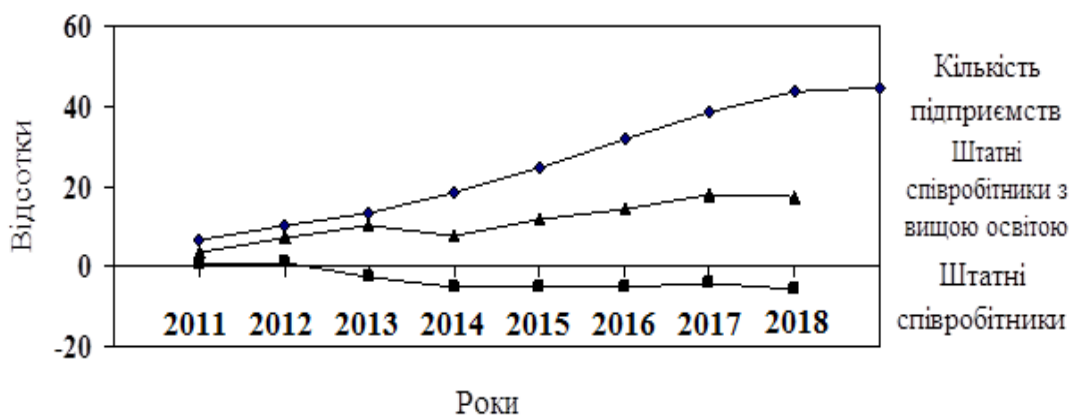

Рис. 1. Темп зростання показників Одеської та Херсонської області в порівнянні з рівнем 2010 р.

Джерело: побудовано авторами на основі [7-9]

Кількість підприємств, зареєстрованих у період 2011-2018 рр., збільшилася з 51420 до 74453. Тобто зростання складає 44,79%, що спричиняє потенційний ріст попиту на управлінський персонал; а кількість штатних працівників з вищою освітою за той же період зросла на 42145 осіб або на 17,5%. І це при скороченні всього штатного персоналу з 572442 осіб в 2010 р. до 540034 в 2018 р. (тобто на 5,7%). Таким чином, можемо зробити остаточний висновок, що на ринку праці Одеського та Херсонського регіону має місце нестача управлінського персоналу.

Крім кількісного дефіциту управлінського персоналу, на ринку праці досліджуваних регіонів присутній й якісний дефіцит – нестача кваліфікованих кадрів. Так, на кінець 2018 р. структура чисельності штатних працівників складається на 20,7% й 31,8% з тих, хто працював з базовою і повною вищою освітою. Найгірша ситуація з кадрами з вищою освітою у сільському господарстві: на кінець 2017 р. їхня частка складала 22,4% (а з вищою освітою, яку здобули у закладах освіти III–IV рівня акредитації, – 9,2%). У цьому показнику значних результатів досягли:

– апарат державного управління – 82,7% (у т.ч. 62,6% з освітою, яку здобули у закладах освіти III–IV рівня акредитації, тоді як у цій сфері працює 6,0% всіх штатних працівників);

– фінансова діяльність – 80,2% (у т.ч. 57,2% з освітою, яку здобули у закладах освіти III–IV рівня акредитації, що складає 3,3% всіх штатних працівників);

– авіаційних транспорт – 75,4% (у т.ч. 53,2% з освітою, яку здобули у закладах освіти III–IV рівня акредитації);

– освіта – 65,6% (у т.ч. 50,2% з освітою, яку здобули у закладах освіти III–IV рівня акредитації, й працює 17,4% всіх штатних працівників).

Як бачимо, у машинобудуванні позитивна тенденція відсутня. Аналогічна ситуація спостерігається у деяких інших регіонах, що підтверджують дані крупних підприємств машинобудування (табл. 5).

Таблиця 5

Оцінка забезпечення управлінським персоналом на машинобудівних підприємствах

Категорії персоналу	Персонал основної діяльності					
	2017 р.		За планом		2018 р.	
	к-ть осіб	питома вага, %	к-ть осіб	питома вага, %	к-ть осіб	питома вага, %
ПАТ Новокаховський завод «Укргідромех»						
Працівників основної діяльності, у т. ч.	550	100,00	536	100,00	523	100,00
- робітники	506	92,00	497	92,72	487	93,12
- службовці, із них:	44	8,00	39	7,28	36	6,88
- керівники	11	2,00	9	1,68	8	1,53
- спеціалісти	33	6,00	30	5,60	28	5,35
ТОВ «Новокаховський електромеханічний завод»						
Працівників основної діяльності, у т. ч.	600	100,00	592	100,00	584	100,00
- робітники	573	95,50	568	95,95	561	96,06
- службовці, із них:	27	4,50	24	4,05	23	3,94
- керівники	12	2,00	11	1,86	11	1,88
- спеціалісти	15	2,50	13	2,20	12	2,05

Джерело: складено авторами на основі даних вказаних підприємств

Спостерігається зростання руху робочої сили у машинобудуванні по всіх категоріях персоналу, що можна побачити за даними табл. 6.

Таблиця 6

Рух робочої сили на машинобудівних підприємствах

Показники	Рік		Відхилення	
	2017	2018	абсолютне (+; -)	%
1	2	3	4	5
ПАТ Новокаховський завод «Укргідромех»				
1. Середньоспискова чисельність працівників	550	523	-27	-4,9
2. Прийняття на роботу нових працівників	48	62	+14	+29,2
3. Вибуло працівників, у т.ч.	53	89	+36	+65,7
а) призов до армії, вибуття на навчання, вихід на пенсію та з інших причин, передбачених законом	5	3	-2	-40,0
б) з власного бажання	9	8	-1	-11,1
в) звільнення за порушення трудової дисципліни	-	1	-	-

продовження табл. 6

1	2	3	4	5
4. Коефіцієнт обороту, %				
– з приймання	8,7	11,9	+3,2	+36,8
– зі звільнення	9,6	17,0	+7,4	+77,8
5. Коефіцієнт плинності кадрів, %	1,6	1,5	-0,1	-6,3
6. Коефіцієнт загального обороту, %	18,4	28,9	+10,5	+57,1
ТОВ «Новокаховський електромеханічний завод»				
1. Середньоспискова чисельність працівників			-16	-2,7
2. Прийняття на роботу нових працівників	35	58	+23	+65,7
3. Вибуло працівників, у т.ч.	40	74	+34	+85,0
а) призов до армії, вибуття з інших причин, передбачених законом	7	6	-1	-14,3
б) з власного бажання	6	8	+2	+33,3
в) звільнення за порушення трудової дисципліни	1	-	-	-
4. Коефіцієнт обороту, %				
1.з приймання	5,8	9,9	+4,1	+70,7
2.зі звільнення	6,7	12,7	+6,0	+89,6
5. Коефіцієнт плинності кадрів, %	1	1,4	+0,4	+40,0
6. Коефіцієнт загального обороту, %	12,5	22,6	10,1	+80,8

Джерело: складено авторами на основі даних вказаних підприємств

Внаслідок зростання руху робочої сили у машинобудуванні по всіх категоріях персоналу спостерігається суттєва зміна структури трудових ресурсів (табл. 7). Першочергово відбувається зменшення частки кваліфікованих спеціалістів у системі управління – найбільш вразливим стає управлінський персонал. Причому зменшення очікувалося вже як плановий захід в умовах кризи та ліквідації її наслідків. Проте, відхилення від плану значне: до 11–16% по певних категоріях.

Таблиця 7

Структура трудових ресурсів машинобудівних заводів

Показники	Факт за 2017 р.	За 2018 р.		Відхилення абсолютне від		Фактично до, %	
		план	факт	плану	2018 р.	плану	2017 р.
ПАТ Новокаховський завод «Укргідромех»							
Усього персоналу, осіб	575	560	546	-14	-29	-2,5	-5
1. Працівників основної діяльності, у т. ч.	550	536	523	-13	-27	-2,4	-4,9
- робітники	506	497	487	-10	-19	-3,8	-3,8
- службовці, із них:	44	39	36	-3	-8	-7,7	-18,2
- керівники	11	9	8	-1	-3	-11,1	-27,3
- спеціалісти	33	30	28	-2	-5	-6,7	-15,2
2. Непромисловий персонал	25	24	24	0	-1	0,0	-4,0
ТОВ «Новокаховський електромеханічний завод»							
1. Працівників основної діяльності, у т. ч.	600	592	584	-8	-16	-1,4	-2,7
- робітники	573	568	561	-3	-12	-0,5	-2,1
- службовці, із них:	27	24	23	-1	-4	-4,2	-14,8
- керівники	12	11	11	0	-1	0,0	-8,3
- спеціалісти	15	13	12	-1	-3	-7,7	-20,0
2. Непромисловий персонал	19	18	16	-2	-3	-11,1	-15,8

Джерело: розраховано авторами на основі даних вказаних підприємств

Треба відмітити, що серед звільнених домінує категорія допоміжних робітників, тобто підприємства прагнуть зберегти ключовий персонал як управлінський, так і виробничий (табл. 8).

Оцінка професій, за якими відбувалося скорочення управлінського персоналу у машинобудуванні, показала, що найбільш вразливими стали маркетологи, менеджери з продажу продукції виробництва, менеджери з реклами, регіональні представники.

Таблиця 8

Чисельність основних і допоміжних робітників машинобудівних підприємств

Категорії робітників	План		Фактично		2018 р.		Відхилення від	
	к-ть осіб	% до загальної кількості	осіб	% до загальної кількості	к-ть осіб	% до загальної кількості	плану	2017 р.
ПАТ Новокаховський завод «Укргідромех»								
Робітники, усього осіб, у т.ч.	497	100,00	487	100,00	506	100,00	-10	-19
- основні	410	82,49	407	83,57	416	82,21	-3	-9
- допоміжні	87	17,51	80	16,43	90	17,79	-7	-10
ТОВ «Новокаховський електромеханічний завод»								
Робітники, усього осіб в т.ч.	568	100,00	561	100,00	573	100,00	-7	-12
- основні	462	81,34	460	82,00	462	80,63	-2	-2
- допоміжні	106	18,66	101	18,00	111	19,37	-5	-10

Джерело: розраховано авторами на основі даних вказаних підприємств

На підставі проведеного аналізу можна стверджувати про недостатнє забезпечення виробничих підприємств Одеської області, зокрема машинобудування, висококваліфікованими фахівцями з вищою освітою. Звідси очевидний той факт, що значна частина наявних робочих місць, призначених для персоналу з вищою освітою, зайнята працівниками без відповідного рівня підготовки, що приховує реальну потребу підприємств у висококваліфікованому управлінському персоналі.

Мотивами тяжіння молоді у сферу управління підприємством, що залишаються причинами вибору професій, які підпадають під неї, є, у першу чергу, висока заробітна плата (табл. 9–10).

Таблиця 9

Характеристика роботи (бали)

Характеристика роботи	Рейтинг значущості (в балах)
1. Висока заробітна плата	23,00
2. Можливість навчання та професійного росту	12,8
3. Можливість посадового просування	11,6
4. Цікава, творча, але складна робота	11,4
5. Хороші відносини між співробітниками	11,3
6. Надійність, стабільність роботи (гарантія зайнятості)	9,8
7. Самостійність в роботі	6,7
8. Можливість цікавого спілкування на роботі	4,3
9. Зручний графік роботи	3,5
10. Невисока напруженість праці	1,9
11. Престиж роботи	1,7
12. Хороше технічне оснащення робочого місця	1,6
13. Хороші санітарно-гігієнічні умови праці	0,5

Джерело: [4–6]

Таблиця 10

Ієрархія чинників, що впливають на привабливість вибору молоддю управлінських професій

Фактори	Керівники та спеціалісти
1	2
1. Розмір заробітної плати	1
2. Значущість професії	2
3. Преміальні	3
4. Взаємовідносини з колегами	5

продовження табл. 10

1	2
5. Ставлення адміністрації до праці, відпочинку та побуту працівників	6
6. Соціальний набір (мобільний телефон + медичне страхування)	7
7. Організація праці	10
8. Можливість підвищення кваліфікації	8
9. Вид трудової діяльності	9
10. Оплата проїзду до місця роботи	4
11. Престижність професії	11
12. Санітарно-гігієнічні умови праці	12
13. Потреба в спілкуванні, колективній діяльності	15
14. Потреба в реалізації індивідуальної особистості	14
15. Можливість творчості в процесі праці	16
16. Надання житла	13

Джерело: [4-6]

Таку тенденцію треба враховувати в процесі оновлення управлінського персоналу, формування систем мотивації при розширенні підприємств. Підбиваючи підсумок вищесказаному, відзначимо наступне: ситуація на ринку праці Одеського й Херсонського регіонів характеризується кількісним й якісним дефіцитом управлінського персоналу, тобто це ринок працівника, а не роботодавця.

Такий стан спричиняє загострення суперництва між підприємствами на ринку праці і вирішення кадрових проблем у більшості випадків здійснюється за рахунок конкурентів (перехід з одного підприємства на інше), у зв'язку з відсутністю вільних ресурсів на ринку.

Висновки з проведеного дослідження. Відповідно, наявність, залучення й утримання управлінського персоналу в такий ситуації є головним завданням мотивації персоналу для будь-якого суб'єкта господарської діяльності. Для підприємств машинобудування проблема мотивації є чи не найголовнішою. Але, перед тим, як розробляти й впроваджувати будь-які заходи з мотивації управлінського персоналу, треба оцінити: а) ринок праці, б) його управлінський сегмент, в) потреби і можливості власного підприємства. Крім того, потрібно оцінити реально існуючі потреби управлінського персоналу, їх якісні та кількісні зміни, динаміку зміни та світовий досвід мотивації. Для цього необхідна методика, яка має представляти собою не тільки розрахунок показників, але й аналітичне пояснення одержуваних кількісних значень, використовуване для подальшого застосування у практиці мотивації, та відповідний інструментарій її реалізації – набір показників.

Бібліографічний список

1. Федоришина Л.М. Ринок праці: регіональний аналіз та оцінювання депресивності розвитку. *Інноваційна економіка*. 2016. № 7-8 [64]. С. 120-125.
2. Федунчик Л.Г. Ринок праці в Україні: проблеми та напрями їх вирішення. *Ринок праці та зайнятість населення*. 2016. № 2. С. 31-34.
3. Вознюк А. Термінологічний аналіз поняття «мотиваційна система управління промисловим підприємством». *Схід: аналітично-інформаційний журнал*. 2009. № 7(98). С. 58-66.
4. Усатенко О., Рябцева О. Оцінка мотивації виробничого персоналу підприємства. *Схід: аналітично-інформаційний журнал*. 2010. № 1(101). С. 24-28.
5. Петраченко Д. Мотивація і стимулювання праці персоналу як інструмент удосконалення діяльності підприємства. *Схід: аналітично-інформаційний журнал*. 2009. № 9(100). С. 23-28.
6. Базалійська Н.П., Казановська М.П. Стан системи мотивації персоналу на вітчизняних підприємствах. *Інноваційна економіка*. 2013. № 5[43]. С. 103-105.
7. Праця в Одеській області у 2008 році: статистичний збірник / відповід. за випуск В.К. Юркевіч. Одеса: Головне управління статистики в Одеській області, 2009. 256 с.
8. Праця в Одеській області у 2017 році: статистичний збірник / за ред. О.В. Федотової. Одеса: Головне управління статистики в Одеській області, 2018. 191 с.
9. Державна служба статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 15.02.2019).
10. Державна служба зайнятості. URL: <http://www.dcz.gov.ua/> (дата звернення: 18.02.2019).

References

1. Fedoryshyna, L.M. (2016), "Labor market: regional analysis and evaluation of depressed development", *Innovatsiina ekonomika*, no. 7-8 [64], pp. 120-125.
2. Fedunchyk, L.H. (2016), "Labor market in Ukraine: problems and directions for their solution", *Rynok pratsi ta zainiatist naseleennia*, no. 2, pp. 31-34.
3. Vozniuk, A. (2009), "Terminological analysis of the concept of "motivational management system of an industrial enterprise"", *Skhid: analitychno-informatsiinyi zhurnal*, no. 7(98), pp. 58-66.
4. Usatenko, O. and Riabtseva, O. (2010), "Estimation of motivation of the production personnel of the enterprise", *Skhid: analitychno-informatsiinyi zhurnal*, no. 1(101), pp. 24-28.
5. Petrachenko D. (2009), "Motivation and stimulation of work of the personnel as an instrument for improvement of the enterprise's activity", *Skhid: analitychno-informatsiinyi zhurnal*, no. 9(100), pp. 23-28.
6. Bazaliiska, N.P. and Kazanovska, M.P. (2013), "The state of motivation of the personnel in domestic enterprises", *Innovatsiina ekonomika*, no. 5[43], pp. 103-105.
7. Yurikevych, V.K. (2009), *Pratsia v Odeskii oblasti u 2008 rotsi: statystychnyi zbirnyk* [Labor in the Odessa region in 2008: a statistical collection], Holovne upravlinnia statystyky v Odeskii oblasti, Odesa, Ukraine, 256 p.
8. Fedotova, O.V. (2018), *Pratsia v Odeskii oblasti u 2017 rotsi: statystychnyi zbirnyk* [Labor in the Odessa region in 2017: a statistical collection], Holovne upravlinnia statystyky v Odeskii oblasti, Odesa, Ukraine, 191 p.
9. *Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy* [State Statistics Service of Ukraine], available at: <http://www.ukrstat.gov.ua> (access date February 15, 2019).
10. *Derzhavna sluzhba zainiatosti* [State Employment Service], available at: <http://www.dcz.gov.ua/> (access date February 18, 2019).

Красностанова Н.Е., Привалова Н.В. СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ УПРАВЛІНСЬКОГО СЕГМЕНТУ РИНКУ ПРАЦІ ТА ЇХ ВПЛИВ НА МЕХАНІЗМ МОТИВАЦІЇ

Мета. Аналіз пропозиції робочої сили на ринку праці та його управлінському сегменті в Одеському та Херсонському регіонах; оцінка забезпечення управлінським персоналом машинобудівних підприємств Херсонського регіону та визначення структури трудових ресурсів; визначення ієрархії чинників, що впливають на привабливість вибору молоддю управлінських професій.

Методика дослідження. У процесі дослідження застосовувалися загальнонаукові і специфічні методи пізнання. Теоретичну, методологічну та інформаційну основу проведення досліджень склали наукові праці вітчизняних та зарубіжних учених з питань аналізу ринку праці. З метою забезпечення достовірності та обґрунтованості одержаних результатів дослідження, для вирішення поставлених завдань використовувалися такі методи: індукції та дедукції – при проведенні теоретичних узагальнень, висновків; метод аналогій – при порівнянні тенденцій в кількості працівників та підприємств; економіко-статистичний метод – при аналізі забезпечення трудовими ресурсами машинобудівних підприємств; ретроспективний аналіз, який визначає тенденцію змін забезпечення управлінським персоналом; методи системного аналізу та узагальнення.

Результати. Проведено аналіз пропозиції робочої сили на ринку праці та його управлінському сегменті в Одеському та Херсонському регіонах. Оцінено забезпечення управлінським персоналом машинобудівних підприємств Херсонського регіону та визначено структуру трудових ресурсів.

Наукова новизна. Дістав подальшого розвитку теоретичний і практичний аналіз сучасних тенденцій розвитку управлінського сегменту ринку праці та їх вплив на механізми мотивації. Зокрема, розкрито складові формування величини пропозиції робочої сили на ринку праці та його управлінському сегменті в Одеському та Херсонському регіоні, такі як: а) офіційна, що розраховується управліннями статистики на підставі даних, які збирають та обробляють центри зайнятості; б) вільна, що розраховується як величина попиту.

Практична значущість. Результати дослідження можуть бути використані: а) державними органами, які професійно займаються політикою зайнятості в країні; б) керівництвом машинобудівних підприємств при розробці механізмів мотивації управлінського персоналу.

Ключові слова: ринок праці, управлінський персонал, мотивація, робоча сила, механізм мотивації, попит.

Krasnostanova N.E., Pryvalova N.V. MODERN TRENDS IN DEVELOPMENT OF THE MANAGEMENT SEGMENT OF LABOUR MARKET AND THEIR IMPACT ON THE MOTIVATION MECHANISM

Purpose. The aim of the article is the analysis of labour supply in the labour market and its managerial segment in Odessa and Kherson regions; assessment of the provision by management personnel of the machine-building enterprises of the Kherson region and determination of the structure of labour resources; defining the hierarchy of factors that influence the attractiveness of youth choices in managerial professions.

Methodology of research. General scientific and specific methods of cognition are used in the process of research. Theoretical, methodological and informational basis for conducting researches are made by scientists of domestic and foreign scientists on the issues of labour market analysis. The following methods are used to solve the problems in order to ensure the reliability and validity of the results of the research: induction and deduction – in carrying out theoretical generalizations, conclusions; analogy method – when comparing trends in the number of employees and enterprises; economic-statistical method – in analyzing the provision of labour resources of machine-building enterprises; a retrospective analysis that determines the tendency for change to be provided by management personnel; methods of system analysis and generalization.

Findings. The analysis of labour supply in the labour market and its managerial segment in the Odessa and Kherson regions is carried out. The provision of management personnel of Kherson region's machine-building enterprises is evaluated and the structure of labour resources is determined.

Originality. The theoretical and practical analysis of the current tendencies in the development of the managerial segment of the labour market and their influence on the mechanisms of motivation has become further developed. In particular, the components of the formation of the labour force supply in the labour market and its managerial segment in the Odessa and Kherson regions are disclosed, such as: a) official, calculated by the statistics offices on the basis of data collected and processed by employment centres; b) free, calculated as the value of demand.

Practical value. The results of the study can be used: a) by public authorities that professionally engaged in employment policy in the country; b) by management of machine-building enterprises in developing mechanisms for motivating management personnel.

Key words: labour market, managerial staff, motivation, labour force, mechanism of motivation, demand.

Красностанова Н.Э., Привалова Н.В. СОВРЕМЕННЫЕ ТЕНДЕНЦИИ РАЗВИТИЯ УПРАВЛЕНЧЕСКОГО СЕГМЕНТА РЫНКА ТРУДА И ИХ ВЛИЯНИЕ НА МЕХАНИЗМ МОТИВАЦИИ

Цель. Анализ предложения рабочей силы на рынке труда и его управленческом сегменте в Одесском и Херсонском регионах; оценка обеспечения управленческим персоналом машиностроительных предприятий Херсонского региона и определение структуры трудовых ресурсов; определение иерархии факторов, влияющих на привлекательность выбора молодежью управленческих профессий.

Методика исследования. В процессе исследования применялись общенаучные и специфические методы познания. Теоретическую, методологическую и информационную основу проведения исследований составили научные труды отечественных и зарубежных ученых по вопросам анализа рынка труда. В целях обеспечения достоверности и обоснованности полученных результатов исследования, для решения поставленных задач использовались следующие методы: индукции и дедукции – при проведении теоретических обобщений, выводов; метод аналогий – при сравнении тенденций в количестве работников и предприятий; экономико-статистический метод – при анализе обеспеченности трудовыми ресурсами машиностроительных предприятий; ретроспективный анализ, определяющий тенденции изменений обеспечения управленческим персоналом; методы системного анализа и обобщения.

Результаты. Проведен анализ предложения рабочей силы на рынке труда и его управленческом сегменте в Одесском и Херсонском регионах. Определено обеспечение управленческим персоналом машиностроительных предприятий Херсонского региона и структура трудовых ресурсов.

Научная новизна. Получили дальнейшее развитие теоретический и практический анализ современных тенденций развития управленческого сегмента рынка труда и их влияние на механизмы мотивации. В частности, раскрыты составляющие формирования величины предложения рабочей силы на рынке труда и его управленческом сегменте в Одесском и Херсонском регионе, такие как: а) официальная, которая рассчитывается управлениями статистики на основании данных, которые собирают и обрабатывают центры занятости; б) свободная, которая рассчитывается как величина спроса.

Практическая значимость. Результаты исследования могут быть использованы: а) государственными органами, которые профессионально занимаются политикой занятости в стране; б) руководством машиностроительных предприятий при разработке механизмов мотивации управленческого персонала.

Ключевые слова: рынок труда, управленческий персонал, мотивация, рабочая сила, механизм мотивации, спрос.

УДК 336.743(477)
JEL Classification: G23

*Ліснічук О.А.,
канд. екон. наук, доц., доц. кафедри фінансів імені Л.Л. Тарангул,
Навчально-науковий інститут фінансів, банківської справи
Університету державної фіскальної служби України,
Копотун А.М.,
Навчально-науковий інститут економіки,
оподаткування та митної справи
Університету державної фіскальної служби України*

ПЕРЕВАГИ ТА НЕДОЛІКИ ВИКОРИСТАННЯ КРИПТОВАЛЮТИ НА ПІДПРИЄМСТВАХ: СУЧАСНИЙ ДОСВІД ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Постановка проблеми. Бурхливий розвиток ІТ-технологій на початку третього тисячоліття ознаменувався виникненням нового інструмента фінансового ринку, першої у світі криптовалюти – Біткоїну. Криптовалюта набирає все більшої популярності серед українців, це пов'язано з тим, що 2017 рік в Україні ознаменувався затяжною економічною кризою, зростанням темпів інфляції та переходом ПАТ «Приватбанк» у стовідсоткову державну власність.

Також 4 січня 2017 року набули чинності зміни до постанови Правління НБУ від 6 червня 2013 року № 210 «Про встановлення граничної суми готівкових розрахунків», зокрема ліміт на проведення готівкових розрахунків фізичними особами знижено до 50000 гривень. Не зважаючи на це, відбувається подальше збільшення готівки в обігу, а також зростання обсягів безготівкових операцій. Так, станом на 01.07.2018 у готівковому обігу країни перебувало 373,6 млрд. грн. готівки, що є на 4% більше, ніж на початок 2018 року [1].

Промислово розвинуті країни знижують рівень використання готівки в обігу, що сприяє росту економіки і низькому рівню корупції, спонукає до активного розвитку ІТ-технологій та інновацій. У зв'язку з цим актуальним стає дослідження питання фінансового обліку криптовалюти на підприємстві, як особливого виду електронних грошей, що не має законодавчого регулювання, а також сфери застосування в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Багато вчених концентрують свою увагу на питанні тенденцій розвитку криптовалюти, а також на виникненні, сутності та використанні Bitcoin як найпопулярнішої електронної валюти у світі.

Значний внесок у дослідження криптовалюти здійснили такі вітчизняні та іноземні науковці: А. Антонопулос, Н. Бікалова, О. Бречко, П. Вінья, Т. Желюк, С. Капкун, М. Кейсі, В. Лук'янов, А. Наранян, Б. Хюбнер. Не зважаючи на їхній науковий доробок, вважаємо, що окремі питання залишились поза увагою вчених, а це вимагає додаткових досліджень.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження теоретичних засад функціонування криптовалюти, як особливого виду електронних грошей, а також визначення місця у звітності підприємства; аналіз переваг та недоліків використання криптовалюти на підприємствах України в контексті сучасного міжнародного досвіду.

Виклад основного матеріалу дослідження. Криптовалюта набирає все більшої популярності серед громадян України і це зумовлено тим, що її основними перевагами є: безпека даних власників; незалежність від держави; відсутність територіальних та часових обмежень у транзакціях; низька вартість обслуговування, а також конфіденційність тощо.

На сьогодні в Україні склалася негативна правозастосовча практика навколо криптовалют, існує ряд суттєвих невідповідностей в нормативно-правових актах, що регулюють порядок використання електронних грошей як між собою, так і щодо порядку їх обліку.

Національний банк України, Національна комісія з цінних паперів та фондового ринку і Національна комісія, що здійснює державне регулювання у сфері ринків фінансових послуг, переконані, що складна правова природа криптовалют не дозволяє визнати їх ані грошовими коштами, ані валютою і платіжним засобом іншої країни, ані валютною цінністю, ані електронними грошима, ані цінними паперами, ані грошовим сурогатом [3].

Україна входить в ТОП-10 країн світу за кількістю користувачів Bitcoin, проте, незважаючи на економічне та соціальне сприйняття криптовалюти, в нашій державі не створено правового базису її регулювання, обороту та використання, а також не існує єдиного підходу щодо визначення поняття

«криптовалюта». Розглянемо основні дефініції поняття «криптовалюта» різних вчених та інституцій (табл. 1).

Таблиця 1

Дефініції поняття «криптовалюта»

Автор	Визначення поняття «криптовалюта»
Офіційний сайт Bitcoin [4]	цифрова валюта, яка використовує криптографію для забезпечення безпеки та перевірки транзакцій у своїй мережі
Офіційний сайт Верховної Ради України [5]	програмний код (набір символів, цифр та букв), що є об'єктом права власності, який може виступати засобом міни, відомості про який вносяться та зберігаються у системі блокчейн в якості облікових одиниць поточної системи блокчейн у вигляді даних (програмного коду)
Н. А. Марченко, Ю. В. Краснянська [6]	універсальний світовий засіб платежу, обігу та інвестування, що існує у вигляді програмного коду з високим ступенем захищеності і характеризується вільним ринковим курсом
Т. Желюк, О. Бречко [7]	стабільний універсальний інструмент глобальних фінансових платежів і одночасно як фінансовий інструмент з високою капіталізацією є конкурентною формою міжнародного переливу капіталу

Джерело: узагальнено авторами

Тобто, можна позиціонувати криптовалюту як цифрову валюту, що існує у вигляді програмного коду, відомості про який вносяться та зберігаються у системі блокчейн.

Основною ознакою цифрової валюти є її децентралізація. Криптовалюта розосереджена в Мережі та не має централізованого управління [8, с. 351].

Сьогодні нараховується близько тисячі видів криптовалют, серед яких найбільшого поширення набули: Bitcoin, BitcoinCash, Ethereum, Litecoin та інші, проте найпопулярнішою криптовалютою в Україні є Bitcoin [3].

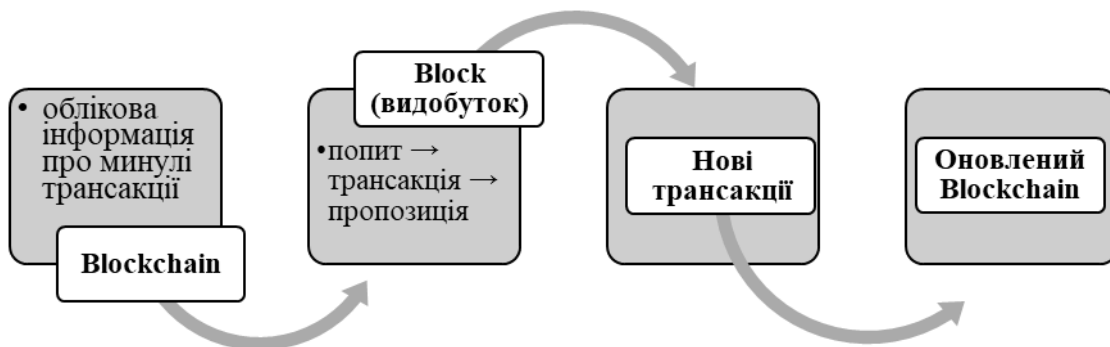
Головною особливістю і незаперечною перевагою криптовалюти Bitcoin є те, що вона не піддається інфляційному впливу, адже регулюються співвідношенням між попитом та пропозицією на неї. Наразі у Верховній Раді України зареєстровано два законопроекти, які покликані врегулювати питання, щодо використання криптовалюти. Дані проекти перебувають на стадії опрацювання:

1. Законопроект № 7183 від 06.10.2017 р. «Про обіг криптовалюти в Україні»;
2. Законопроект № 7183-1 від 10.10.2017 р. «Про стимулювання ринку криптовалют та їх похідних в Україні» [5].

Базою реалізації криптовалютних систем на практиці є процес «видобутку», де станом на 2018 рік абсолютним лідером у світі є Китай та Південна Корея – найбільші у світі біржі і ферми з майнінгу криптовалют.

Шахта з видобутку криптовалют у Китаї та Південній Кореї – це приміщення, в якому сотні комп'ютерів розміщені вздовж стін. Посади «майнерів» займають колишні фермери і недавні випускники вишів, переважно чоловіки, які отримують винагороду віртуальною валютою.

Після рішення алгоритму додається черговий блок до ланцюга блоків транзакцій – «блокчейну». Цей блок виконує роль віртуального бухгалтерського обліку. Формат і електронний підпис користувача транзакції повинні пройти перевірку, щоб транзакція вважалася підтвердженою, після цього її записують в окрему структуру – блок. Для спрощення уяви про механізм функціонування криптовалюти Біткоїн, представимо його у наступному вигляді (рис. 1).

Рис. 1. Механізм функціонування криптовалюти Bitcoin

Джерело: складено авторами на основі [6]

Наведемо аналогію створення платформи, яка дозволяє переводити грошові потоки у цифрову форму, із банківським рахунком підприємства. За допомогою рахунку в банку підприємство може в будь-який момент використовувати кошти, які є на ньому для різних фінансових операцій.

Принцип використання криптовалюти на підприємстві аналогічний: підприємство має у своєму розпорядженні певний обсяг грошових знаків, який може використовувати на свій розсуд, проте в таких операціях не бере участі жоден контролюючий орган. «Майнери» затверджують транзакції, що проводяться між власниками криптовалюти, і отримують за це винагороду у вигляді цифрових токенів.

Найбільш активно ринок криптовалют розвивається у регіоні Північної Америки, Західної Європи та Азії. Проте в Російській Федерації, ряді африканських країн, а також у Киргизії використання Bitcoin заборонено, через несприйняття криптовалюти фінансовими наглядовими інституціями державними органами влади. У США, Канаді, Великій Британії, Австрії, Іспанії активно розвивається інфраструктура банків та банкоматів, призначених для операціями з Bitcoin, що може бути корисним досвідом для розробки нормативно-правової бази в Україні.

Легалізація криптовалюти у світі є досить різноманітною. Так, у Німеччині ця валюта відноситься до категорії приватних грошей, за допомогою яких можуть здійснюватися багатосторонні клірингові операції. На початку 2017 р. у Відні (Австрія) офіційно відкрився перший у світі біткойнбанк («Bitcoin-Bank»), а в Японії з квітня 2017 р. біткоіни стали виконувати функцію повноцінної валюти. В Іспанії готується відкриття 7 тис. банкоматів для обміну біткоінів на євро, 3 тис. таких банкоматів наявні в Польщі [9, с. 634-637].

Розглянемо приклади країн з позитивним досвідом регулювання криптовалют, в яких державні органи вже почали активну роботу по визначенню правового статусу електронної валюти (табл. 2).

Таблиця 2

Країни з позитивним досвідом регулювання криптовалют (Crypto-Friendly)

Країна	Загальна характеристика
Білорусь	22 грудня 2017 року Олександр Лукашенко перетворив Білорусь у прогресивну «крипто-долину», підписавши Декрет про розвиток цифрової економіки, де детально описані питання щодо оподаткування операцій з криптовалютами, майнінгу в різних масштабах.
Польща	В Польщі так само відсутнє детальне правове регулювання ринку криптовалют. Ще в 2013 році Мінфін Польщі зробив заяву про те, що криптовалюта не є протизаконною, проте, вона не є грошовим засобом. Майнінг і діяльність з купівлі-продажу Bitcoin – офіційно визнана одним з можливих видів діяльності компаній, які повинні бути додатково зареєстровані в спеціалізованих державних органах.
Нова Зеландія	3 жовтня 2017 року правовий статус операцій з криптовалютами тотожний статусу операцій з цінними паперами. У Новій Зеландії у будь-якому випадку криптовалюти підпадають під регулювання законодавства про цінні папери.
Люксембург	У квітні 2014 року Комісія по нагляду за фінансовим сектором випустила заяву, в якій прирівняла криптовалюти до звичайних валют. Відповідно, влада надає можливість як для фізичних, так і юридичних осіб використовувати криптовалюти для проведення взаєморозрахунків або ж інших операцій.
Іспанія	Парламент Іспанії відніс криптовалюту до електронних засобів платежу. У 2016 році держава зобов'язала майнерів проходити особливу процедуру реєстрації і сплачувати відповідні податки. Операції з криптовалютами звільнені від сплати ПДВ.

Джерело: складено авторами на основі [10]

Таким чином, електронна валюта набула значної популярності у промислово розвинутих країнах світу. Українські підприємства також роблять деякі кроки для того, щоб долучитися до світових фінансових тенденцій, але поки що не всі підприємці знають, які переваги вони отримують від використання електронних грошей (криптовалюти) – у той час як підприємці іноземних країн вже отримують з цього прибуток.

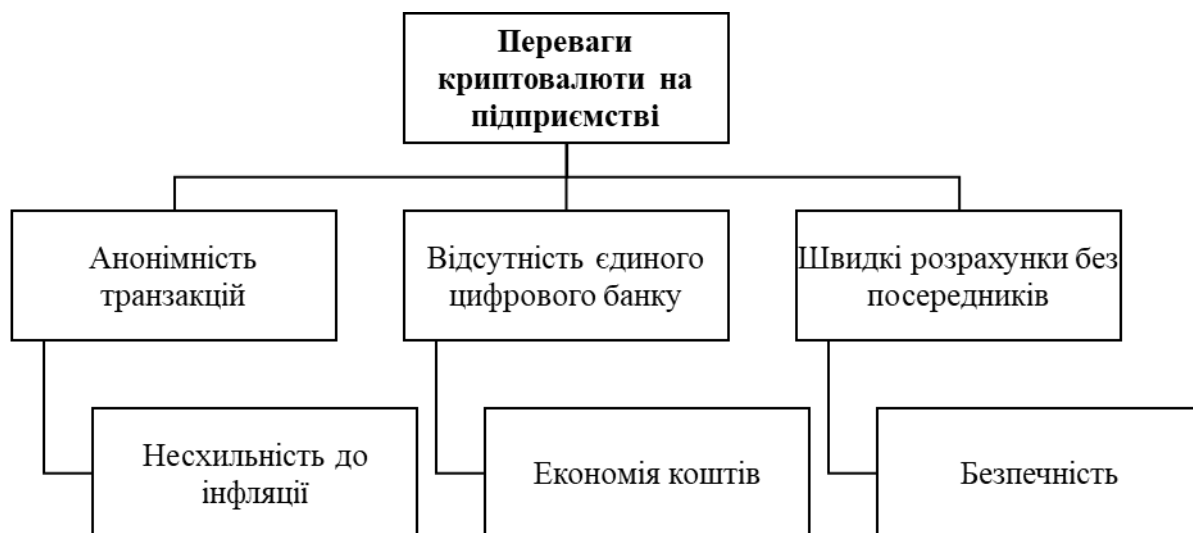
Багато країн світу уже вступили у систему криптовалют, де електронна валюта вже стала засобом фінансової інтеграції, а в Україні лише починаються дискусії стосовно використання криптовалюти у сферах малого та середнього бізнесу.

Розглянемо основні переваги використання віртуальних грошей на підприємстві з метою зниження витрат на грошові перекази для бізнесу (рис. 2).

Однією з головних переваг криптовалюти на підприємстві є те, що вона дає можливість уникнути прив'язки до курсу валют, процентних ставок та комісії за транзакції. Крім того, розрахунки з використанням цифрової валюти є миттєвими, незалежно від фізичного розташування платника та отримувача.

Зак Фрідман, засновник та гендиректор інформаційно-консультативного ресурсу Make Lemonade, стверджує, що: «Технологія блокчейну – хребет цифрової валюти – має великий потенціал до витіснення традиційних фінансових послуг завдяки можливості зменшити вартість та складність проведення фінансових транзакцій, і при цьому збільшити їхню прозорість» [12].

Тобто, можна вважати, що електронна валюта дійсно може покращити підприємницьку діяльність в Україні, так як це найшвидші платежі сьогодні та які не схильні до інфляції.

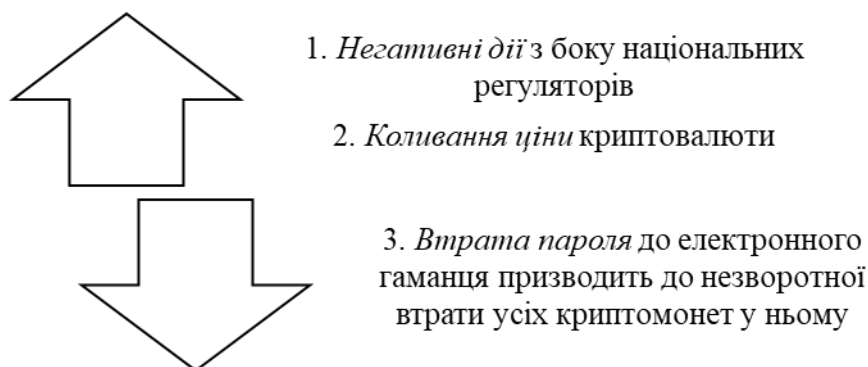

Рис. 2. Переваги використання криптовалюти на підприємствах України

Джерело: складено авторами на основі [11]

Неоднозначність з боку держави щодо використання електронної валюти породжує значні ризики для всіх, хто пов'язаний з криптовалютою.

Якщо розглядати недоліки електронної валюти на підприємствах України, то важливо пам'ятати, що вона може становити певну небезпеку через її неконтрольованість та невизнання в правовому аспекті на законодавчому рівні. Розглянемо основні недоліки використання криптовалюти на підприємствах України (рис. 3).

Рис. 3. Недоліки використання криптовалюти на підприємствах України

Джерело: складено авторами на основі [11; 12]

Підприємства повинні бути готовими до неминучих коливань ціни криптовалюти на ринку, в тому числі й значних обвалів у процесі її становлення. Проте, популярність електронної валюти набирає обертів, вона все ще представляє собою відносно незначну частину глобальної фінансової екосистеми.

Однак, незважаючи на недоліки, використання криптовалюти має значний потенціал та дозволяє спростити доступ до міжнародних ринків збуту українським підприємствам.

Аналізуючи переваги та недоліки використання криптовалюти на підприємствах України, можна стверджувати, що вона має можливість втрутитися в позабанківський обіг грошових коштів, стерти географічні бар'єри, а отже підприємства отримують повний контроль над власними розрахунками, зможуть довільно обирати IP-адрес отримувача переказів.

Нормативно-правові акти України, які регулюють діяльність господарських товариств, не передбачають заборони на внесення криптовалюти Bitcoin до статутного капіталу підприємства.

Враховуючи той факт, що Bitcoin не виведений із цивільного обороту в Україні і за своєю технологічною суттю є сукупністю інформації, що має монетарне вираження, а згідно з нормами Цивільного кодексу України до об'єктів цивільних прав належать інформація й інші матеріальні та нематеріальні цінності і блага, то можна зробити висновок про можливість внесення до статутного капіталу юридичної особи криптовалюти Bitcoin і відображення її на балансі компанії як нематеріального активу [13].

Також криптовалюта може бути об'єктом інвестицій, адже, використовуючи електронний гаманець, можна стати повноправним учасником біржі. Оскільки немає емісійних центрів криптовалюти, немає комісій за перекази між гаманцями, кожен гаманець можна вважати окремим банком.

Висновки з проведеного дослідження. Отже, криптовалюта як платіжний засіб поки що не є популярною на підприємствах України, що обумовлено невизначеною її позицією державними органами влади, що може спричинити не лише економічні, а й соціальні проблеми. Розв'язати ці проблеми можливо шляхом: прийняття закону, який би визначав особливості її емісії та використання, обов'язки та права суб'єктів ринку криптовалюти; створення спеціального департаменту НБУ з питань регулювання операцій з криптовалютою; легалізації видобутку криптовалюти.

Аналізуючи переваги та недоліки використання криптовалюти на підприємствах України, можна стверджувати, що вона має потенціал перевернути з ніг на голову звичні нам повсякденні операції, стерти географічні бар'єри у всьому, а отже підприємства отримають повний контроль над власними фінансами, зможуть довільно обирати отримувача переказів, сплачуючи при цьому мінімальну комісію.

Для успішного впровадження криптовалюти на підприємствах України, потрібно акцентувати увагу на сучасному міжнародному досвіді, взірцем якого можна обрати Китай, де є найбільші у світі біржі і ферми з майнінгу криптовалют.

Бібліографічний список

1. Структура готівки в обігу / Національний банк України: веб-сайт. URL: <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=62251220> (дата звернення: 02.10.2018).
2. Литвиненко К.О. Вплив криптовалют на світову фінансову систему. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Економіка і менеджмент*. 2017. Вип. 27(1). С. 41-44.
3. Спільна заява фінансових регуляторів щодо статусу криптовалют в Україні / Національний банк України: веб-сайт. URL: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=59735329 (дата звернення: 14.11.2018).
4. Bitcoin Glossary / Bitcoin: веб-сайт. URL: <https://www.bitcoin.com/info/bitcoin-glossary> (дата звернення: 22.12.2018).
5. Проект закону про обіг криптовалюти в Україні від 06.10.2017 / Офіційний веб-портал Верховної Ради України: веб-сайт. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62684 (дата звернення: 22.12.2018).
6. Марченко Н.А., Краснянська Ю.В. Реалії функціонування криптовалюти на світовому та вітчизняному ринках. *Ефективна економіка*. 2018. № 5. URL: http://www.economy.nauka.com.ua/pdf/5_2018/53.pdf (дата звернення: 22.02.2019).
7. Желюк Т., Бречко О. Використання криптовалюти на ринку платежів: нові можливості для національних економік. *Вісник Тернопільського національного економічного університету*. 2016. Вип. 3. С. 50-60.
8. Яцик Т.В. Методика фінансового обліку криптовалюти як особливого виду електронних грошей. *Молодий вчений*. 2017. № 2(42). С. 349-354.
9. Галушка Є.О., Пакон О.Д. Сутність криптовалют та перспективи їх розвитку. *Молодий вчений*. 2017. № 4(44). С. 634-637.
10. Страны с позитивным регулированием криптовалют (Crypto-Friendly) / Law&Trust International: веб-сайт. URL: <https://lawstrust.com/ru/ico/pravovoj-status-kriptovalyut/crypto-friendly> (дата звернення: 24.11.2018).
11. Криптовалюта: які переваги отримує бізнес? / Checkpoint Business Media: веб-сайт. URL: <https://ckp.in.ua/events/10898> (дата звернення: 09.10.2018).
12. Фадеева Н. Ризики та переваги використання криптовалюти / Цікаво знати: веб-сайт. URL: <http://cikavoznaty.com.ua/2018/01/03/ryzyky-ta-perevagu-kryptovaljuty/> (дата звернення: 27.11.2018).
13. Ткачук О. Статутний капітал і криптовалюта. *Юрист & Закон*. 2017. № 36. URL: http://uz.ligazakon.ua/ua/magazine_article/EA010798 (дата звернення: 22.02.2019).

References

1. *Struktura hotivky v obihu* [Structure of cash in circulation / The national Bank of Ukraine: website], available at: <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=62251220> (access date October 02, 2018).
2. Lytvynenko, K.O. (2017), "The impact of cryptocurrency on the global financial system", *Naukovy visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho univertsytetu. Serii: Ekonomika i menedzhment*, Iss. 27(1), pp. 41-44.
3. *Spilna zaiava finansovykh rehuliatoriv shchodo statusu kryptovalyut v Ukraini* [Joint statement by financial regulators on the status of cryptocurrencies in Ukraine / The National Bank of Ukraine: website],

available at: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=59735329 (access date November 14, 2018).

4. Bitcoin Glossary / Bitcoin: website, available at: <https://www.bitcoin.com/info/bitcoin-glossary> (access date December 22, 2018).

5. *Proekt zakonu pro obih kryptovaliuty v Ukraini vid 06.10.2017* [The draft law on the treatment of cryptanalytic in Ukraine dated 06.10.2017 / Official web portal of the Verkhovna Rada of Ukraine: website], available at: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62684 (access date December 22, 2018).

6. Marchenko, N.A. and Krasnianska, Yu.V. (2018), "The realities of the functioning of the cryptocurrency in the world and domestic markets", *Efektivna ekonomika*, no. 5, available at: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/5_2018/53.pdf (access date February 22, 2019).

7. Zheliuk, T. and Brechko, O. (2016), "The use of cryptocurrency in the payment market: new opportunities for national economies", *Visnyk Ternopil'skoho natsionalnoho ekonomichnoho universytetu*, Iss. 3. pp. 50-60.

8. Yatsyk, T.V. (2017), "Methods of financial accounting of cryptocurrency as a special type of electronic money", *Young scientist*, no. 2(42), pp. 349-354.

9. Halushka, Ye.O. and Pakon, O.D. (2017), "The essence of cryptocurrencies and prospects for their development", *Young scientist*, no. 4(44), pp. 634-637.

10. *Strany s pozitivnym regulirovaniem kryptovaliut (Crypto-Friendly)* [Countries with positive regulation of cryptocurrencies (Crypto-Friendly) / Law & Trust International: website], available at: <https://lawstrust.com/ru/ico/pravovoj-status-kryptovalyut/crypto-friendly> (access date November 24, 2018).

11. *Kryptovaliuta: yaki perevahy otrymuie biznes?* [Cryptocurrency: what are the benefits for business? / Checkpoint Business Media: website], available at: <https://ckp.in.ua/events/10898> (access date October 09, 2018).

12. Fadieieva, N. "Risks and benefits of using cryptocurrency" / Interesting to know: website, available at: <http://cikavoznaty.com.ua/2018/01/03/ryzyky-ta-perevagy-kryptovaljuty/> (access date November 27, 2018).

13. Tkachuk, O. (2017), "Authorized capital and cryptocurrency", *Yuryst & Zakon*, no. 36, available at: http://uz.ligazakon.ua/ua/magazine_article/EA010798 (access date February 22, 2019).

Ліснічук О.А., Копотун А.М. ПЕРЕВАГИ ТА НЕДОЛІКИ ВИКОРИСТАННЯ КРИПТОВАЛЮТИ НА ПІДПРИЄМСТВАХ: СУЧАСНИЙ ДОСВІД ТА ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Мета. Дослідження теоретичних засад функціонування криптовалюти, як особливого виду електронних грошей, а також визначення місця у звітності підприємства; аналіз переваг та недоліків використання криптовалюти на підприємствах України в контексті сучасного міжнародного досвіду.

Методика дослідження. Теоретичною та методологічною основою є наукові праці вітчизняних та зарубіжних вчених. Використано такі методи дослідження: діалектичний метод пізнання – при дослідженні правозастосовної практики криптовалют в Україні; теоретичного узагальнення і порівняння – для ефективного впровадження криптовалюти на підприємствах України за рахунок сучасного міжнародного досвіду; методи аналізу і синтезу – для деталізації об'єкта дослідження; табличний – для наочного порівняння позитивного досвіду регулювання криптовалют провідних країн світу.

Результати. Здійснено аналіз дефініції поняття «криптовалюта» різними авторами та інституціями, також запропоновано власне визначення. Досліджено особливості правозастосовної практики провідних країн світу. Проведено порівняльний аналіз та здійснено характеристику позитивного досвіду регулювання криптовалют різних країн, а саме – Білорусі, Польщі, Нової Зеландії, Люксембургу, Іспанії. Запропоновано шляхи подолання негативної правозастосовної практики на підприємствах України з урахуванням досвіду провідних країн світу. Розглянуто особливості функціонування криптовалюти на підприємствах України.

Наукова новизна. Визначено пріоритетні шляхи впровадження криптовалюти на підприємствах України, за рахунок сучасного міжнародного досвіду з позитивною правозастосовною практикою. Доведено, що легалізація криптовалюти в Україні та долучення до світових фінансових тенденцій дасть змогу українським підприємцям вийти на нові світові ринки та отримувати з цього максимальні прибутки, що в результаті сприятиме розвитку національної економіки загалом.

Практична значущість. Результати дослідження можуть бути використані підприємствами України для застосування криптовалюти як платіжного засобу на основі досвіду провідних країн світу.

Ключові слова: криптовалюта, майнери, Bitcoin, електронна валюта, «видобуток», цифрова валюта, «блокчейн», блок.

Lisnichuk O.A., Kopotun A.M. THE ADVANTAGES AND DISADVANTAGES OF USING CRYPTOCURRENCIES ON THE ENTERPRISES: CONTEMPORARY EXPERIENCE AND PROSPECTS DEVELOPMENT

Purpose. The study of the theoretical foundations of the functioning of the cryptocurrency as a special type of electronic money, as well as the definition of the place in the reporting of the enterprise. To analyze the advantages and disadvantages of using cryptocurrency at Ukrainian enterprises in the context of modern international experience.

Methodology of research. Theoretical and methodological basis are the scientific works of domestic and foreign scientists. The theoretical and methodological basis is the scientific works of domestic and foreign scientists. The following research methods are used: dialectical method of cognition – in the study of law enforcement practice of

cryptocurrencies in Ukraine; theoretical generalization and comparison – for effective implementation of cryptocurrencies at the enterprises of Ukraine due to modern international experience; methods of analysis and synthesis – for detailing the object of study; tabular – for visual comparison of positive experience of cryptocurrency regulation in the leading countries of the world.

Findings. The analysis of the definition of the concept of "cryptocurrency" by various authors and institutions, also proposed its own definition. Features of law enforcement practice of the leading countries of the world are investigated. The comparative analysis is carried out and the characteristic of positive experience of regulation of cryptocurrencies of different countries, namely – Belarus, Poland, New Zealand, Luxembourg and Spain is carried out. The ways of overcoming the negative law enforcement practice at the enterprises of Ukraine taking into account the experience of the leading countries of the world are proposed. The features of cryptocurrency functioning at the enterprises of Ukraine are considered. The adoption of the Law should be attributed to preventive measures that would determine the features of its emission and use, duties and rights of subjects of the cryptocurrency market; the creation of a special Department of the NBU on the regulation of operations with cryptocurrency; legalization of cryptocurrency mining, as well as to prevent possible negative manifestations in this area.

Originality. The priority ways of cryptocurrency implementation at the enterprises of Ukraine, due to the modern international experience with positive law enforcement practice are determined. It is proved that the legalization of cryptocurrency in Ukraine and familiarizing with global financial trends will allow Ukrainian entrepreneurs to enter new world markets and extract maximum profits from it, which will contribute to the development of the national economy as a whole.

Practical value. The results of the study can be used by enterprises to use cryptocurrency as a means of payment based on the experience of the leading countries of the world.

Key words: cryptocurrency, miners, Bitcoin, Electronic currency, «Mining», digital currency, «Blockchain», block.

Лисничук О.А., Копотун А.М. ПРЕИМУЩЕСТВА И НЕДОСТАТКИ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ КРИПТОВАЛЮТЫ НА ПРЕДПРИЯТИЯХ: СОВРЕМЕННЫЙ ОПЫТ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ

Цель. Исследование теоретических основ функционирования криптовалюты, как особого вида электронных денег, а также определение места в отчетности предприятия; анализ преимуществ и недостатков использования криптовалюты на предприятиях Украины в контексте современного международного опыта.

Методика исследования. Теоретической и методологической основой являются научные труды отечественных и зарубежных ученых. Используются следующие методы исследования: диалектический метод познания – при исследовании правоприменительной практики криптовалют в Украине; теоретического обобщения и сравнения – для эффективного внедрения криптовалют на предприятиях Украины за счет современного международного опыта; методы анализа и синтеза – для детализации объекта исследования; табличный – для наглядного сравнения положительного опыта регулирования криптовалют ведущих стран мира.

Результаты. Осуществлен анализ дефиниции понятия «криптовалюта» различными авторами и институтами, также предложено собственное определение. Исследованы особенности правоприменительной практики ведущих стран мира. Проведен сравнительный анализ и осуществлена характеристика позитивного опыта регулирования криптовалют разных стран, а именно – Белоруссии, Польши, Новой Зеландии, Люксембурга, Испании. Предложены пути преодоления негативной правоприменительной практики на предприятиях Украины с учетом опыта ведущих стран мира. Рассмотрены особенности функционирования криптовалюты на предприятиях Украины.

Научная новизна. Определены приоритетные пути внедрения криптовалюты на предприятиях Украины, за счет современного международного опыта с положительной правоприменительной практикой. Доказано, что легализация криптовалюты в Украине и приобщения к мировым финансовым тенденциям позволит украинским предпринимателям выйти на новые мировые рынки и извлекать из этого максимальную прибыль, что в результате будет способствовать развитию национальной экономики в целом.

Практическая значимость. Результаты исследования могут быть использованы предприятиями для применения криптовалюты как платежного средства на основе опыта ведущих стран мира.

Ключевые слова: криптовалюта, майнери, Bitcoin, электронная валюта, «добыча», цифровая валюта, «блокчейн», блок.

УДК 657.6

JEL Classification: A10, B41

Каткова Н.В.,
канд. екон. наук, доц., доц. кафедри
обліку і економічного аналізу,
Циганова О.С.,
старш. викл. кафедри обліку і економічного аналізу,
Національний університет кораблебудування
імені адмірала С.О. Макарова

ФОРМУЛЮВАННЯ ДЕФІНІЦІЇ «СИСТЕМА КОНТРОЛІНГУ»

Постановка проблеми. Однією з причин виникнення кризової ситуації на підприємствах є низький рівень менеджменту: саме некваліфіковані та помилкові дії керівництва можуть привести об'єкт бізнесу на межу банкрутства. Істотним фактором, який зумовлює прийняття неправильних управлінських рішень, є відсутність на промислових підприємствах ефективної системи контролінгу. Розробка такої системи зумовлює необхідність її теоретичного обґрунтування, зокрема відповідного понятійного апарату.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання визначення терміну «контролінг» в своїх працях розглядали чимало науковців, як зарубіжних, так і українських, зокрема: Ю. Вебер, Б. Герасимов, А. Дайле, С. Данилочкіна, А. Кармінський, Х.-У. Кюппер, Ю. Лаута, Е. Майер, Р. Ман, П. Хорват, Т. Рейхман, І. Цигилик, А. Цюнда, Д. Шнейдер, Я. Витковский, І. Голяш, Л. Будник, А. Загородний, Г. Вознюк, Г. Партин, О. Павликівська, С. Петренко, М. Пушкар, І. Стефанік, Л. Сухарева ін. Разом з тим, в порівнянні з масштабним інтересом до вивчення сутності економічної категорії «контролінг», лише невелика кількість науковців присвячують увагу у своїх дослідженнях поняттю «система контролінгу».

Постановка завдання. Метою статті є узагальнення існуючих підходів до визначення поняття «система контролінгу», обґрунтування особливостей термінології та формування власного бачення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Результати наукових досліджень та теоретичних узагальнень трактування поняття «контролінг» широко обговорюються у спеціальних наукових та ділових зарубіжних виданнях, а в останні роки – у публікаціях вітчизняних дослідників. Але вивчення численних робіт дозволяє констатувати той факт, що, незважаючи на тривалу практику застосування контролінгу на підприємствах за кордоном та активне впровадження досвіду останніх в Україні, не існує єдиного розуміння сутності поняття «контролінг», його ролі та результативності у забезпеченні ефективного функціонування та розвитку підприємств з погляду досягнення визначених цілей підприємства.

Відсутність єдиного розуміння сутності контролінгу як економічної категорії зумовлене тим, що саме поняття інтегрує в собі всі підходи та інструменти, які постійно корегуються відповідно до зміни умов зовнішнього середовища. Як наслідок – існування різних підходів до визначення контролінгу та відсутність чітко окреслених меж його функціонування. В результаті аналізу та узагальнення п'ятдесяти визначень дефініцій терміну «контролінг» авторами виділено низку позицій для систематизації даної економічної категорії (табл. 1).

Таблиця 1

Визначення сутності категорії «контролінг»

№ з/п	Позиції щодо визначення	Група авторів	Кількість визначень	Питома вага, %
1	2	3	4	5
1	Концепція	Фольмут Х. Й., Майер Е., Хорват П., Аніскін Ю. П., Павлова А. М., Попова Л. В., Головіна Т. А., Маслова І. А., Юдіна Л. Н., Фрайберг Ф., Кармінський А. М., Фалько С. Г., Ананькіна О. А., Данілочкін С. В., Данілочкіна Н. Г.	8	16
2	Система	Манн Р., Майер Е., Хан Д., Малишева Л., Чурін А., Лазарева О. Г., Корольов А. Ю., Воляник Г. М., Марушко Н. С., Папінко В., Сухарева Л., Петренко С. М., Давидович І. Є., Осоріна О., Варфоломєєва К. О., Воронін В. П., Кармінський А. М., Фалько С. Г., Криворотько І. О., Самойлов В. М., Смарчкова Л. В., Хорев А. І., Петрусевич Н., Журавльов Ю. В., Малишева Л.	22	44
3	Підсистема системи управління	Пушкар М. С., Пушкар Р. М., Івата В. В., Прокопенко О. В., Криворучко Л. Б.	3	6

продовження табл. 1

1	2	3	4	5
4	Процес	Дайле А., Лала О. М., Кармінський А. М., Фалько С. Г.	3	6
5	Функція управління	Длі М. І., Михайлов С. О., Балябіна Г. О., Башкатова Ю. І., Антонов І. В., Піч Г., Шерм Е.	4	8
6	Технологія управління	Манн Р., Майер Е., Кочнев О. Ф., Калайтан Т. В.	3	6
7	Інструмент	Майер Е., Петрусевич Н., Антонов І. В., Андропова А. К., Печатнова О. Д., Івашкевич В. Б.	5	10
8	Філософія, образ мислення, мистецтво керівників	Манн Р., Майер Е., Кармінський А. М., Фалько С. Г.	2	4
Всього визначень			50	100

Джерело: розроблено авторами

Отже, виділено вісім позицій щодо визначення поняття «контролінг», а саме: концепція; система; підсистема системи управління; процес; функція управління; технологія управління; інструмент; філософія, образ мислення, мистецтво керівників. Наприклад, Майер Е. вважає, що контролінг – це концепція управління фірмою та забезпечення її довгострокового функціонування. В свою чергу, Хан Д. розглядає контролінг як автоматизовану систему управління підприємством. Пушкар М. С. надає наступне визначення контролінгу – це окрема інформаційна підсистема підприємства для стратегічного управління на основі синтезу знань з менеджменту, маркетингу, фінансового й управлінського обліку, статистики, аналізу, контролю та прогнозування. З іншої точки зору інтерпретує контролінг Дайле А. – це процес й оволодіння економічною ситуацією на підприємстві. Словник Duden тлумачить контролінг як діючу функцію управління менеджменту. Калайтан Т. В. ототожнює контролінг з сукупністю методів і процедур із координації обліку, контролю, аналізу, планування з метою інформаційно-консультаційного забезпечення управлінських рішень. Андропова А. К. наводить наступне визначення контролінгу – це міжфункціональний інструмент управління, що виконує фінансово-економічну функцію для прийняття управлінських рішень через сукупність відповідних методів ... шляхом цілеспрямованого збору та обробки необхідної для цього інформації. Фалько С. Г. називає контролінг філософією та образом мислення системи підтримки керівників.

Отримані результати досліджень свідчать про те, що найпоширенішим є визначення контролінгу як системи, яка орієнтується на підтримку процесів прийняття рішень в умовах нестабільного економічного середовища: даного підходу додержуються 44% дослідників, тобто найчастіше науковці та практики ототожнюють контролінг зі системою контролінгу [1, с. 211]. На наш погляд, контролінг – це філософія керівників підприємства та концепція управління, а система контролінгу – інструмент забезпечення практичної реалізації контролінгу.

З метою обґрунтування сутності поняття «система контролінгу» проаналізуємо поняття «система».

Системою називають багато різноманітних понять, як фізичних (нервова система, транспортна система, система керування базами даних), так і логічних (банківська система, політична система, система рівнянь).

Згідно тлумачного словника, система – це сукупність яких-небудь елементів, одиниць, частин, об'єднаних за спільною ознакою, призначенням; сукупність принципів, які є основою певного вчення; сукупність способів, методів, прийомів здійснення чого-небудь [2, с. 1268].

Відома також велика кількість інших визначень поняття «система», що використовуються залежно від контексту, галузі знань та цілей дослідження. Наприклад, система – це щось ціле, створене з окремих частин і елементів для цілеспрямованої діяльності [3, с. 49].

Біологи вважають, що система – це єдине ціле, що складається з окремих частин, які тісно взаємопов'язані між собою.

Філософи систему трактують як сукупність елементів, що знаходяться у відносинах і зв'язках між собою та утворюють певну цілісність, єдність.

В системному аналізі використовують наступні визначення поняття «система». Зокрема, за Сагатовським В. М., система – це скінченна множина функціональних елементів й відношень між ними, виокремлена з середовища відповідно до певної мети в межах визначеного часового інтервалу [4, с. 28].

Згідно з Черняком Ю. І., система – це відображення у свідомості суб'єкта (дослідника, спостерігача) властивостей об'єктів та їх відношень у вирішенні завдання дослідження, пізнання [5, с. 34].

Холл А. та Фейджин Р. розуміють під системою множину об'єктів разом з відносинами між

об'єктами та між їх атрибутами [6, с. 12].

Пушкар М. С. визначає систему як будь-який цілісний комплекс, що охоплює визначену сукупність об'єктів довільної форми і змісту, які взаємопов'язані між собою і об'єднані регулярною взаємодією [7, с. 4].

Мильник В. В. розглядає систему як спрямований комплекс взаємопов'язаних елементів різного походження та відношення між ними [8, с. 7].

Перебудов Ф. І. та Тарасенко Ф. П. називають систему множиною взаємопов'язаних елементів, що утворюють єдине ціле, взаємодіють із середовищем та між собою, і мають мету [9, с. 11].

Узагальнюючи підходи до визначення системи, можна виділити певний інваріант значення цього терміну:

1) система представляє собою цілісний комплекс взаємопов'язаних елементів, для яких існує єдина головна мета;

2) система прагне зберегти свою структуру (ця властивість заснована на об'єктивному законі організації – законі самозбереження);

3) система має потребу в управлінні (існує набір потреб людини, тварини, суспільства, великого соціуму);

4) елементи будь-якої досліджуваної системи в свою чергу виступають як системи більш низького порядку;

5) будь-яка досліджувана система представляє собою елемент системи більш високого порядку;

6) кожна система має вхідний вплив, систему переробки (обробки), кінцеві результати (вихід) і зворотний зв'язок;

7) система утворює особливу єдність із середовищем: на вході вона зазнає впливу з боку середовища, а через вихід впливає на зовнішнє середовище [3, с. 49; 6, с. 12].

Дослідження поняття «система контролінгу» показало, що дана категорія також має різнопланові формулювання (табл. 2).

Таблиця 2

Основні визначення поняття «система контролінгу» у іноземних та вітчизняних виданнях

Автор	Визначення поняття «система контролінгу»
Німецький науковий словник Wirtschaftslexikon 24 [10]	підсистема системи управління, яка складається з систем планування та контролю, а також системи інформаційного забезпечення
Хорват П. [11, с. 14]	командна робота представників всіх функціональних підрозділів організаційної структури, а також об'єднує в собі наступні чотири елементи: філософію (цілі й принципи системи), інструменти, організацію та процес контролінгу
Штейнхюбель Ф. [12]	система підтримки прийняття рішень (Decision Support System), представляє собою систему планування та інформації, в якій використовується комп'ютерні системи для підтримки короткострокових та довгострокових управлінських рішень
Шнейдвинд П. [13]	економічна функція обслуговування для досягнення поставлених цілей при управлінні підприємством. Це міжфункціональна система, необхідна для збору даних, формування інформаційних потоків для внутрішніх та зовнішніх користувачів з метою надання основної інформації в стислому форматі для визначення стратегічного розвитку підприємства
Климкович Н. І. [14]	сукупність всіх елементів, підсистем і комунікацій між ними, а також процесів, створених для підтримки заданих характеристик функціонування підприємства, за допомогою взаємодії яких забезпечується інтеграція, системна організація і координація інформаційних потоків, процесу управління, функціональних областей, організаційних одиниць і досягається орієнтація управлінського процесу у сфері підготовки і реалізації управлінських рішень
Пестрецова-Блоцька О. [15]	є стрижнем, навколо якого повинні бути об'єднані основні елементи організації і управління діяльністю підприємства
Сіняєва І. М. [16, с. 126]	1) комплекс основних заходів господарювання, який заснований на ознаках, властивих даній системі, при якому контролінг не тільки «пес-шукач» в системі управління, а й той стан, при якому самоврядування стає об'єктом системи контролінгу; 2) цілісна сукупність взаємопов'язаних елементів органічного симбіозу планування, контролю, обліку з метою ефективного використання ресурсів, отримання запланованого прибутку та підвищення якості менеджменту
Чувашлова М.В. [17, с. 7]	інтегрує облік, планування, маркетинг в єдину самоврядну систему, в якій чітко визначаються цілі підприємства, принципи управління та способи їх реалізації. На цій основі значно покращуються якості менеджменту

Джерело: сформовано авторами на основі [10-17]

З точки зору біономіки, яка порівнює економічний світ з біологічним, підприємство представляється розумним соціальним організмом. Характеризується живий організм, зокрема, здатностями до саморегуляції (стійкість до впливів факторів зовнішнього середовища, пристосування до умов існування) та саморозвитку (діяльність, яка спрямована на досягнення запланованих цілей та еволюціонування).

Узагальнивши наукові погляди дослідників і використавши біономічний підхід, вважаємо, що система контролінгу – це інтегративна сукупність взаємопов'язаних і взаємодіючих функціональних елементів, що має здатність до саморозвитку та саморегулювання, яка забезпечує регуляцію діяльності усіх систем підприємства, реакцію на зміну умов внутрішнього й зовнішнього середовища та підтримку прийняття управлінських рішень, і спрямована на забезпечення стійкого розвитку суб'єкту бізнесу.

Висновки з проведеного дослідження. Результати досліджень свідчать про те, що найпоширенішим є визначення контролінгу як системи, тобто найчастіше науковці та практики ототожнюють контролінг зі системою контролінгу. На думку авторів, контролінг – це філософія керівників підприємства та концепція управління, а система контролінгу – інструмент забезпечення практичної реалізації контролінгу. Аналіз та узагальнення підходів до визначення термінів «система», «контролінг» та «система контролінгу» дало змогу авторам сформулювати своє бачення трактування дефініції «система контролінгу», яке відображає змістовність та призначення системи контролінгу; враховує сутнісні характеристики системи як такої та особливості підприємства з точки зору біономіки, зокрема здатність до саморегуляції та саморозвитку, а також віддзеркалює сучасне бачення економічної науки на господарюючі суб'єкти.

Бібліографічний список

1. Каткова Н.В., Циганова О.С. Контролінг в системі управління підприємством в умовах мінливого економічного середовища. *Виклики та перспективи розвитку нової економіки на світовому, державному та регіональному рівнях*: зб. матеріалів XI Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя, 20-21 жовт. 2016 р.). Запоріжжя, 2016. С. 210-212.
2. Великий тлумачний словник сучасної української мови / ред. В.Т. Бусел. Київ; Ірпінь: Перун, 2005. 1728 с.
3. Василенко В.О. Антикризисное управління підприємством: навч. посіб. Київ: ЦУЛ, 2003. 504 с.
4. Сагатовский В.Н. Основы систематизации всеобщих категорий. Томск: Изд-во ТМИ, 1973. 431 с.
5. Черняк Ю.И. Системный анализ в управлении экономикой. Москва: Экономика, 1975. 151 с.
6. Исследование по общей теории системы: сборник переводов / под общ. ред. В.Н. Садовского, Э.Г. Юдина. Москва: «Прогресс», 1969. 252 с.
7. Пушкар М.С. Розробка систем обліку: навч. посіб. Тернопіль: Картбланш, 2003. 198 с.
8. Мыльник В.В., Титаренко Б.П., Волочиенко В.А. Исследование систем управления: учеб. пособ. Москва: Академический проект; Трикста, 2004. 352 с.
9. Перегудов Ф.И., Тарасенко Ф.П. Введение в системный анализ. Москва: Высшая школа, 1989. 210 с.
10. Wirtschaftslexikon 24. URL: <http://www.wirtschaftslexikon24.com/d/controllingsystem/controllingsystem.htm> (дата звернення: 15.02.2019).
11. Концепция контроллинга: Управленческий учет. Система отчетности. Бюджетирование / Von Horváth & Partners; Пер. с нем. 4-е изд. Москва: Альпина Паблшерз, 2009. 269 с.
12. Steinhübel V. Definition Controlling system. URL: <https://www.brainguide.de/Controllingsystem/c> (дата звернення: 15.02.2019).
13. Schneidewind P. Controlling im Kulturmanagement: Eine Einführung. Schneidewind, 2006. S. 140. URL: https://books.google.de/books?id=kJDya9hfhb4C&dq=Schneidewind+2006,+S.+140&hl=ru&source=gbs_navlinks_s (дата звернення: 15.02.2019).
14. Климкович Н.И. Система контроллинга в управлении организацией. URL: http://elib.bsu.by/bitstream/123456789/55990/Климкович_Система%20контроллинга.pdf (дата звернення: 21.02.2019).
15. Пестрецова-Блоцкая О. Организация контроллинга на украинских предприятиях. URL: <https://www.trn.ua/articles/682/> (дата звернення: 17.02.2019).
16. Синяева И.М., Жильцова О.Н. Маркетинг. Москва: Издательство Юрайт, 2018. 495 с.
17. Чувашлова М.В. Внедрение контроллинга в систему управления предприятием авиационной промышленности: монография. Москва: Издательский дом Академии Естествознания, 2013. 316 с.

References

1. Katkova, N.V. and Tsyganova, O.S. (2016), "The controlling in the enterprise management system in a changing economic environment", *Vyklyky ta perspektyvy rozvytku novoi ekonomiky na svitovomu*,

derzhavnomu ta rehionalnomu rivniakh: zbirnyk materialiv XI Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii [Challenges and prospects for the development of a new economy at the world, state and regional levels: a collection of materials of the XI International scientific and practical conference] (Zaporizhzhia, 20-21 October 2016), Zaporizhzhia, Ukraine, pp. 210-212.

2. Busel, V.T. (Ed.) (2005), *Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy* [Great explanatory dictionary of modern Ukrainian language], Perun, Kyiv, Irpin, Ukraine, 1728 p.

3. Vasylenko, V.O. (2003), *Antykryzove upravlinnia pidpriemstvom* [Anticrisis management of the enterprise], tutorial, TsUL, Kyiv, Ukraine, 504 p.

4. Sagatovskiy, V.N. (1973), *Osnovy sistematzatsii vseobshchikh kategoriy* [Basics of systematization of general categories], Izd-vo TMI, Tomsk, Russia, 431 p.

5. Cherniak, Yu.I. (1975), *Sistemnyy analiz v upravlenii ekonomikoy* [System analysis in the management of the economy], Ekonomika, Moscow, Russia, 151 p.

6. Sadovskiy, V.N. and Yudin, E.G. (Ed.) (1969), *Issledovanie po obshchey teorii sistemy: sbornik perevodov* [The study on the general theory of the system: the collection of translations], Progress, Moscow, Russia, 252 p.

7. Pushkar, M.S. (2003), *Rozrobka system obliku* [Development of accounting systems], tutorial, Kartblansh, Ternopil, Ukraine, 198 p.

8. Mylnik, V.V., Titarenko, B.P. and Volochienko, V.A. (2004), *Issledovanie sistem upravleniia* [Management Systems Study], tutorial, Akademicheskii Proekt, Triksta, Moscow, Russia, 352 p.

9. Peregudov, F.I. and Tarasenko, F.P. (1989), *Vvedenie v sistemnyy analiz* [Introduction to system analysis], Vyschaia Shkola, Moscow, Russia, 210 p.

10. Wirtschaftslexikon 24, available at: <http://www.wirtschaftslexikon24.com/d/controllingsystem/controllingsystem.htm> (access date February 15, 2019).

11. Von Horváth & Partners (2009), *Kontsepsiia kontrollinga: Upravlencheskiy uchet. Sistema otchetnosti. Biudzhethirovanie* [Controlling concept: Management accounting. Reporting system. Budgeting], 4th ed., Alpina Publisherz, Moscow, Russia, 269 p.

12. Steinhubel, V. "Definition of controlling system", available at: https://www.brainguide.de/Controllingsystem/_c (access date February 15, 2019).

13. Schneidewind, P. "Controlling in the management of culture", available at: https://books.google.de/books?id=kJDya9hfhb4C&dq=Schneidewind+2006,+S.+140&hl=ru&source=gbs_navlinks_s (access date February 15, 2019).

14. Klimkovich, N.I. "Controlling system in organization management", available at: http://elib.bsu.by/bitstream/123456789/55990/Климкович_Система%20контроллинга.pdf (access date February 21, 2019).

15. Pestretsova-Blotskaia, O. "Organization of controlling in Ukrainian enterprises", available at: <https://www.trn.ua/articles/682/> (access date February 17, 2019).

16. Siniaeva, I.M. and Zhiltsova, O.N. (2018), *Marketing* [Marketing], Izdatelstvo Yurayt, Moscow, Russia, 495 p.

17. Chuvashlova, M.V. (2013), *Vnedrenie kontrollinga v sistemu upravleniia predpriatiem aviatsionnoy promyshlennosti* [The introduction of controlling in the management system of the aviation industry], monograph, Izdatelskiy dom Akademii Estestvoznaniia, Moscow, Russia, 316 p.

Каткова Н.В., Циганова О.С. ФОРМУЛЮВАННЯ ДЕФІНІЦІЇ «СИСТЕМА КОНТРОЛІНГУ»

Мета. Узагальнення існуючих підходів до визначення поняття «система контролінгу», обґрунтування особливостей термінології та формування власного бачення.

Методика дослідження. В процесі дослідження використовувався комплекс загальнонаукових та спеціальних методів: абстрактно-логічний, монографічний, індукції та дедукції – для визначення й узагальнення теоретико-методичних засад системи контролінгу, формулювання висновків; метод аналогій, аналізу та синтезу – при порівнянні змістовних характеристик під час формулювання визначення поняття «система контролінгу»; семантичний – для визначення дефініції «система контролінгу»; методи системного аналізу та узагальнення – для розробки нових підходів щодо визначення терміну «система контролінгу».

Результати. Вдосконалено понятійно-категоріальний апарат економічних досліджень, зокрема, визначення дефініції «система контролінгу», яке враховує сутнісні характеристики системи як такої; відображає змістовність та призначення системи контролінгу; враховує особливості підприємства з точки зору біономіки, зокрема здатність до саморегуляції та саморозвитку; віддзеркалює сучасне бачення економічної науки на господарюючі суб'єкти.

Наукова новизна. Дістав подальшого розвитку понятійно-категоріальний апарат дефініції «система контролінгу» як інтегративної сукупності взаємопов'язаних і взаємодіючих функціональних елементів, що має здатність до саморозвитку та саморегулювання, яка забезпечує регуляцію діяльності усіх систем підприємства, реакцію на зміну умов внутрішнього й зовнішнього середовища та підтримку прийняття управлінських рішень і спрямована на забезпечення стійкого розвитку суб'єкту бізнесу.

Практична значущість. Результати дослідження можуть бути використані під час побудови та реалізації на практиці ефективної системи контролінгу завдяки врахуванню таких особливостей підприємства, як саморегуляція та саморозвиток.

Ключові слова: дефініція, контролінг, система, система контролінгу, сукупність елементів, біономічний підхід.

Katkova N.V., Tsyganova O.S. FORMULATION OF THE DEFINITION “CONTROLLING SYSTEM”

Purpose. The aim of the article is generalization of existing approaches to the definition of the concept of “controlling system”, substantiation of the terminology and formation of own vision.

Methodology of research. A complex of general scientific and special methods is used in the course of the research: abstract and logical, monographic, induction and deduction – for definition and generalization of theoretical and methodical principles of the controlling system, formulation of conclusions; the method of analogies, analysis and synthesis – when comparing the content characteristics during the formulation of the definition of the concept of “controlling system”; semantic – to define the definition of “controlling system”; methods of system analysis and generalization – to develop new approaches to the definition of the term “controlling system”.

Findings. The concept-categorical apparatus of economic research is improved, in particular, the determination of the definition of “controlling system”, which takes into account the essential characteristics of the system as such; reflects the content and purpose of the controlling system; takes into account the features of the enterprise in terms of bionomics, in particular the ability to self-regulation and self-development; reflects the modern vision of economic science on business entities.

Originality. The further development of the concept-categorical apparatus of the definition of “controlling system” as an integrative set of interconnected and interacting functional elements that has the ability to self-development and self-regulation, which ensures the regulation of the activities of all systems of the enterprise, the response to changes in the conditions of the internal and external environment and support for adoption managerial decisions and is aimed at ensuring sustainable development of the business entity.

Practical value. The results of the research can be used during the construction and implementation of an effective system of controlling in practice, due to the consideration of such features of the enterprise as self-regulation and self-development.

Key words: definition, controlling, system, controlling system, set of elements, bionomic approach.

Каткова Н.В., Цыганова А.С. ФОРМУЛИРОВАНИЕ ДЕФИНИЦИИ «СИСТЕМА КОНТРОЛЛИНГА»

Цель. Обобщение существующих подходов к определению понятия «система контроллинга», обоснование особенностей терминологии и формирование собственного видения.

Методика исследования. В процессе исследования использовался комплекс общенаучных и специальных методов: абстрактно-логический, монографический, индукции и дедукции – для определения и обобщения теоретико-методических основ системы контроллинга, формулирования выводов; метод аналогий, анализа и синтеза – при сравнении содержательных характеристик при формулировании определения понятия «система контроллинга»; семантический – для определения дефиниции «система контроллинга»; методы системного анализа и обобщения – для разработки новых подходов к определению термина «система контроллинга».

Результаты. Усовершенствован понятийно-категориальный аппарат экономических исследований, в частности, определение дефиниции «система контроллинга», которое учитывает сущностные характеристики системы как таковой; отражает содержательность и назначение системы контроллинга; учитывает особенности предприятия с точки зрения биномики, в частности способность к саморегуляции и саморазвитию; отражает современное видение экономической науки на хозяйствующие субъекты.

Научная новизна. Получил дальнейшее развитие понятийно-категориальный аппарат дефиниции «система контроллинга» как интегративной совокупности взаимосвязанных и взаимодействующих функциональных элементов, обладающая способностью к саморазвитию и саморегулированию, которая обеспечивает регуляцию деятельности всех систем предприятия, реакцию на изменение условий внутренней и внешней среды и поддержку принятия управленческих решений и направленная на обеспечение устойчивого развития субъекта бизнеса.

Практическая значимость. Результаты исследования могут быть использованы при построении и реализации на практике эффективной системы контроллинга, учитывая такие особенности предприятия, как саморегуляция и саморазвитие.

Ключевые слова: дефиниция, контроллинг, система, система контроллинга, совокупность элементов, биономический подход.

УДК 339.137.22
JEL Classification D 21, M 20

*Сарай Н.І.,
канд. екон. наук, доцент,
доцент кафедри економіки підприємств і корпорацій,
Тернопільський національний економічний університет*

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ОЦІНКИ КОНКУРЕНТНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ПІДПРИЄМСТВА

Постановка проблеми. Актуальність дослідження конкурентного потенціалу підприємства як важливої та методологічно продуктивної категорії сучасної економічної науки зумовлюється тим, що на сучасному етапі розвитку ринкових відносин в Україні, коли посилюється роль споживачів, зростає ризик і невизначеність умов функціонування підприємств, збільшується ступінь залежності від маркетингового середовища, посилюється конкурентна боротьба за ринки збуту товарів, особливого значення набуває проблема забезпечення конкурентоспроможності підприємств. З огляду на це, підприємства зосереджуються не на вивченні конкурентів, клієнтів, посередників, постачальників або оточуючого середовища, а на своїх внутрішніх можливостях, які унікальні й властиві тільки окремій фірмі, що і визначає наявність конкурентної переваги.

Таким чином, пошук конкурентної переваги при значній доступності ринків матеріальних ресурсів зводиться до володіння інформацією і знаннями. Тому в сучасних умовах першочергового значення набуває розроблення та обґрунтування теоретичних, методологічних і методичних засад оцінки конкурентного потенціалу підприємства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження теоретичних та практичних основ вивчення конкурентного потенціалу підприємства знайшли своє відображення в численних працях закордонних та вітчизняних учених Л.В. Балабанової, С.В. Близнюка, В.О. Василенка, В.А. Гайдука, Т.О. Загорної, М.І. Іванової, І.Г. Кадируса, І.М. Кирчатої, С.В. Ковальчука, А.І. Лужецького, В.В. Матвєєва, М. Портера, С.І. Савчука, А.О. Старостіної, О.С. Федоніна, Р.А. Фатхутдінова, З.Є. Шершньової, М. Щербаня та низки інших.

Зокрема, А.І. Лужецький у своїх дослідженнях зауважує, що конкурентний потенціал є новою і перспективною економічною категорією, але єдиного розуміння і поняття в сучасній літературі не існує, хоча певний теоретичний фундамент для конкурентного потенціалу щодо суміжних понять (ринковий потенціал, стратегічний потенціал, маркетинговий потенціал, виробничий потенціал, економічний потенціал тощо) вже закладений давно і отримує тенденцію швидкого розвитку [6, с. 126].

Цікавою є думка вченої Л.В. Балабанової, котра вперше розглянула у своїх працях поняття конкурентний потенціал. Дану категорію авторка розуміла як «сукупність наявних конкурентних переваг і маркетингових можливостей фірми, що мають здатність при сприятливому маркетинговому кліматі трансформуватися в конкурентні переваги підприємства, забезпечуючи йому стійку конкурентну позицію на ринку» [1, с. 18].

Разом з цим вивчення й аналіз опублікованих за даною проблематикою праць дозволили зробити висновок про те, що питання методологічних засад оцінки конкурентного потенціалу підприємства трактується неоднозначно, недостатньо розроблені як у науковому, так і в організаційно-практичному аспектах та потребують подальшого дослідження.

При написанні даної статті було використано праці авторів, які торкалися зазначеного кола питань, досліджено різні підходи до визначення категорії «конкурентний потенціал підприємства», визначено основні передумови його досягнення, обґрунтовано основні методи оцінки конкурентного потенціалу підприємства та визначено систему індикаторів (критеріїв), які можуть розглядатися як ключові показники конкурентоспроможності та охоплюють найбільш важливі аспекти визначення рівня та ефективності використання потенціалу підприємства.

Постановка завдання. Метою даного дослідження є розробка теоретичних, методологічних положень і практичних рекомендацій щодо визначення категорії «конкурентний потенціал підприємства», обґрунтування основних методів оцінки конкурентного потенціалу та визначення послідовності проведення оцінки конкурентного потенціалу підприємства.

Виклад основного матеріалу дослідження. Проблема оцінки та ефективного використання конкурентного потенціалу підприємства за останнє десятиліття в Україні стала однією з найбільш обговорюваних, вона є досить актуальною. З огляду на це існує необхідність її всебічного дослідження. Конкурентний потенціал підприємства є одним з головних чинників, який визначає успіх ринкової діяльності товаровиробників.

Варто звернути увагу на дослідження Т.О. Загорної, котра розглядає поняття «конкурентний потенціал торгової марки» та визначає його як «сукупність можливостей підприємства використовувати функціональні і емоційні властивості торгової марки з метою посилення переваг в конкурентній боротьбі» [2, с. 5].

Ми погоджуємося з трактуванням Л.В. Балабанової, що конкурентний потенціал – це сукупність зовнішніх і внутрішніх стосовно до конкурентного середовища можливостей підприємства, реалізація яких створює конкурентні переваги і забезпечує стійку конкурентну позицію на ринку [1, с. 34].

На нашу думку, найбільш повним та глибоким є визначення поняття «конкурентний потенціал», запропоноване І.М. Кирчатою [5, с. 65]. Авторка вважає, що конкурентний потенціал – це систематизований комплекс взаємоузгоджених можливостей і ресурсів внутрішнього середовища підприємства, який забезпечує отримання конкурентних переваг в умовах змінюваного зовнішнього середовища та обмежених ресурсів, сприяє досягненню поставлених конкурентних цілей та при раціональному використанні забезпечує підприємству високий конкурентний статус.

Узагальнюючи визначення конкурентного потенціалу підприємства, запропоновані різними вченими, відзначимо такі його особливості:

- конкурентний потенціал характеризує не внутрішні наявні та потенційні можливості підприємства, а визначається порівнянням із конкурентом, тобто є відносним поняттям (залежно від конкретного конкурента рівень конкурентоспроможності може бути різним);
- він є комплексним поняттям, оскільки відображає взаємодію всіх елементів, з яких він складається (виробничий, фінансовий, інноваційний, інформаційний, людський потенціал тощо);
- рівень конкурентоспроможності потенціалу підприємства визначається конкурентоспроможністю його складових та взаємозв'язками між ними.

Конкурентний потенціал підприємства об'єднує одночасно три рівні зв'язків і відносин:

1) конкурентний потенціал відображає минуле, тобто сукупність властивостей, накопичених системою в процесі її становлення і таких, що зумовлюють можливість до її функціонування і розвитку, можна відзначити, що він фактично набуває значення поняття «ресурс»;

2) конкурентний потенціал характеризує рівень практичного вживання і використання наявних можливостей. Це забезпечує розмежування реалізованих і нереалізованих можливостей, тобто частково накладається на поняття «резерв»;

3) конкурентний потенціал орієнтується на розвиток (на майбутнє). Будучи єдністю стійкого і змінного станів, конкурентний потенціал містить елементи майбутнього розвитку підприємства.

Діяльність підприємства здійснюється під впливом зовнішнього і внутрішнього середовища, тому аналіз формування конкурентного потенціалу дозволяє виявити резерви його збільшення як всередині, так і зовні.

Для визначення необхідної методичної бази оцінки конкурентного потенціалу підприємств різного типу та масштабу необхідно розглянути характеристики кожного методу з точки зору аналітичної інформації, підходів до її обробки, прийнятих критеріїв аналізу, засобу інтерпретації результатів.

У науковій літературі зустрічаємо різні класифікаційні характеристики методів оцінки конкурентного потенціалу підприємства. Однак найбільш обґрунтованою вважаємо класифікацію, запропоновану В.В. Матвеевим (табл. 1).

Таблиця 1

Класифікація методів оцінки конкурентного потенціалу підприємства

Класифікаційна ознака	Методи оцінки конкурентного потенціалу підприємства
1. За напрямком формування інформаційної бази	- критеріальні; - експертні.
2. За способом відображення кінцевих результатів	- графічні; - математичні; - логістичні.
3. За можливістю розробки управлінських рішень	- одномоментні; - стратегічні;
4. За способом оцінки	- індикаторні; - матричні.

Джерело: складено автором на основі [7].

Розглянемо детальніше зазначені у таблиці 1 методи.

За напрямком формування інформаційної бази науковці виділяють критеріальні та експертні методи оцінки.

Критеріальні методи характеризуються тим, що інформаційна база аналізу формується на основі звітної або планової документації підприємства. При цьому використовуються як абсолютні (натуральні, умовно-натуральні, трудові, вартісні), так і відносні показники (такі, як рентабельність

виробництва, фондівддача). За належного інформаційного забезпечення ці методи є найточнішими, оскільки вихідні дані для розрахунків детерміновані. Їх застосування пов'язано з великим обсягом розрахунків, підготовки та обробки значних обсягів інформації, а тому використання цих методів доцільне на підприємствах масового та крупносерійного виробництва або при великих масштабах виробництва.

Експертні методи прості у використанні, оскільки не потребують збирання повної інформації про конкурентів і базуються на стохастичних даних за оцінкою експертів. Проте перевага таких методів є водночас і їхнім недоліком тому, що суб'єктивізм експертів може спотворювати результати оцінки, і тоді вони не забезпечуватимуть високої точності аналізу, але з великою вірогідністю дозволять оцінити стан підприємства одиничного виробництва або невеликого бізнесу. Ці методи широко використовуються для аналізу можливостей конкурентів, оскільки, на відміну від аналізу власного підприємства, за багатьма позиціями інформаційної бази отримати потрібну інформацію законним шляхом неможливо.

За способом відображення кінцевих результатів виокремлюють графічні, математичні та логістичні методи оцінки.

Графічні методи забезпечують найвищий рівень сприйняття кінцевих результатів оцінки, інтерпретованих у графічних об'єктах (рисунках, графіках, діаграмах тощо). Така інтерпретація результатів доцільна при узагальненні результатів аналізу, наприклад, у резюме інвестиційного проекту, але в обов'язковому порядку вимагає наведення відповідних розрахунків та логічних висновків. Крім того, графічні методи аналізу не завжди забезпечують необхідну точність, оскільки функції, які відображують реальні економічні процеси, лише апроксимують фактично існуючу залежність.

Математичні методи базуються на певних алгоритмах розрахунку показників, містять моделювання за факторами виробництва та реалізації продукції. Обсяги аналітичної роботи та складність розрахунків здебільшого залежать від кількості врахованих факторів багатofакторної моделі та від того, чи є ця модель динамічною. Перевага цієї групи методів у тому, що в залежності від типу та масштабів виробництва можна обрати доцільний рівень складності аналізу. Ці методи надають достатню точність розрахунків, але потребують створення керованої бази даних та дають найкращу віддачу при умові застосування обчислювальної техніки за ретельно об'ґрунтованого програмного забезпечення.

Логістичні методи є алгоритмізованими методами оцінки, які базуються на логічних припущеннях. Дана група методів забезпечує отримання швидкого результату без великих витрат. Застосування цих методів дають позитивні результати, коли процеси важко піддаються моделюванню, або показники не підлягають формалізації.

За можливістю розробки управлінських рішень існують одномоментні та стратегічні методи оцінки.

Одномоментні методи – це, по суті, статичні методи, тому що оцінюють тільки фактичний стан справ без урахування впливу минулих періодів, не забезпечуючи можливості розроблення заходів на перспективу. Результати аналізу за даною групою методів надають можливість приймати оперативні рішення щодо тактичних завдань функціонування та розвитку підприємства, але не забезпечують потреб перспективного планування.

Методи стратегічного аналізу зазвичай базуються на створенні динамічних моделей процесів. Ці методи уможливають не лише оцінку стану конкурентного потенціалу підприємства на конкретну дату, а й розроблення стратегічних заходів з поліпшення цього потенціалу.

За способом оцінки виділяють індикаторні та матричні методи.

Індикаторні методи найбільш сучасні та розповсюджені в сучасних умовах ринкових трансформацій. Вони ґрунтуються на використанні системи індикаторів, за допомогою яких проводиться оцінка конкурентного потенціалу підприємства (фірми) та національної економіки в цілому. Під індикатором розуміють сукупність характеристик, які дають змогу у формалізованому вигляді описати стан параметрів того чи іншого об'єкта, що досліджується, і на цій підставі сформулювати рекомендації з підвищення результативності функціонування об'єкта. Кожен індикатор своєю чергою розпадається на низку показників, які відображають стан окремих елементів досліджуваного об'єкта.

Матричні методи дозволяють підходити до аналізу найбільш системно, упорядковуючи як складові елементи системи, так і взаємозв'язки між ними. Зв'язки і елементи можуть розглядатися у статичності або динаміці. Використовуючи матричні методи, управлінці мають змогу оцінити рівень конкурентного потенціалу не тільки свого підприємства, а й найближчих конкурентів, що допомагає розробити стратегію поведінки на ринку.

Науковець Іванова М.І. окрім вищезазначених методів оцінки конкурентного потенціалу підприємства виокремлює контролінг [3, с. 190]. На нашу думку, цей метод є доцільним в даному контексті, адже його суть полягає в комплексній системі управління підприємством. А це включає в

себе управлінський облік, облік і аналіз витрат з метою контролю всіх статей витрат, всіх підрозділів і всіх складових виробленої продукції або наданих послуг, а також їх наступне планування.

Контролінг складається з методів аналізу точки беззбитковості, бенчмаркінгу, вартісного аналізу, портфельного аналізу, ABC-аналізу, XYZ-аналізу та методу визначення прогнозних показників [3, с. 192]. Дамо коротку характеристику кожного з них.

Аналіз точки беззбитковості є основним аспектом управління постійними і змінними витратами та обсягом реалізованої продукції (товарів, робіт, послуг). Бенчмаркінг – це систематична діяльність, спрямована на пошук, оцінку і навчання на кращих прикладах, незалежно від їхнього розміру, сфери бізнесу і географічного положення. Вартісний аналіз розглядається як один з найдієвіших інструментів зниження собівартості продукції, зокрема витрат на сировину та матеріали. В процесі аналізу досліджуються усі характеристики продукту, статті калькуляції на предмет виявлення резервів зниження собівартості. На основі результатів портфельного аналізу приймаються рішення щодо додаткових інвестицій в окремі виробничі програми, реінвестицій чи дезінвестицій, а також визначається стратегія управління ризиками в розрізі кожної із стратегічних бізнес-одиниць.

ABC-аналіз можна використовувати для пошуку резервів зниження собівартості в розрізі окремих центрів затрат, інвестиційних проектів чи видів продукції. Окрім цього, даний метод придатний для оптимізації портфеля продукції, виробництвом та реалізацією якої займається підприємство, максимізації обсягів реалізації продукції тощо. XYZ-аналіз є функціонально-організаційною формою оптимізації абсолютної величини та структури затрат підприємства, що передбачає технологію обґрунтування управлінських рішень щодо оптимізації абсолютної величини затрат підприємства шляхом виявлення та ідентифікації резервів їх зменшення.

Узагальнивши досвід вітчизняних та зарубіжних вчених і практиків [1, 2, 5, 6, 8], можна використовувати наступну послідовність проведення оцінки конкурентного потенціалу:

1. Визначення мети оцінки конкурентного потенціалу підприємства.
2. Вибір групи підприємств-конкурентів з урахуванням можливостей отримання необхідної первинної інформації для цілей оцінки.
3. Визначення груп ключових показників конкурентного потенціалу, які підлягають оцінюванню (групування доцільно здійснювати за складовими потенціалу підприємства, а саме: показники маркетингового потенціалу, виробничого, фінансового, інноваційного, кадрового, організаційної структури управління тощо).
4. Збір та обробка економічної інформації. Для проведення аналізу необхідна інформація за певний термін, що характеризує конкурентний потенціал і результати діяльності підприємств, які функціонують приблизно в однакових умовах і є конкурентами.
5. Розрахунок одиничних, групових, інтегральних показників конкурентного потенціалу для кожного підприємства.
6. Порівняльна оцінка конкурентного потенціалу підприємства: проводиться порівняльний аналіз по кожному компоненту конкурентного потенціалу по всій сукупності розглянутих підприємств і досліджується динаміка компонентів конкурентного потенціалу підприємства по роках. Розраховуються (у відсотках) відхилення для кожного підприємства від середнього значення відповідного компонента конкурентного потенціалу по колу підприємств. Підприємствам виставляються бали по кожному компоненту конкурентного потенціалу в порядку їх зростання і визначається загальний бал для конкурентного потенціалу.
7. Обґрунтування висновку про рівень конкурентного потенціалу об'єкта оцінки та розробка заходів, спрямованих на поліпшення або утримання конкурентних позицій.

Розрахунок інтегральних показників – відносних переваг щодо кожної з груп факторів (складових конкурентного потенціалу) доцільно проводити методом порівняльного аналізу з підприємством-лідером ринку, «еталонним» підприємством, чи підприємством-конкурентом. Як правило, такі розрахунки проводяться на основі даних щодо результатів фінансово-господарської діяльності підприємств-конкурентів за певний період часу, результатів маркетингових досліджень становища цих підприємств на ринку та даних оцінки факторів, які визначають можливість підприємств-конкурентів щодо вибору та реалізації конкурентних стратегій.

Комплексний характер поняття конкурентного потенціалу обумовлює необхідність обґрунтування системи індикаторів (критеріїв), які можуть розглядатися як ключові показники конкурентоспроможності та охоплювати найбільш важливі аспекти визначення рівня та ефективності використання потенціалу підприємства.

У ролі індикаторів науковці пропонують використовувати такі показники та характеристики [7, 8]: конкурентоспроможність продукції; якість, надійність продукції; відмітні властивості товарів; імідж підприємства; відносна частка ринку; рівень витрат; методи продажів; рентабельність реалізації; темп зростання виручки від реалізації; фінансові коефіцієнти; ефективність використання ресурсного потенціалу; темпи зростання вартості підприємства; ефективність реклами і способів стимулювання збуту; компетенція та досвід персоналу; рівень плинності кадрового складу; показники екологічності виробництва; ефективність обслуговування тощо.

Висновки з проведеного дослідження. Конкуреноспроможність продукції є вагомим критерієм доцільності виходу підприємства на ринок, умовою ефективного здійснення господарських операцій та складовою вибору засобів і методів виробничої діяльності. Забезпечення високої конкуреноспроможності продукції можливе лише при якнайповнішому використанні конкурентного потенціалу підприємства та є запорукою його комерційного успіху. Узагальнююча оцінка конкурентного потенціалу підприємства дозволяє охопити всі основні процеси, що протікають у різних функціональних сферах його внутрішнього середовища. У результаті забезпечується системний погляд на підприємство, що дозволяє виявити всі сильні й слабкі сторони, а також розробити в подальшому комплексну методичку оцінки можливостей довгострокового перспективного розвитку підприємства.

Література

1. Балабанова Л. В., Холод В. В. Маркетингове управління конкуреноспроможністю підприємств: стратегічний підхід: монографія. Донецьк: ДонДУЕТ, 2006. 294 с.
2. Загорна Т. О. Управління конкурентним потенціалом торговельної марки: автореф. дис. ... канд. екон. наук. Донецьк: ДонДУЕТ, 2005. 19 с.
3. Іванова М. І., Маркус О. Е. Порівняльна характеристика методів оцінки конкуреноспроможності. *Економічний простір*. 2011. № 48/2. С. 189–196.
4. Кадирус І. Г. Конкуреноспроможність підприємства та фактори, що на неї впливають. *Ефективна економіка*. 2014. № 5. С. 24–28.
5. Кирчата І. М., Поясник Г. В. Управління конкуреноспроможністю підприємства в глобальному середовищі: монографія. Харків: ХНАДУ, 2009. 160 с.
6. Лужецький А. І. Ідентифікація поняття «конкурентний потенціал підприємства» та підходи до його управління. *Інноваційна економіка*. 2013. № 8 [46]. С. 125–128.
7. Матвеев В. В. Методи оцінки конкурентного потенціалу підприємства. *Ефективна економіка*. 2013. № 12. С. 123–129.
8. Федонін О. С., Рєпіна І. М., Олексюк О. І. Потенціал підприємства: формування та оцінка: навчальний посібник. Київ: КНЕУ, 2003. 316 с.

References

1. Balabanova, L.V. and Kholod, V.V. (2006), *Marketing management of enterprise competitiveness: a strategic approach*, monograph, Don DUET, Donetsk, Ukraine, 294 p.
2. Zahorna, T.O. (2005), "Managing of the competitive brand potential", Thesis abstract for Cand. Sc. (Econ.), Don DUET, Donetsk, Ukraine, 19 p.
3. Ivanova, M.I. and Markus, A.E. (2011), "Comparative characteristic of methods for assessing competitiveness", *Ekonomichnyy prostir*, no. 48/2, pp. 189-196.
4. Kadyrus, I.H. (2014), "Competitiveness of the enterprise and factors influencing it", *Efektivna ekonomika*, no. 5, pp. 24-28.
5. Kyrchata, I.M. and Poyasnyk, H.V. (2009), *Upravlinnia konkurentospromozhnosti pidpriemstva v hlobalnomu seredovyshchi* [Managing the competitiveness of an enterprise in a global environment], monograph, KhNADU, Kharkiv, Ukraine, 160 p.
6. Luzhetskyi, A.I. (2013), "Identification of the concept of "competitive potential of the enterprise" and approaches to its management", *Innovatsiina ekonomika*, no. 8(46), pp. 125-128.
7. Matvieiev, V.V. (2013), "Methods of estimation of the competitive potential of the enterprise", *Efektivna ekonomika*, no. 12, pp. 123-129.
8. Fedonin, O.S., Riepina, I.M. and Oleksiuk, O.I. (2003), *Potentsial pidpriemstva: formuvannia ta otsinka* [Enterprise potential: formation and evaluation], tutorial, KNEU, Kyiv, Ukraine, 316 p.

Сарай Н.І. МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ОЦІНКИ КОНКУРЕНТНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ПІДПРИЄМСТВА

Мета. Розробка теоретичних, методологічних положень і практичних рекомендацій щодо визначення категорії «конкурентний потенціал підприємства», обґрунтування основних методів оцінки конкурентного потенціалу та визначення послідовності проведення оцінки конкурентного потенціалу підприємства.

Методика дослідження. Теоретичною і методологічною основою дослідження є положення сучасної економічної теорії, наукові праці вітчизняних і зарубіжних вчених щодо вивчення категорії «конкурентний потенціал підприємства». Для досягнення поставленої мети було використано такі загальнонаукові методи дослідження: системно-структурного й термінологічного аналізу – для впорядкування понятійно-термінологічного апарату щодо економічного змісту категорії «конкурентний потенціал підприємства»; групування, порівняння і теоретичного узагальнення – для класифікації методів оцінки конкурентного потенціалу підприємства та послідовності її проведення; індукції та дедукції – для визначення системи індикаторів конкурентного потенціалу підприємства; абстрактно-логічний – для теоретичного узагальнення і формулювання висновків.

Результати. Обґрунтовано економічну суть категорії «конкурентний потенціал підприємства». Визначено класифікацію методів оцінки конкурентного потенціалу підприємства. Запропоновано послідовність проведення оцінки конкурентного потенціалу підприємства. Визначено перелік індикаторів (критеріїв), які можуть розглядатися

як ключові показники конкурентоспроможності та охоплювати найбільш важливі аспекти визначення рівня та ефективності використання потенціалу підприємства.

Наукова новизна. Узагальнено теоретико-методологічні дослідження щодо визначення категорії «конкурентний потенціал підприємства», запропоновано класифікацію методів оцінки конкурентного потенціалу підприємства за рядом класифікаційних ознак, обґрунтовано різні методичні підходи щодо його оцінки та сформовано перелік індикаторів для визначення ефективності використання конкурентного потенціалу підприємства.

Практична значущість. Запропоновано рекомендації, якими визначено умови забезпечення ефективного використання конкурентного потенціалу підприємства, зокрема: комплексна взаємодія всіх елементів, з яких він складається (виробничий, фінансовий, інноваційний, інформаційний, людський потенціал тощо); використання основних методів оцінки конкурентного потенціалу та визначення послідовності її проведення на вітчизняних підприємствах; використання системи індикаторів конкурентного потенціалу підприємства.

Ключові слова: конкурентний потенціал, конкурентоспроможність продукції, конкурентоспроможність підприємства, методи оцінки, система показників, індикатори.

Sarai N.I. METHODOLOGICAL BASES OF ESTIMATION OF THE COMPETITIVE POTENTIAL OF ENTERPRISE

Purpose. The aim of the article is development of theoretical, methodological and practical recommendations for the definition of the category of "competitive potential of the enterprise", substantiation of the basic methods of estimation of the competitive potential and determination of the sequence of conducting an assessment of the competitive potential of the enterprise.

Methodology of research. The theoretical and methodological basis of the research is the principles of modern economic theory, scientific works of domestic and foreign scientists regarding the study of the category of "competitive potential of the enterprise". To achieve this purpose we used general scientific methods of research such as system-structural and terminological analysis – for studying conceptual-terminology apparatus of the category of "competitive potential of the enterprise"; grouping, comparison and theoretical generalization – for the classification of methods for assessing the competitive potential of the enterprise and the sequence of its implementation; induction and deduction – to determine the system of indicators of the competitive potential of the enterprise; abstract and logical – for theoretical generalization and formulation conclusions.

Findings. The economic essence of the category "Competitive potential of the enterprise" is substantiated. The classification of methods for assessing the competitive potential of the enterprise is determined. The sequence of evaluation of the competitive potential of the enterprise is offered. The list of indicators (criteria) that can be considered as key indicators of competitiveness is defined and covers the most important aspects of determining the level and efficiency of using the potential of the enterprise.

Originality. Theoretical and methodological researches on the definition category «competitive potential of the enterprise» are generalized, the classification of methods for assessing of competitive potential of the enterprise is proposed. The list of indicators to determine the effectiveness of using the competitive potential of the enterprise is formed.

Practical value. The recommendations, which determine the conditions for ensuring the effective use of the competitive potential of the enterprise, are proposed, in particular: complex interaction of all elements of the competitive potential (production potential, financial potential, innovation potential, information potential, human potential, etc.); use of the basic methods of assessing the competitive potential and determining the sequence of its conduct at domestic enterprises; use of the system of indicators of the competitive potential of the enterprise.

Key words: competitive potential, competitiveness of products, enterprise competitiveness, methods of evaluation, system of indicators, indicators.

Сарай Н.И. МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ОЦЕНКИ КОНКУРЕНТНОГО ПОТЕНЦИАЛА ПРЕДПРИЯТИЯ

Цель. Разработка теоретических основ и практических рекомендаций по определению категории «конкурентный потенциал предприятия», обоснование основных методов оценки конкурентного потенциала, а также определение последовательности проведения конкурентного потенциала предприятия.

Методика исследования. Теоретической и методологической основой исследования являются тезисы современной экономической теории, научные труды отечественных и зарубежных учёных касательно изучения категории «конкурентный потенциал предприятия». Для достижения поставленной цели были использованы такие общенаучные методы исследования: системно-структурного и терминологического анализа – для исследования понятийно- терминологического аппарата экономического содержания категории «конкурентный потенциал предприятия»; группирования, сравнения и теоретического обобщения – для классификации методов оценки конкурентного потенциала предприятия и последовательности её проведения; индукции и дедукции – для определения системы индикаторов конкурентного потенциала предприятия; абстрактно-логический – для теоретического обобщения и формулирования выводов.

Результаты. Обоснована экономическая сущность категории «конкурентный потенциал предприятия». Определена классификация методов оценки конкурентного потенциала предприятия. Предложена последовательность проведения оценки конкурентного потенциала предприятия. Определён перечень индикаторов (критериев), которые могут рассматриваться как ключевые показатели конкурентоспособности и охватывать наиболее важные аспекты определения уровня и эффективности использования потенциала предприятия.

Научная новизна. Обобщены теоретико-методологические исследования относительно определения категории «конкурентный потенциал предприятия», предложена классификация методов оценки конкурентного потенциала предприятия за рядом классификационных признаков, обоснованы различные методические

підходи касательно его оценки и сформирован перечень индикаторов для определения эффективности использования конкурентного потенциала предприятия.

Практическая значимость. Предложены рекомендации, которые определяют условия обеспечения эффективного использования конкурентного потенциала предприятия, в частности: комплексное взаимодействие всех составляющих элементов (производственный, финансовый, инновационный, информационный, человеческий потенциал); использование основных методов оценки конкурентного потенциала и определение последовательности её проведения на отечественных предприятиях; использование системы индикаторов конкурентного потенциала предприятия.

Ключевые слова: конкурентный потенциал, конкурентоспособность продукции, конкурентоспособность предприятия, методы оценки, система показателей, индикаторы.

УДК 338.24:334.012.64

JEL Classification: M13, M20, O10, L50

*Мороз С.Г.,
завідувач,*

*Полтавське відділення Харківського науково-дослідного
Інституту судових експертиз імені М. С. Бркаріуса*

ДОСЛІДЖЕННЯ РЕГУЛЯТОРНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ РОЗВИТКУ МАЛОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА

Постановка проблеми. В значній мірі наявні недоліки та перешкоди розвитку сектору малого підприємництва України обумовлені прорахунками, недосконалістю, все ще недостатньо високою якістю регуляторної політики на різних рівнях управління. При цьому, однозначно не ведемо мову про превалюючий негативний вплив регуляторного регулювання та стверджуємо про не менш (а то й більш) суттєві негативні наслідки з боку об'єктивно наявних зовнішніх (недоліки макроекономічного характеру, ризику і загрози глобалізації, зовнішньої конкуренції, девіантна поведінка ринкових суб'єктів тощо) та внутрішніх (кваліфікація менеджменту, якість персоналу, обмеженість фінансів та інвестицій тощо) чинників.

Хоча, якщо в основу оцінювання закладати ефективність дій ключового суб'єкта регулювання розвитку малого бізнесу – владних структур, то в такому ключі саме регуляторна політика може трактуватися головною причиною існуючого стану справ, адже, як вже зазначалося, вона стосується не лише «фільтрування» неякісних, неефективних, непотрібних нормативно-правових актів, а й планування нових, стратегування всієї системи державної політики управління розвитком сектору малого бізнесу.

Відтак, виявлення недоліків, прорахунків у рамках регуляторної політики слугує важливою інформаційною основою для обґрунтування більш якісних рішень, орієнтованих на підвищення ефективності державної політики розвитку сектору малого підприємництва, реалізацію його потенціалу в системі соціально-економічного розвитку держави та її територій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Висвітленню результатів сучасного стану державної регуляторної України присвячені результати багаточисельних досліджень, проведених вітчизняними науковцями, серед яких – Т. Васильців, В. Малига, І. Ясіновська, проте питання дослідження даної політики у сфері розвитку малого підприємництва залишається недостатньо розкритим та потребує доопрацювання.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження регуляторної політики у сфері розвитку малого підприємництва.

Виклад основного матеріалу дослідження. В цілому рівень якості регуляторної політики в Україні високий. Про це свідчать не лише внутрішні оцінки, але й зовнішні рейтинги визнаних міжнародних організацій. До прикладу, Україна посідає п'яту сходинку з-поміж 185 країн у рейтингу Світового банку, що досліджує взаємодію урядів різних країн світу з громадськістю в процесі формування регулювань, які впливають на бізнес-середовище. Загальний показник України складає 5,2 бала і відповідає рівню країн західної Європи.

Разом із тим, для нашої держави все ще характерні недоліки, усунення яких дозволить суттєво підвищити і рівень якості регуляторної політики, і забезпечити позитивний вплив цих процесів на стан

функціонування та ключові тенденції розвитку малого бізнесу країни. Такі висновки базуються на наступних положеннях аналізу.

По-перше, вітчизняна регуляторна політика не збалансована, відсутні єдині підходи на різних рівнях управління до її планування і реалізації. Так, за даними Аналітичного звіту Державної регуляторної служби України за 2018 р., істотно варіюється активність регіональних органів влади з планування регуляторних актів [1, с. 12; 3].

Якщо у Вінницькій області на 2018 р. таких було заплановано 40 од., в Черкаській області – 23, а м. Києві – 15 (сумарно на ці три регіони припадало 56,1% всіх планових регуляторних актів по державі), то у більшості областей таких документів планувалося протягом року підготувати від одного до шести.

Іншим недоліком планування можна вважати те, що кількість запланованих нормативно-правових актів та таких, що були підготовлені на кінець року, істотно різняться. Іншими словами, протягом року виникла потреба у підготовці значно більшої (на 71 од. або на 51,1%) кількості владних рішень, аніж планувалося. Таким чином, наявні певні недоліки у плановій роботі щодо підготовки нормативно-правових актів, а саме в частині обґрунтування переліку документів [2, с. 59].

Як наслідок, для регіонів України характерною стала ситуація, коли кількість проектів регуляторних актів, які на момент подання на погодження до Державної регуляторної служби України не були включені у відповідні плани, склала 16,5%, що є доволі високим значенням.

З іншої сторони, характерною є й ситуація, коли з боку Державної регуляторної служби України ініціюється та вимагається рішення відносно включення певного нормативно-правового акту на розгляд, але з боку регіональних органів влади така ініціатива не підтримується. В загальному у 2018 р. таких нормативно-правових актів було 8, що складає 5,6% від загальної кількості запланованих, у т. ч. два таких акти стосувалися рішень у Запорізькій області, по одному – у Дніпропетровській, Полтавській, Рівненській, Харківській, Херсонській та Черкаській областях.

По-друге, в рамках регуляторних процедур не забезпечується стовідсоткове погодження всіх регуляторних актів, наявні прояви відсутності оприлюднення частини нормативно-правового акту. Так, у 2018 р. загалом в державі було опрацьовано 205 регуляторних актів, з яких погоджено Державною регуляторною службою України 173. Відповідно, частка погоджених склала 84,4%, тоді як непогоджених – 15,6% [1, с. 29].

Але важливо звернути увагу на те, що в структурі непогоджених нормативно-правових актів частка тих, які залишилися без розгляду з причини не оприлюднення проекту нормативно-правового акту, становила 31,3%, що є високим значенням і може свідчити про проблеми й недоліки організації базисних процедур регуляторної політики в державі.

В регіональному розрізі найбільш проблемними у зазначеному аспекті виявилися Донецька (4 непогоджених нормативно-правових актів з 7), Полтавська (5 з 37), Харківська (5 з 5), Черкаська (3 з 19) області. Рівень непогодження при цьому склав: Львівська, Тернопільська та Чернівецька області – по 100%, Донецька область – 57,1%, Миколаївська та Рівненська області – по 50%.

По-третє, недостатність охоплення регуляторних актів функцією аналізу, недотриманість якісно-структурних характеристик аналізування нормативно-правових актів [1, с. 39; 3].

В регіональному розрізі ситуація з рівнем відповідності практик аналізу регуляторного впливу нормативно-правових актів чинним методичним рекомендаціям при прийнятті рішень дещо стабільніша, хоча наявні недоліки (наприклад, у Львівській, Тернопільській, Харківській та Чернівецькій областях НПА, що відповідали методиці, не було), а також наявні суттєві відхилення в низці областей, як-от Донецькій (частка НПА, що відповідали вимогам – 42,9%), Полтавській (86,5%), Черкаській (84,2%) областях) [4].

Характерною є й ситуація з низькою активністю в плані аналізу регуляторних актів. Так, у 2018 р. у Волинській та Івано-Франківській областях жоден регуляторний акт не підлягав аналізу, а в Кіровоградській, Тернопільській, Хмельницькій та Чернівецькій областях таких було всього по одному. Очевидно, що такий стан справ не може відповідати дійсній потребі в реалізації функції аналізу в рамках регуляторної політики [5, с. 189]. До прикладу, чи не ключовий нормативно-правовий акт в сфері підтримки малого підприємництва – регіональна програма розвитку МСП – приймається в кожній області з регулярністю в один-два роки, відповідно як його положення, так і аспекти ефективності мали б систематично аналізуватися, не говорячи про аналіз регуляторного впливу численних менш стратегічних рішень влади, що мають відношення до розвитку малого підприємництва в Україні та її регіонах.

По-четверте, мають місце недоліки стратегічного характеру, зокрема в частині планування нормативно-правових актів, а саме їх таргетування на ключових проблемах, формування цільових орієнтирів, бачення альтернатив та сценаріїв розвитку ситуації, розрахунків витрат держави та суб'єктів господарювання. В цілому слід відмітити доволі високий рівень дотримання вітчизняними регуляторними органами вимог методики щодо здійснення аналізу регуляторного впливу нормативно-правових актів. Проте, наявні й недоліки, зокрема рівні дотримання окремих важливих положень методики становили:

- визначення проблеми, яка потребує державного регулювання, – 87,8% [6, с. 135];
- визначення цілей державного регулювання проблем, які передбачається розв'язати, – 90,2%;
- аналіз показників результативності регуляторного акту – 88,3%;
- оцінювання альтернативних способів вирішення проблеми, що потребує державного втручання, – 85,4%;
- розрахунок витрат суб'єктів господарювання на впровадження регулювання – 84,4%;
- розрахунок витрат держави на впровадження регулювання – 87,3%.

Наведена інформація є свідченням недостатньо повного і чіткого слідування інструкціям та вимогам відносно спочатку планування, а надалі – аналізу регуляторного впливу НПА.

В регіональному аспекті до областей з найнижчим рівнем проблемності виконання функції аналізу нормативно-правових актів можна віднести Вінницьку, Дніпропетровську, Київську, Черкаську, Луганську та Чернігівську області. Натомість, ситуація значно гірша у Донецькій (середній відсоток виконання вимог тут становив 59,5%) та Полтавській областях.

Відмітимо, що особливо важливими в контексті характеристики якісної компоненти вітчизняної регуляторної політики є дотримання органами виконавчої влади вимог офіційної методики в частині проведення М-тесту. Зазначимо, що М-Тест є складовою аналізу регуляторного впливу, яка стосується рішень влади безпосередньо відносно сектору малого підприємництва та яка забезпечує вимірювану (числову) інформацію, перетворює результати аналізу регуляторного впливу на доказовий документ, що дозволяє обрати найкраще із запропонованих альтернативних рішень. В основу М-Тесту закладено методику обчислення стандартних витрат малого підприємництва унаслідок впровадження тих чи інших регуляторних актів [8, с. 313].

Більше того, інструментарій М-тесту дозволяє приймати рішення в частині якнайширшого залучення громадськості до прийняття важливих управлінських рішень органами влади безпосередньо у сфері регулювання розвитку сектору малого підприємництва національної економіки [3, с. 102].

Доцільно звернути увагу на те, що значна частка регуляторних актів, які приймаються в нашій державі, стосуються сектору малого підприємництва і, відповідно, потребують проведення М-тесту. Так, у 2018 р. таких було 182 од., що становило 88,8% від загальної кількості [1, с. 57; 3]. З цієї кількості 162 акти (89,0%) було передано на М-тестування. Відтак, інструментом М-тесту було охоплено вельми вагому частку регуляторних актів, але не всі, що слід вважати певним недоліком цієї процедури регуляторної політики.

Більше того, в низці регіонів держави ситуація з активністю М-тестування в рамках регуляторної політики була нижчою. Це, до прикладу, Харківська (здійснено М-тест 40,0% від загальної чисельності НПА, що його потребували), Львівська (50,0%), Донецька (57,1%), Сумська (66,7%), Запорізька (71,4%), Одеська та Херсонська (80,0%) області.

Викликає сумніви й ситуація щодо відсутності потреби нормативно-правових актів в їх аналізі на М-тест. Це, наприклад, Волинська та Івано-Франківська області (де у 2018 р. була відсутня потреба в М-тестуванні жодного нормативно-правового акту), Кіровоградська, Рівненська, Тернопільська, Хмельницька та Чернівецька (де лише по одному нормативно-правовому акту потребували проведення М-тесту) області.

Таким чином, визначаємо п'ятим недоліком регуляторної політики щодо розвитку малого підприємництва України низьку активність із застосування і використання результатів М-тестування.

По-шосте, недоліком державної регуляторної політики залишається наявність практики непогодження проектів нормативно-правових актів з Державною регуляторною службою України. Так, у 2018 р. із загальної кількості прийнятих регуляторних актів не погодженим з ДРСУ був кожен четвертий (24,7%), що об'єктивно є надто високим значенням [1, с. 66; 3]. Хоча, відсоток таких непогоджень за 2017–2018 рр. скоротився – на 1,1 в. п. (у 2017 р. показник становив 25,8%).

Очевидно, що усунення цього недоліку в значній мірі сприятиме формуванню і реалізації більш якісної та виваженої державної регуляторної політики в нашій державі. Хоча, важливо звернути увагу й на те, що в більшості регіонах України рівень дисципліни в рамках цього аспекту регуляторної політики значно вищий, ніж в цілому по державі.

По-сьоме, нерівномірність розподілу якісної компоненти ресурсного забезпечення та потенціалу регуляторної політики. Звичайно, по-різному можна трактувати надмірні диференціації в кількості відстежень результативності дії регуляторних актів за регіонами України [7, с. 379]. Але, на нашу думку, ключова з них полягає в недостатності ресурсного, передусім – інтелектуально-кадрового забезпечення регуляторної політики регіональних та місцевих органів влади. Звідси – не лише кількість і якість НПА, але й безпосередня активність органів влади у цій сфері.

Підтвердженням зазначеного може слугувати інформація про результати аналізу здійснення регуляторними органами відстеження результативності дії регуляторних актів. До прикладу, у 2018 р. у Київській МДА було відстежень на результативність 41 НПА, у Херсонській ОДА – 23, у Черкаській та Полтавській ОДА – по 21 [1, с. 75; 3]. Сумарне значення цих чотирьох регіонів складає 106 нормативно-правових актів або 59,9%, тоді як на ще 21 регіон припадало 40,1% нормативно-правових

актів, які підлягали оцінці на предмет їх результативності. Більше того, у Львівській, Одеській, Рівненській, Хмельницькій областях жоден з нормативно-правових актів не перевірявся, а у Вінницькій, Дніпропетровській та Миколаївській областях таких було лише по одному.

У 2018 р. до 2017 р. чисельність нормативно-правових актів, які були піддані на предмет відстеження результативності дії, скоротилася на 1 од. або на 0,6%.

При цьому, наявні області, де доволі достатня кількість нормативно-правових актів мала б бути підданою аналізу, проте відповідна оцінка не здійснювалася. Це – Вінницька (6), Дніпропетровська (3), Житомирська (1), Львівська (3), Тернопільська (1). Кількість нормативно-правових актів, що підлягали базовому відстеженню, перевищувала чисельність проаналізованих у Київській (на 5) та Одеській (на 3) областях.

На жаль, низькою була й звітність про базове відстеження фактично наданих у 2018 р. нормативно-правових актів. Кількість звітів склала 47 од., що становило лише 26,6% від загальної кількості регуляторних актів, які були проаналізовані. Відповідні звіти не були представлені у більшості областей держави, але, з іншої сторони, таких було аж 17 у Київській МДА (щоправда, це лише 41,5% від кількості проаналізованих нормативно-правових актів), 12 – у Полтавській ОДА (57,1%), 6 – у Черкаській ОДА (28,6%).

Зауважимо, що в підсумку аналізу результативності дії регуляторних актів у 2018 р. визначено такими, що потребують скасування, 14 од. (14,9% від кількості регуляторних актів, які підлягали базовому відстеженню). Показники були значно вищими у таких областях, як Київська (42,9% від проаналізованих нормативно-правових актів), Сумська (37,5%) та Херсонська (13,0%) області – по 3 од. Ще по одному нормативно-правовому акту було визнано такими, що підлягають скасуванню, у Кіровоградській, Полтавській та Чернігівській областях; 2 – у Запорізькій області.

Звернімо увагу, що перші місця в рейтингу посіли найбільш стабільні за кількісними показниками та якісними характеристиками регіони України – Чернігівська (всі 4 перші рейтингові позиції), Луганська (2 перші рейтингові позиції) та Закарпатська (3 перші рейтингові позиції) області і м. Київ (2 перші та 2 другі рейтингові позиції).

Розташування регіонів держави на інших сходинках рейтингу – вельми нестабільне.

Так, на посередніх місцях рейтингу розташовані області, які за окремими компонентами все ж мали перші позиції. Це, до прикладу, Донецька (в підсумку 14 позиція та 1 місце за відповідністю регуляторної діяльності органів виконавчої влади планам з підготовки проектів регуляторних актів), Одеська та Миколаївська (11 позиції та 1 місце за відповідністю регуляторної діяльності), Сумська (8 позиція та 1 місце за відповідністю регуляторної діяльності), Кіровоградська (7 позиція та 1 місце за відповідністю регуляторної діяльності) області.

На 13 місці опинилася Житомирська область, яка обійняла перше місце в рейтингу за відповідністю проектів регуляторних актів органів виконавчої влади вимогам та принципам державної регуляторної політики; на 8 місці – Вінницька область, яка при цьому посідала 1 місце за дотриманням органами виконавчої влади вимог стосовно обов'язковості погодження регуляторних актів з Державною регуляторною службою України.

Висновки з проведеного дослідження. Отже, викладена інформація є свідченням, по-перше, наявності низки регіонів-лідерів за якістю регуляторних процедур, а також наявності для більшості регіонів держави нестабільності відносно формування і реалізації комплексної, системної і збалансованої регуляторної політики у сфері розвитку малого підприємництва. На усунення цих та інших недоліків доцільно сфокусувати більш якісну та ефективну державну регуляторну політику в аналізованій сфері.

Бібліографічний список

1. Аналітичний звіт Державної регуляторної служби України за 2018 рік. Київ: ДРСУ, 2019. 188 с.
2. Васильців Т.Г. Обґрунтування стратегічних завдань державної політики розвитку малого підприємництва в малих містах України. *Економічний дискурс*. 2016. № 3. С. 58-65.
3. Волощук Н.Ю., Ракович С.С., Симочко С.Р. Державне регулювання у сфері активізації розвитку малого підприємництва. *Глобальні та національні проблеми економіки: електронне наукове фахове видання*. 2016. № 14. С. 100-105. URL: <http://global-national.in.ua/archive/14-2016/21.pdf> (дата звернення: 10.02.2019).
4. Державна регуляторна служба України. URL: <http://www.drs.gov.ua> (дата звернення: 18.06.2018).
5. Колесніков О.А. Регуляторна політика: світовий досвід правового забезпечення. *Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого*. 2013. № 1(12). С. 185-196.
6. Малига В.А. Регуляторна політика як напрям вдосконалення правового регулювання господарських відносин. *Наше право*. 2011. № 1. Ч. 2. С. 131-137.
7. Рибчак В.І. Проблеми формування механізму державного регулювання малого бізнесу в Україні. *Університетські наукові записки*. 2006. № 3-4 (19-20). С. 379-382.

8. Ясіновська І.Ф. Державна регуляторна політика в сфері підприємництва та її вплив на діяльність суб'єктів господарювання. *Інноваційна економіка*. 2012. № 5 (31). С. 312-315.

References

1. Derzhavna rehuliatorna sluzhba Ukrainy (2019), *Analitichnyi zvit Derzhavnoi rehuliatornoї sluzhby Ukrainy za 2018 rik* [Analytical report of the State Regulatory Service of Ukraine for 2018], DRSU, Kyiv, Ukraine, 188 p.
2. Vasylytsiv, T.H. (2016), "Justification of the strategic objectives of the state policy of small business development in small cities of Ukraine", *Ekonomichniy diskurs: mizhnarodnyi naukovyi zhurnal*, no. 3, pp. 58-65.
3. Voloshchuk, N.Yu., Rakovych, S.S. and Symochko, S.R. (2016), "State regulation in the sphere of activation of small entrepreneurship", *Hlobalni ta natsionalni problemy ekonomiky: elektronne naukove fakhove vydannia*, no. 14, pp. 100-105, available at: <http://global-national.in.ua/archive/14-2016/21.pdf> (access date February 10, 2019).
4. *Derzhavna rehuliatorna sluzhba Ukrainy* [State Regulatory Service of Ukraine], available at: <http://www.drs.gov.ua> (access date June 18, 2018).
5. Kolesnikov, O.A. (2013), "Regulatory policy: world experience of legal provision", *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Yurydychna akademiia Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho*, no. 1(12), pp. 185-196.
6. Malyha, V.A. (2011), "Regulatory policy as a direction of improvement of legal regulation of economic relations", *Nashe pravo*, no. 1, Part 2, pp. 131-137.
7. Rybchak, V.I. (2006), "Problems of forming the mechanism of state regulation of small business in Ukraine", *Universytetski naukovi zapysky*, no. 3-4 (19-20), pp. 379-382.
8. Yasinovska, I.F. (2012), "State regulatory policy in the field of entrepreneurship and its impact on the activities of economic entities", *Innovatsiina ekonomika*, no. 5 (31), pp. 312-315.

Мороз С.Г. ДОСЛІДЖЕННЯ РЕГУЛЯТОРНОЇ ПОЛІТИКИ У СФЕРІ РОЗВИТКУ МАЛОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА

Мета. Дослідження регуляторної політики у сфері розвитку малого підприємництва.

Методика дослідження. У процесі дослідження використовувалися загальнонаукові та спеціальні методи: статистичного аналізу – для дослідження підходів планування і реалізації регуляторної політики, визначення недотриманості якісно-структурних характеристик аналізування нормативно-правових актів у різних регіонах країни; емпіричного синтезу та узагальнення – для аналізу недоліків дотримання вітчизняними регуляторними органами вимог методики щодо здійснення аналізу регуляторного впливу нормативно-правових актів.

Результати. Визначено ключові недоліки регуляторної політики розвитку малого підприємництва в Україні: її незбалансованість, відсутність єдиних підходів на різних рівнях управління при плануванні та реалізації; незабезпеченість стовідсоткового погодження всіх регуляторних актів; незорієнтованість рішень на ключових проблемах, формуванні цільових орієнтирів, баченні альтернатив та сценаріїв розвитку ситуації; відсутність розрахунків витрат держави та суб'єктів господарювання унаслідок зміни регулюючих норм; низька активність зі застосування і використання результатів М-тестування; нерівномірність розподілу якісної компоненти ресурсного забезпечення та потенціалу регуляторної політики. Обґрунтовано доцільність проведення М-тесту регуляторних актів, які приймаються в державі, стосовно сектору малого підприємництва.

Наукова новизна. Вперше систематизовано підходи на різних рівнях управління до планування і реалізації регуляторної політики; встановлено наслідки невідповідності запланованих нормативно-правових актів до кількості таких, що були підготовлені на кінець року.

Практична значущість. Усунення виявлених недоліків вітчизняної регуляторної політики дозволить зменшити структурні дисбаланси і перекози функціонування та розвитку сектору малого підприємництва, а також покращити низку об'єктивних та суб'єктивних аспектів зовнішнього та внутрішнього інституційно-правового і організаційно-економічного характеру.

Ключові слова: регуляторна політика, державні регуляторні органи, нормативно-правовий акт, регіональний рівень, потенціал.

Moroz S.H. RESEARCH OF REGULATORY POLICY IN THE FIELD OF DEVELOPMENT OF SMALL ENTREPRENEURSHIP

Purpose. The aim of the article is investigation of regulatory policy in the field of small entrepreneurship development.

Methodology of research. General scientific and special methods are used in the course of the research: statistical analysis – to study the approaches to planning and implementation of regulatory policy, defining the non-compliance of qualitative and structural characteristics of the analysis of normative legal acts in different regions of the country; empirical synthesis and synthesis – to analyze the weaknesses of the compliance of domestic regulatory authorities with the requirements of the methodology for the analysis of the regulatory impact of normative and regulatory acts.

Findings. The key weaknesses of the regulatory policy of small business development in Ukraine are identified: its imbalance, lack of common approaches at different levels of management in planning and implementation; insufficiency of one hundred percent approval of all regulatory acts; the lack of orientation of solutions to key issues, the

formation of target benchmarks, the vision of alternatives and scenarios for the development of the situation; absence of calculations of expenses of the state and economic entities as a result of changing regulatory norms; low activity with application and use of the results of M-testing; the uneven distribution of a qualitative component of resource provision and the potential of regulatory policy. The expediency of conducting the M-test of regulatory acts, which are accepted in the state, concerning the small business sector is substantiated.

Originality. For the first time, approaches are being systematized at different levels of management to the planning and implementation of regulatory policy; the consequences of the inconsistency of planned regulatory acts with the number of those prepared at the end of the year are established.

Practical value. Removing the identified weaknesses in domestic regulatory policy will reduce structural imbalances and distortions in the functioning and development of the small business sector, as well as improve the range of objective and subjective aspects of external and internal institutional, legal and organizational and economic character.

Key words: regulatory policy, state regulatory bodies, normative and legal act, regional level, potential.

Мороз С.Г. ИССЛЕДОВАНИЕ РЕГУЛЯТОРНОЙ ПОЛИТИКИ В СФЕРЕ РАЗВИТИЯ МАЛОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА

Цель. Исследование регуляторной политики в сфере развития малого предпринимательства.

Методика исследования. В процессе исследования использовались общенаучные и специальные методы: статистического анализа – для исследования подходов планирования и реализации регуляторной политики, определения несоблюдения качественно-структурных характеристик анализа нормативно-правовых актов в разных регионах страны; эмпирического синтеза и обобщения – для анализа недостатков соблюдения отечественными регуляторными органами требований методики по осуществлению анализа регуляторного влияния нормативно-правовых актов.

Результаты. Определены ключевые недостатки регуляторной политики развития малого предпринимательства в Украине: ее несбалансированность, отсутствие единых подходов на разных уровнях управления при планировании и реализации; необеспеченность стопроцентного согласования всех регуляторных актов; незориентованность решений на ключевых проблемах, формировании целевых ориентиров, видении альтернатив и сценариев развития ситуации; отсутствие расчетов расходов государства и субъектов хозяйствования вследствие изменения регулирующих норм; низкая активность по применению и использованию результатов М-тестирования; неравномерность распределения качественной компоненты ресурсного обеспечения и потенциала регуляторной политики. Обосновано целесообразность проведения М-теста регуляторных актов, которые принимаются в государстве, касательно сектора малого предпринимательства.

Научная новизна. Впервые систематизированы подходы на разных уровнях управления к планированию и реализации регуляторной политики; установлены последствия несоответствия запланированных нормативно-правовых актов количеству таких, которые были подготовлены на конец года.

Практическая значимость. Устранение выявленных недостатков отечественной регуляторной политики позволит уменьшить структурные дисбалансы и перекосы функционирования и развития сектора малого предпринимательства, а также улучшить ряд объективных и субъективных аспектов внешнего и внутреннего институционально-правового и организационно-экономического характера.

Ключевые слова: регуляторная политика, государственные регуляторные органы, нормативно-правовой акт, региональный уровень, потенциал.

УДК 334.02

JEL Classification: G31, M40, O23, O31

*Силенко О.М.,
ст. викладач кафедри обліку і оподаткування,
Терьшина О.В.,
Запорізький національний технічний університет*

ГЕНЕРУВАННЯ ВЛАСНИХ ІНВЕСТИЦІЙНИХ РЕСУРСІВ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВ

Постановка проблеми. Результативність реформ в Україні, пов'язаних із модернізаційними перетвореннями, насамперед, обумовлюється можливістю забезпечення їх відповідними інвестиційними ресурсами. Неухильне нарощування обсягів інвестування економіки, покращання його структури, формування сприятливого інвестиційного клімату в країні є обов'язковими передумовами модернізаційних перетворень. Сталість позитивних тенденцій в економіці залежить від того, наскільки економічна система забезпечує первинне генерування інвестиційних ресурсів в інноваційний розвиток підприємств та забезпечення їх конкурентоспроможності [2, с. 111]. Можливості інноваційного

розвитку підприємств формуються за рахунок накопичення власних інвестиційних ресурсів, залучення кредитних ресурсів, залучення прямих іноземних інвестицій, отримання державної підтримки для реалізації інноваційних проектів тощо. При цьому саме генерування власних інвестиційних ресурсів є найстабільнішим джерелом і передумовою інноваційного розвитку підприємств [8].

У контексті формування власних інвестиційних ресурсів підприємств важливого значення набуває амортизація. Амортизація, згідно П(С)БО 7 «Основні засоби», є систематичним розподілом вартості необоротних активів протягом строку їх корисного використання (експлуатації) [7].

Відмінною рисою амортизації, як джерела фінансування оновлення матеріально-технічної бази підприємств та їх інноваційного розвитку, вважається її «незалежність», оскільки:

- амортизація не обтяжена податками та відсотками, що суттєво впливає на вартість власного капіталу, складовою якого вона є;
- амортизація не залежить від кон'юнктурних змін в економіці;
- цільовим призначенням амортизації є оновлення матеріально-технічної бази підприємств та їх інноваційного розвитку.

Проте більш детальний аналіз визначення поняття «амортизації» дає підстави для сумніву щодо її «незалежності», оскільки амортизація насамперед визначається строком корисного використання об'єктів основних засобів (далі – ОЗ) підприємства.

Питання визначення строку корисного використання об'єктів ОЗ безспірно не нове, проте одностайної думки щодо методики його визначення до тепер не сформовано, що саме і актуалізує потребу в подальшому його дослідженні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зазначимо, що проблема визначення терміну корисного використання основних засобів полягає не стільки в чисто технічному способі його визначення, скільки в науковій (економічній) обґрунтованості ефективності амортизації як джерела фінансування оновлення матеріально-технічної бази підприємств та його інноваційного розвитку. Розробці науково-методичних засад амортизації основних засобів присвячені роботи багатьох вчених-економістів: З. Н. Борисенко, В. О. Вишневського, Н. Г. Виговської, Т. М. Власюка, В. І. Гринчуцького, В. Є. Козака, М. І. Крупки, О. Є. Кузьміна, Н. М. Левченко, О. О. Орлова, Ю. М. Стадницького та ін. Проте питання амортизації в переважній більшості зводяться лише до вибору тих чи інших методів нарахування. Водночас, питання щодо оптимізації строку корисного використання ОЗ в умовах неоеіндустріального розвитку економіки та його впливу на ефективність амортизації (як складовою власних фінансових ресурсів) залишаються до тепер поза увагою науковців, а тому потребують на уточнення і подальше вивчення.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз впливу строку корисного використання об'єктів господарської діяльності на генерування власних інвестиційних ресурсів фінансового забезпечення інноваційного розвитку підприємств.

Виклад основного матеріалу дослідження. З економічної точки зору амортизація має визначну роль у процесі відтворення основного капіталу, який охоплює стадії виробництва, обміну та відтворення засобів праці. На етапі виробництва відбувається перетворення вартості необоротних активів в оборотні, а сума амортизації стає складовою собівартості готової продукції. В процесі обміну перенесена вартість таких активів у сумі амортизації через ціну продукції компенсується виручкою від реалізації продукції. Саме в цей момент амортизаційний фонд набуває реального змісту, тобто підприємство отримує кошти, які нагромаджуються та акумулюються як власні інвестиційні ресурси. По закінченню економічно обґрунтованого використання об'єктів ОЗ кошти амортизаційного фонду беруть участь в процесі їх відтворення, а отже, трансформуються у необоротні активи.

Тож, виходячи з даної концепції, амортизацію слід розглядати як процес послідовного перенесення вартості засобів праці, авансованої в їх придбання та в міру їх зношення на вироблену продукцію з метою формування грошового фонду для подальшого їх відтворення. Це означає, що в економічному аспекті кінцевою метою нарахування амортизації є нагромадження фінансових ресурсів для забезпечення своєчасного відтворення використаних у виробничо-господарській діяльності засобів праці [5].

Згідно П(С)БО 7 «Основні засоби» [7] та МСБО 16 «Основні засоби» [6], розрахунок амортизації проводиться залежно від строку корисного використання (експлуатації) об'єкта амортизації – очікуваного періоду часу, протягом якого основні засоби будуть використовуватися підприємством або з їх використанням буде виготовлено (виконано) очікуваний підприємством обсяг продукції (робіт, послуг).

Максимально допустимі строки корисного використання (експлуатації) об'єкта амортизації визначено п. 138.3.3 ПКУ [10], мінімально допустимі – рекомендовано використовувати з урахуванням наступного:

- у разі коли строки корисного використання (експлуатації) об'єкта основних засобів в бухгалтерському обліку менше, ніж мінімально допустимі строки амортизації основних засобів та інших необоротних активів, то для розрахунку амортизації використовуються строки, встановлені цим підпунктом;

– у разі коли строки корисного використання (експлуатації) об'єкта основних засобів в бухгалтерському обліку дорівнюють або є більшими, ніж ті, що встановлені цим підпунктом, то для розрахунку амортизації використовуються строки корисного використання (експлуатації) об'єкта основних засобів, встановлені в бухгалтерському обліку [10].

Практика свідчить, що строк корисного використання об'єкта амортизації супроводжується лише суб'єктивними оцінками. Ні податкове, ні бухгалтерське законодавство не містить алгоритмів визначення цього строку. А отже, визначення строку корисного використання об'єкта залишається прерогативою виключно підприємства. І це є об'єктивним, адже той самий об'єкт основних засобів може на різних підприємствах мати різний строк корисного використання, що може бути пояснено різним набором факторів, які враховуватиме підприємство при його розрахунках [4, с. 97].

Згідно п. 23 П(С)БО 7, основними факторами впливу, які варто враховувати при визначенні строку корисного використання (експлуатації), визнано: очікуване використання об'єкта підприємством з урахуванням його потужності або продуктивності; передбачуваний фізичний та моральний знос; правові або інші обмеження щодо строків використання об'єктів та ін. [7].

Методика ж встановлення строку корисного використання в П(С)БО 7 не розглядається, що стало причиною дискусії практиків щодо варіантів його визначення. Зокрема, перший варіант визначення очікуваного терміну корисного використання, який розглядається практиками, ґрунтується на накопиченому досвіді підприємства при експлуатації подібних активів.

Другий варіант ґрунтується на визначенні терміну корисного використання згідно з технічними документами, що додаються до придбаного об'єкта основних засобів (якщо такі дані в них містяться). Однак і цей варіант не є ідеальним, оскільки він не враховує специфіку експлуатації одного і того ж об'єкта в різних умовах.

Третій варіант ґрунтується на визначенні терміну корисного використання з урахуванням галузевих особливостей шляхом розробки класифікатора із глибокою деталізацією об'єктів ОЗ [9].

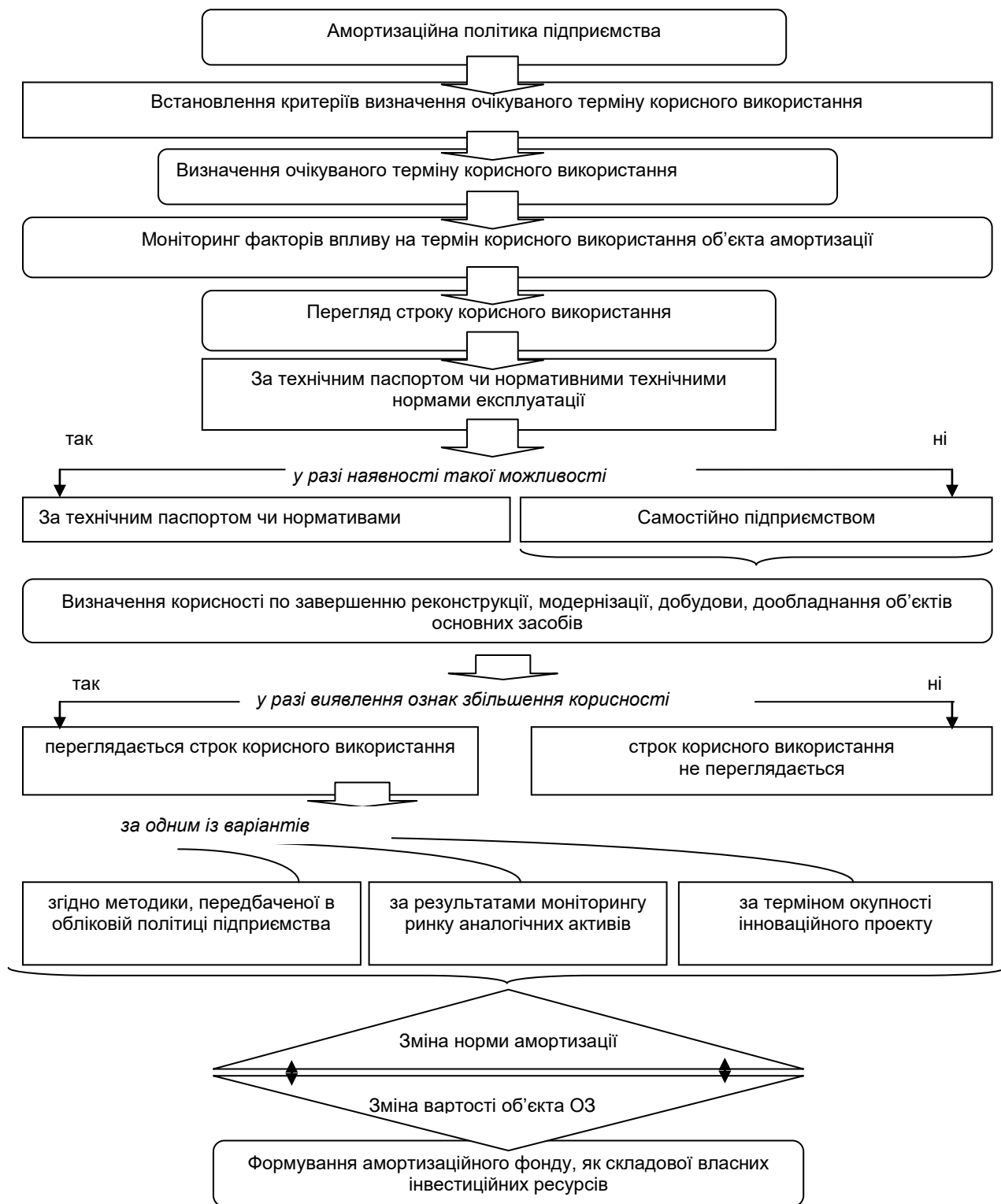
Останній варіант ґрунтується на визначенні терміну корисного використання у відповідності до пункту 138.3.3 статті 138 ПКУ. Цей варіант здавалось би є найпростішим, однак, незважаючи на простоту, подібні терміни не можуть враховувати специфіку окремого об'єкта основних засобів, не кажучи вже про умови його використання і моральний знос. До того ж допустимі строки корисного використання основних засобів, зазначені у ПКУ, варто визнати скоріше не мінімальними, а середніми або навіть значними, оскільки враховують лише фізичний знос і упускають моральний, який в умовах бурхливого інноваційного розвитку стає все більшим [11, с. 98].

Тож приходимо до висновку, що фізично можливий термін служби об'єкта амортизації не може бути основою для визначення терміну корисного використання і, відповідно, норм амортизації. Він повинен визначатися, виходячи з економічно доцільного терміну служби, який може бути менше фізично можливого [3], але в будь-якому випадку не бути менше від мінімального допустимого строку, чітко регламентованого для кожної групи ОЗ п. 138.3.3 статті 138 ПКУ [10]. Отже, виходячи з вищевикладеного, строк корисного використання (експлуатації) об'єкта амортизації вважаємо за необхідне розглядати як економічно доцільний термін служби (використання) об'єкта амортизації.

В умовах розвитку неоіндустріальної економіки даний показник набуває особливого значення, оскільки об'єкти амортизації здебільшого втрачають свою економічну корисність саме з причини морального старіння. А отже, безспірно виникає потреба у моніторингу ринку активів аналогічного призначення. Однак такий тип прогнозу має тільки імовірний характер з точки зору часових факторів, тому дослідження ринку аналогічних товарів має бути періодичним та безперервним. Отримана таким чином інформація має використовуватись з метою своєчасного попередження необхідності здійснення інвестицій в активи підприємства, для чого важливе значення має вилучення частини своїх оборотних коштів з обороту та цілеспрямоване визначення напрямку їх витрачання, тобто перетворення цих коштів у фінансові ресурси суб'єкта господарювання. При цьому своєчасність виступає ключовим фактором, оскільки відхилення від оптимального часового терміну здійснення капіталовкладення у власну виробничу потужність може призвести до тимчасової недостатності коштів на придбання необоротних активів – як результат їх використання на інші потреби підприємства. В результаті інші учасники матимуть конкурентні переваги за рахунок придбання нових і більш ефективних необоротних активів, що може призвести до кризового становища підприємства у разі, якщо він не може оперативнореагувати на такі зміни. З іншого боку, передчасне придбання основних засобів призведе до необґрунтованого вивільнення з обороту коштів, що також оцінюється негативно [5].

У разі, якщо поліпшення, реконструкції, модернізації, добудови, дообладнання основних засобів здійснюються за інноваційним проектом, вважаємо, що економічно доцільний термін служби (використання) об'єкта амортизації має визначатись з урахуванням терміну окупності проекту.

Тож, як бачимо, передбачити економічно доцільний термін служби (використання) об'єкта амортизації за умов розвитку неоіндустріальної економіки досить складно. Для розв'язання даної проблеми доцільно, на наш погляд, застосовувати алгоритм визначення та перегляду строку корисного використання об'єктів ОЗ у разі виявлення ознак збільшення їх корисності внаслідок реконструкції, модернізації, добудови, дообладнання (рис. 1).

Рис. 1. Алгоритм визначення та перегляду строку корисного використання об'єктів ОЗ у разі виявлення ознак збільшення корисності внаслідок реконструкції, модернізації, добудови, дообладнання

Джерело: власна розробка авторів

Оскільки строк корисного використання (експлуатації), відповідно до вимог п. 138 ПКУ [10], встановлюється наказом по підприємству, то зміни строку також має бути закріплені аналогічним чином.

Не поступається за своїм значенням і питання правильності визначення моменту, з якого амортизація має нараховуватись, виходячи зі скоригованого терміну корисного використання. Наразі

немає конкретної норми, що регулює з якого саме місяця підприємство повинно здійснити перерахунок амортизації в зв'язку з модернізацією основних засобів. Якщо ж спиратись на вимогу п. 14 П(С)БО 7, то виходить, що перерахунок амортизації здійснюється тоді, коли фактично були виконані всі роботи з поліпшення або модернізації основного засобу. А отже, в місяці, в якому було здійснено збільшення первісної вартості основних засобів, необхідно здійснити і перерахунок суми амортизації [1]. Водночас, враховуючи, що, відповідно до вимог того ж п. 14 П(С)БО 7, витрати, пов'язані з поліпшенням об'єктів основних засобів, збільшують їхню первісну вартість. Відповідно підсумкову (кінцеву) суму витрат, що підприємство здійснило на поліпшення об'єкта, можна визначити тільки після закінчення відповідних робіт. А отже, нарахування амортизації, виходячи із нового строку корисного використання, має проводитись у місяці, наступному за місяцем, в якому відбулась зміна такого строку [1].

Більш вірним, на наш погляд, починати нараховувати амортизацію на поліпшені (модернізовані) об'єкти основних засобів з місяця, наступного за місяцем, у якому об'єкт основних засобів введено в експлуатацію після реконструкції, модернізації, добудови, дообладнання, тобто починаючи з місяця, коли об'єкт став придатним для корисного використання.

Висновки з проведеного дослідження. Отже, за результатами проведеного дослідження встановлено, що у разі вибору підприємством стратегії інноваційного розвитку зі здійсненням реконструкції, модернізації, добудови, дообладнання об'єктів основних засобів при визначенні норми амортизації доцільно за основу брати показник економічно доцільного терміну служби (використання) об'єкта амортизації, який має встановлюватись за одним з наступних варіантів: за методикою, передбаченою в обліковій політиці підприємства; за результатами моніторингу активного ринку; за показниками окупності інноваційного проекту. Нарахування амортизації основних засобів за новими параметрами – збільшеною первісною вартістю та новим строком корисного використання – має здійснюватись з місяця, наступного за місяцем, у якому об'єкт основних засобів став придатним для корисного використання. При цьому має амортизуватись залишкова вартість основного засобу, яка визначена як різниця між збільшеною первісною вартістю та вже накопиченою амортизацією на початок місяця, наступного за місяцем, в якому проведено дообладнання. Застосування на практиці поданих пропозицій сприятиме генеруванню власних інвестиційних ресурсів фінансового забезпечення інноваційного розвитку підприємств.

Бібліографічний список

1. Горбовцов С. Розрахунок амортизації після модернізації. URL: <https://consulting.dtkk.ua/state/other/8901> (дата звернення: 10.02.2019).
2. Жаліло Я.А. Теорія та практика формування ефективної економічної стратегії держави: монографія. Київ: НІСД, 2009. 178 с.
3. Козмірчук А. Корисність в економічній теорії та проблема її виміру. URL: https://kneu.edu.ua/ua/confere_nce/conf_social_dev_ukr_12/section3/Kozmirchuk/ (дата звернення: 10.02.2019).
4. Левченко Н.М., Нікітченко М.В. Алгоритм визначення строку корисного використання основних засобів. *Сталий розвиток економіки: міжн. наук.-виробн. журнал*. 2016. № 4(33). С. 95-102.
5. Макарович В.К., Балог Ш.Ш. Амортизаційна політика як фактор досягнення конкурентоспроможності підприємства. URL: https://dSPACE.uzhnu.edu.ua/.../Makarovich%20V_K_75_.pdf (дата звернення: 12.02.2019).
6. Основні засоби: Міжнародний стандарт бухгалтерського обліку 16. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/929_014 (дата звернення: 12.02.2019).
7. Основні засоби: Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 7. URL: <http://www.zakon.rada.gov.ua/go/z0288-00> (дата звернення: 12.02.2019).
8. Павлюк А.П., Медведкова Н.С. Щодо особливостей та напрямів стимулювання інвестиційної діяльності підприємств у післякризовий період: Аналітична записка. URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/1053/> (дата звернення: 14.02.2019).
9. Платонова І.А. Проблеми обліку основних засобів в Україні. URL: <http://intkonf.org/platonova-ia-problemi-obliku-osnovnih-zasobiv-v-ukrayini/> (дата звернення: 14.02.2019).
10. Податковий кодекс України від 02.12.2010 № 2755-VI. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> (дата звернення: 15.02.2019).
11. Черкасов О.О. Особливості використання та відтворення основних засобів у сільському господарстві. *Держава та регіони*. 2015. № 5(86). С. 96-101.

References

1. Horbovtsov, S. "Calculation of depreciation after modernization", available at: <https://consulting.dtkk.ua/state/other/8901> (access date February 10, 2019).

2. Zhalilo, Ya.A. (2009), *Teoriia ta praktyka formuvannia efektyvnoi ekonomichnoi stratehii derzhavy* [Theory and practice of forming an effective economic strategy of the state], monograph, NISD, Kyiv, Ukraine, 178 p.
3. Kozmirchuk, A. "Utility in economic theory and the problem of its measurement", available at: https://kneu.edu.ua/ua/confere_nce/conf_social_dev_ukr_12/section3/Kozmirchuk/ (access date February 10, 2019).
4. Levchenko, N.M. and Nikitchenko, M.V. (2016), "Algorithm for determining the useful life of fixed assets", *Stalyi rozvytok ekonomiky: mizhn. nauk.-vyrobn. zhurnal*, no. 4(33), pp. 95-102.
5. Makarovych, V.K. and Baloh, Sh.Sh. "Amortization policy as a factor for achieving the competitiveness of the enterprise", available at: https://dspace.uzhnu.edu.ua/.../Makarovych%20V_K_75_.pdf (access date February 12, 2019).
6. *Osnovni zasoby: Mizhnarodnyi standart bukhhalterskoho obliku 16* [Fixed assets: International accounting standard 16], available at: https://zakon.rada.gov.ua/go/929_014 (access date February 12, 2019).
7. *Osnovni zasoby: Polozhennia (standart) bukhhalterskoho obliku 7* [Fixed assets: Regulation (standard) of accounting 7], available at: <http://www.zakon.rada.gov.ua/go/z0288-00> (access date February 12, 2019).
8. Pavliuk, A.P. and Miedviedkova, N.S. "Regarding features and directions of stimulating investment activity of enterprises in the post-crisis period: An analytical note", available at: <http://www.niss.gov.ua/articles/1053/> (access date February 14, 2019).
9. Platonova, I.A. "Problems of accounting for fixed assets in Ukraine", available at: <http://intkonf.org/platonova-ia-problemi-obliku-osnovnih-zasobiv-v-ukrayini/> (access date February 14, 2019).
10. Verkhovna Rada Ukrainy (2010), *Podatkovyi kodeks Ukrainy* [Tax Code of Ukraine dated 02.10.2010 no. 2755-VI], available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2755-17> (access date February 12, 2019).
11. Cherkasov, O.O. (2015), "Features of use and reproduction of fixed assets in agriculture", *Derzhava ta rehiony*, no. 5(86), pp. 96-101.

Силенко О.М., Терьошина О.В. ГЕНЕРУВАННЯ ВЛАСНИХ ІНВЕСТИЦІЙНИХ РЕСУРСІВ ФІНАНСОВОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ПІДПРИЄМСТВ

Мета. Аналіз впливу строку корисного використання об'єктів господарської діяльності на генерування власних інвестиційних ресурсів (зокрема, амортизації) фінансового забезпечення інноваційного розвитку підприємств.

Методика дослідження. Для досягнення визначеної мети використано наступні методи дослідження: теоретичного узагальнення та порівняння (як підґрунтя вивчення впливу строку корисного використання об'єктів господарської діяльності на генерування власних інвестиційних ресурсів (зокрема, амортизації) фінансового забезпечення інноваційного розвитку підприємств); індукції та дедукції, групування та узагальнення, логічний метод (як основа доведення взаємозв'язку амортизаційної політики та строку корисного використання об'єктів необоротних активів підприємства); монографічний (при викладенні результатів дослідження).

Результати. Встановлено впливу строку корисного використання об'єктів господарської діяльності на генерування власних інвестиційних ресурсів фінансового забезпечення інноваційного розвитку підприємств, що дозволило розробити алгоритм визначення та зміни строку корисного використання об'єктів необоротних активів, модифікованих та модернізованих внаслідок інноваційного розвитку підприємства.

Наукова новизна. Розроблено алгоритм визначення та зміни строку корисного використання об'єктів необоротних активів, модифікованих та модернізованих внаслідок інноваційного розвитку підприємства, застосування якого на практиці сприятиме створенню умов більш повної реалізації відтворювальної функції амортизації та забезпеченню її ефективності.

Практична значущість. Основні положення даного дослідження можуть бути використані суб'єктами господарювання при визначенні чи зміні строку корисного використання об'єктів необоротних активів, модифікованих та модернізованих внаслідок інноваційного розвитку підприємства.

Ключові слова: амортизація, знос, амортизаційна політика, очікуваний термін корисного використання об'єктів необоротних активів.

Sylenko O.M., Teroshyna O.V. GENERATION OF OWN INVESTMENT RESOURCES OF FINANCIAL PROVISION OF INNOVATIVE DEVELOPMENT OF ENTERPRISES

Purpose. The aim of the article is the analysis of the influence of the useful life of economic objects on the generation of their own investment resources (in particular, amortization) of financial support for innovative development of enterprises.

Methodology of research. The following research methods are used to achieve a certain goal: theoretical generalization and comparison (as the basis for studying the influence of the useful life of economic objects on the generation of own investment resources (in particular, amortization) of financial support for innovative development of enterprises); induction and deduction, grouping and generalization, logical method (as the basis for the correlation of amortization policy and the useful life of objects of non-current assets of the enterprise); monographic (when presenting the results of the study).

Findings. The influence of the useful life of objects of economic activity on the generation of own investment resources of financial support of innovative development of enterprises was established, which allowed to develop an

algorithm for determining and changing the useful life of objects of non-current assets, modified and upgraded as a result of innovative development of the enterprise.

Originality. An algorithm for determining and changing the useful life of non-current assets objects, modified and upgraded as a result of innovative development of the enterprise, application of which in practice will facilitate the creation of conditions for more complete realization of the reproduction function of depreciation and ensuring its efficiency, is developed.

Practical value. The main provisions of this study can be used by business entities when determining or changing the useful life of objects of non-current assets, modified and upgraded as a result of innovative development of the enterprise.

Key words: amortization, depreciation, amortization policy, expected useful life of objects of non-current assets.

Силенко О.М., Терёшина О.В. ГЕНЕРИРОВАНИЯ СОБСТВЕННЫХ ИНВЕСТИЦИОННЫХ РЕСУРСОВ ФИНАНСОВОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ ИННОВАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ ПРЕДПРИЯТИЙ

Цель. Анализ срока полезного использования объектов хозяйственной деятельности на генерирование собственных инвестиционных ресурсов (в частности, амортизации) финансового обеспечения инновационного развития предприятий.

Методика исследования. Для достижения поставленной цели использованы следующие методы исследования: теоретического обобщения и сравнения (как основа изучения влияния срока полезного использования объектов хозяйственной деятельности на генерирование собственных инвестиционных ресурсов (в частности, амортизации) финансового обеспечения инновационного развития предприятий); индукции и дедукции, группировки и обобщения, логический метод (как основа доказательства взаимосвязи амортизационной политики и срока полезного использования объектов необоротных активов предприятия); монографический (при изложении результатов исследования).

Результаты. Установлено влияние срока полезного использования объектов хозяйственной деятельности на генерирование собственных инвестиционных ресурсов финансового обеспечения инновационного развития предприятий, что позволило разработать алгоритм определения и изменения срока полезного использования объектов необоротных активов, модифицированных и модернизированных в результате инновационного развития предприятия.

Научная новизна. Разработан алгоритм определения и изменения срока полезного использования объектов необоротных активов, модифицированных и модернизированных в результате инновационного развития предприятия, применение которого на практике будет способствовать созданию условий более полной реализации воспроизводственной функции амортизации и обеспечению ее эффективности.

Практическая значимость. Основные положения данного исследования могут быть использованы субъектами хозяйствования при определении или изменении срока полезного использования объектов необоротных активов, модифицированных и модернизированных в результате инновационного развития предприятия.

Ключевые слова: амортизация, износ, амортизационная политика, ожидаемый срок полезного использования объектов основных средств.

РОЗВИТОК ПРОДУКТИВНИХ СИЛ, РЕГІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА, ДЕМОГРАФІЯ, СОЦІАЛЬНА ЕКОНОМІКА І ПОЛІТИКА

УДК 338.485(477)

JEL Classification: L83, R58, Q58

Голод А.П.,
д-р екон. наук, проф., зав. кафедри готельно-ресторанного бізнесу,
Львівський державний університет фізичної культури,
Федоришина Л.М.,
д-р екон. наук, доц.,
зав. кафедри економіки підприємства та менеджменту,
ПВНЗ «Університет економіки і підприємництва»

СОЦІАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ОРГАНІЗАЦІЇ МІЖНАРОДНОГО В'ІЗНОГО ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ

Постановка проблеми. В умовах воєнної агресії та окупації територій з високим туристичним потенціалом в Україні відбувається переорієнтація туристичних потоків у напрямку як до вже відомих, так і до нових дестинацій. Виникають також нові та загострюються наявні соціальні проблеми розвитку туризму у різних регіонах держави. Особливо актуальними такі проблеми є для міжнародного в'їзного туризму, що в Україні завжди був однією із пріоритетних форм організації туристичної діяльності та водночас найбільш сприйнятливим до якості туристичних послуг.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Соціальні проблеми розвитку туризму аналізуються у наукових працях переважно в широкому контексті – як один із вимірів соціалізації економіки. Зокрема, в українській економічній науці цей напрям досліджень презентують праці Л. Богуш [1], В. Гришкіна [6], О. Зибаревої [7], Ю. Салюти [9], Л. Шевчук [10] та інших науковців. Поряд із цим, існують спроби виокремити аналіз соціальних аспектів розвитку туризму в окремий напрям досліджень. У цьому контексті слід згадати праці Л. Немець, К. Сегіди, Н. Моштакіної [8] та ін.

Аналіз наявного наукового доробку засвідчує, що соціальні проблеми розвитку туризму в Україні, незважаючи на свою актуальність, все ще не перебувають у центрі уваги вчених-економістів.

Постановка завдання. Мета статті – розробка методологічних засад дослідження соціальних проблем розвитку туризму та аналіз особливостей їх прояву в процесі організації міжнародного в'їзного туризму в Україні на прикладі міста Львова.

Викладення основного матеріалу дослідження. Ми поділяємо думку науковців про те, що поняття «соціалізація економіки» займає одне з ключових місць у сучасних концепціях регіональної економіки і може бути успішно використаним у аналізі проблем регіонального розвитку туризму, який є вагомим складником сфери обслуговування і має важливе соціальне значення.

Вважається, що соціальне середовище чинить суттєвий вплив на соціалізацію особистості у вигляді соціальних чинників. Можна відзначити, що людина, яка залежить від соціального середовища, своїми активними діями видозмінює, а водночас і розвиває себе. А саме способом гармонізації індивіда з середовищем є його соціальна адаптація. У туристичній діяльності соціальна адаптація є важливою передумовою повноцінного задоволення потреб туриста, а також чинником сталого розвитку дестинацій.

На наш погляд, методологічною основою аналізу соціальних проблем розвитку туризму в сучасних умовах, що характеризуються нестабільністю і кризовими явищами в різних сферах, має бути концепція безпеки туризму, зокрема соціальної. Іншим питанням, що має важливе значення для наукового аналізу розвитку туризму в регіоні є теоретичні засади формування і розвитку дестинацій.

Одним із основних завдань соціальної адаптації туриста є подолання соціальних бар'єрів, як заважають отримати повноцінний ефект від відпочинку. Важливе значення у цьому контексті мають комунікативні бар'єри – типові труднощі, що виникають через дію тих чи інших об'єктивних або суб'єктивних обставин, а це суттєво заважає людям порозумітися один з одним.

На наш погляд, проблема соціальної адаптації туристів має не лише соціально-психологічний вимір, а може бути об'єктом дослідження і регіональної економіки, зокрема в рамках концепції туристичних дестинацій.

Туристичну дестинацію ми аналізуємо у складі регіональної туристичної системи, яка, у свою чергу, належить до туристичного комплексу держави. Розвиток соціально-орієнтованої дестинації перебуває у тісній залежності із двома важливим процесами – соціалізацією економіки і соціальною адаптацією (рис. 1).

Рис. 1. Модель соціально-орієнтованої туристичної дестинації

Джерело: побудовано авторами

Розвиток дестинації, що базується на пріоритетності вирішення соціальних проблем туризму, має, на нашу думку, ґрунтуватися на трьох принципах – системності, гуманізму і сталості.

Принцип системності полягає у трактуванні дестинації як сукупності елементів (туристи, туристичні підприємства та інфраструктура, туристичні об'єкти та населення) та взаємозв'язків між ними.

Принцип гуманізму передбачає визначення основним пріоритетом функціонування дестинації задоволення різнопланових потреб людини.

Принцип сталості полягає у забезпеченні збалансованого розвитку дестинації, у тому числі через мінімізацію загроз для її природного та соціального середовища, що виникають у процесі здійснення туристичної діяльності.

Базуючись на згаданих принципах, соціально-орієнтована дестинація має виконувати кілька важливих функцій – рекреаційну (відновлення фізичних і психічних сил туристів), соціальну (забезпечення ефективної взаємодії різних соціальних груп – туристів, працівників сфери туризму і місцевого населення), економічну (отримання доходів від туристичної діяльності як підприємствами, так і територіальними громадами).

Отже, наявність соціальних проблем суттєво погіршує туристичний імідж регіонів і чинить деструктивний вплив на ефективність функціонування відповідних регіональних туристичних систем. Регіони, що характеризуються складними соціальними проблемами, переважно, не є джерелами інтенсивних туристичних потоків, а також їх реципієнтами. Водночас такі регіони стають джерелами загроз розвитку туризму на різних ієрархічних рівнях, формуючи потоки нелегальної імміграції часто під виглядом туристичних подорожей. Формування іміджу окремих регіонів як криміногенних, навіть за умови наявності вагомих ресурсних передумов розвитку туризму в них, суттєво звужує можливості розвитку відповідних регіонів, зокрема просторові, адже туристична діяльність у них обмежується головним чином найбільшими туристичними центрами або взагалі територією закладів розміщення. Іншими словами, соціальні загрози розвитку туризму суттєво зменшують інтенсивність соціальних контактів у процесі туристичної діяльності та є дуже складними для подолання [3].

Оскільки реальне вирішення соціальних проблем вимагає тривалого періоду часу, то очевидно, що у короткостроковій перспективі соціальним загрозам розвитку туризму можна протистояти лише заходами інформаційного характеру та розбудовою сучасної туристичної інфраструктури.

На підставі даних центрів туристичної інформації, публікацій у ЗМІ та відгуків іноземних туристів можна виокремити кілька важливих соціальних проблем, що перешкоджають розвитку туризму у Львові – транспортну, інфраструктурну, мовну, безпекову та інші.

Виділені проблеми є специфічними для Львова, але стосуються конкретного часового періоду і можуть досить динамічно змінювати свою структуру та характеристики.

З метою розробки шляхів вирішення соціальних проблем розвитку туризму на прикладі Львова, їх доцільно об'єднати у три групи, залежно від етапів туристичної діяльності, яких вони стосуються – проблеми формування іміджу дестинації за кордоном, проблеми соціальної адаптації туриста у спільноті дестинації, проблеми забезпечення зворотного зв'язку (табл. 1).

Таблиця 1

Шляхи вирішення соціальних проблем організації міжнародного в'їзного туризму

Групи проблем	Механізми розв'язання	Очікувані результати
Формування іміджу дестинації за кордоном	– активізація інформаційної політики центральних органів виконавчої влади та регіональних владних інституцій щодо популяризації дестинацій на міжнародному туристичному ринку; – розширення представлення туристичного продукту регіону на міжнародних виставкових заходах; – створення та постійне оновлення веб-сайтів та сторінок у соцмережах, що присвячені поширенню інформації про дестинацію серед потенційних туристів;	– позитивний імідж дестинації на міжнародному туристичному ринку як безпечної і комфортної для відпочинку; – збільшення потоків міжнародного в'їзного туризму;
Соціальна адаптація туриста у спільноті дестинації	– підвищення кваліфікації працівників сфери туристичного обслуговування, готельно-ресторанного бізнесу та транспорту для роботи з іноземними туристами; – покращення підготовки студентів туристичних спеціальностей з іноземних мов, особливо тих, що використовуються більшістю туристів, які прибувають до дестинації; – розширення мережі вказівників, інформаційних таблиць, які дублюють інформацію іноземними мовами для туристів; – активізація роботи туристичних інформаційних центрів, налагодження їх співпраці з найбільшими готелями та туристичними підприємствами; – забезпечення правоохоронними органами громадського порядку у місті; – покращення стану громадського транспорту та комунального господарства;	– полегшення мовно-культурної, соціально-побутової та поведінкової адаптації туристів до місцевого соціального середовища; – зростання доходів від туристичної діяльності, підвищення рівня життя місцевого населення;
Забезпечення зворотного зв'язку	– впровадження сучасних систем управління якістю туристичних та готельно-ресторанних послуг; – забезпечення інтерактивності веб-сайтів та сторінок у соцмережах, що присвячені поширенню інформації про дестинацію; – використання маркетингових інструментів стимулювання попиту (знижки, бонуси, подарунки та ін.).	– формування стійкого попиту на туристичний продукт дестинації у іноземних державах; – активізація роботи місцевих турсервісів щодо організації міжнародного в'їзного туризму.

Джерело: сформовано авторами

Отже, соціальна складова туристичної діяльності відіграє провідну роль у розвитку туризму в регіоні. На прикладі України, така роль зумовлена:

1. Поширенням міського способу життя, що корелюється як із вищим рівнем доходів, так і з більшою «відкритістю» мешканців міст до нових видів соціальної активності, одним із яких є туризм.

2. Зростанням соціальної активності молоді, що виражається у більшій мобільності цієї соціальної групи та високих адаптаційних можливостях.

3. Активізацією процесів туристичної соціалізації у суспільстві, що зумовлені як рекламними технологіями, так і дифузиею інформаційних моделей, в яких туризм трактується як нових, прогресивний і обов'язковий вид діяльності кожної успішної людини.

4. Зростанням ролі населення дестинації як фактора її туристичної привабливості. Причому, така особливість стає характерною не лише для дестинацій етнічного туризму. Культурна специфіка та спосіб життя місцевого населення у сучасному туризмі стає вагомою складовою регіонального брендингу незалежно від виду туризму за метою, на якому спеціалізується конкретна туристична система.

5. Соціальний генезис має не лише рушійна сила функціонування регіональних туристичних систем – туристичні потоки, а й субстрат таких ключових її підсистем як інфраструктурна, організаційна, управлінська, науково-освітня. Варто зауважити, що у зв'язку із зростанням трудової мобільності населення, персонал туристичних підприємств та закладів інфраструктури може походити, як і туристи, з інших регіонів, що додатково ускладнює процеси взаємної соціальної адаптації у межах дестинації [3].

Варто також зауважити, що, незважаючи на зростання соціальної мобільності, історико-культурна та соціально-психологічна основа дестинацій, насамперед традиційних, залишається відносно стійкою. Для певної категорії дестинацій така стійкість і є однією із головних ознак високого рівня безпеки туризму в регіоні.

Роль соціального механізму у гарантуванні сталого розвитку туризму на регіональному рівні є досить важливою, оскільки сам туризм є фактично однією із соціальних послуг у межах сфери обслуговування населення. Специфіка туристичної діяльності в регіоні базується на його соціальній структурі, на соціально-економічній поведінці населення, його потребах, інтересах, що формують попит на туристичні послуги. Важливу роль відіграє також ставлення місцевого населення до туризму як виду економічної діяльності та до туристів, зокрема.

Отже, поряд із заходами державного регулювання важливе значення має соціальний механізм, який розглядають як комплекс регуляторів соціального генезису, що покликані модифікувати дію групи соціальних факторів на функціонування регіональної туристичної системи, насамперед за посередництвом модифікації параметрів дії її соціальної підсистеми [4].

Велика частина регуляторів, що належать до соціального механізму, впливають на формування туристичного попиту. До таких регуляторів належать:

- 1) туристична соціалізація;
- 2) вплив сім'ї та найближчого оточення;
- 3) вплив професійного середовища;
- 4) вплив культурних особливостей локальних та регіональних спільнот.

Останній регулятор може мати два способи впливу – через наслідування переважаючих моделей поведінки у певній спільноті або ж навпаки через протиставлення думці більшості.

Інша частина соціальних регуляторів розвитку туризму пов'язана із формуванням туристичної пропозиції дестинації регіону і спрямована насамперед на формування його іміджу у свідомості туристів. До них належать:

- 1) відкритість та толерантність населення дестинації;
- 2) ставлення місцевих спільнот до туристів та туристичної діяльності;
- 3) поширення соціальних девіацій у спільнотах дестинацій [5].

Окреслений перелік регуляторів, що належать до соціального механізму, має різний ступінь піддатливості до модифікації. Однак спільною рисою більшості з них є чутливість до інформаційних засобів регулювання. Власне проблеми туристичного брендингу регіонів дуже часто прямо пов'язані із дієвістю соціальних механізмів гарантування безпеки відповідних регіональних туристичних систем. Тоді як поширення соціальних девіацій та особливості впливу оточення важко піддаються регулюванню у короткостроковому періоді, то інші регулятори дуже залежать від стану інформаційного середовища здійснення туристичної діяльності в регіоні.

Слід зазначити, що соціалізація туризму має відбуватися не тільки в напрямі залучення до туристичної діяльності широких верств населення, а й через створення необхідних умов для організації короткотривалого відпочинку. У контексті соціалізації та партнерства слід розглядати подальшу орієнтацію туризму на національні цінності, що сприятиме консолідації та духовному відродженню українського народу [2].

Висновки з проведеного дослідження. Погоджуючись із наведеними вище положеннями, хочемо зазначити, що оскільки туризм є насамперед соціальним явищем, то, незважаючи не розробку і реалізацію програмних заходів з боку владних інституцій, без залучення до цього процесу суспільства неможливо досягнути позитивних результатів, основним з яких має бути зростання потоків міжнародного в'їзного туризму. Варто наголосити на тому, що розбудова туристичної інфраструктури відповідно до кращих світових стандартів не суперечить потребам гарантування соціальних потреб місцевого населення, адже воно, за умови зростання попиту на туристичний продукт дестинації з боку більш платоспроможних іноземних туристів, неодмінно отримуватиме зиск не лише у вигляді нових робочих місць і додаткових доходів, а й у збільшенні доступності якісних соціальних послуг та інфраструктури.

Бібліографічний список

1. Богуш Л.Г. Соціальний капітал і соціогуманітарний простір: методологія, визначення, взаємозв'язки, вектори розвитку. *Економіка та держава*. 2010. № 4. С. 15-20.
2. Гайдук А.Б. Економічне регулювання розвитку сфери туристичних послуг: автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.02.03; Державний ун-т «Львівська політехніка». Львів, 1999. 19 с.

3. Голод А.П. Безпека регіональних туристичних систем: теорія, методологія та проблеми гарантування: монографія. Львів: ЛДУФК, 2017. 350 с.
4. Голод А.П. Социальные и информационные аспекты безопасности туризма. *e-Journal VFU. Администрация, управление и экономика*. Варна: ВСУ «Черноризец Храбър», 2015. Брой 8. URL: <http://ejournal.vfu.bg/bg/pdfs/Socialnie-3.pdf> (дата звернення: 10.01.2019).
5. Голод А.П. Соціальна безпека туризму в регіоні: сутність та методика оцінювання. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Економічні науки»*. Херсон: Видавничий дім «Гельветика», 2014. Вип. 9-1. Ч. 3. С. 144-147.
6. Гришкін В.О. Соціалізація економіки як реальність сучасного загальноцивілізаційного розвитку. *Актуальні проблеми економіки: збірник наукових праць*. Донецьк, 2001. Т. 10. С. 31.
7. Зибарева О.В. Девіантна соціалізація економіки: регіональний вимір: монографія / Нац. акад. наук України, Ін-т регіон. дослідж. Львів: Ін-т регіон. дослідж. НАН України, 2014. 383 с.
8. Немець Л.М., Сегіда К.Ю., Моштаківа Н.В. Соціально-демографічні та історико-культурні фактори розвитку туризму. *Культура народів Причорномор'я*. 2009. № 176. С. 145-147.
9. Салюта Ю.М. Соціалізація економіки: об'єктивна необхідність та основні напрями в Україні: автореф. дис. ... канд. екон. наук: 08.01.01; Київ. нац. екон. ун-т. Київ, 2004. 19 с.
10. Шевчук Л.Т., Федоришина Л.М. Міграційна акультурація: проблеми і наслідки в українському суспільстві. *Вісник Одеського національного університету. Економіка*. 2015. Випуск 6. Т. 20. С. 192-197.

References

1. Bohush, L.H. (2010), "Social capital and socio-humanitarian space: methodology, definition, interconnections, development vectors", *Ekonomika ta derzhava*, no. 4, pp. 15-20.
2. Haiduk, A.B. (1999), "Economic regulation of tourism services development", Thesis abstract Cand. Sc. (Econ.), 08.02.03, Lviv, Ukraine, 19 p.
3. Holod, A.P. (2017), *Bezpeka rehionalnykh turystychnykh system: teoriia, metodolohiia ta problemy harantuvannia* [Security of regional tourist systems: theory, methodology, and guarantee problems], monograph, LDUFK, Lviv, Ukraine, 350 p.
4. Holod, A.P. (2015), "Social and informational aspects of tourism security", *e-Journal VFU. Administratsiia, upravlenie i ikonomika*, VSU "Chernorizets Khrabr", Varna, Bulgaria, Iss. 8, available at: <http://ejournal.vfu.bg/bg/pdfs/Socialnie-3.pdf> (access date January 10, 2019).
5. Holod, A.P. (2014), "Social security of tourism in the region: the essence and methods of evaluation", *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Seria «Ekonomichni nauky»*, Vydavnychiy dim "Helvetyka", Kherson, Ukraine, Iss. 9-2, Part 3, pp. 144-147.
6. Hryshkin, V.O. (2001), "Socialization of the economy as a reality of modern civilization development", *Aktualni problemy ekonomiky: zbirny k naukovykh prats*, Donetsk, Ukraine, Vol. 10, p. 31.
7. Zybareva, O.V. (2014), *Deviantna sotsializatsiia ekonomiky: rehionalnyi vymir* [Deviant socialization of the economy: a regional dimension], monograph, Instytut rehionalnykh doslidzhen NAN Ukrainy, 383 p.
8. Niemets, L.M., Sehida, K.Yu. and Moshtakova, N.V. (2009), "Social and demographical and historical and cultural factors of tourism development", *Kultura narodov Prichernomoria*, no. 176, pp. 145-147.
9. Saliuta, Yu.M. (2004), "Socialization of the economy: objective necessity and main directions in Ukraine", Thesis abstract Cand. Sc. (Econ.), 08.01.01, Kyiv, Ukraine, 19 p.
10. Shevchuk, L.T. and Fedoryshyna, L.M. (2015), "Migration acculturation: problems and consequences in Ukrainian society", *Visnyk Odeskoho natsionalnoho universytetu. Ekonomika*, Issue 6, Vol. 20, pp. 192-197.

Голод А.П., Федоришина Л.М. СОЦІАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ОРГАНІЗАЦІЇ МІЖНАРОДНОГО ВІЗНОГО ТУРИЗМУ В УКРАЇНІ

Мета. Розробка методологічних засад дослідження соціальних проблем розвитку туризму та аналіз особливостей їх прояву в процесі організації міжнародного в'їзного туризму в Україні на прикладі міста Львова.

Методика дослідження. Теоретичною основою дослідження є наукові праці вітчизняних вчених з проблем розвитку туризму, особливостей формування туристичних дестинацій. Для досягнення поставленої мети використано наступні методи наукового дослідження: аналітичний і монографічний – при опрацюванні наукових, статистичних та Інтернет-джерел; табличний – для узагальнення трьох груп соціальних проблем організації міжнародного в'їзного туризму та шляхів їх вирішення; абстрактно-логічний – для узагальнення викладеного матеріалу і формулювання висновків.

Результати. Обґрунтовано, що розвиток дестинації, що базується на пріоритетності вирішення соціальних проблем туризму, має відбуватися на принципах системності (трактування дестинації як сукупності елементів (туристи, туристичні підприємства та інфраструктура, туристичні об'єкти та населення) та взаємозв'язків між ними), гуманізму (визначення основним пріоритетом функціонування дестинації задоволення різнопланових потреб людини) і сталості (забезпечення збалансованого розвитку дестинації, у тому числі через мінімізацію загроз для її природного та соціального середовища, що виникають у процесі здійснення туристичної діяльності). Доведено, що соціально-орієнтована дестинація має виконувати наступні функції: рекреаційну (відновлення

фізичних і психічних сил туристів), соціальну (забезпечення ефективної взаємодії різних соціальних груп – туристів, працівників сфери туризму і місцевого населення), економічну (отримання доходів від туристичної діяльності як підприємствами, так і територіальними громадами). Встановлено, що наявність соціальних проблем суттєво погіршує туристичний імідж регіонів і деструктивно впливає на ефективність функціонування відповідних регіональних туристичних систем.

Наукова новизна. Сформовано модель соціально-орієнтованої туристичної дестинації з визначенням принципів її розвитку та виконуваних функцій. Обґрунтовано шляхи вирішення соціальних проблем розвитку туризму на прикладі Львова з їх поділом на три групи, залежно від етапів туристичної діяльності, яких вони стосуються, – проблеми формування іміджу дестинації за кордоном, проблеми соціальної адаптації туриста у спільноті дестинації, проблеми забезпечення зворотного зв'язку.

Практична значущість. Результати проведеного дослідження можуть бути впроваджені владними інституціями з метою розробки/удосконалення й подальшої реалізації туристичної політики регіону загалом і зростання потоків міжнародного в'їзного туризму зокрема.

Ключові слова: туризм, туристичні дестинації, соціальні проблеми, туристична інфраструктура.

Holod A.P., Fedoryshyna L.M. SOCIAL PROBLEMS OF THE ORGANIZATION OF INTERNATIONAL CROSS-BORDER TOURISM IN UKRAINE

Purpose. The aim of the article is the development of methodological principles for studying social problems of tourism development and analysis of the peculiarities of their manifestation in the process of organization of international inbound tourism in Ukraine, for example, in the city of Lviv.

Methodology of research. The theoretical basis of research is the scientific work of domestic scientists on the problems of tourism development, features of the formation of tourist destinations. The following methods of scientific research are used to achieve this goal: analytical and monographic – in the processing of scientific, statistical and Internet sources; tabular – for generalization of three groups of social problems of organization of international inbound tourism and ways of their solution; abstract and logical – for generalization of the above material and the formulation of conclusions.

Findings. It is substantiated that the development of a destination, based on the priority of solving social problems of tourism, should be based on the principles of systematic (the interpretation of the destination as a set of elements (tourists, tourist enterprises and infrastructure, tourist objects and population) and the interconnections between them), humanism (definition of the main priority of the functioning of the satisfaction of diverse human needs) and sustainability (ensuring a balanced development of the destination, including through minimizing the threats to it naturally and social environment arising from the implementation of tourism).

It is proved that socially-oriented destination must fulfil the following functions: recreational (restoration of physical and mental forces of tourists), social (ensuring the effective interaction of various social groups – tourists, workers of the tourism sector and the local population), economic (receiving income from tourism as enterprises, as well as territorial communities). It is established that the presence of social problems significantly impairs the tourist image of the regions and destructively affects the efficiency of the functioning of the relevant regional tourism systems.

Originality. The model of socially-oriented tourist destination with the definition of the principles of its development and the functions performed is formed. The ways of solving social problems of tourism development on the example of Lviv with their division into three groups depending on the stages of tourism activity which they concern are substantiated – problems of forming the image of the placement abroad, problems of social adaptation of the tourist in the community of destination, problems of provision of feedback.

Practical value. The results of the conducted study can be implemented by the authorities in order to develop / improve and further implement the tourist policy of the region as a whole and the growth of flows of international inbound tourism in particular.

Key words: tourism, tourist destinations, social problems, tourist infrastructure.

Голод А.П., Федоришина Л.Н. СОЦИАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ ОРГАНИЗАЦИИ МЕЖДУНАРОДНОГО ВЪЕЗДНОГО ТУРИЗМА В УКРАИНЕ

Цель. Разработка методологических основ исследования социальных проблем развития туризма и анализ особенностей их проявления в процессе организации международного въездного туризма в Украине на примере города Львова.

Методика исследования. Теоретической основой исследования являются научные труды отечественных ученых по проблемам развития туризма, особенностям формирования туристических дестинаций. Для достижения поставленной цели использованы следующие методы научного исследования: аналитический и монографический – при обработке научных, статистических и Интернет-источников; табличный – для обобщения трех групп социальных проблем организации международного въездного туризма и путей их решения; абстрактно-логический – для обобщения изложенного материала и формулирование выводов.

Результаты. Обосновано, что развитие дестинации, базирующееся на приоритетности решения социальных проблем туризма, должно происходить на принципах системности (трактовка дестинации как совокупности элементов (туристы, туристические предприятия и инфраструктура, туристические объекты и население) и взаимосвязей между ними), гуманизма (определение основным приоритетом функционирования дестинации удовлетворение разноплановых потребностей человека) и устойчивости (обеспечение сбалансированного развития дестинации, в том числе через минимизацию угроз для ее естественной и социальной среды, которые возникают в процессе осуществления туристической деятельности). Доказано, что социально-ориентированная дестинация должна выполнять следующие функции: рекреационную (восстановление физических и психических сил туристов), социальную (обеспечение эффективного взаимодействия различных социальных групп – туристов, работников сферы туризма и местного населения), экономическую (получение доходов от туристической деятельности как предприятиями, так и территориальными

общинами). Установлено, що наличие соціальних проблем суттєво ухудшає туристический імідж регіонів і деструктивно впливає на ефективність функціонування відповідних регіональних туристических систем.

Научна новизна. Сформована модель соціально орієнтованої туристическої дестинації з визначенням принципів її розвитку і виконуваних функцій. Обґрунтовані шляхи рішення соціальних проблем розвитку туризму на прикладі Львова з їх розподілом на три групи в залежності від етапів туристическої діяльності, до яких вони належать, – проблеми формування іміджу дестинації за кордоном, проблеми соціальної адаптації туриста в суспільстві дестинації, проблеми забезпечення зворотного зв'язку.

Практическа значимість. Результати проведеного дослідження можуть бути впроваджені властивими інституціями з метою розробки/удосконалення і подальшої реалізації туристическої політики регіону в цілому і зростання потоків міжнародного в'їзного туризму в частині.

Ключеві слова: туризм, туристическі дестинації, соціальні проблеми, туристическа інфраструктура.

УДК 331.101.262

JEL Classification: J21, J24

Лісогор Л.С.,

д-р екон. наук, проф., головн. наук. співроб.

відділу соціальної політики,

Національний інститут стратегічних досліджень,

Руденко Н.В.,

канд. екон. наук, доц. кафедри

міжнародної економіки та маркетингу,

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

МОТИВАЦІЯ ПРОФЕСІЙНОГО РОЗВИТКУ ПРАЦІВНИКІВ ЯК ЧИННИК ПІДВИЩЕННЯ ЇХ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ

Постановка проблеми. В умовах глобалізації світового економічного простору отримання країнами конкурентних переваг залежить від ефективності використання людського потенціалу, покращення якісних параметрів робочої сили. Це передбачає необхідність систематичного підвищення рівня конкурентоспроможності працівників, що базується, передусім, на забезпеченні умов для освіти упродовж життя, сприянні професійного розвитку працівників (з урахуванням впливу інноваційних чинників). Зростання рівня вимог до якості робочої сили по мірі розвитку сучасних технологій потребує постійного удосконалення знань та умінь індивіда протягом трудового життя з метою забезпечення його продуктивної зайнятості, освітньої та професійної мобільності та конкурентоспроможності.

Водночас можливості забезпечення професійного розвитку працівників в умовах трансформаційних економік суттєво звужуються внаслідок ослаблення мотивів та стимулів не тільки роботодавців, але й працівників до систематичного удосконалення отриманих знань; поступової універсалізації підготовки, оновлення навиків та кваліфікацій відповідно до змін технологічного базису розвитку економіки. Це актуалізує проблеми дослідження мотиваційних засад професійного розвитку працівників у контексті забезпечення підвищення рівня їх конкурентоспроможності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню передумов та особливостей забезпечення професійного розвитку працівників традиційно приділялася значна увага з боку зарубіжних та вітчизняних науковців. Зокрема, Г. Беккер (Becker G.), Р. Дейв (Dave R.), Л. Туроу (Thurow L), Б. Хансон (Hansson B.), Т. Шульц (Schultz T.), К. Шваб, Кс. Сала-і-Мартін (Schwab K., Xavier Sala-i-Martin). На думку Т. Шульца, найбільш важливим чинником, що забезпечує прибутковість та конкурентоспроможність фірм, є інвестування в освіту (навчання); причому економічні вигоди від професійного навчання перевищують вартість фінансових активів фірми [1]. Вітчизняні науковці, зокрема, В. М. Геєць, О. А. Грішнова, Л. М. Ільч, А. М. Колот, О. М. Левченко, Е. М. Лібанова, І. Л. Петрова [2], М. В. Семикіна [3–4], також досліджували проблеми освіти та професійного розвитку працівників, визначаючи специфічні особливості забезпечення цих процесів в умовах інноваційних змін. Е. М. Лібанова, відзначаючи об'єктивність процесів інтелектуалізації праці; посилення секторальної, галузевої та внутрішньогалузевої реструктуризації зайнятості, обґрунтовує необхідність систематичного підвищення освітнього та кваліфікаційного рівня робочої сили; створення нових типів

праці та «оновлення» цілих сфер професій і компетенцій; розвиток самозайнятості нового типу; становлення «гуманної» зайнятості; посилення гнучкості ринку праці [5].

Водночас, незважаючи на достатньо широкий спектр наукових напрацювань з вищезазначеної тематики, недостатньо дослідженими залишаються мотиваційні засади забезпечення професійного розвитку працівників у контексті підвищення їх конкурентоспроможності, що, відповідно, актуалізує питання більш ґрунтовного дослідження цих проблем.

Постановка завдання. Метою статті є дослідження мотиваційних чинників впливу на професійний розвиток працівників у контексті забезпечення їх конкурентоспроможності, визначення основних напрямів стимулювання підвищення професійної мобільності в умовах інноваційних змін.

Виклад основного матеріалу дослідження. Підвищення конкурентоспроможності робочої сили, посилення ролі творчого характеру праці в умовах інноваційних змін передбачає необхідність забезпечення можливостей для професійного розвитку працівників протягом життєвого циклу, на усіх стадіях формування та реалізації освітньо-професійного потенціалу. Освічені люди мають більші можливості доступу до інформації (у тому числі про ринок праці), та, у кінцевому підсумку, це може сприяти підвищенню їх конкурентоспроможності. Пріоритетного значення набувають нецінові конкурентні переваги робочої сили, отримані за рахунок забезпечення більш високої її якості (насамперед, підвищення рівня освіти, кваліфікації, оволодіння сучасними навиками). Реалізація цих конкурентних переваг в умовах прискорення технологічного розвитку потребує постійного удосконалення освітньо-кваліфікаційних характеристик робочої сили шляхом систематичного оновлення знань, умінь та навичок працівників на основі безперервної освіти.

Експерти World Economic Forum, аналізуючи можливості підвищення конкурентоспроможності економік, підкреслюють пріоритетне значення людського чинника. Як свідчать дані рис. 1, експерти визначають в якості найважливіших передумов підвищення конкурентоспроможності робочої сили не тільки якість системи освіти, але й можливість систематичного підвищення рівня кваліфікації. Насамперед, це може бути забезпечено за рахунок залучення професійного менеджменту, налагодження системи підготовки управлінців високої якості, можливостей підготовки кадрів на виробництві, розвиненості системи навчання персоналу.

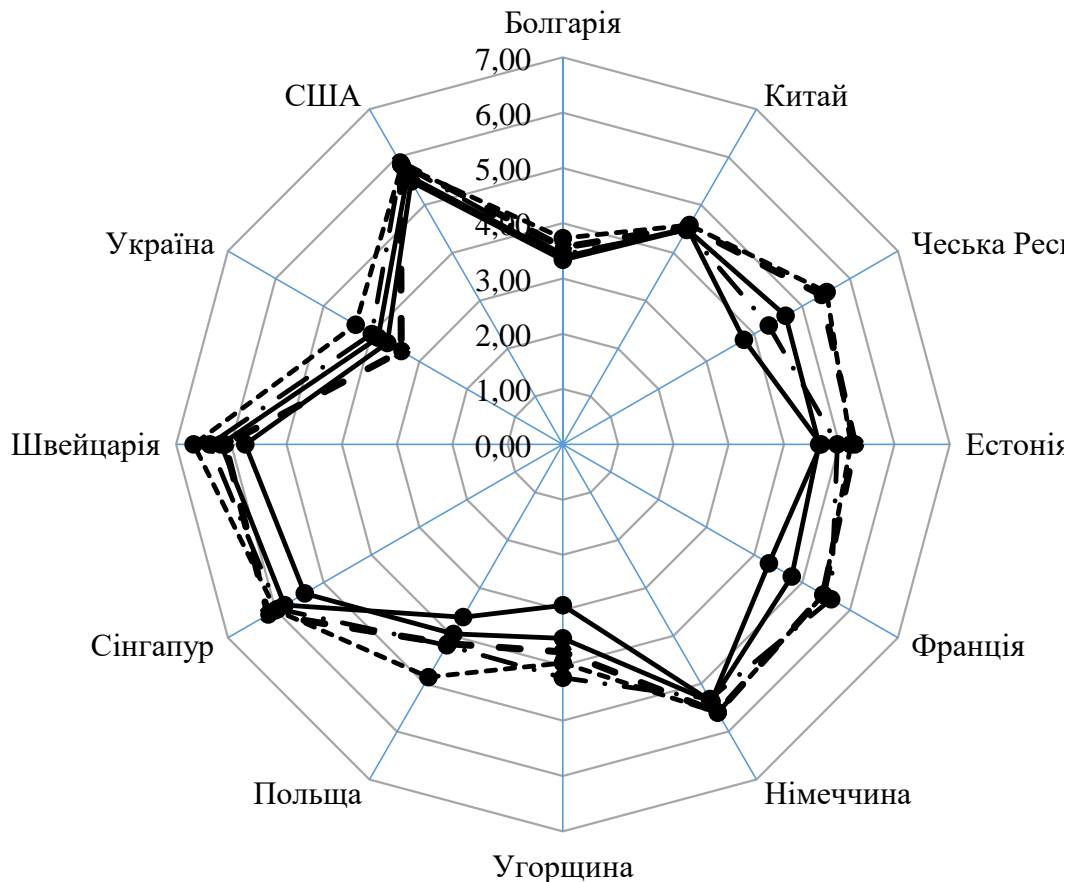

Рис. 1. Індикативні показники конкурентоспроможності країн (з урахуванням впливу освітньо-кваліфікаційних чинників на рівень конкурентоспроможності робочої сили) у 2017/2018 р.

Джерело: побудовано авторами за даними [6]

Традиційно високий рівень якості освітньої системи у контексті забезпечення зростання загальної конкурентоспроможності демонструють країни – лідери інноваційного розвитку – Сінгапур (5,82 бали), Швейцарія (6,19 балів), США (5,62 бали), Німеччина (5,37 бали), тоді як в Україні цей показник становив 3,86 бали. Разом з тим, аналізуючи індикативні показники конкурентоспроможності країн у контексті розвиненості систем навчання персоналу та реалізації можливостей безперервної освіти, наявності професійних менеджерів, слід зазначити наступне. Україна суттєво відстає від країн – лідерів за якістю систем підготовки менеджерів (3,99 бали), тоді як у Швейцарії цей показник становить 6,39 бали, а Сінгапур демонструє показник – 5,96 бали. Це свідчить про обмежені можливості підвищення конкурентоспроможності робочої сили, обумовлені погіршенням якості професійного менеджменту. Разом з тим, можливості перепідготовки та підвищення кваліфікації персоналу на виробництві в Україні також не відповідають сучасним реаліям – 4,33 бали, порівняно з 6,68 балами Швейцарії та 6,00 балами Сінгапуру [6].

Обмежені можливості забезпечення професійного розвитку працівників на основі безперервної освіти гальмують процес підвищення їх професійної мобільності, що передбачає зростання рівня адаптованості до технологічних змін, готовності до перенавчання, оновлення навиків та компетентностей, зміни професійних траєкторій. Найбільш вагомими причинами збереження недостатньо сприятливого середовища для професійного розвитку зайнятого населення в Україні залишаються слабкість мотивації як роботодавців, так і працівників до організації та участі у навчанні.

Недостатньо високою залишається мотивація роботодавців до професійного розвитку працівників: найбільш суттєво зменшилися рівні охоплення штатних працівників підвищенням кваліфікації у промисловості. В умовах наростання кризових явищ в економіці роботодавці намагалися економити на професійному навчанні працівників внаслідок обмежених можливостей фінансування навчальних програм, з одного боку, та слабкої зацікавленості у підвищенні кваліфікації працівників, з іншого боку. Однак навіть макроекономічна стабілізація не змінила вектору мотиваційних настроїв роботодавців стосовно професійного розвитку працівників.

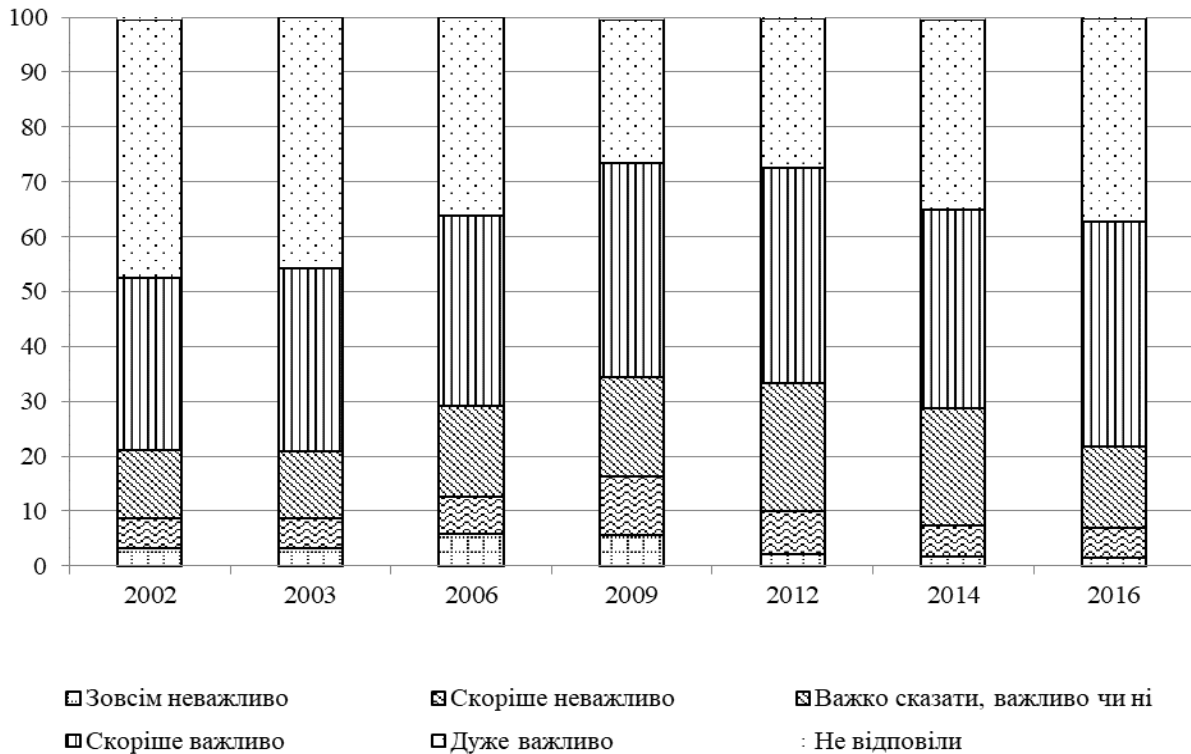
Звуження демографічного базису пропозиції робочої сили в Україні, так само як і кон'юнктурні зміни, які відбулися останнім часом на національному ринку праці під впливом євроінтеграційних процесів, запровадження безвізового режиму з країнами ЄС, суттєвим чином вплинули на економічну поведінку роботодавців. Зокрема, згідно даних обстеження «Ділові очікування підприємств України», що проводяться Національним банком України, у четвертому кварталі 2016 р. майже 16,0% респондентів відзначили брак кваліфікованих працівників як один з найбільш впливових факторів, які обмежують спроможність їх підприємств збільшувати виробництво, тоді як у четвертому кварталі 2018 р. цей показник збільшився удвічі (33,0%) [7]. Це свідчить про усвідомлення роботодавцями проблеми нестачі кваліфікованих кадрів, однак не призводить до зміни мотиваційних настроїв роботодавців щодо збільшення інвестицій у професійний розвиток робочої сили. Найбільш гнучко та динамічно реагують на дефіцит кваліфікованих кадрів великі підприємств, корпорації, холдинги, які поступово налагоджують співпрацю та взаємодію з закладами професійно-технічної та вищої освіти, організують навчання працівників на базі навчальних закладів та з використанням власних виробничих потужностей, навчальних центрів.

Достатньо розповсюдженою серед інноваційно зорієнтованих фірм є практика організації корпоративного навчання. За даними експертно-аналітичного центру HeadHunter Україна, майже половина українських компаній, які брали участь в опитуванні, приділяють увагу організації корпоративного навчання та професійного розвитку співробітників. Зокрема, майже 34% компаній організують внутрішні тренінги / курси; 27% користуються корпоративними профільними бібліотеками; 23% компаній фінансують участь співробітників у семінарах / тренінгах, організованих іншими фірмами, тоді як використовують внутрішні системи e-learning, практику корпоративного коучингу, відповідно, 15% та 11% компаній [8]. Однак дотепер рівні охоплення програмами корпоративного навчання та професійного розвитку працівників українських підприємств, організацій залишаються недостатньо високими, що свідчить про слабкість мотивації роботодавців до організації цих програм та підвищення рівня конкурентоспроможності працівників.

Недостатньо високою залишається мотивація працівників до підвищення власної конкурентоспроможності, забезпечення професійного розвитку. Згідно даних моніторингового дослідження Інституту соціології НАН України, майже дві третини населення (67,3%) жодного разу не підвищували свою професійну кваліфікацію, раз на декілька років удосконалювали свої знання та навички 13,2% [9].

Однак готовність до оновлення знань, підвищення професійно-кваліфікаційного рівня, до участі в інноваційній діяльності залежить передусім від мотиваційних настанов особистості. Важливою передумовою отримання конкурентних переваг виступає також мотивація до підвищення освітнього рівня. Згідно результатів національних щорічних моніторингових опитувань «Українське суспільство 1992–2016 рр. Стан та динаміка змін. Соціологічний моніторинг», проведених Інститутом соціології НАН України, представленим на рис. 2, майже 78,7% респондентів у 2016 році відзначили важливість підвищення освітнього рівня (порівняно з 70,9% у 2014 р.) [9]. Це свідчить про збільшення рівня

усвідомлення населення важливості забезпечення підвищення освітньо-кваліфікаційного рівня для забезпечення зростання конкурентоспроможності робочої сили на ринку праці, поступову зміну пріоритетів у рейтингу ціннісних орієнтацій людей, збільшення націленості на отримання конкурентних переваг, пов'язаних з покращенням якісних характеристик.

Рис. 2. Експертні оцінки важливості підвищення освітнього рівня (інтелектуального розвитку)

Джерело: побудовано авторами за даними [9]

Суттєвим чинном на конкурентоспроможність працівників впливають соціально-особистісні характеристики, які проявляються через особливості поведінки людини в суспільстві, професійному та трудовому потенціалі. Серед найбільш важливих соціально-особистісних характеристик, що суттєво впливають на професійну мобільність працівників, слід відзначити відповідальність, моральність, менталітет, творчі та інтелектуальні здібності, інноваційність, здатність до навчання, адаптивність, відповідальність, соціальні нахили, комунікабельність та інтереси. Найвагомішою конкурентною перевагою індивіда може стати рівень професійної компетентності, обсяг знань, умінь та навичок, формування та накопичення яких відбувається протягом всього життя.

Важливим чинником впливу на конкурентоспроможність робочої сили залишається забезпечення відповідності отриманої підготовки потребам виробництва; посилення практико-орієнтованого змісту освіти. Однак це можливо забезпечити лише за умов посилення зацікавленості роботодавців у налагодженні координаційних зв'язків з навчальними закладами, організації виробничого стажування студентів. Дотепер низьким залишається рівень залучення роботодавців до розроблення навчальних програм, атестації випускників навчальних закладів, оцінки якості підготовки робітничих та кваліфікованих кадрів. Це свідчить про слабкість стимулів для роботодавців щодо збільшення витрат на професійну підготовку працівників підприємств, реалізації їх трудового потенціалу.

Розвиток системи освіти в умовах інноваційних змін стимулює запровадження інноваційних технологій в освітню практику, розроблення нових методів та критеріїв оцінки якості знань. Це обумовлює необхідність залучення роботодавців до розроблення навчальних програм, освітніх та професійних стандартів, організації стажування студентів та викладачів на виробництві. У свою чергу, недостатньо суттєва відповідність між рівнем кваліфікації та отримуваними доходами також дестимулюючим чинном впливає на мотивацію працівників до професійного розвитку, ускладнюючи можливість участі у навчальних програмах, підвищення професійної мобільності. Це потребує розроблення заходів державної політики, спрямованих на посилення мотиваційного впливу як на роботодавців, так і працівників з метою забезпечення зростання конкурентоспроможності робочої сили, покращення якості людського потенціалу країни. Необхідне поширення у суспільстві стереотипів конкурентного та соціально відповідального роботодавця, зацікавленого в інноваційних

нововведеннях, з одного боку, та успішного, конкурентоспроможного працівника з високим рівнем оплати праці, з іншого боку.

Висновки з проведеного дослідження. Таким чином, аналіз мотиваційних чинників впливу на професійний розвиток працівників як важелю забезпечення зростання їх конкурентоспроможності дав змогу визначити найбільш важливі напрями стимулювання росту професійної мобільності робочої сили в умовах інноваційних змін. Загострення конкуренції на ринку праці за кваліфіковані кадри потребує посилення уваги роботодавців до систематичного оновлення знань, навиків та кваліфікацій працівників підприємств, запровадження принципів безперервної освіти для підвищення рівня їх професійної мобільності. З іншого боку, посилення мотивації працівників до розвитку професійного потенціалу залежить, передусім, від дієвості взаємозв'язку між рівнем їх кваліфікації та рівнем доходів від зайнятості; націленості на підвищення конкурентоспроможності. Загалом, саме посилення мотивації роботодавців та працівників до професійного розвитку може стимулювати покращення якості людського потенціалу країни, виступати вагомим чинником підвищення конкурентоспроможності національної економіки та забезпечення сталого розвитку суспільства.

Бібліографічний список

1. Schultz, T. (1961), "Investment in human capital". *American Economic Review*. Vol. 51, no. 1. P. 1-17.
2. Петрова І.Л. Модернізація освіти як фактор інноваційної праці. *Економіка*. 2014. № 24. С. 38-45.
3. Семикіна М.В. Мотивація праці: нова парадигма в умовах конкурентного середовища. *Чернігівський науковий часопис. Серія 1: Економіка і управління*. 2011. № 2(2). С. 117-124.
4. Семикіна М.В., Мельник А.В., Кабай В.О. Деформація мотиваційних чинників у сфері праці як передумова формування міграційних настроїв вітчизняних працівників. *Вісник Черкаського університету. Серія «Економічні науки»*. 2017. № 4. Частина 1. С. 95-106.
5. Людський розвиток в Україні: інноваційний вимір: кол. моногр. / за ред. Е.М. Лібанової; НАН України; Інститут демографії та соціальних досліджень. Київ: Ін-т демографії та соц. досліджень, 2008. 328 с.
6. Global Competitiveness Report 2017/2018/ World Economic Forum. URL: <http://www3.weforum.org/docs/GCR2017-2018/04Backmatter/TheGlobalCompetitivenessReport2017%E2%80%932018AppendixA.pdf> (дата звернення: 11.02.2019).
7. «Ділові очікування підприємств України». Національний банк України. IV квартал 2016–2018 рр. URL: <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=62425254> (дата звернення: 11.02.2019).
8. Брицька І. Система корпоративного навчання. *Нове время*. 7 вересня 2017. URL: http://biz.nv.ua/experts/brytska_i/sistema-korporativnogo-obuchenija-1924102.html (дата звернення: 11.02.2019).
9. Українське суспільство: моніторинг соціальних змін. Випуск 3 (17) / Головні редактори д. екон. н. В.М. Ворона, д. соціол. н. М.О. Шульга. Київ: Інститут соціології НАН України, 2016. 550 с.

References

1. Schultz, T. (1961), "Investment in human capital," *American Economic Review*, Vol. 51, no. 1, pp. 1-17.
2. Petrova, I.L. (2014), "Modernization of education as a factor of innovation work", *Ekonomika*, no. 24, pp. 38-45.
3. Semykina, M.V. (2011), "Motivation of labor: a new paradigm in a competitive environment", *Chernihivskiy naukovyi chasopys. Seriya 1: Ekonomika i upravlinnia*, no. 2(2), pp. 117-124.
4. Semykina, M.V., Melnik, A.V. and Kabai, V.O. (2017), "Deformation of motivational factors in the workplace as a precondition for the formation of migratory attitudes of domestic workers", *Visnyk Cherkaskoho universytetu. Seriya "Ekonomichni nauky"*, no. 4, Part 1, pp. 95-106.
5. Libanova, E.M. (Ed.) (2008), *Liudskiy rozvytok v Ukraini. Innovatsiini vymir* [Human Development in Ukraine: innovative dimension], monograph, Instytut demohrafii ta sotsialnykh doslidzhen, NAN Ukrainy, Kyiv, Ukraine, 328 p.
6. Global Competitiveness Report 2017/2018/ World Economic Forum, available at: <http://www3.weforum.org/docs/GCR2017-2018/04Backmatter/TheGlobalCompetitivenessReport2017%E2%80%932018AppendixA.pdf> (access date February 11, 2019).
7. "Dilovi ochikuvannia pidpriemstv Ukrainy". *Natsionalnyi bank Ukrainy. IV kvartal 2016-2018 rr.* ["Business Predictions of enterprises of Ukraine". National Bank of Ukraine, IV quarter 2016-2018], available at: <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=62425254> (access date February 11, 2019).

8. Brytska, I. (2017), "System of corporative education", *Novoe vremia*, 7 September, 2017, available at: http://biz.nv.ua/experts/brytska_/sistema-korporativnogo-obuchenija-1924102.html (access date February 11, 2019).

9. Vorona, V.M. and Shulha, M.O. (Ed.) (2016), *Ukrainske suspilstvo: monitorynh sotsialnykh zmin* [Ukrainian society: Monitoring of social changes], Instytut sotsiologii NAN Ukrainy, Kyiv, Ukraine, 550 p.

Лісогор Л.С., Руденко Н.В. МОТИВАЦІЯ ПРОФЕСІЙНОГО РОЗВИТКУ ПРАЦІВНИКІВ ЯК ЧИННИК ПІДВИЩЕННЯ ЇХ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ

Мета. Дослідження мотиваційних чинників впливу на професійний розвиток працівників у контексті забезпечення їх конкурентоспроможності, визначення основних напрямів стимулювання підвищення професійної мобільності в умовах інноваційних змін.

Методика дослідження. Для досягнення поставленої мети використано наступні методи наукового дослідження: діалектичний – для аналізу мотиваційних чинників впливу на професійний розвиток працівників; аналітичний і монографічний – при опрацюванні літературних, статистичних та Internet-джерел; причинно-наслідковий – для відображення взаємозв'язку можливостей забезпечення професійного розвитку працівників та мотивації учасників цього процесу до підвищення професійної мобільності; графічний – для наочного відображення опрацьованих статистичних даних; абстрактно-логічний – для узагальнення викладеного матеріалу і формулювання висновків.

Результати. Проаналізовано індикативні показники конкурентоспроможності країн (з урахуванням впливу освітньо-кваліфікаційних чинників на рівень конкурентоспроможності робочої сили) та обґрунтовано пріоритетне значення реалізації можливостей безперервної освіти для покращення якості людського потенціалу країни. Доведено, що в умовах інноваційних змін першочергового значення набувають нецінові конкурентні переваги робочої сили, отримані за рахунок забезпечення більш високої її якості. Встановлено, що обмежені можливості забезпечення професійного розвитку працівників на основі безперервної освіти гальмують процес підвищення їх професійної мобільності. Виявлено, що найбільш вагомими причинами обмеження можливостей професійного розвитку зайнятого населення в Україні залишаються слабкість мотивації як роботодавців, так і працівників до організації та участі у навчанні.

Встановлено, що великі підприємств, корпорації, холдинги реагують на збільшення дефіциту кваліфікованих працівників шляхом налагодження взаємодії із закладами освіти, організації навчання працівників з використанням власних виробничих потужностей, навчальних центрів. Обґрунтовано, що готовність до оновлення знань, підвищення професійно-кваліфікаційного рівня, до участі в інноваційній діяльності залежить передусім від мотиваційних настанов особистості. Доведено, що посилення мотивації працівників до розвитку професійного потенціалу залежить від взаємозв'язку між рівнем їх кваліфікації та рівнем доходів від зайнятості. Запропоновано напрями підвищення професійної мобільності працівників, реалізація яких передбачає необхідність залучення роботодавців до розроблення навчальних програм, освітніх та професійних стандартів, а також стимулювання працівників до підвищення власної конкурентоспроможності.

Наукова новизна. Дістав подальшого розвитку аналіз мотиваційних чинників впливу на професійний розвиток працівників, який, на відміну від подібних досліджень, здійснений з урахуванням можливостей забезпечення зростання їх конкурентоспроможності та підвищення професійної мобільності.

Практична значущість. Результати проведеного дослідження можуть бути використані при підготовці наукових робіт з урахуванням результатів виваженого та ґрунтовного вивчення проблем мотивації професійного розвитку працівників.

Ключові слова: професійний розвиток, конкурентоспроможність, професійна мобільність, ринок праці, мотивація, корпоративне навчання, безперервна освіта.

Lisogor L.S., Rudenko N.V. MOTIVATION OF PROFESSIONAL DEVELOPMENT OF EMPLOYEES AS A FACTOR OF IMPROVING THEIR COMPETITIVENESS

Purpose. The aim of the article is investigation of the motivational factors influencing the professional development of employees in the context of ensuring their competitiveness, defining the main directions of stimulation of professional mobility in conditions of innovative changes.

Methodology of research. The following methods of scientific research are used to achieve this goal: dialectical – to analyse the motivational factors of influence on the professional development of employees; analytical and monographic – in the development of literary, statistical and Internet sources; causal – to reflect the interconnection of opportunities for ensuring professional development of workers and motivation of participants in this process to increase professional mobility; graphic – for the visual display of the processed statistics; abstract and logical – for the generalization of the above material and the formulation of conclusions.

Findings. Indicative indicators of competitiveness of countries (taking into account the influence of educational qualification factors on the level of labour force competitiveness) are analysed and the priority of the realization of possibilities of continuous education for improving the quality of human potential of the country is substantiated. It is proved that in the conditions of innovative changes, the non-price competitive advantages of the labour force acquired by the provision of its higher quality are of paramount importance. It is established that the limited possibilities of ensuring the professional development of employees on the basis of continuous education inhibit the process of increasing their professional mobility. It is found that the most important reasons for the restriction of professional development of the employed population in Ukraine remain the weakness of the motivation of both employers and employees to organize and participate in the training.

It has been established that large enterprises, corporations, and holding companies respond to increasing shortages of skilled workers by establishing interaction with educational institutions, organizing training of employees using their own production facilities, training centres. It is substantiated that readiness to update knowledge, increase the

professional qualification level, to participate in innovation activity depends, first of all, on motivational personality orientations. It is proved that increasing the motivation of employees to develop their professional potential depends on the relationship between their level of qualifications and the level of income from employment. The directions of increasing the professional mobility of employees, the implementation of which involves the involvement of employers in the development of educational programs, educational and professional standards, as well as encouraging employees to increase their own competitiveness, are proposed.

Originality. A further analysis of the motivational factors influencing the professional development of employees has taken place, which, unlike similar studies, has taken into account possibilities to increase their competitiveness and increase professional mobility.

Practical value. The results of the research can be used in the preparation of scientific papers, taking into account the results of a well-balanced and thorough study of the motivation problems of professional development of employees.

Key words: professional development, competitiveness, professional mobility, labour market, motivation, corporate training, continuous education.

Лисогор Л.С., Руденко Н.В. МОТИВАЦІЯ ПРОФЕСІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ РАБОТНИКІВ ЯК ФАКТОР ПОВИЩЕННЯ ЇХ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТІ

Цель. Исследование мотивационных факторов влияния на профессиональное развитие работников в контексте обеспечения их конкурентоспособности, определение основных направлений стимулирования повышения профессиональной мобильности в условиях инновационных изменений.

Методика исследования. Для достижения поставленной цели использованы следующие методы научного исследования: диалектический – для анализа мотивационных факторов влияния на профессиональное развитие работников; аналитический и монографический – при обработке литературных, статистических и Internet-источников; причинно-следственный – для отражения взаимосвязи возможностей обеспечения профессионального развития работников и мотивации участников этого процесса к повышению профессиональной мобильности; графический – для отображения обработанных статистических данных; абстрактно-логический – для обобщения изложенного материала и формулирования выводов.

Результаты. Проанализированы индикативные показатели конкурентоспособности стран (с учетом влияния образовательно-квалификационных факторов на уровень конкурентоспособности рабочей силы) и обосновано приоритетное значение реализации возможностей непрерывного образования для улучшения качества человеческого потенциала страны. Доказано, что в условиях инновационных изменений приоритетными становятся неценовые конкурентные преимущества рабочей силы, полученные за счет обеспечения более высокого ее качества. Установлено, что ограниченные возможности обеспечения профессионального развития работников на основе непрерывного образования тормозят процесс повышения их профессиональной мобильности. Выявлено, что наиболее существенными причинами ограничения возможностей профессионального развития занятого населения в Украине остаются слабость мотивации как работодателей, так и работников к организации и участия в обучении.

Установлено, что крупные предприятия, корпорации, холдинги реагируют на увеличение дефицита квалифицированных работников путем улучшения взаимодействия с образовательными учреждениями, организации обучения работников с использованием производственных мощностей, образовательных центров. Обосновано, что готовность к обновлению знаний, повышения профессионально-квалификационного уровня, к участию в инновационной деятельности зависит от мотивационных установок личности. Доказано, что усиление мотивации работников к развитию профессионального потенциала зависит от взаимосвязи между уровнем их квалификации и уровнем доходов от занятости. Предложены направления повышения профессиональной мобильности работников, реализация которых предусматривает необходимость привлечения работодателей к разработке образовательных программ, образовательных и профессиональных стандартов, а также стимулирование работников к повышению конкурентоспособности.

Научная новизна. Получил дальнейшее развитие анализ мотивационных факторов влияния на профессиональное развитие работников, который, в отличие от подобных исследований, проведен с учетом возможностей обеспечения увеличения их конкурентоспособности и повышения профессиональной мобильности.

Практическая значимость. Результаты проведенного исследования могут быть использованы при подготовке научных работ с учетом результатов обоснованного изучения проблем мотивации профессионального развития работников.

Ключевые слова: профессиональное развитие, конкурентоспособность, профессиональная мобильность, рынок труда, мотивация, корпоративное обучение, непрерывное образование.

УДК 332.1
JEL Classification: R110, M310

*Гончаренко І.В.,
д-р екон. наук, проф. кафедри публічного управління
та адміністрування і міжнародної економіки,
Миколаївський національний аграрний університет,
Богославська А.В.,
д-р екон. наук, доц. кафедри міжнародних
економічних відносин та економіки,
Миколаївський національний університет
ім. В.О. Сухомлинського,
Михалко Г.М.,
Миколаївський національний аграрний університет*

СОЦІАЛЬНО ВІДПОВІДАЛЬНИЙ МАРКЕТИНГ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ

Постановка проблеми. Негативні тенденції в соціальних, економічних, культурних, демографічних та екологічних процесах, які спостерігаються останніми десятиліттями, підсилюють відмінності між рівнем життя і темпами розвитку економіки сільських і міських районів. Спільною рисою сільських територій стало погіршення стану навколишнього середовища, внаслідок надмірного використання земель в сільськогосподарському виробництві, активізації розробки надр кар'єрним способом, загострення проблеми поводження зі сміттям, значної шкоди завдано природним ландшафтам, стають все більш очевидними загрози біорізноманіттю. Досягнення цілей сталого розвитку сільських поселень значно ускладнено через зменшення частки молоді – найбільш продуктивних, інноваційних та гнучких членів суспільства серед сільського населення. Очевидно, що на основі методів і моделей минулого століття вже неможливо забезпечити досягнення відповідності сучасним вимогам. Тому, варто взяти до уваги підходи, реалізовані світовими лідерами, адже для багатьох країн світу, великих міст, корпорацій завданням першого порядку визнано формування та реалізацію інноваційних стратегій сталого розвитку, як базової моделі безпеки в майбутньому. Реалізація завдань розвитку територій призводить до посилення конкуренції між ними щодо інвестицій та кваліфікованої робочої сили, покриття зростаючого рівня потреб населення і підвищення якості життя. Це вимагає вивчення і оцінки як територіальних інтересів і потреб, так і можливостей їх задоволення. Вирішення таких завдань багато дослідників вбачають в пошуку шляхів найбільш ефективного використання системи заходів територіального маркетингу, покликаного забезпечувати розвиток конкурентних переваг території та зниження впливу наявних негативних чинників на підприємницький та інвестиційний клімат.

Теорія та практика маркетингу в сучасному територіальному управлінні розглядає його в якості ключового чинника конкурентоспроможності, який допоможе утримати наявних жителів та залучити дорогі, освічені, кваліфіковані кадри, сформувати умови для комфортного функціонування вже існуючого бізнесу та розробити програми привабливості для інвесторів та нових підприємців.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Визначення ролі маркетингу в забезпеченні конкурентоспроможності країни, регіону, громад знайшло своє відображення в наукових працях багатьох зарубіжних та вітчизняних учених, і вони, безперечно, мають теоретичне та практичне значення. Акцентують увагу на значенні територіального маркетингу в розвитку країн, регіонів та трансформації системи регіональних ринків Дж. Бітнер [1], І. Буднікевич [2] та ін., але єдиних рекомендацій до формування конкурентних переваг для кожної території розробити неможливо, тому актуальними є подальші пошуки дієвих інструментів забезпечення їх конкурентоспроможності.

Постановка завдання. В умовах сучасних реалій України питанням маркетингу сільських територій приділяється відверто недостатня увага, але є всі підстави сподіватися на актуалізацію цієї сфери наукових досліджень в умовах нових глобальних викликів. Адже одним із ключових напрямів реалізації нової політики є децентралізація влади та підвищення рівня фінансової незалежності та інституційної спроможності сільських територіальних громад нашої держави. З огляду на вищевказане, метою статті є пошук нових підходів до підвищення конкурентоспроможності сільських територій у боротьбі за інвестиційні ресурси, новітні технології та кваліфіковані кадри.

Виклад основного матеріалу дослідження. Позитивний досвід розробки та реалізації політики сільського розвитку накопичений в Європі, початок яким було покладено Європейською

конференцією по сільському розвитку (Ірландія, Корк, 7-9 листопада 1996 р.). На конференції була прийнята декларація, в якій наголошувалося на необхідності підвищити ступінь конкурентоспроможності сільських територій через диверсифікацію економіки (розвиток малого і середнього бізнесу та сфери послуг в сільській місцевості), управління природними ресурсами, використання функцій навколишнього середовища, просування культури, туризму і використання вільного часу [3]. Основними пріоритетними напрямками політики розвитку сільських регіонів країн ЄС є підвищення конкурентоспроможності з акцентом на розвиток людського капіталу, здійснення заходів щодо поліпшення стану навколишнього середовища, першочергова фінансова підтримка тих проектів, ініціатива за якими виходить від представників місцевого самоврядування. Аналіз розвитку сільської місцевості ЄС дозволяє виділити важливий вектор, спрямований на забезпечення сталого поліпшення економічного і соціального стану всіх страт сільської громади за допомогою ефективного використання внутрішніх ресурсів сільських територій. Також велика увага приділяється захисту природних ресурсів і ландшафтів даних територій [4]. Сільські території України також перебувають на етапі потужних трансформацій, що спричиняють постійне зменшення кількості населення в багатьох периферійних, віддалених або малонаселених регіонах; модернізацію сільського господарства, що виробляє конкурентоспроможну продукцію, але шкодить ландшафтам, дикій природі; забруднення землі, води й повітря, вирубування лісів; втрату різноманітності культури, сільського способу життя. Вплив цих змін суттєво змінюється від одного сільського регіону до іншого, але результатом є слабкість і брак різноманітності в місцевих економіках, наслідком чого є низькі доходи та стандарти життя: бідність широко розповсюджена в багатьох сільських регіонах; значно нижча якість сільського житла і сфери обслуговування порівняно з містом; втрата архітектурних пам'яток; зменшення здатності місцевого населення проявляти власні ініціативи. Тому, упровадження маркетингового підходу, орієнтація на задоволення потреб споживачів територіального продукту не тільки для членів територіальної громади, але й для інших цільових груп – туристів, інвесторів, населення та підприємців інших регіонів, використання маркетингових технологій та інструментів необхідні для узгодження та реалізації економічних інтересів суб'єктів економіки сільських територій.

Маркетинг територій, його спеціальні процедури та засоби досліджень дають змогу забезпечувати налагодження взаємозв'язків органів влади з суб'єктами господарювання, громадськими організаціями, територіальними громадами, спрямованих на просування різноманітних ідей, стратегічних пріоритетів розвитку, підтримку інтересів окремих регіональних утворень на основі максимального використання їх конкурентних переваг. Зважаючи на наявність трьох основних суб'єктів розвитку території – влада, бізнес і населення, відповідно, від того, хто на території ініціює процеси розробки стратегії маркетингу, виділяють три організаційні моделі маркетингу території:

- адміністративна – ініціатором є державні інститути або органи влади;
- підприємницька – в даному випадку процес ініціює бізнес. Підприємці, що базуються на території, зацікавлені або в активізації експорту територіальних товарів і (або) послуг, або в залученні на територію інвестицій і нового бізнесу;
- громадянська – маркетинг території ініціюється різними місцевими громадськими інститутами або навіть окремими громадянами.

Найчастіше домінуючою моделлю стає адміністративна, так як саме влада найбільш активно займається плануванням розвитку територій. Реалізація стратегій маркетингу територій здійснюється спільно мешканцями, бізнес-спільнотою та органами управління територією як всередині, так і за її межами і орієнтований як на суб'єктів, зовнішніх по відношенню до території, так і на населення самої території, включаючи юридичних осіб, що здійснюють свою діяльність у сферах, значущих для розвитку території.

До найбільш актуальних цілей розвитку території останніх десятиліть віднесено підвищення добробуту населення, отже концепція соціально-відповідального маркетингу, яка виникла в третій чверті ХХ століття, була покликана замінити традиційну концепцію маркетингу. Як зазначав Ф. Котлер: «Концепція соціально-відповідального маркетингу проголошує завдання організації встановлення потреб, бажань і інтересів цільових ринків та їхнє задоволення більш ефективними і продуктивними, ніж у конкурентів, способами, що зберігають або підвищують добробут як споживача, так і суспільства загалом» [5]. При цьому слід зазначити, що маркетингологи повинні знаходити баланс між найбільш суперечливими критеріями: прибутком, задоволенням потреб споживачів і суспільними інтересами. Відбувається зміщення акцентів на підвищення добробуту суспільства через задоволення потреби людини робити цей світ кращим. Кожна людина щиро бажає або бажала би за більш сприятливих життєвих обставин робити добрі справи, очікуючи подібних дій у відповідь чи вдаючись до альтруїстичної поведінки як засобу підвищення власної репутації та соціального статусу, тобто «непрямої реципрокності» (indirect reciprocity), за Ричардом Александром. Коли люди вдаються до даного механізму, виграш досягається не за рахунок прямої віддачі, а за рахунок демонстрації власних якостей, що цінуються особами протилежної статі і суспільством в цілому. В даному випадку демонструються доброта, щедрість і матеріальна забезпеченість. Існування такої мотивації підтверджує факт, що так званих філантропів мало турбує, чи дійдуть їх пожертвування до адресата,

їх цікавить здебільшого складене враження. «Хто всіх сильніший, той про всіх і піклується» – ось що таке непряма реципрокність, що стала виграною еволюційною стратегією у соціальних видів. Коли ми допомагаємо іншим людям, ми починаємо вище оцінювати своє соціальне становище і відчуваємо себе щасливішими [6].

Що стосується безпосередньо практики, до соціально відповідального маркетингу належать стратегії, що включають в себе різні акції, проекти і програми, які мають на меті охорону навколишнього середовища, допомогу нужденним і вирішення інших соціально значущих питань. Такі стратегії привертають значну увагу. Наприклад, компанія Pepsi, яка боролася з Coca cola за кращі рекламні майданчики, в один день, замість того, щоб купувати ефірний час під рекламу, витратила гроші на фінансування благодійного проекту Pepsi Refresh Project. Відповідно до цієї програми, будь-яка людина могла отримати від Pepsi кошти на реалізацію корисних для суспільства некомерційних ідей. Причому добрі справи пропонували самі учасники конкурсу – звичайні громадяни, компанії, громадські організації. Для цього потрібно було лише заповнити форму заявки, роз'яснити суть доброї справи і вказати, скільки грошей на неї потрібно, вибравши одну з чотирьох категорій грантів: на \$ 5 тис., \$ 25 тис., \$ 50 тис. або \$ 250 тис.

Надавши гранти організаціям, які працювали на користь громади, Pepsi Refresh змогла поставити компанію Pepsi у соціальний простір, назвати себе напоєм, який ініціює інновації та робить звичайну людину підприємцем. Але, до кінця січня 2011 року компанія Pepsi обмежила всі свої гранти сумою 50 000 доларів США і вирішила зосередитись на категорії конкурсу «Мистецтво та освіта». У березні 2011 року, коли дієтична Cola випередила Pepsi як напій № 2, почалася критика, що проект Refresh не веде до росту продажів і до грудня 2011 року проект зник [7]. Проте, компанія має багато послідовників, що реалізують подібні ініціативи вже на вищому рівні.

Компанія «Кока-Кола» інвестує не лише у виробництво, дистрибуцію, а й у соціальні проекти. Є декілька основних напрямків соціальної активності системи компаній «Кока-Кола», серед пріоритетних – екологічні проекти.

Оскільки «Кока-Кола» використовує воду для виробництва своєї продукції, її відновлення – одне з глобальних зобов'язань та завдань для компанії в усьому світі. В Україні лише за останні кілька років завдяки підтримці «Кока-Кола» вдалося відновити більше 2,7 млн м³ води у Бієнкових плавнях у Миколаївській області та у Кардашинських озерах на Херсонщині. Після очищення озер та каналів сюди повернулися й мешканці цих водойм – птахи, занесені до Червоної книги України [8].

Компанія «Монсанта Україна» вже більше п'яти років проводить конкурс грантових проектів для громадських організацій в рамках щорічного конкурсу програми соціальних інвестицій «Україна – житниця майбутнього». Пропозиції соціальних проектів, які спрямовані на розвиток сільських громад, приймаються за такими напрямками:

– освітні програми, спрямовані на покращення освіти у сільській місцевості, зокрема підтримка шкіл, бібліотек, наукових центрів, навчальних програм для фермерів;

– програми зі сталого розвитку середовища громад, у тому числі підтримка програм з покращення енергоефективності та доступу до чистої води, підтримка центрів для людей з особливими потребами, забезпечення інших місцевих потреб.

Максимальний розмір гранту, що може бути наданий – 200 000 грн. Проекти не повинні мати жодного зв'язку з комерційною діяльністю компанії «Монсанта». Проектна діяльність може бути розрахована на термін до 6 місяців [9].

Соціально-відповідальний бізнес знаходиться на шляху розвитку в Україні. Діяльність із охорони довкілля або зміцнення відносин із працівниками донедавна не пов'язувалися в Україні з корпоративною соціальною відповідальністю. Сьогодні для компаній зростає важливість розробки внутрішніх програм соціально-відповідального бізнесу, підвищення їх відповідальності перед працівниками та їх родинами, сприяння підтриманню здорового соціального середовища екологічними програмами. Задача компаній – додержуватися чинних законів про працю та охорону довкілля. Важливість систем управління діяльністю з охорони довкілля, таких як ISO-14001, для українських компаній зростає, тому що вони отримують доступ до міжнародних ринків, тоді як соціальні стандарти, такі як SA-8000, ще не настільки помітні в Україні.

Отже, соціальна відповідальність бізнесу, як така, в Україні перебуває у стадії становлення. Найактивнішими у цій сфері є, насамперед, представництва іноземних компаній, які переносять на українське підґрунтя сучасні світові практики, принципи і стандарти, а також великі та малі вітчизняні підприємства й організації, які удосконалюють свою діяльність на засадах концепцій Загального управління якістю.

Однак зазначений процес потребує певної координації та стимулювання, а відтак активної участі у ньому держави, яка повинна визначити соціальну відповідальність бізнесу як бажану поведінку для бізнесу і розробити комплекс відповідних стимулів (до цього вже дійшли державні органи країн-членів ЄС).

Компанії, які володіють інструментами відповідального ведення бізнесу та взаємодії із зацікавленими сторонами, показують кращу здатність до подолання економічних, соціальних і, певною

мірою, політичних проблем. Компанії, що накопичили позитивний досвід у галузі управління ризиками, управління персоналом, промисловою та екологічною безпекою, проведення соціально відповідальної реструктуризації, ведення діалогу із соціальними партнерами, ефективної організації соціальної діяльності успішно використовують його в системі антикризових заходів. Разом з тим, задля активізації соціально відповідальної діяльності вітчизняному бізнесу варто звернути увагу на:

- формування соціальної відповідальності, яка б урахувала як досвід зарубіжних компаній, так і специфіку регіонів присутності, у тому числі: розробка і реалізація соціально відповідальних проектів і програм; співпраця з фондами місцевих громад та іншими подібними регіональними (місцевими) фондами з метою досягнення суспільно значущих цілей; співпраця із ЗМІ щодо формування позитивної громадської думки по відношенню до підприємницьких кіл та кращих практик соціально відповідальної поведінки;

- використання в управлінні компаніями соціально-креативних технологій – системи узгодженої взаємодії роботодавців і найманих працівників у межах спільної виробничої діяльності, що являє собою сукупність методів управління економічною, професійною і суспільною поведінкою учасників корпоративних об'єднань, спрямованих на досягнення спільних суспільно значимих цілей;

- підвищення рівня і якості знань працівників компаній у сфері соціальної відповідальності;

- переусвідомлення більшістю вітчизняних бізнес-організацій формального досвіду укладання колективних договорів; реалізацію концепції участі, тобто системи участі працівників компаній у прибутках, в управлінні та власності, що підвищить їх зацікавленість у результатах діяльності своєї компанії і, як наслідок, їх соціальну відповідальність;

- формалізацію розкриття інформації щодо своїх соціальних дій, що сприяло б формуванню сприятливої громадської думки стосовно українського бізнесу, давало б можливість висвітлити внесок тієї чи іншої компанії у розвиток економіки країни, і таким чином залучати потенційних інвесторів.

Територіальні органи влади, ініціюючи формування стратегій розвитку, мають максимально залучати потенціал компаній, що декларують соціальну відповідальність. Поєднання зусиль органів влади, суб'єктів господарювання, громадських організацій, громад, спрямоване на просування різноманітних ідей, стратегічних пріоритетів розвитку, забезпечить конкурентоспроможний розвиток сільських територій.

Висновки з проведеного дослідження. Отже, у сучасному світі соціально відповідальна діяльність бізнесу є загальноприйнятим правилом, якого дотримується значна кількість великих, середніх і навіть малих компаній. З огляду на надзвичайну суспільну та економічну користь, що містить у собі соціальна відповідальність бізнесу, питання її розвитку належать до сфери особливої уваги органів державної влади багатьох країн світу та провідних міжнародних організацій. Соціально відповідальний маркетинг може бути інструментом ефективного доведення інформації про розвиток територій регіону до зовнішніх споживачів (інвесторів, підприємців, населення, громадських інституцій, елементів ринкової інфраструктури), просування сільських територій на ринок інвестиційних ресурсів, формування стратегій та програм розвитку регіону, позитивного «іміджу» території та органів регіонального управління, що у сукупності забезпечує підтримання конкурентних переваг регіону.

Бібліографічний список

1. Bitner Jen, Booms B. Marketing of services. *Journal of Marketing*. 1992. Vol. 56. April. № 2. P. 57-71.
2. Буднікевич І. Муніципальний маркетинг: теорія, методологія, практика: монографія. Чернівці: Чернівецький нац. ун-т, 2012. 645 с.
3. The Cork Declaration. URL: http://www.terport.hu/webfm_send/545 (дата звернення: 22.02.2019).
4. European Commission. The CAP towards 2020. Meeting the food, natural resources and territorial challenges of the future. Communication to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee of the Regions, Brussels, 18/11/2010, COM (2010) 672 final.
5. Котлер Ф. Основы маркетинга. Краткий курс / пер с англ. Москва: Издательский дом "Вильямс", 2007. 656 с.
6. Ричард Д. Александр Биология моральных систем. Нью-Йорк: Aldine De Gruyter, 1987. 172 с.
7. Craig Bida Why Pepsi Canned The Refresh Project. URL: <https://www.mediapost.com/publications/article/186127/why-pepsi-canned-the-refresh-project.html> (дата звернення: 17.01.2019).
8. Як великий бізнес інвестує у розвиток суспільства. URL: <http://www.coca-colaukraine.com/stories/Coca-ColaWellbeing> (дата звернення: 22.02.2019).
9. «Монсанто Україна» оголошує п'ятий щорічний конкурс соціальних проектів. URL: <https://www.science-community.org/uk/node/185756> (дата звернення: 30.11.2018).

References

1. Bitner, Jen and Booms, B. (1992), Marketing of services, *Journal of Marketing*, Vol. 56, April, no. 2, pp. 57-71.

2. Budnikevych, I. (2012), *Munitsypalny marketynh: teoriia, metodolohiia, praktyka* [Municipal marketing: theory, methodology, practice], monograph, Chernivetskyi nats. un-t, Chernivtsi, Ukraine, 645 p.
3. The Cork Declaration, available at: http://www.terport.hu/webfm_send/545 (access date February 22, 2019).
4. European Commission. The CAP towards 2020. Meeting the food, natural resources and territorial challenges of the future. Communication to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee of the Regions, Brussels, 18/11/2010, COM (2010) 672 final.
5. Kotler, F. (2007), *Osnovy marketinga. Kratkiy kurs* [Basics of marketing. Short course], Izdatelskiy dom "Viliams", Moscow, Russia, 656 p.
6. Richard, D. Aleksandr (1987), *Biologiya moralnykh sistem* [Biology of moral systems], Aldine De Gruyter, New York, USA, 172 p.
7. Bida, Craig "Why Pepsi Canned The Refresh Project", available at: <https://www.mediapost.com/publications/article/186127/why-pepsi-canned-the-refresh-project.html> (access date January 17, 2019).
8. *Yak velykyi biznes investuie u rozvytok suspilstva* [How big business invests in the development of society], available at: <http://www.coca-colaukraine.com/stories/Coca-ColaWellbeing> (access date February 22, 2019).
9. «Monsanto Ukraina» oholoshuie piatyi shchorichnyi konkurs sotsialnykh proektiv [Monsanto Ukraine announces fifth annual social projects competition], available at: <https://www.science-community.org/uk/node/185756> (access date November 30, 2018).

Гончаренко І.В., Богославська А.В., Михалко Г.М. СОЦІАЛЬНО ВІДПОВІДАЛЬНИЙ МАРКЕТИНГ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ

Мета. Обґрунтування актуальних питань та пошук нових підходів до підвищення конкурентоспроможності сільських територій у боротьбі за інвестиційні ресурси, новітні технології та кваліфіковані кадри.

Методика дослідження. Теоретичною та методологічною основою дослідження є наукові праці вчених та фахівців-практиків з визначеної проблематики. Для досягнення поставленої мети використано низку загальних та спеціальних наукових методів дослідження: діалектичний, дедукції та індукції (для дослідження наявних й пропонованих соціальних проєктів, що спрямовані на розвиток сільських громад); системного аналізу (для формування напрямів активізації соціально відповідальної діяльності вітчизняного бізнесу) та ін.

Результати. Висвітлено актуальність використання маркетингового підходу для підтримки конкурентоспроможності сільських територій. Розкрито сутність та досвід запровадження соціально відповідального маркетингу, визначено його перспективи у територіальному управлінні. Обґрунтовано напрями активізації соціально відповідальної діяльності вітчизняного бізнесу й доведено, що лише поєднання зусиль органів влади, суб'єктів господарювання, громадських організацій, громад, спрямоване на просування різноманітних ідей, стратегічних пріоритетів розвитку, забезпечить конкурентоспроможний розвиток сільських територій.

Наукова новизна. Дістало подальшого розвитку обґрунтування напрямків удосконалення механізму забезпечення конкурентоспроможності сільських територій регіону, що дає підстави для подальшого пошуку ефективних способів вироблення чіткої політики розвитку сільських територій і впровадження дієвих інструментів її реалізації.

Практична значущість. Результати проведеного дослідження можуть бути використані територіальними органами влади для удосконалення політики сталого розвитку громад.

Ключові слова: регіональний розвиток, розвиток сільських територій соціально відповідальний маркетинг, конкурентоспроможність.

Honcharenko I.V., Bohoslavskaya A.V., Mykhalko H.M. SOCIALLY RESPONSIBLE MARKETING IN PROVIDING THE COMPETITIVENESS OF AGRICULTURAL TERRITORIES

Purpose. The aim of the article is substantiation of topical issues and the search for new approaches to increasing the competitiveness of rural areas in the struggle for investment resources, advanced technologies and skilled personnel.

Methodology of research. The theoretical and methodological basis of the research is the scientific works of scientists and practitioners on a particular problem. A number of general and special scientific research methods are used to achieve this goal: dialectic, deduction and induction (for research on existing and proposed social projects aimed at developing rural communities); system analysis (for forming directions of activation of socially responsible activity of domestic business), etc.

Findings. The relevance of using a marketing approach to support the competitiveness of rural areas is highlighted. The essence and experience of introduction of socially responsible marketing is revealed, its perspectives in territorial management are defined. The directions of activation of socially responsible activity of domestic business are substantiated, and it is proved that only a combination of efforts of authorities, business entities, public organizations, communities, aimed at promoting various ideas, strategic priorities of development, will ensure the competitive development of rural areas.

Originality. Further development of the substantiation of directions for improving the mechanism of ensuring the competitiveness of rural areas in the region has been further developed, which provides the basis for further search for effective ways of developing a clear rural development policy and the implementation of effective instruments for its implementation.

Practical value. The results of the study can be used by territorial authorities to improve the policy of sustainable community development.

Key words: regional development, rural development, socially responsible marketing, competitiveness.

Гончаренко И.В., Богославская А.В., Михалко Г.М. СОЦИАЛЬНО ОТВЕТСТВЕННЫЙ МАРКЕТИНГ В ОБЕСПЕЧЕНИИ КОНКУРЕНТОСПОСОБНОСТИ СЕЛЬСКИХ ТЕРРИТОРИЙ

Цель. Обоснование актуальных вопросов и поиск новых подходов к повышению конкурентоспособности сельских территорий в борьбе за инвестиционные ресурсы, новейшие технологии и квалифицированные кадры.

Методика исследования. Теоретической и методологической основой исследования являются научные труды ученых и специалистов-практиков по определенной проблематике. Для достижения поставленной цели использован ряд общих и специальных научных методов исследования: диалектический, дедукции и индукции (для исследования имеющихся и предлагаемых социальных проектов, направленных на развитие сельских общин); системного анализа (для формирования направлений активизации социально ответственной деятельности отечественного бизнеса) и др.

Результаты. Освещена актуальность использования маркетингового подхода для поддержания конкурентоспособности сельских территорий. Раскрыта сущность и опыт внедрения социально ответственного маркетинга, определены его перспективы в территориальном управлении. Обоснованы направления активизации социально ответственной деятельности отечественного бизнеса и доказано, что только объединение усилий органов власти, субъектов хозяйствования, общественных организаций, общин, направленное на продвижение различных идей, стратегических приоритетов развития, обеспечит конкурентоспособное развитие сельских территорий.

Научная новизна. Получило дальнейшего развития обоснование направлений совершенствования механизма обеспечения конкурентоспособности сельских территорий региона, что дает основания для дальнейшего поиска эффективных способов выработки четкой политики развития сельских территорий и внедрение действенных инструментов ее реализации.

Практическая значимость. Результаты проведенного исследования могут быть использованы территориальными органами власти для совершенствования политики устойчивого развития общин.

Ключевые слова: региональное развитие, развитие сельских территорий социально ответственный маркетинг, конкурентоспособность.

УДК 338.48

JEL Classification L 83, M 11, Z32

*Брич В.Я.,
д-р екон. наук, професор кафедри
міжнародного туризму та готельного бізнесу,
Тернопільський національний економічний університет
Охота В.І.,
канд. екон. наук, доцент кафедри
міжнародного туризму та готельного бізнесу,
Тернопільський національний економічний університет
Гулько С.І.,
заступник директора навчально-наукового
інституту інноваційних освітніх технологій,
Тернопільський національний економічний університет*

СТРАТЕГІЧНЕ УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ ТУРИСТИЧНОЇ ТА ГОТЕЛЬНО-РЕСТОРАННОЇ ІНДУСТРІЇ В РЕГІОНІ

Постановка проблеми. Поточний стан розвитку соціально-економічної системи регіонів України характеризується значними коливаннями, які є найбільш суттєвими в періоди впливу глобальних та внутрішніх фінансово-економічних кризових явищ. Вказане свідчить про потребу масштабної диверсифікації національного господарства, особливо в напрямку зростання частки несировинних галузей у складі ВВП країни. Туристична, готельно-ресторанна індустрія є найбільш привабливими сферами, розвиток яких може забезпечити ефективну диверсифікацію національної економіки. Ефективна стратегія розвитку цих сфер в регіоні є основою якісних змін соціально-економічного розвитку на територіальному рівні. Основні параметри таких стратегій визначають їх тип, за яким можна визначити ефективність, цільовий орієнтир розвитку. Ідентифікація стратегічного управління за типом стратегії розвитку галузей в регіоні важлива для створення типового методичного підходу до оцінки, здійснення самого аналізу, виявлення проблемних аспектів стратегічного плану для зазначених сфер території, вироблення напрямків оптимізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема розробки стратегій розвитку туристичної, готельно-ресторанної сфери в рамках регіону присвячені науково-практичні дослідження

О.В. Бартошук, М. Борушак, В.Д. Немцова, Л.Є. Довгань, Л.Є. Сімків, І.І. Проданової, Т. І. Ткаченко, С. В. Мельниченко, М. Г. Бойко, О.В. Шершньової, Г. Мінцберга, Дж. Б. Куїна, І. Гошал, І. Р. Піанка тощо. Незважаючи на те, що в наукових та фахових колах є значні напрацювання за цим напрямком, актуальним залишається пошук методологічного підходу до комплексної оцінки типу ефективності стратегії розвитку туристичної, готельно-ресторанної сфери на регіональному рівні.

Постановка завдання. Мета дослідження – розробка комплексного підходу до оцінки типу ефективності стратегії розвитку туристичної, готельно-ресторанної сфери на регіональному рівні.

З огляду на визначену мету, нами розроблено наступні завдання дослідження:

- систематизувати науково-методологічні підходи оцінки стратегії галузевого розвитку регіону, в тому числі в туристичній, готельно-ресторанній сфері;
- розробити комплексний підхід до оцінки типу ефективності стратегії розвитку туристичної, готельно-ресторанної сфери на регіональному рівні;
- проаналізувати тип ефективності стратегії розвитку туристичної, готельно-ресторанної сфери на прикладі територіальних одиниць Івано-Франківської області.

Виклад основного матеріалу дослідження. Теоретичні та методичні аспекти стратегічного розвитку галузі в країні, регіоні досліджувались як зарубіжними, так і вітчизняними вченими. В даному напрямку можна визначити важливі концептуальні засади щодо визначення типів стратегій галузевого розвитку, зокрема в сфері туризму та сукупної готельно-ресторанної сфери.

В ході наукових розвідок щодо дослідження даного питання [1; 2; 3; 8; 11; 12; 13] авторами розглядалися наступні стратегії розвитку туризму, супутньої готельно-туристичної сфери, зокрема:

- стратегії росту: стратегії досягнутого росту, які передбачають стратегічний орієнтир галузі туризму (супутньої готельно-ресторанної сфери) на досягнутому рівні продуктів, послуг, коли вони не можуть змінити нові ринкові вимоги і розвиваються виключно в рамках власних можливостей, часто неконкурентних; стратегії виборчого (обмеженого) росту, які націлені на використання тільки у випадку необхідності цільового спрямування зусиль за певним сегментом; стратегії збереження зростання, які орієнтовані на використання в умовах дії несприятливих зовнішніх факторів, передбачають підтримання низького ступеню росту за допомогою використання заходу збільшення сегменту туристів (відвідувачів, гостей), який може бути представлений наданням додаткових послуг; стратегії активного зростання, націлені на охоплення максимально можливої частки ринку в рамках галузі (туризму, готельно-ресторанної сфери) та збільшення обсягів діяльності (нарощування економічних показників). Остання стратегія є найбільш перспективною з огляду на фактор росту, а інші, переважно, пов'язані з необхідністю забезпечення виживання на ринковому просторі через відсутність потенціалу чинити вплив на ринок, успішно конкурувати в умовах, що постійно змінюються;

- стратегії змін: стратегії кардинальних змін, які включають об'єднання діяльності суб'єктів сфери туризму (супутньої готельно-ресторанної сфери) в цілях визначення факторів погіршення розвитку, активного інвестування, стратегічного планування, розробки оптимізаційних заходів. До складу таких стратегій можна також віднести стратегію диверсифікацію розвитку галузі в рамках регіону. Вказана категорія стратегій, на нашу думку, може ідентифікуватись як модифікована стратегія росту (розвитку), що характеризується перспективним характером;

- колективні стратегії: корпоративна (кластерна) стратегія, яка передбачає спільний стратегічний розвиток суб'єктів туризму (супутньої готельно-ресторанної сфери) в рамках регіону або колективний стратегічний розвиток суб'єктів різних супутніх галузей, зокрема, туризму, готельно-ресторанного сектору регіону тощо;

- конкурентні стратегії: стратегії лідерства, які обумовлюють забезпечення лідерських позицій суб'єктів галузі туризму (супутньої готельно-ресторанної сфери) в рамках регіону або створення лідерства цих галузей в економіці регіону; стратегії фокусування на певній ринковій ніші туризму (супутньої готельно-ресторанної сфери) в рамках регіону. Перша стратегія цієї категорії відноситься до типу перспективних, а друга може також вважатися перспективною, якщо, як у випадку першої існує орієнтир на зростання, а не на підтримання встановлених позицій;

- інші стратегії.

Можна констатувати, що всі розглянуті стратегії можна поділити на два типи, зокрема, перспективні для ринкових умов та неперспективні для ринкових умов. До перших відносяться всі стратегії, які націлені на зростання, підвищення ринкових позицій, додаткове використання реактивних та проєктивних динамічних стратегій в цілях постійного реагування та упередження негативних впливів, розробку оптимізаційних шляхів, які сприятимуть підвищенню соціально-економічних, ринкових параметрів. До других слід віднести ті стратегії, які не передбачають, що суб'єкти галузі, сама галузь може здійснювати вплив на ринок, регіон. Це стратегії, які, у разі відсутності стратегічних змін, призведуть до виходу з ринку.

Питання визначення типу ефективності стратегії розвитку, на відміну від проблеми визначення рівня ефективності стратегії, не вирізняється науковими розвідками, напрямками дослідження. Хоча при визначенні рівня ефективності стратегічного розвитку, результативності самої стратегії перед дослідниками постає питання ідентифікації останньої в залежності від певної типології.

Трансформаційні умови соціально-економічного розвитку галузей туризму, готельно-ресторанної сфери в регіонах впливають на те, що суб'єкти підприємництва цих сфер або демонструють сталі параметри і впливають на розвиток ринку, або функціонують в залежності від існуючих умов, що створюються іншими учасниками. При визначенні методології типу ефективності стратегії розвитку галузі регіону потрібно враховувати орієнтир на два зазначених типи розвитку в залежності від перспективності. Для вказаних цілей можна запропонувати використання теорії г/К-відбору популяційної динаміки Ферхюльста [14], яка передбачає виділення двох категорій, зокрема:

- суб'єктів г, які розвиваються без урахування конкурентних переваг з відповідним масштабним зникненням, мають невеликий термін життя, мінливі та непередбачувані в процесах;
- суб'єктів К, які розвиваються постійно, передбачувано, рівноважно, здатні до високої конкуренції, мають великий термін життя через високу конкурентоспроможність.

Керуючись зазначеною теорією, нами було розроблено методику оцінки типу ефективності стратегії розвитку галузі регіону (табл. 1).

Таблиця 1

Методика оцінки типу ефективності стратегії розвитку галузі (сфери туризму, супутньої готельно-ресторанної сфери) регіону

Показник	Параметри оцінки	
	Перспективна ефективність стратегії суб'єктів К	Неперспективна ефективність стратегії суб'єктів г
1. Існування узгодженої стратегії розвитку щодо всіх суб'єктів туристичної, готельно-ресторанної інфраструктури регіону	+	-
2. Джерела фінансування розвитку за основними стратегічними напрямками. Існування фінансування	Державно-приватне партнерство (в рівних частках). +	Переважає частки фінансування з боку однієї з сторін (державної або приватної). + / -
3. Ознака орієнтиру на забезпечення та формування нових конкурентних переваг в галузі (створення нових конкурентних методів обслуговування, нових продуктів на рівні суб'єктів сфери туризму, готельно-ресторанної сфери) регіону	+	-
4. Стратегія сформована в межах досягнутих ринкових, фінансово-економічних, організаційних параметрів розвитку на рівні суб'єктів сфери туризму, готельно-ресторанної сфери регіону	-	+
5. Орієнтир стратегії на активне зростання (ринкові, фінансово-економічні, організаційні аспекти)	+	-
6. Орієнтир стратегії на підтримання попереднього рівня розвитку, забезпечення працевлаштування населення в рамках регіону	-	+
7. Охоплення розвитку можливих сегментів галузі регіону (види туризму, види готельно-ресторанних послуг, продуктів), що забезпечують конкурентні позиції	+	-
8. Вплив фактору ефективності попередніх стратегій галузі (за рівнем отриманих результатів):		
- зростання кількості туристів (відвідувачів, гостей) в регіоні (території) за результатами впровадження попередньої стратегії за певний період	+	-
- зростання ринкової частки сфери туризму, готельно-ресторанної сфери в обсязі доходів (виручки) від реалізації в регіон (території) за результатами впровадження попередньої стратегії за певний період	+	-
Підсумок	Переважає за параметрами	Переважає за параметрами

Джерело: складено авторами

В запропонованій методиці виділено два типи ефективності стратегії розвитку галузі (сфери туризму, супутньої готельно-ресторанної сфери) регіону, а саме:

- перспективну ефективність стратегії суб'єктів К, яка передбачає, що: в цій стратегії узгоджені аспекти розвитку за всіма суб'єктами туристичної, готельно-ресторанної інфраструктури регіону (території); здійснюється комплексне інвестування всіх напрямків у формі державно-приватного партнерства (в рівних частках); використовується орієнтир на забезпечення та формування нових конкурентних переваг в галузі (створення нових конкурентних методів обслуговування, нових продуктів на рівні суб'єктів сфери туризму, готельно-ресторанної сфери) регіону; стратегія орієнтована на активне зростання (ринкові, фінансово-економічні, організаційні аспекти) та охоплення

розвитку можливих сегментів галузі регіону (види туризму, види готельно-ресторанних послуг, продуктів), що забезпечують конкурентні позиції; існує позитивний вплив фактору ефективності попередніх стратегій галузі (за рівнем отриманих результатів);

- неперспективну ефективність стратегії суб'єктів г, яка орієнтована на діяльність в рамках попередніх результатів, передбачає споживацькі ознаки розвитку. Зокрема, в рамках такої стратегії можлива неузгодженість стратегічного розвитку щодо всіх суб'єктів туристичної, готельно-ресторанної інфраструктури регіону (території), інвестування за основними напрямками може використовуватись, але і може бути відсутнім, стратегія передбачає переважання частки фінансування з боку однієї з сторін (державної або приватної). Не визначається підтримання конкурентних позицій на ринку, зростання обсягів діяльності тощо.

Представлений підхід може бути використаний як щодо оцінки стратегічного розвитку туристичної, готельно-ресторанної сфери регіону, так і аналізу цих сфер в окремих територіальних одиницях регіону. Вказана пропозиція завдяки використанню основних параметрів стратегічного розвитку може успішно використовуватись для порівняння типів ефективності стратегій розвитку галузі (сфери туризму, супутньої готельно-ресторанної сфери) на рівні різних територій регіону, на рівні різних регіонів тощо.

За вказаною методикою буде проведено оцінку типу ефективності стратегії розвитку туристичної, готельно-ресторанної сфери на прикладі територіальних одиниць Івано-Франківської області. Вихідними даними для оцінки виступають стратегії розвитку цих галузей в рамках територій [5; 4; 6; 7; 9; 10].

В табл. 2. представлено вихідні дані стратегічного розвитку туризму, супутньої готельно-ресторанної сфери територіальних одиниць Івано-Франківської обл. (м. Яремче, Долинського району, Надвірнянського району, Косівського району, Верховинського району). Ці територіальні одиниці вибрано для дослідження, оскільки в них розташовано ключові туристичні, супутні готельно-ресторанні об'єкти Івано-Франківської області.

Таблиця 2

Вихідні дані стратегічного розвитку туризму, супутньої готельно-ресторанної сфери територіальних одиниць Івано-Франківської обл.

Показник	Територіальна одиниця				
	м. Яремче	Долинський р-н	Надвірнянський р-н	Косівський р-н	Верховинський р-н
1	2	3	4	5	6
1. Основні об'єкти	Міжнародний гірськолижний курорт «Буковель», осередки гірськолижного туризму в м. Яремче (застаріле обладнання, приватне фінансування), с. Яблуниця (високий рівень розвитку), с. Ворохта (високий рівень розвитку), об'єкти сільського зеленого туризму. Загальна оцінка розвитку туризму, супутньої готельно-ресторанної сфери – середня	Об'єкти гірськолижного та лікувально-оздоровчого, екологічного, релігійного туризму. Рівень розвитку туризму, готельно-ресторанних об'єктів – нижче середнього через неефективність стратегій та інвестування	Об'єкти гірськолижного, екологічного туризму. Рівень розвитку туризму, готельно-ресторанних об'єктів – нижче середнього через неефективність стратегій та інвестування	Об'єкти гірськолижного, екологічного туризму. Рівень розвитку туризму, готельно-ресторанних об'єктів – нижче середнього через неефективність стратегій та інвестування	В рамках туристичного субрегіону Верховина розташовані об'єкти гірськолижного, екологічного туризму. Загальна оцінка розвитку туризму, супутньої готельно-ресторанної сфери – середня
2. Узгодженість стратегії розвитку щодо всіх суб'єктів туристичної, готельно-ресторанної інфраструктури регіону	Середній рівень узгодженості стратегії розвитку, проблемним є питання розвитку гірськолижного туризму в м. Яремче	Низький рівень узгодженості стратегії розвитку щодо всіх об'єктів	Низький рівень узгодженості стратегії розвитку щодо всіх об'єктів	Низький рівень узгодженості стратегії розвитку щодо всіх об'єктів	Високий рівень узгодженості стратегії розвитку щодо всіх об'єктів

продовження табл. 2

1	2	3	4	5	6
3. Джерела фінансування розвитку за основними стратегічними напрямками.	Державно-приватне в рівних частках за усіма об'єктами, окрім гірськолижного туризму в м. Яремче. Але в цілому дотримується співвідношення по території 50/50	Приватне фінансування переважає, є недостатнім	Приватне фінансування переважає, є недостатнім	Приватне фінансування переважає, є недостатнім	Державно-приватне в рівних частках за усіма об'єктами (50/50)
4. Орієнтир на активне зростання за усіма об'єктами	Переважає орієнтир на забезпечення конкурентних переваг, збільшення обсягів діяльності, створення нових видів послуг, продуктів	Стратегія розвитку на рівні попередніх результатів	Стратегія розвитку на рівні попередніх результатів	Стратегія розвитку на рівні попередніх результатів	Переважає орієнтир на забезпечення конкурентних переваг, збільшення обсягів діяльності, створення нових видів послуг, продуктів
5. Охоплення розвитку можливих сегментів туризму, готельно-ресторанної, що забезпечують конкурентні позиції	Охоплено більшість сегментів	Існують неохоплені ніші	Існують неохоплені ніші	Існують неохоплені ніші	Охоплено більшість сегментів
6. Вплив фактору ефективності попередніх стратегій галузі (за рівнем отриманих результатів)	Реалізація попередніх стратегій розвитку була ефективною	Реалізація попередніх стратегій розвитку була недостатньо ефективною	Реалізація попередніх стратегій розвитку була недостатньо ефективною	Реалізація попередніх стратегій розвитку була недостатньо ефективною	Реалізація попередніх стратегій розвитку була ефективною

Джерело: складено за даними [5; 4; 6; 7; 9; 10]

За результатами аналізу слід відзначити, що:

– стратегічний розвиток туризму, супутньої готельно-ресторанної сфери м. Яремче знаходиться на високому рівні. А саме, найбільш ефективні показники демонструють Міжнародний гірськолижний курорт «Буковель», осередки гірськолижного туризму с. Яблуниця (високий рівень розвитку), с. Ворохта (високий рівень розвитку), об'єкти сільського зеленого туризму. Не достатньо високий рівень розвитку відмічено в осередках гірськолижного туризму м. Яремче (застаріле обладнання, приватне фінансування). Відмічено загальну середню оцінку розвитку туризму, супутньої готельно-ресторанної сфери. Щодо даної території існує середній рівень узгодженості стратегії розвитку, проблемним є питання розвитку гірськолижного туризму в м. Яремче. На цій території існує державно-приватне фінансування в рівних частках за усіма об'єктами, окрім гірськолижного туризму в м. Яремче. Але в цілому дотримується співвідношення по території 50:50. Переважає орієнтир на забезпечення конкурентних переваг, збільшення обсягів діяльності, створення нових видів послуг, продуктів. В стратегії розвитку охоплено всі сегменти туризму, готельно-ресторанної сфери території. Реалізація попередніх стратегій розвитку була ефективною;

– високий рівень стратегічного розвитку відмічено за туристичними, готельно-ресторанними об'єктами Верховинського району;

– рівень розвитку туризму, готельно-ресторанних об'єктів Долинського району, Надвірнянського району, Косівського району знаходиться на рівні нижче середнього через неефективність стратегій та інвестування.

В табл. 3 представлено оцінку типу ефективності стратегії розвитку туризму, супутньої готельно-ресторанної сфери територій Івано-Франківської області згідно положень авторської методики.

Таблиця 3

Оцінка типу ефективності стратегії розвитку туризму, супутньої готельно-ресторанної сфери територій Івано-Франківської області згідно положень авторської методики

Показник	Територіальна одиниця				
	м. Яремче	Долинський р-н	Надвірнянський р-н	Косівський р-н	Верховинський р-н
1	2	3	4	5	6
1. Існування узгодженої стратегії розвитку щодо всіх суб'єктів туристичної, готельно-ресторанної інфраструктури регіону	+	-	-	-	+
2. Джерела фінансування розвитку за основними стратегічними напрямками.	Державно-приватне партнерство (в рівних частках).	Приватне інвестування.	Приватне інвестування.	Приватне інвестування.	Державно-приватне партнерство (в рівних частках).
Існування фінансування	+	+	+	+	+
3. Ознака орієнту на забезпечення та формування нових конкурентних переваг в галузі (створення нових конкурентних методів обслуговування, нових продуктів на рівні суб'єктів сфери туризму, готельно-ресторанної сфери) регіону	+	-	-	-	+
4. Стратегія сформована в межах досягнутих ринкових, фінансово-економічних, організаційних параметрів розвитку на рівні суб'єктів сфери туризму, готельно-ресторанної сфери регіону	-	+	+	+	-
5. Орієнтир стратегії на активне зростання (ринкові, фінансово-економічні, організаційні аспекти)	+	-	-	-	+
6. Орієнтир стратегії на підтримання попереднього рівня розвитку, забезпечення працевлаштування населення в рамках регіону	-	+	+	+	-
7. Охоплення розвитку можливих сегментів галузі регіону (види туризму, види готельно-ресторанних послуг, продуктів), що забезпечують конкурентні позиції	+	-	-	-	+
8. Вплив фактору ефективності попередніх стратегій галузі (за рівнем отриманих результатів):					
- зростання кількості туристів (відвідувачів, гостей) в регіоні (території) за результатами впровадження попередньої стратегії за певний період	+	-	-	-	+
- зростання ринкової частки сфери туризму, готельно-ресторанної сфери в обсязі доходів (виручки) від реалізації в регіон (території) за результатами впровадження попередньої стратегії за певний період	+	-	-	-	+
Підсумок:	Перспективна ефективність стратегії суб'єктів К	Неперспективна ефективність стратегії суб'єктів Г	Неперспективна ефективність стратегії суб'єктів Г	Неперспективна ефективність стратегії суб'єктів Г	Перспективна ефективність стратегії суб'єктів К

Джерело: складено авторами

Проведений аналіз дозволив віднести дві територіальні одиниці (м. Яремче, Верховинський район) до типу перспективної ефективності стратегії суб'єктів К (тип ефективності стратегії, що орієнтована на конкурентне зростання, вплив на ринок, збільшення показників діяльності), і три

територіальні одиниці (Долинський район, Надвірнянський район, Косівський район) до типу неперспективної ефективності стратегії суб'єктів г (стратегія створена в рамках досягнутих результатів, без орієнту на конкурентні переваги зростання тощо).

Висновки з проведеного дослідження. В ході дослідження було здійснено вивчення науково-методологічних підходів оцінки стратегії галузевого розвитку регіону, в тому числі в туристичній, готельно-ресторанній сфері. Проведено розробку комплексного підходу до оцінки типу ефективності стратегії розвитку туристичної, готельно-ресторанної сфери на регіональному рівні. Авторська пропозиція основана на використанні теорії г/К-відбору популяційної динаміки Ферхюльста. Із застосуванням авторської методики проведено ідентифікацію типу ефективності стратегії розвитку туристичної, готельно-ресторанної сфери на прикладі територіальних одиниць Івано-Франківської області. Оцінка дозволила охарактеризувати вказані території за відповідними типами. Можна констатувати, що представлена методика дозволяє здійснювати комплексну та системну оцінку стратегічного розвитку туризму, супутньої готельно-ресторанної сфери на рівні регіону.

Бібліографічний список

1. Бартошук О. В. Концептуальні підходи до формування стратегії розвитку туристичної галузі. *Економічний часопис-XXI*. 2012. № 3-4. С. 38-41.
2. Борушчак М. Стратегия развития туристского региона: теория, методология, практика. Минск: БГЭУ, 2002. 166 с.
3. Немцов В. Д., Довгань Л. Є. Стратегічний менеджмент. Київ: Екс Об, 2002. 560 с.
4. Проект програми розвитку туризму на 2016-2019 рр. (Надвірнянська РДА). URL: <http://nadrda.gov.ua/proekt-prohramy-rozvytku-turyzmu-na-2016-2019/> (дата звернення: 29.11.2018).
5. Програма розвитку туризму в Косівському районі на 2016–2020 роки. URL: kosivrada.if.ua/wp-content/uploads/downloads/2015/12/prohrama-po-turyzmu.docx (дата звернення: 29.11.2018).
6. Про комплексну регіональну цільову програму розвитку туризму в Івано-Франківській області на 2016-2020 роки. URL: www.if.gov.ua/files/uploads/Програма%20розвитку%20туризму%202016-2020.pdf (дата звернення: 29.11.2018).
7. Про Стратегію розвитку Долинського субрегіону. URL: <http://rada.dolyna.info/doc/rishennyasessiji/pro-stratehiyu-rozvytku-dolynskoho-subrehionu/> (дата звернення: 29.11.2018).
8. Сімків Л.Є., Проданова І.І. Теоретичні аспекти стратегії розвитку сільського зеленого туризму в регіоні. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2012. Вип. 22.12. С. 74-81.
9. Стратегія розвитку туризму на території Яремчанської міської ради на період до 2027 року. URL: yaremche.org/files/files/news/strategiya_yaremche_2027__0.pdf (дата звернення: 29.11.2018).
10. Стратегія розвитку туристичного регіону Верховина-2025 (Верховинський район Івано-Франківської обл.). URL: verhovyna-rada.at.ua/VerhovynaTourismStrategy.pdf (дата звернення: 29.11.2018).
11. Ткаченко Т. І., Мельниченко С. В., Бойко М. Г. Стратегічний розвиток туристичного бізнесу. Київ: Київ. нац. торг.-екон. ун-т, 2010. 596 с.
12. Шершньова О. В. Методичні засади побудови Стратегії розвитку туризму в малих містах Рівненщини. *Університетські наукові записки*. 2008. № 3 (II). С. 271–272.
13. Mintzberg G., Kuinn J.B., Goshal S. *The Strategy Process: Concepts, Contexts, Cases*. New Jersey: Prentice Hall, 2002. 489 p.
14. Pianka E.R. On r and K selection. *Amer. Naturalist*. 1970. no. 104. P. 592-597.

References

1. Bartoshuk, O.V. (2012), "Conceptual approaches to the formation of the tourism industry's development strategy", *Ekonomichnyi chasopys-XXI*, no. 3-4, pp. 38-41.
2. Borushchak, M. (2002), *Stratehiya razvitiya turistkoho regiona: teoriya, metodologiya, praktika* [Strategy for the development of the tourist region: theory, methodology, practice], BGЭУ, Minsk, Belarus, 166 p.
3. Nemtsov, V.D. and Dovhan, L.Ye. (2002), *Stratehichniy menedzhment* [Strategic management], Eks Ob, Kyiv, Ukraine, 560 p.
4. Nadvirnianska RDA (2015), "The project of tourism development program for 2016-2019", available at: <http://nadrda.gov.ua/proekt-prohramy-rozvytku-turyzmu-na-2016-2019/> (access date November 29, 2018).
5. "The program of tourism development in the Kosovo district for 2016-2020", available at: kosivrada.if.ua/wp-content/uploads/downloads/2015/12/prohrama-po-turyzmu.docx (access date November 29, 2018).
6. "About the integrated regional target program for the development of tourism in the Ivano-Frankivsk region for 2016-2020", available at: www.if.gov.ua/files/uploads/Prohrama%20

rozvytku%20turyzmu%202016-2020.pdf (access date November 29, 2018).

7. "On the Strategy for the Development of the Dolinsky subregion", available at: <http://rada.dolyna.info/doc/rishennya-sesiji/pro-stratehiyu-rozvytku-dolynskoho-subrehionu/> (access date November 29, 2018).

8. Simkiv, L.Ye. and Prodanova, I.I. (2012), "Theoretical aspects of the strategy of rural green tourism development in the region", *Naukovyi visnyk NLTU Ukrainy*, iss. 22.12, pp. 74-81.

9. "Strategy of tourism development in the territory of Yaremche city council for the period up to 2027", available at: yaremche.org/files/files/news/strategiya_yaremche_2027__0.pdf (access date November 29, 2018).

10. Verkhovynskyi raion Ivano-Frankivskoi obl., "Strategy for the development of the tourist region Verkhovyna-2025", available at: verhovyna-rada.at.ua/VerhovynaTourismStrategy.pdf (access date November 29, 2018).

11. Tkachenko, T.I., Melnychenko, S.V. and Boiko, M.H. (2010), *Stratehichnyi rozvytok turystychnoho biznesu* [Strategic development of tourism business], Kyiv. nats. torh.-ekon. un-t, Kyiv, Ukraine, 596 p.

12. Shershnova, O.V. (2008), "Methodical foundations of building a strategy for the development of tourism in small cities of Rivne region", *Universytetski naukovy zapysky*, no. 3 (II), pp. 271–272.

13. Mintzberg, G., Kuinn, J.B. and Goshal, S. (2002), *The Strategy Process: Concepts, Contexts, Cases*. New Jersey: Prentice Hall, 489 p.

14. Pianka E.R. (1970), On r and K selection. *Amer. Naturalist*, no. 104, pp. 592-597.

Брич В.Я., Охота В.І., Гунько С.І. СТРАТЕГІЧНЕ УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ ТУРИСТИЧНОЇ ТА ГОТЕЛЬНО-РЕСТОРАННОЇ ІНДУСТРІЇ В РЕГІОНІ

Мета. Розробка комплексного підходу до оцінки типу ефективності стратегії розвитку туристичної, готельно-ресторанної сфери на регіональному рівні.

Методика дослідження. В процесі дослідження використано загальні і спеціальні методи дослідження, зокрема застосовано: системний підхід для обґрунтування науково-методологічних підходів при оцінці стратегії галузевого розвитку регіону, в тому числі в туристичній, готельно-ресторанній сфері; метод комплексного аналізу – для оцінки ефективності стратегії розвитку туристичної, готельно-ресторанної сфери на регіональному рівні; метод економіко-статистичного аналізу – для обґрунтування стратегії розвитку галузей регіону.

Результати. Систематизовано науково-методологічні підходи оцінки стратегії галузевого розвитку регіону, в тому числі в туристичній, готельно-ресторанній сфері. Проведено розробку комплексного підходу до оцінки типу ефективності стратегії розвитку туристичної, готельно-ресторанної сфери на регіональному рівні. Розроблена авторська пропозиція основана на використанні теорії r/K-відбору популяційної динаміки Ферхюльста.

Наукова новизна. Розроблено авторську методику оцінки ефективності стратегії розвитку туристичної, готельно-ресторанної сфери на регіональному рівні, із застосуванням якої проведено ідентифікацію типу ефективності стратегії розвитку туристичної, готельно-ресторанної сфери Івано-Франківської області та охарактеризовано вказані території за відповідними типами.

Практична значущість. Отримані результати дослідження, в яких представлена методика дозволяє здійснювати комплексну та системну оцінку стратегічного розвитку туризму, супутньої готельно-ресторанної сфери на рівні регіону можуть бути використані при обґрунтуванні туристичної та інших галузей регіонів.

Ключові слова: туристична індустрія, готельно-ресторанна індустрія, регіон, територіальна одиниця, тип ефективності стратегії розвитку, стратегічний розвиток, перспективна ефективність стратегії, неперспективна ефективність стратегії.

Brych V.Ya., Okhota V.I., Hunko S.I. STRATEGIC MANAGEMENT OF THE DEVELOPMENT OF THE TOURISM, HOTEL AND RESTAURANT INDUSTRY IN THE REGION

Purpose. The aim of the article is the development of an integrated approach to assessing the type of effectiveness of the tourism, hotel and restaurant development strategy at the regional level.

Methodology of research. General and special methods of research are used in the course of the research, in particular: a systematic approach to substantiating scientific and methodological approaches in evaluating the strategy of regional development of the region, including in the tourism, hotel and restaurant sector; the method of complex analysis – to assess the effectiveness of the strategy of tourism, hotel and restaurant sector development at the regional level; the method of economic and statistical analysis – to substantiate the strategy of development of the branches of the region.

Findings. The scientific and methodological approaches to the estimation of the strategy of sector development of the region, including in the tourist, hotel and restaurant sector are systematized. The development of a comprehensive approach to assessing the type of effectiveness of the strategy for the development of tourism, hotel and restaurant sector at the regional level has been carried out. The author's proposal is based on the use of the theory of r/K-selection of the population dynamics developed by the famous scientist Pierre François Verhulst.

Originality. The author's methodology for assessing the effectiveness of the strategy of development of tourism, hotel and restaurant sphere at the regional level was developed, using which the identification of the type of the effectiveness of the strategy of development of the tourist, hotel and restaurant area of Ivano-Frankivsk oblast is identified and the specified territories according to the corresponding types are described.

Practical value. The obtained results of the study, in which the presented method allows to carry out a comprehensive and systematic assessment of the strategic development of tourism, the companion hotel-restaurant area at the regional level, can be used in the substantiation of tourism and other industries of the regions.

Key words: tourism industry, hotel and restaurant industry, region, territorial unit, type of strategy development effectiveness, strategic development, perspective strategy effectiveness, non-prospective strategy effectiveness.

Брич В.Я., Охота В.И., Гунько С.И. СТРАТЕГИЧЕСКОЕ УПРАВЛЕНИЕ РАЗВИТИЕМ ТУРИСТИЧЕСКОЙ И ГОСТИНИЧНО-РЕСТОРАННОЙ ИНДУСТРИИ В РЕГИОНЕ

Цель. Разработка комплексного подхода к оценке типа эффективности стратегии развития туристической, гостинично-ресторанной сферы на региональном уровне.

Методика исследования. В процессе исследования использованы общие и специальные методы исследования, в частности применены: системный подход для обоснования научно-методологических подходов при оценке стратегии отраслевого развития региона, в том числе в туристической, гостинично-ресторанной сфере; метод комплексного анализа - для оценки эффективности стратегии развития туристической, гостинично-ресторанной сферы на региональном уровне; метод экономико-статистического анализа - для обоснования стратегии развития отраслей региона.

Результаты. Систематизированы научно-методологические подходы оценки стратегии отраслевого развития региона, в том числе в туристической, гостинично-ресторанной сфере. Проведена разработка комплексного подхода к оценке типа эффективности стратегии развития туристической, гостинично-ресторанной сферы на региональном уровне. Разработанное авторское предложение основано на использовании теории r/K-отбора популяционной динамики Ферхюльста.

Научная новизна. Разработана авторская методика оценки эффективности стратегии развития туристической, гостинично-ресторанной сферы на региональном уровне, с применением которой проведена идентификация типа эффективности стратегии развития туристической, гостинично-ресторанной сферы Ивано-Франковской области и охарактеризованы указанные территории по соответствующим типам.

Практическая значимость. Полученные результаты исследования, в которых представленная методика позволяет осуществлять комплексную и системную оценку стратегического развития туризма, сопутствующей гостинично-ресторанной сферы на уровне региона могут быть использованы при обосновании туристической и других отраслей регионов.

Ключевые слова: туристическая индустрия, гостинично-ресторанная индустрия, регион, территориальная единица, тип эффективности стратегии развития, стратегическое развитие, перспективная эффективность стратегии, перспективная эффективность стратегии.

УДК 336:377

JEL Classification A 13, D 71, H 53

*Тріпак М.М.,
канд. екон. наук, доцент,
заслужений працівник освіти України,
Подільський спеціальний навчально-реабілітаційний
соціально-економічний коледж*

СОЦІАЛІЗАЦІЯ ІНКЛЮЗИВНИХ ІНСТИТУЦІЙ ТА МОРАЛЬНОСТІ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ СИСТЕМИ

Постановка проблеми. Останнім часом у світовій глобальній економічній системі виокремлено популярність концепції інклюзивних інституцій, що пояснює розходження в багатстві і бідності країн та народів; пануванням у них інклюзивних, або екстрактивних інституцій, не могла не викликати жвавого інтересу перш за все у тих державах, які в своїй історії неодноразово намагалися перейти на нові етапи економічного піднесення.

Відомі вчені США Д. Аджемоглу і Дж. Робінсон зіставляють “екстрактивні” і “інклюзивні” соціальні інституції. На їх думку, інклюзивні (“інклюзія” – це залучення до процесу усіх, без відмінностей і обмежень) економічні інституції – це такі інститути, які заохочують великі маси людей до участі в економічній діяльності. Щоб бути інклюзивними, економічні інституції мають шанувати приватну власність, неупереджену систему права й надання публічних послуг для створення конкурентного середовища, у якому люди можуть здійснювати обмін і домовлятися. Має також бути гарантія можливості відкривати новий бізнес і обирати свій кар’єрний шлях [1]. Інклюзивні економічні інституції, які дозволяють участь якщо не всіх, то значної частки громадян в економічних відносинах з можливістю отримання прибутку. Недоторканність власності гарантується, відчуження власності або доходів не допускається. Інклюзивні економічні інституції підтримуються інклюзивними політичними інститутами, які перешкоджають вузьким групам громадян регулювати економіку держави в свою користь. Саме такі інститути є основою всіх ліберальних демократій сучасності [1].

Запропонована Д. Аджемоглу і Дж. Робінсон [1] концепція інклюзивних інституцій підкріплена величезним фактичним матеріалом світової економічної глобалізації. Вона дає пояснення різним нюансам економічного і політичного розвитку та соціалізації суспільства.

Серед висунутих в останні роки економічних теорій концепції інклюзивних інституцій, на наше переконання, соціалізація розглядається як формування людини в якості суб'єкта соціуму, члена суспільства, суб'єкта культури, оволодіння соціально значущими цінностями, нормами, зразками поведінки; як процес накопичення суб'єктом життєвого досвіду та соціальних установок, які відповідають його соціально-економічним функціям. Вважаємо, що в різних концепціях робляться акценти на ті чи інші сторони процесу соціалізації, розглядаючи цей процес з точки зору філософії, культурології, соціології, психології, педагогіки та економіки. Однак, загальним, на наш погляд, є те, що соціалізація здійснюється в процесі взаємодії суб'єктів за допомогою психологічних і соціально-економічних вищеназваних механізмів соціалізації. При цьому, важливо підкреслити, що соціалізація має характер і здійснюється в процесі навчальної, ігрової, трудової, творчої та тренінгової діяльності. Але різноманітна діяльність передбачає певні способи контактів людей у соціумі. Починаючи з найбільш простих, короткотермінових, формальних, поступово ускладнених в процесі більш тривалої предметної взаємодії – навчальних, ділових, виробничих, творчих. І, нарешті, закінчуючи найбільш складними – міжособистісними, моральними взаємовідносинами, тобто формування суб'єктів господарювання та соціально-економічної державності.

Процес соціалізації розглядається авторами з позиції двох підходів. Прихильники об'єктного підходу (Е. Дюркгейм, Т. Парсонс, Г. Террі Пейдж, Дж.Б. Томас, Алан Р. Маршал) вважають, що соціалізація – це процес освоєння дій очікуваної поведінки у відносинах сім'ї та суспільства. При цьому пріоритетними є цілі соціальної адаптації та пристосування до соціального середовища. Представники суб'єктного підходу (У.І. Томас, Ф. Знанецький, Ч.Х. Кулі, Дж.Г. Мід, Дж. Коулмен, І. Таллмен, У. Бронфенбреннер, І.С. Кон та ін.) акцентують увагу на активній, свідомій і творчій ролі людини у процесі соціалізації при функціонуванні своїх взаємовідносин з навколишнім середовищем [6, с. 9]. Вплив моральності на економічну поведінку суб'єкта соціуму впроваджує у життя відповідних принципів та законів про права людей з інвалідністю та є одним з основних елементів відкритого суспільства, спрямованого на подолання соціальної нерівності, який отримав назву "інклюзія". Тобто широкого спектру стратегій щодо забезпечення ресурсів, орієнтованих на підтримку груп населення або окремих громадян, які знаходяться у несприятливому становищі виключення з економічного, соціального, політичного, культурного життя суспільства.

У широкому сенсі це поняття розуміють як активний процес зміцнення відчуття належності особи або групи осіб, що з рештою перебувають під загрозою соціальної ізоляції. Розглядаючи питання соціального виключення, важливо зазначити групи людей, які найчастіше опиняються у ситуації виключення з огляду на свою расову належність, соціальне та етнічне становище, віросповідання, стать та здібності, фізичні вади. Для подолання таких явищ в країні провідною стратегією політики є результат науково-практичного дослідження, де визначено, що економічно доцільним є здійснення інвестицій у людський капітал скрізь де це можливо, замість прямого інвестування в соціальне обслуговування. Відповідно до цієї категорії інклюзія розглядається як вигідний напрям соціального інвестування для майбутнього. Таким чином питання соціальної інклюзії знаходять своє основне відбиття у сфері освітньої політики, оскільки освітня система є не тільки віддзеркаленням стану суспільства, а й важливим засобом його реформування. Досить часто інклюзія в освіті розглядається як підхід до навчання дітей та дорослих людей з особливими освітніми потребами в умовах системи вищої освіти. Звідси необхідно проведення низки заходів щодо впливу моральності на економічну поведінку суб'єкта соціуму в умовах соціально-освітньої інклюзії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Соціалізацію інклюзивних інституцій та моральності в умовах глобальної економічної системи досліджували: Т. Боголіб, Є. Бойко, О. Василик, Т. Гребнева, А. Гошко, Г. Дмитренко, В. Журавський, І. Каленюк, П. Коваль, В. Князев, С. Королюк, Т. Лев, Ю. Лисенко, О. Навроцький, В. Новіков, К. Павлюк, Ю. Палеха, Ж. Серкіс, В. Федосов, В. Шпотенко, М. Яструбський та ін. Наукові здобутки згаданих учених є значним внеском у теорію, методологію й організацію функціонування моральності в умовах інклюзивних процесах в Україні. Однак питання комплексного моніторингу моральності, що впливає на економічну поведінку суб'єкта соціуму в умовах соціально-освітньої інклюзії, розроблені ще недостатньо.

Постановка завдання. Незважаючи на важливість і актуальність інклюзивної освіти, науковці констатують серйозні проблеми в її науковій розробці та практичній реалізації. Дані обставини визначили актуальність теми дослідження та необхідність пошуку економіко-організаційних важелів впливу на активізацію розвитку інклюзивної освіти в Україні через механізм впливу моральності на економічну поведінку суб'єкта соціуму. У зв'язку з цим, метою даної статті є визначення пріоритетності моральності, що впливає на економічну поведінку суб'єкта соціуму в умовах соціально-освітньої інклюзії в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Досліджуючи внутрішні компоненти мотивації людини до економічної діяльності, які включають у себе певні моральні цінності, А. Маршалл, зокрема,

стверджував, що в господарській діяльності, як і всюди, людина піддається впливу особистих схильностей, уявлень про обов'язок і відданість високим ідеалам. Їй властиві марнославство й безтурботність, почуття насолоди самим процесом гарного виконання справи, готовність принести себе в жертву заради родин. Усі ці якості і моральні цінності формуються й детермінуються в людині саме в умовах економічної діяльності. На думку А. Маршалла, тільки за допомогою економічної діяльності людина здатна досягти задоволення всіх своїх індивідуальних потреб, одночасно задовольняючи потреби інших [5].

Отже, розглядаючи історико-філософський аспект понять "моральність", "мораль", ми звернули увагу, що давньогрецькі філософи античного ідеалізму Платон, Сократ та інші тісно пов'язували мораль з Вселенським світопорядком [7]. Інші філософи звертали увагу на залежність моральності від формування суспільства і політики. "Людина є моральна істота тільки тому, що вона політична істота", писав Аристотель [2]. Для епохи середньовіччя характерно розуміння моралі як принципу божественного авторитету, систему заповідей, які йдуть від Всевишнього, а моральна діяльність полягала в служінні йому. Згідно вчення про категоричний імператив І. Канта (XVIII ст.), незмінному постулаті, моральність тлумачиться як вічна і незмінна категорія, незалежна від суспільства і суспільних відносин. Моральність при такому є продуктом вищого духовного стану людини і має божественне походження. Моральні вимоги виступають як повеління Всевишнього [4]. У XVIII столітті пролонгували постулат Е.Е. Купера, А. Сміта, Д. Юма, який називається "етичним сентименталізмом" і в якому стверджувалось, що основою моралі є моральні почуття [5]. За твердженням німецького філософа XIX ст. Гегеля, саме почуття лежать в основі моральності. Мислитель вважав, що словесне навчання моралі є безплідним. Справжня моральність є продукт самовиховання, який опирається на почуття радості і краси буття [10].

Німецький філософ XIX ст. Л. Фейєрбах вважав любов вищим проявом морального почуття, яке приносить щастя. Моральні почуття людини, на думку Л.Фейєрбаха, це є його природне надбання, його родова сутність. Він розглядав моральний зміст людини як натуральний продукт спілкування людини з ближніми, прагнення бути коханими та любити [11]. Тоді, як філософи XX ст. С.Л. Франк, К.С. Льюїс, Д. Бонхьofer вважали турботу про потреби конкретних людей, служіння іншим, існування для інших – найбільш важливим для моральності людини [12]. Проведений аналіз поглядів філософів на розуміння суті вказаних наукових категорій показав, що існують різні думки про співвідношення поняття моральність і мораль.

Враховуючи вищезазначені постулати, можна припустити, що у філософії мораль і моральність розглядаються в двох аспектах: як сферу почуттів, волі чи розуму, які є проявом внутрішнього світу людини (божественного промислу, світового розуму) і виражаються в поняттях добра і зла, оціночному відношенні до світу; як вираження того чи іншого способу соціальної поведінки, яка проявляється у вчинках, звичаях, вдачі і визначаються суспільно-політичними факторами.

Однак, є й інша точка зору. Так, Г. Гегель (XIX ст.) першим вказав на двояке розуміння моралі і позначив їх двома термінами – мораль і моральність. Мораль, в розумінні Гегеля, це результат життя сучасного суспільства. Моральність – характеристика об'єктивної поведінки людей [3].

Як зазначалося вище, суспільство, разом з іншими факторами, має значний вплив на зміст понять *мораль* і *моральність*, яка своєю чергою впливає на характер взаємовідносин особистості з оточуючими людьми. Моральні норми, моральні цінності виступають орієнтирами у вибудовуванні взаємовідносин особистості з навколишнім світом, соціумом. При цьому варто відзначити, що для людини моральні цінності здатні стати особистісно значущі тільки в процесі соціалізації і в процесі формування його взаємозв'язку з соціумом.

На основі порівняльного аналізу понять моральність і мораль можна зробити висновок про те, що мораль – це система вироблених у суспільстві норм, правил та вимог, що регулюють взаємодію між людьми, їх відношення до явищ реального світу. Моральність тлумачиться як сукупність свідомості, навичок і звичок людини, які пов'язані з дотриманням цих норм, правил та вимог. Моральність, на відміну від моралі, представляє складне соціально-психологічне утворення. Моральність конкретної людини є освоєна внутрішньо-прийнята суспільна мораль, яка регулює її індивідуальну поведінку на основі світоглядних переконань і почуття совісті. На наш погляд, таке розуміння моральності має слугуватиме утвердженню суб'єктів державності і формування економічного підґрунтя індивідуумів для створення доданої вартості. Отже, в результаті аналізу сутності поняття моральність була встановлена її приналежність до особистісних характеристик. Особливо значущим для нашого дослідження є те, що моральність формується разом з особистістю суб'єкта соціуму та невіддільна від його "Я".

Тому в економічній системі моральність розглядаємо як одне з базових понять морального виховання суб'єкта соціуму – державотворця та суб'єкта господарювання. Приступаючи до розгляду морального виховання суб'єкта соціуму, доцільно відзначити його характерну особливість, яка полягає в тому, що зміст морального виховання не є статичним. Ці зміни пов'язані з переоцінкою ведучих цінностей, моральних та законодавчих установок в суспільстві, змінами цілей загальнодержавного морального виховання і уявлень про його результати. В результаті проведеного моніторингу виявлені

фактори впливу на формування змісту морального виховання суб'єкта соціуму в процесі взаємовідносин внаслідок створення валового внутрішнього продукту та доданої вартості в країні:

- зміни світової основи та ціннісних орієнтацій суспільства, які здійснюють суттєвий вплив на розуміння джерела, змісту, мети і результату процесу морального виховання і підготовку професійного суб'єкта соціуму;
- формування різних підходів у розумінні сутності освіти та зміни уявлень про роль особистості у цьому процесі;
- активний розвиток психології особистості, розробка концепцій щодо виявленню структури і економіко-психологічного механізму процесу морального виховання;
- практичний досвід морального виховання студентів в умовах інклюзивної вищої освіти.

Отже, перш ніж перейти до питань, пов'язаних з вихованням моральних взаємовідносин студентів та інших суб'єктів соціуму в інклюзивній освіті, проаналізуємо різноманітні підходи до розуміння результату морального виховання. Дослідження наукової літератури показало, що дослідники багатогранно представляють сутність результату морального виховання.

Незважаючи на той факт, що зміст понять "мораль" і "моральність" загальновідомий, зупинимося на їх інтерпретації. Таким чином, на основі лінгвістичного аналізу слів моральність і мораль можна зробити наступний висновок: по-перше, в найвідоміших словниках ці слова розглядаються як синоніми; по-друге, мораль та моральність виражають, з одного боку – прийняті в суспільстві правила та звичаї, з іншого – особистісні особливості людини; по-третє, структуру лексичного значення слова моральність є наступні контенти: душа, дух; моральні спонукання; норми і правила; вдачу, характер, поведінку, звичку тощо.

Отож, економічна система має службовий характер, вона необхідна для забезпечення тимчасового земного існування суб'єкта соціуму, а її стан, як втім і стан інших сфер життя людини, визначається моральним станом суспільства, тобто залежить від виконання духовно-морального закону.

Економічна поведінка людини, передусім, визначається її моральними якостями. А. Рих наполягає на тому, що питання про суть господарювання повинне знаходитися у сфері етики, а не економіки. Якщо економіка не служить користі суспільства, вона стає абсурдною, незважаючи на зростаючі прибутки і досягнення нею вершин раціональності. У своїх оцінках А. Рих керується неекономічними критеріями. Людина дістає можливості використання природних ресурсів в різних сферах своєї діяльності, і в цьому сенсі отримує право володаря на планеті, але при цьому її рішення про використання матеріальних ресурсів повинні обмежуватися її внутрішньою відповідальністю перед всевишнім [8].

Дуже цікаві, вірні і досить переконливі докази визначального впливу моральності, духовно-морального закону на економіку наводить відомий сербський богослов, громадський діяч і вчений (доктор філософії та богослов'я) – святитель Микола Сербський (1881–1956). Зупинимося на сутності духовно-морального закону. Духовно-моральний закон відноситься до кожної людини. Цей закон полягає у необхідності жити відповідно до совісті, заповідей. В християнстві дві найвищі заповіді полягають в любові до всевишнього і ближнього. Виконання або порушення цих правил впливає на долю людини і людства в цілому. При цьому мається на увазі як земні наслідки праведного, або неправедного життя, так і долі людини у вічності. Так, згідно вченню релігійної літератури деяких східних вірувань, природні катаклізми, війни, хвороби, у тому числі невиліковні, зниження народжуваності, загибель міст і цивілізацій – пряме слідство порушення морального закону. Такі наслідки порушення цього закону не заперечуються і християнством. Але у найдосконалішому духовно-моральному законі, даному Новим завітом, акценти зміщуються не на земні наслідки поведінки людини, а на рішення долі людини у вічності. Хоча людство, що забулося, і зараз спостерігає зовнішні ознаки духовно-моральної кризи – деградацію моральності, демографічну, екологічну, економічну кризи [9]. В цілому завдання його дослідження набагато ширше, ніж доказ впливу духовно-морального закону тільки на економіку. Він стверджує і доводить це, досліджуючи Священну історію Старого Завіту, що духовно-моральний закон визначає дію так званих природних законів, хід історії, долі народів, дію соціальних законів [9, с. 31].

Отож, економіка і моральність – це взаємозумовленість моральних принципів і норм з різними елементами економічної системи на всіх етапах розвитку суспільства. На нижчій стадії розвитку, коли переважала приватнокапіталістична власність та механізм ринкового саморегулювання, домінували егоїстичні інтереси капіталістів, спрямовані на якнайшвидше збагачення шляхом жорстокої експлуатації найманої праці. За сучасних умов ці ідеї проповідують представники неокласичного напрямку економічної теорії, передусім неоконсерватори. Вони дотримуються, зокрема, ідеї ринкової моралі, в якій взаємодія окремого індивіда або сім'ї з суспільством та компаніями і фірмами, а також у межах окремої сім'ї здійснюється шляхом укладання контрактів та угод. Така ідеологія ґрунтується на необмежених можливостях ринкового механізму саморегулювання й значною мірою ігнорує численні глибокі вади ринкової економіки. Ці ідеї за сучасних умов не здатні консолідувати і сформувати цілісну національну економічну систему, національну ідентичність народу, підривають принципи та цінності

християнської економіки, а ядром господарського механізму стало державне регулювання економіки, яке доповнюється наднаціональним, певною мірою долається егоїзм приватних капіталістів, а отже, соціалдарвіністська мораль ринкового механізму.

Висновки з проведеного дослідження. Економічна соціалізація моральності в умовах соціально-освітньої інклюзії – це процес апробації суб'єкта соціуму з обмеженими потребами в економічну сферу суспільства, формування у нього економічного мислення, практичних навиків та професіоналізму; процес інтеріоризації нової реальності, що включає пізнання економічної дійсності; засвоєння економічних знань, набуття навичок економічної поведінки та прагматичних дій будівництва державності і патріотизму.

Для створення етичного середовища в економіці України зараз визначальну роль мають особистісні фактори – професійна компетентність і висока моральність політиків, керівників і бізнесменів. В умовах недосконалого законодавства і системи контролю, з одного боку, і ментальної особливості нашого народу не виконувати юридичні норми і приписи, але керуватися передусім природним правом “суди по совісті, а не згідно з законом”, усними домовленостями, заснованими на довірі і неформальними правилами, з іншого, найважливіше визначальне значення має приклад поведінки політиків, керівників, що формує довіру або недовіру до влади і моделює поведінку більшості членів суспільства, у тому числі в економічній сфері. Стан економіки України насамперед залежить від морального капіталу керівників, політиків, бізнесменів. Другий, такий же за значимістю для створення морального капіталу чинник – це розробка і впровадження в програми підготовки і перепідготовки бакалаврів, фахівців і магістрів відповідних учбових курсів і програм. Зміст і методика їх викладу мають бути такими, щоб, прослухавши їх, випускники мали моральні переконання, які б спрямовували їх професійні знання на благо суспільства, а не на шкоду йому.

Бібліографічний список

1. Аджемоглу Д., Робінсон Дж. Чому нації занепадають? Походження влади, багатства і бідності. Пер. з англ. О. Дем'янчука. Наш формат. 2016. 504 с.
2. Асмус В. Аристотель. Соченения в 4-х томах. Т.1. Мысль. 1976. 550 с.
3. Гегель Г. Энциклопедия философских наук. В 3-х т. Т.1. Наука логики. Мысль. 1974. 452 с.
4. Кант И. Лекции по этике. Республика. 2000. 146 с.
5. Маршалл А. Принципы экономической науки. УМК Центр. 2001. 216 с.
6. Мудрик А.В. Соціалізації людини: навчальний посібник для студентів університетів. Центр навчальної літератури. 2004. 304 с.
7. Платон. Собрание сочинений в 4-х т. Т.1. Мысль. 1990. 860 с.
8. Рих А. Хозяйственная этика. Посев. 1996. 810 с.
9. Сербский Н. Слово о Законе (Номология). Издательство Братства Святителя Алексия. Центр святоотеческих переводов; Издательство “Феофания”. 2005. 128 с.
10. Смит А. Теория нравственных чувств. Республика. 1997. 279 с.
11. Фейебарх Л. История философии. Собрание произведений в 3 т. Т.1. Мысль. 1974. 544 с.
12. Франк С. Духовные основы общества. Республика. 1992. 512 с.

References

1. Adzhemoglu, D. and Robinson, Dzh. (2016), *Chomu natsii zanepadaiut? Pokhodzhennia vldy, bahatstva i bidnosti* [Why do nations collapse? The origin of power, wealth and poverty], Nash format, Kyiv, Ukraine, 504 p.
2. Asmus, V. (1976), *Aristotel' Socheneniya v 4-kh tomakh* [Aristotle. Combinations in 4 volumes], Vol.1, Mysl, Moscow, Russia, 550 p.
3. Hegel, G. (1974), *Entsiklopediya filosofskikh nauk* [Science of logic], Vol.1, Mysl, Moscow, 452 p.
4. Kant, I. (2000), *Lektsii po etike* [Lectures on ethics], Respublika, Moscow, Russia, 146 p.
5. Marshall, A. (2001), *Pryntsypy ekonomichnoi nauky* [Principles of Economic Science], UMC Tsent, Kyiv, Ukraine, 216 p.
6. Mudryk, A.V. (2004), *Sotsializatsii liudyny* [Human Socialization], Tsent, navchalnoi literatury, Kyiv, Ukraine, 304 p.
7. Platon (1990), *Sobraniye sochineniy* [Collected Works], Vol.1, Mysl, Moscow, Russia, 860 p.
8. Rikh, A. (1996), *Khozyaystvennaya etika* [Economic ethics], Posev, Moscow, Russia, 810 p.
9. Serbskiy, N. (2005), *Slovo o Zakone (Nomologiya)* [Word of the Law (Nomology)], Izdatelstvo Bratstva Svyatitelya Aleksiya, Tsent, svyatootecheskikh perevodov; Izdatelstvo “Feofaniya”, Moscow, Russia, 128 p.
10. Smith, A. (1997), *Teoriya npravstvennykh chuvstv* [Theory of Moral Sentiments], Respublika, Moscow, Russia, 279 p.
11. Feuerbach, L. (1974), *Istoriya filosofii* [History of philosophy], Vol.1, Mysl, Moscow, Russia, 544 p.

12. Frank, S. (1992), *Dukhovnyye osnovy obshchestva* [Spiritual foundations of society], Respublika, Moscow, Russia, 512 p.

Тріпак М.М. СОЦІАЛІЗАЦІЯ ІНКЛЮЗИВНИХ ІНСТИТУЦІЙ ТА МОРАЛЬНОСТІ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ СИСТЕМИ

Метою статті є визначення пріоритетності моральності, що впливає на економічну поведінку суб'єкта соціуму в умовах соціально-освітньої інклюзії в Україні.

Методика дослідження. У статті використані такі методи дослідження: системного аналізу, систематизації, узагальнення – при дослідженні передумов, чинників і результатів функціонування сутнісних характеристик, видів та функцій складових інклюзивних інституцій; інституційного аналізу – при дослідженні впливу складових інституційного середовища на суспільні цінності; структурно-функціонального аналізу – при виявленні тенденцій розвитку і діяльності основних інклюзивних інституцій та оцінці їх ефективності; абстрактно-логічний – для узагальнень і формування висновків.

Результати. У статті виокремлено популярність концепції інклюзивних інституцій та розглянуті проблеми впливу моральності, духовних орієнтирів і світоглядних ідеалів на економічну життєдіяльність соціуму, що стає не тільки актуальною науковою ідеєю, але й центром гострої суспільної дискусії, спрямованої на пошуки балансу між раціональністю й мораллю як загальнолюдською цінністю, що має гармонізувати наше суспільство. Проаналізовано різноманітні підходи до розуміння результату впливу моральності на економічну поведінку суб'єкта соціуму в умовах інклюзії.

Наукова новизна. Визначено пріоритетність моральності, що впливає на економічну поведінку суб'єкта соціуму в умовах соціально-освітньої інклюзії в Україні. Обґрунтовано вплив моральності на економічну поведінку суб'єкта соціуму щодо впровадження у життя відповідних принципів та законів про права людей з винятковими потребами. Уточнено поняття "інклюзія", як один з основних елементів відкритого суспільства, спрямованого на подолання соціальної нерівності.

Практична значущість. Отримані результати дослідження сприятимуть покращенню соціально-освітньої інклюзії в Україні завдяки прийняттю стратегії забезпечення ресурсів, орієнтованих на підтримку груп населення або окремих громадян, які знаходяться у несприятливому становищі. Це сприятиме поживленню економічної соціалізації моральності в умовах соціально-освітньої інклюзії.

Ключові слова: інклюзія, інституції, соціалізація, моральність, соціум.

Tripak M.M. SOCIALIZATION OF INCLUSIVE INSTITUTIONS AND MORALITY UNDER THE CONDITIONS OF THE GLOBAL ECONOMIC SYSTEM

Purpose. The aim of the article is to determine the priority of morality that affects the economic behaviour of the subject of society in conditions of social and educational inclusion in Ukraine.

Methodology of research. The following methods of research are used in the article: system analysis, systematization, generalization – in studying the preconditions, factors and results of the functioning of the essential characteristics, types and functions of the constituent parts of inclusive institutions; institutional analysis – in the study of the influence of the institutional environment on social values; structural and functional analysis – in identifying the trends of development and activity of the main inclusive institutions and assessing their effectiveness; abstract and logical – for generalizations and formation of conclusions.

Findings. The popularity of the concept of inclusive institutions is highlighted in the article and the problems of the influence of morality, spiritual guidelines and ideological ideals on the economic activity of society, which becomes not only an actual scientific idea but also a centre of acute social discussion aimed at finding a balance between rationality and morality as universal value, which should harmonize our society, are considered. Various approaches to understanding the effect of morality on the economic behaviour of the subject of society in terms of inclusion are analyzed.

Originality. The priority of morality that influences the economic behaviour of the subject of society in the conditions of social and educational inclusion in Ukraine is determined. The influence of morality on the economic behaviour of the subject of society on the implementation of the corresponding principles and laws on the rights of people with exceptional needs is substantiated. The term "inclusion" is specified as one of the main elements of an open society, aimed at overcoming social inequality.

Practical value. The obtained results of the study will contribute to the improvement of social and educational inclusion in Ukraine by adopting a strategy for providing resources aimed at supporting groups of the population or individuals who are in a disadvantaged position. It will promote the revitalization of economic socialization of morality in conditions of social and educational inclusion.

Key words: inclusion, institutions, socialization, morality, society.

Тріпак М.Н. СОЦІАЛІЗАЦІЯ ІНКЛЮЗИВНИХ ІНСТИТУЦІЙ І НРАВСТВЕННОСТІ В УМОВАХ ГЛОБАЛЬНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ СИСТЕМИ

Целью статті являється определение пріоритетности нравственности, которая влияет на экономическое поведение субъекта социума в условиях социально-образовательной инклюзии в Украине.

Методика исследования. В статье использованы следующие методы исследования: системного анализа, систематизации, обобщения – при исследовании предпосылок, факторов и результатов функционирования существенных характеристик видов и функций составляющих инклюзивных учреждений; институционального анализа – при исследовании влияния составляющих институциональной среды на общественные ценности; структурно-функционального анализа – при выявлении тенденций развития и деятельности основных инклюзивных институтов и оценке их эффективности; абстрактно-логический – для обобщений и формирование выводов.

Результати. В статті виділена популярність концепції інклюзивних установ та розглянуті проблеми впливу моральності, духовних орієнтирів та світоглядних ідеалів на економічну діяльність суспільства, що стає не лише актуальною науковою ідеєю, а й центром гострої суспільної дискусії, спрямованої на пошуки балансу між раціональністю та мораллю як людською цінністю, що має гармонізувати наше суспільство. Проаналізовані різні підходи до розуміння результату впливу моральності на економічну поведінку суб'єкта суспільства в умовах інклюзії.

Наукова новизна. Визначено пріоритетність моральності, що впливає на економічну поведінку суб'єкта суспільства в умовах соціально-освітньої інклюзії в Україні. Обґрунтовано вплив моральності на економічну поведінку суб'єкта суспільства щодо впровадження в життя відповідних принципів та законів про права людей з виключними потребами. Чітко визначено поняття "інклюзія", як один з основних елементів відкритого суспільства, спрямованого на подолання соціальної нерівності.

Практична значимість. Отримані результати дослідження сприятимуть покращенню соціально-освітньої інклюзії в Україні завдяки прийняттю стратегії забезпечення ресурсів, орієнтованих на підтримку груп населення або окремих громадян, що перебувають у несприятливих умовах. Це сприятимуть оживленню економічної соціалізації моральності в умовах соціально-освітньої інклюзії.

Ключові слова: інклюзія, інститути, соціалізація, моральність, суспільство.

УДК 342.5 336.1:352
JEL Classification: R13

*Нечитайло У.П.,
канд. екон. наук, наук. співроб. відділу соціально-
економічного розвитку територій,
Машіко К.С.,
канд. екон. наук, старш. наук. співроб. відділу соціально-
економічного розвитку територій,
Закарпатський регіональний центр соціально-економічних і
гуманітарних досліджень НАН України*

МІСЦЕВІ БЮДЖЕТИ ЯК ФІНАНСОВИЙ ІНСТРУМЕНТ РОЗВИТКУ ГІРСЬКИХ ГРОМАД

Постановка проблеми. У сучасних соціально-економічних умовах розвитку України важливого значення набувають децентралізаційні чинники, особливо у зв'язку з об'єднаннями громад. Нагальним завданням у цьому контексті є вдосконалення фінансового забезпечення гірських населених пунктів.

Гірські територіальні громади Закарпаття, зокрема Українські Карпати, зберігають природну і культурну спадщину та підтримують стабільність екосистем на прилеглих територіях. При цьому гірські територіальні громади стикаються з непростими викликами в економічному та соціальному зростанні внаслідок складних для розвитку господарства та життєдіяльності населення природних умов і потребують особливої політики регіонального розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам функціонування гірських територій та аспектам вдосконалення розвитку державної політики їх розвитку присвячені праці вітчизняних вчених: М. Пітюлича [1], С. Бугая, В. Мельничука, П. Жука [2], В. Кравціва, П. Самольотова, Ю. Стадницького, В. Демченка, А. Дейнеки та інших. Водночас дослідження фінансових інструментів, що можуть слугувати розвитку громад, в тому числі гірських, розкриті у роботах І. Сторонянської, А. Пелехатого, Д. Василика, В. Кравченка, І. Луїної, М. Чумаченка, О. Кириланка та ін. Вважаємо, що у контексті децентралізації влади важливим є визначення перспектив економічного розвитку саме на рівні територіальних громад, а також можливих для застосування нею необхідних фінансових інструментів. Дослідження на цю тему, в основному, стосувалися проблематики розміщення продуктивних сил і регіональної економіки та проводилися вченими Інституту регіональних досліджень НАН України та Закарпатського регіонального центру соціально-економічних і гуманітарних досліджень НАН України, результати яких продовжуються і розвиваються у цій статті.

Постановка завдання. Мета статті полягає у виявленні ролі та місця місцевих бюджетів у підтримці та розвитку економіки гірських громад.

Виклад основного матеріалу дослідження. У Закарпатській області з 13 районів області 10 мають у своєму статусі гірські села, що охоплюють 215 населених пунктів: Великоберезнянський (27 сіл), Воловецький (26 сіл), Іршавський (14 сіл) Міжгірський (44 сіл), Мукачівський (12 сіл), Перечинський (8 сіл), Рахівський (28 сіл), Свалявський (5 сіл), Тячівський (29 сіл), Хустський (22 сіл). У контексті децентралізаційної реформи вагомим аспектом функціонування цих громад є можливість досягнення їх самодостатності і спроможності. У роботі [3, с. 84] фінансова спроможність громади розглядається у широкому сенсі як «комплексний показник, що складається з її бюджетної спроможності, фінансової спроможності домогосподарств і фінансової спроможності суб'єктів господарювання, які разом формують фінансову спроможність територіальної громади у широкому розумінні».

Водночас в процесі прийняття рішень щодо об'єднання громад основна увага приділяється саме бюджетній спроможності майбутнього формування. Саме на бюджетних показниках новостворених об'єднаних територіальних зазвичай базується аналітика урядових, дорадчих та консультаційних організацій.

Відповідно, у межах даного дослідження, аналіз особливостей формування місцевих бюджетів є початковим етапом виявлення оптимальних фінансових інструментів впливу на розвиток гірських громад. З цією метою авторами розраховано можливі обсяги надходжень до місцевих бюджетів перспективних гірських об'єднаних територіальних громад (табл. 1).

Таблиця 1

Структура місцевих бюджетів гірських перспективних об'єднаних територіальних громад (ОТГ) Закарпатської області, % у загальних доходах (2015 рік)

Перспективна ОТГ	Надходження від загальнодержавних податків і зборів	Надходження від місцевих податків і зборів	Неподаткові надходження	Доходи від операцій з капіталом	Офіційні трансферти	Примітки (можлива кількість сіл/рад до об'єднання; коливання частки окремих складових надходжень у доходах місцевих бюджетів)
1	2	3	4	5	6	7
Тур'я-Реметівська ОТГ	12,02	37,94	2,68	0,03	47,32	4 сіл/ради; частка місцевих податків у їх бюджетах коливається від 27,66% до 61,22%; частка неподаткових надходжень - від 0,002% до 4,23%; частка офіційних трансфертів - від 10,85% до 67,48%; доходи від операцій з капіталом присутні в 1 сіл/раді
Костринська ОТГ	7,41	17,45	2,42	0,47	72,26	5 сіл/рад; частка місцевих податків коливається від 10,85% до 68,04%; частка неподаткових надходжень - від 0,002% до 6,46%; частка офіційних трансфертів - від 24,08% до 80,19%; 4 сіл/ради мають частку трансфертів вище 50% бюджету; доходи від операцій з капіталом присутні лише в 2 сіл/радах
Великоберезнянська ОТГ	44,31	20,13	1,95	3,63	29,98	8 сіл/рад; частка місцевих податків коливається від 2,66% до 40,14%; частка неподаткових надходжень - від 0,002% до 8,79%; частка офіційних трансфертів - від 11,06% до 95,51%; доходи від операцій з капіталом присутні в 2 сіл/радах
Волосянківська ОТГ	5,24	17,67	2,69	0,00	74,40	6 сіл/рад; частка місцевих податків коливається від 2,09% до 25,51%; частка неподаткових надходжень - від 0,04% до 17,14%; частка офіційних трансфертів - від 61,92% до 83,62%
Воловецька ОТГ	34,97	30,96	2,36	0,38	31,32	3 сіл/ради; частка місцевих податків від 3,56% до 34,04%; частка неподаткових надходжень від 0,04% до 3,65%; частка офіційних трансфертів від 29,46% до 40,77%; доходи від операцій з капіталом присутні лише в 1 сіл/раді
Жденіївська ОТГ	13,42	30,73	2,70	0,61	52,54	5 сіл/рад; частка місцевих податків коливається від 1,28% до 68,04%; частка неподаткових надходжень - від 0,001% до 10,64%; частка офіційних трансфертів - від 8,02% до 90,04%; доходи від операцій з капіталом присутні лише в 1 сіл/раді

продовження табл. 1

1	2	3	4	5	6	7
Нижньоворітська ОТГ	25,13	9,78	0,69	2,20	62,19	7 сільрад; частка місцевих податків коливається від 4,04% до 18,94%; частка неподаткових надходжень - від 0,05% до 5,60%; частка офіційних трансфертів - від 30,41% до 91,01%; доходи від операцій з капіталом присутні в 4 сільрадах
Міжгірська ОТГ	25,44	24,57	1,96	2,04	45,99	5 сільрад; частка місцевих податків коливається від 8,43% до 58,58%; частка неподаткових надходжень - від 0,63% до 19,10%; частка офіційних трансфертів - від 14,06% до 77,46%; доходи від операцій з капіталом присутні в 2 сільрадах
Майданська ОТГ	12,07	8,80	2,88	4,30	71,95	7 сільрад; частка місцевих податків від 2,14% до 17,84%; частка неподаткових надходжень - від 0,04% до 8,62%; частка офіційних трансфертів - від 62,16% до 80,61%; доходи від операцій з капіталом присутні в 4 сільрадах
Синевирська ОТГ	40,80	11,34	2,11	1,88	43,87	2 сільради; частка місцевих податків складає 6,41% та 16,28%; частка неподаткових надходжень - від 0,09% до 3,29%; частка офіційних трансфертів - 30,35% та 57,32%; доходи від операцій з капіталом присутні в 1 сільраді
Колочавська ОТГ	3,14	3,96	1,07	0,00	91,82	2 сільради; частка місцевих податків у їх бюджетах складає 3,51% та 8,77%; частка неподаткових надходжень - 0,33% та 8,87%; частка офіційних трансфертів - 74,56% та 93,46%
Пилипецька ОТГ	9,84	25,98	2,20	1,63	60,35	7 сільрад; частка місцевих податків коливається від 1,78% до 41,69%; частка неподаткових надходжень - від 0,05% до 11,00%; частка офіційних трансфертів - від 34,34% до 97,59%; доходи від операцій з капіталом присутні лише в 1 сільраді
Рахівська ОТГ	18,50	19,26	8,33	3,07	50,79	4 сільради; частка місцевих податків коливається від 6,07% до 21,12%; частка неподаткових надходжень - від 1,22% до 9,97%; частка офіційних трансфертів - від 43,81% до 83,18%; доходи від операцій з капіталом присутні в 3 сільрадах
Богданська ОТГ	42,44	8,08	0,99	1,09	47,39	4 сільради; частка місцевих податків від 1,53% до 12,62%; частка неподаткових надходжень - від 0,66% до 1,32%; частка офіційних трансфертів - від 28,35% до 84,93%; доходи від операцій з капіталом присутні в 2 сільрадах
Великобичківська ОТГ	15,38	15,22	0,66	3,43	65,31	7 сільрад; частка місцевих податків від 2,01% до 28,24%; частка неподаткових надходжень - від 0,13% до 1,68%; частка офіційних трансфертів - від 38,90% до 96,08%; доходи від операцій з капіталом присутні в 4 сільрадах
Ясінянська ОТГ	31,20	18,78	1,29	1,63	47,11	4 сільради; частка місцевих податків коливається від 9,54% до 29,10%; частка неподаткових надходжень - від 0,44% до 4,70%; частка офіційних трансфертів - від 34,63% до 57,39%; доходи від операцій з капіталом присутні в усіх сільрадах
Дубрівська ОТГ	8,79	11,96	0,69	0,55	78,00	4 сільради; частка місцевих податків коливається від 7,18% до 18,74%; частка неподаткових надходжень - від 0,43% до 0,94%; частка офіційних трансфертів - від 59,49% до 90,38%; доходи від операцій з капіталом присутні в 3 сільрадах
Нереснинська ОТГ	22,76	11,07	0,79	2,09	63,29	7 сільрад; частка місцевих податків від 4,01% до 20,95%; частка неподаткових надходжень - від 0,18% до 2,23%; частка офіційних трансфертів - від 13,71% до 95,51%; доходи від операцій з капіталом присутні в 3 сільрадах
Уст-Чорнянська ОТГ	47,51	6,56	1,57	0,02	44,34	3 сільради; частка місцевих податків коливається від 3,28% до 10,06%; частка неподаткових надходжень - від 0,13% до 2,72%; частка офіційних трансфертів - від 22,17% до 86,22%; доходи від операцій з капіталом присутні лише в 1 сільраді

продовження табл. 1

1	2	3	4	5	6	7
Углянська ОТГ	5,72	11,25	0,63	0,00	82,40	5 сільрад; частка місцевих податків коливається від 6,66% до 15,06%; частка неподаткових надходжень - від 0,28% до 1,28%; частка офіційних трансфертів - від 76,06% до 89,57%
Горінчівська ОТГ	6,45	21,87	1,21	1,98	68,49	7 сільрад; частка місцевих податків у їх бюджетах коливається від 3,05% до 32,52%; частка неподаткових надходжень - від 0,05% до 3,44%; частка офіційних трансфертів - від 55,22% до 92,99%; доходи від операцій з капіталом присутні лише в 1 сільраді
Драгівська ОТГ	15,80	9,27	0,48	2,08	72,36	4 сільради; частка місцевих податків у їх бюджетах коливається від 4,51% до 12,41%; частка неподаткових надходжень - від 0,13% до 0,83%; частка офіційних трансфертів - від 57,22% до 94,47%; доходи від операцій з капіталом присутні лише в 3 сільрадах

Джерело: розраховано авторами на основі даних Департаменту фінансів Закарпатської обласної державної адміністрації

Базуючись на даних виконання бюджетів за 2015 рік, 7 з вказаних потенційних територіальних громад включають всі сільради із часткою трансфертів більше половини доходів бюджету. Для порівняння у табл. 2 відображено загальну ситуацію із надходженнями до місцевих бюджетів Закарпатської області, а не лише гірських.

Таблиця 2

**Зведена інформація по фінансових ресурсах громад Закарпатської області
у 2015 р. та 2017 р.**

Показники	2015	2017
Обсяги фінансових ресурсів, млн грн	2574,00	4571,80
Обсяги трансфертів, млн грн	1374,45	1832,92
Обсяги загальнодержавних податків, млн грн	752,95	1434,37
Трансферти, грн на 1ос.	1093,69	1458,51
Всього фінансових ресурсів, грн на 1 ос.	2048,21	4700,56

Джерело: [4, с. 180-181]

Загалом надходження до всіх місцевих бюджетів області у 2017 році порівняно з 2015 роком зросли на 77,61%. При цьому таке зростання в більшій мірі обумовлено зростанням загальнодержавних податків і зборів на 90,50%, а обсяги трансфертів зросли загалом лише на 33,36%.

Звісно, ситуація залежності від центрального бюджету характерна для Закарпатської області в цілому, проте не в такій мірі як для гірських населених пунктів. Як видно з даних табл. 2, частка трансфертів у загальних доходах громад області скоротилася з 53,40% у 2015 році до 40,09% у 2017 році. При цьому дещо зросла частка загальнодержавних податків із 29,25% до 31,37%. Загалом по області лише для деяких громад можна відмітити неосновну роль трансфертів у доходах громади. Відповідно, низка гірських населених пунктів характеризується високим рівнем дотаційності і вузькою базою для сплати податків. Отже, досягнення самодостатності, навіть за умови їх об'єднання, є важкою задачею. Відтак, увага управлінців повинна бути спрямована на більш глибокий аналіз стану гірських населених пунктів та на виявлення можливих точок розвитку в них.

Серйозним гальмом на шляху розвитку господарств гірських районів є такі негативні соціально-економічні процеси, як мізерна частка прямих іноземних інвестицій в гірських районах, яка коливається від 0,8 до 1% в середньому від загального обсягу інвестицій області, диспропорції між цінами на сільськогосподарську та промислову продукцію, надлишок робочої сили.

Все це вимагає проведення адекватної реаліям інвестиційної політики на цих територіях, оскільки рівень капіталовкладень в основні засоби в гірських районах області залишається недостатнім (табл. 3).

Дані табл. 3 свідчать, що з 2015 року спостерігається чітка тенденція до збільшення інвестицій в основний капітал гірських територій. Так, у Закарпатській області протягом аналізованого періоду сума інвестицій в гірські райони зросла майже 1,4 рази. Однак у загальному обсязі інвестиції в області їх частка зменшилися з 21,7% в 2014 році до 10,4% у 2017 році. Найбільше інвестували в капітальні інвестиції серед гірських районів Свалявський (2,5%) та Рахівський (3,5% в 2017 році). Найбільше капітальних інвестицій на одну особу припадає на Перечинський район та Свалявський, а найменше – у Великоберезнянському районі.

Таблиця 3

Капітальні інвестиції гірських районів Закарпаття у 2014-2017 рр., млн грн

Райони	Роки			
	2014	2015	2016	2017
Закарпаття, всього по області	2638,7	3778,4	3721,3	5265,1
Гірські райони	362,8	399,6	529,8	545,32
% капітальних інвестицій гірських районів	21,7	18,0	12,6	10,4
Великобerezнянський	22,1	31,1	25,25	23,85
Воловецький	46,1	49,5	35,83	40,9
Міжгірський	46,1	49,5	74,75	73,08
Перечинський	86,2	45,6	97,6	99,86
Рахівський	94,8	168,4	130	183,03
Свалявський	91,9	87,0	103,6	124,6

Джерело: розраховано на основі даних Головного управління статистики в Закарпатській області [5]

Наразі авторами ще здійснюється паспортизація населених пунктів і опитування респондентів, однак, виходячи з уже опрацьованих матеріалів, можна робити деякі висновки.

Дані державної статистики свідчать про найменші обсяги іноземних інвестицій, що припадали на підприємства гірських населених пунктів Воловецького, Хустського, Тячівського районів – від 0,5 до 1,1%. До групи лідерів серед гірських районів області з 2014 р. по 2017 р. увійшли такі райони області, як Рахівський та Свалявський.

Слід відзначити, що незначна частка припадає на гірські райони області за показником капітальних інвестицій: Воловецький район (100% гірських населених пунктів) – капітальних інвестицій припадає лише 1% (40,9 тис. грн), Великобerezнянський (86,4% гірських населених пунктів) – 0,7% (23,85 тис. грн), Міжгірський район (100% гірських населених пунктів) – 2% (73,8 тис. грн) капітальних інвестицій. До групи лідерів за період з 2014 р. по 2017 р. увійшли такі гірські райони області, як Рахівський (показник капітальних інвестицій зріс у 1,9 рази), Свалявський (показник зріс у 1,3 рази), що свідчить про збільшення інвестиційних ресурсів, що були занадто маленькими в умовах інфляційних процесів. Але поживлення інвестиційної діяльності внутрішніх інвесторів не має значного впливу на забезпечення структурного розвитку економіки регіону, а обсяги інвестування не відповідають його потребам. Це все свідчить про низьку інвестиційну привабливість гірських районів області.

При здійсненні обстежень на місцях було виявлено села, де застаріла матеріально технічна база, практично немає робочих місць, низький інфраструктурний розвиток.

У роботі [6] авторами узагальнено і доповнено систему класифікації фінансових ресурсів громад, що можуть лягти за основу виявлення інструментів впливу на їх стан (табл. 4).

Таблиця 4

Класифікація фінансових ресурсів територіальної громади

Класифікаційна ознака	Види фінансових ресурсів (укрупнено)	Види фінансових ресурсів (деталізовано)
1	2	3
суб'єкти розпорядження (форми власності)	державні фінансові ресурси	<i>витрачання яких здійснюється:</i> - за розпорядженням регіональних органів влади з доходів місцевих бюджетів, відрахувань (дотації, субвенції) з Державного бюджету, позабюджетних коштів, цільових фінансових призначень; - на території регіону (територіальної громади) за рахунок Державного бюджету
	недержавні фінансові ресурси	кошти підприємств і організацій, фізичних і юридичних осіб (в тому числі фінансово-кредитних установ та іноземних інвесторів), кошти населення
джерела походження	внутрішнього походження	кошти місцевих бюджетів, позабюджетних фондів, підприємств та установ регіону будь-якої форми власності та сфери діяльності, а також кошти населення, тобто кошти, які для певної території мають внутрішнє походження
	зовнішнього походження	субсидії та субвенції з державного бюджету, кошти, які запозичуються або залучаються суб'єктами господарювання та населення із зовнішніх для даної території джерел (у тому числі іноземні інвестиції та банківські кредити), міжнародна допомога, гранти

продовження табл. 4

1	2	3
періодичність надходжень та напрямки використання	мають стабільне джерело надходжень і направляються на виконання поточних цілей	кошти місцевих бюджетів (за винятком бюджету розвитку), заощаджені кошти населення, частина фінансових ресурсів підприємств та організацій різних форм власності
	надходять періодично і спрямовуються на реалізацію капітальних проєктів	кошти бюджету розвитку місцевих бюджетів; кошти населення, розміщені на депозити та вкладені в цінні папери, муніципальні цінні папери, кошти Державного фонду регіонального розвитку; фінансові ресурси кредитних установ даної території та залучені з інших територій, фінансові ресурси іноземних кредитних установ; частина фінансових ресурсів підприємств та організацій різних форм власності
характер формування	власні; залучені	
характер використання	універсальні; цільові	
рівні управління	національні; обласні; міські (обласного підпорядкування); районні; міські (районного підпорядкування); селищні, сільські; рівень підприємства чи домашнього господарства	
характер участі у вирішенні проблем місцевого значення	розвиток економіки; розвиток невиробничої сфери та інфраструктури; соціальний захист та соціальне забезпечення; державне управління; резервний фонд; цільові фонди; обслуговування боргів та інше	
рівень тінізації національної економіки	легальні фінансові ресурси та капітали; тіньові фінансові капітали	
комплексний критерій класифікації	кошти суб'єктів господарювання, що здійснюють комерційну діяльність у виробничій та невиробничій сферах, в тому числі кошти кредитно-фінансових регіональних установ, їх філій в регіоні, а також філій кредитно-фінансових установ інших регіонів, що функціонують в даному регіоні; кошти громадських організацій, фондів, що займаються некомерційною діяльністю на території регіону; кошти населення, включаючи поточні грошові надходження і накопичення в різних формах; кошти регіональної адміністрації (регіональний бюджет), бюджети районів, міст та селищ	

Джерело: [6, с. 60-61]

У контексті забезпечення фінансової спроможності територіальних громад на особливу увагу заслуговує комплексний критерій класифікації, який передбачає виділення трьох блоків фінансових ресурсів: кошти суб'єктів господарювання, кошти населення, кошти місцевих органів влади. Адже держава (місцеві органи влади) виступає лише одним із активних суб'єктів господарювання разом із підприємницькими структурами та населенням, тобто фінансові ресурси громади не обмежуються тільки бюджетними коштами. Різноманітність суб'єктів ринкової економіки обумовлює значну кількість джерел формування фінансових ресурсів, їх відносну відокремленість, хаотичність руху і взаємодії, складність визначення та прогнозування.

Тіньові капітали також входять до складу фінансових ресурсів громади та мають бути враховані при формуванні її фінансового забезпечення та фінансової спроможності, оскільки це реально існуючі грошові кошти, які можуть використовуватись на реструктуризацію економіки, розвиток соціальної сфери громади та домогосподарств, однак якщо і беруть участь у цих процесах, то дуже фрагментарно та обмежено.

Отже, забезпеченість територіальної громади фінансовими ресурсами, а значить і його фінансова спроможність визначатиметься стабільністю та достатніми обсягами усіх видів надходжень і доходів: доходи місцевих бюджетів, всі види грошових доходів (надходжень) населення громади (заробітна плата, пенсії, стипендії, соціальна допомога, доходи від власності (житла, землі), доходи від реалізації продукції підсобних господарств, споживчі кредити, доходи від підприємницької діяльності фізичних осіб-підприємців, доходи заробітчанин), доходи підприємств, що розташовані на території громади (доходи від підприємницької діяльності, в тому числі фінансово-кредитних установ), кредити, інвестиції, благодійна, міжнародна допомога, гранти тощо [6, с. 62].

З іншого боку, в реаліях вітчизняної соціальної, освітньої, медичної, культурної інфраструктури саме бюджети забезпечують задоволення цілого спектру потреб населення. За рахунок місцевих бюджетів існує можливість також повніше враховувати запити громадян, адже місцева влада перебуває у безпосередній близькості до споживачів благ. Тому наявність повнішої та більш правдивої інформації про вподобання жителів регіону створює необхідні умови для надання громадянам тих суспільних та приватних благ, яких вони найбільше потребують. Прерогатива

забезпечення послуг за рахунок місцевих бюджетів полягає в тому, що пропонуючи мешканцям різні набори суспільних благ, регіони конкурують між собою. Прагнення забезпечити кращі умови для проживання в кожному з регіонів призводить до загального покращення економічного та соціального становища в країні. Переваги населення проявляються при виборі ними місця проживання [7, с. 9]. Американський фінансист Чарльз Тібу доводив, що громадяни переїжджають у ті місцевості, в яких набір пропонованих локальних благ найповніше відповідає їхнім пріоритетам [8]. Тлумачення даного явища, яке називають «голосування ногами», ввійшло в фінансову науку під назвою теореми Тібу. Слід відзначити, що дане твердження має своїх опонентів, які наводять вагомі аргументи, що обмежують припущення вченого. Такими аргументами є наявність значних витрат на переїзд, існування неекономічних факторів, які перешкоджають зміні місця проживання.

Фактично більшість країн з гірськими територіями використовують стратегії, спрямовані на компенсацію впливу негативних умов гірських місцевостей через субсидювання виробництва, інвестиційну допомогу, надання компенсацій виробникам. Враховуючи умови України, становище, що склалося у її гірських регіонах (безробіття, пов'язані з ним соціальні негаразди, що спричиняють депопуляцію гір і втрату унікальної етнокультурної спадщини горян), найважливішим завданням на цей час слід вважати вирішення питань зайнятості місцевого населення через стимулювання інвестицій [2, с. 70-71].

На сайті Міністерства регіонального розвитку, будівництва та житлово-комунального господарства України в рубриці «Децентралізація. Області» [9] представлено інформацію про окремий успішний досвід функціонування ОТГ в Закарпатській області. Наприклад, в Полянській ОТГ, окрім вирішення злободенних проблем з ремонтом доріг, соціальних об'єктів та зведенням греблі, розпочато роботу з підготовки виробництва харчових біодобавок «Родниковий край». Аналогічні гарні приклади успіху, в першу чергу в соціальній та комунальній сферах, є в Тячівській міській громаді, Вільховецькій сільській ОТГ. Хоч вказані громади і не належать до гірських, проте поєднання бюджетного забезпечення із іншими фінансовими інструментами (із особливим акцентом на останніх) є найбільш реалістичним шляхом до збереження депресивних поселень.

У Закарпатській області, згідно проекту перспективного плану формування територіальних громад Закарпатської області, виділяють 51 об'єднану територіальну громаду. Станом на сьогодні вже об'єдналися 6 ОТГ в Закарпатській області, переважна більшість цих громад є у гірських районах, а саме 66% (Іршавська – 1, Перечнська – 1, Свлявська – 1, Тячівська – 2).

За підсумками 1 півріччя 2018 року середній показник надходжень власних доходів на 1-го мешканця по 6-ти ОТГ області збільшився на 707,4 грн (+59,1%) та склав 1905,0 грн (у тому числі: по 3-х ОТГ, утворених у 2015–2016 роках цей показник зріс на 23,6% та становить 1633,9 грн, а по 3-х утвореннях у 2017 році – майже у 2,2 рази і становить 2246,7 грн).

Щодо динаміки надходжень місцевих податків зборів за 1-ше півріччя 2018 року порівняно з 1-м півріччям 2017 року, то найвищий темп зростання цих надходжень спостерігається по бюджету Полянської ОТГ (+37,8%), найнижчий рівень – по Перечинській ОТГ, де надходження зменшилися на 7,3%.

Серед ОТГ області 3 громади отримали з державного бюджету базову дотацію, 1 перераховує базову дотацію. Найнижчий рівень дотації у Вільховецькій громаді, якій обсяг базової дотації у загальній сумі доходів становить 43,6%.

Найбільша питома вага видатків на утримання апарату управління у власних ресурсах ОТГ (без урахування трансферу) припадає на бюджет Вільховецької ОТГ – 42,5%, найменша – на бюджет Тячівської ОТГ (8,6%).

Враховуючи те, що сьогодні в гірських селах основною організаційно-правовою формою підприємницької діяльності є мікробізнес, представлений в основному особистими селянськими господарствами, сільськими садибами та суб'єктами торгівлі, надзвичайної актуальності набуває проблема формування дієвого фінансового механізму, який був би спрямований на підтримку, стимулювання та сприяння розвитку цієї форми діяльності.

Основними елементами фінансової підтримки мікробізнесу повинно стати [1]:

- надання державних субсидій для розвитку дрібнотоварного виробництва, формування матеріально-технічної і кормової бази ОСГ, фермерських господарств, сільськогосподарських кооперативів, а також пріоритетний розвиток у сільській місцевості доріг, комунікацій і засобів зв'язку;
- запровадження спеціального режиму господарювання та інвестиційної діяльності на гірських територіях шляхом створення сприятливих для цього умов;
- стимулювання внутрішніх інвестицій за рахунок коштів, зароблених трудовими мігрантами, які спрямовувалися б на організацію ними підприємницької діяльності;
- специфічною ознакою інвестиційних процесів у сільському господарстві гірських територій повинна стати їх соціальна спрямованість шляхом включення інвесторів у життєдіяльність тих територій, на яких вони функціонують;
- у цілях диверсифікації сільської економіки слід розширити доступ юридичних і фізичних осіб до кредитів, що субсидуються, на розвиток альтернативних видів діяльності на селі і встановити для

них преференції, спрямовані на створення привабливих умов для здійснення вказаних видів діяльності, звернувши особливу увагу на підприємницькі структури, які виробляють екологічну чисту продукцію;

– запровадження пільгового кредитування підприємців-початківців, які бажають здійснювати свою діяльність на гірських територіях, включаючи і мікрокредитування приватних підприємців, надання державних гарантій під кредити, субсидювання сплати відсотків та надання поворотної фінансової допомоги;

– забезпечення переходу на довгострокове кредитування мікробізнесу на гірських територіях та встановлення знижених відсотків за кредитами;

– розширення доступу населення гірських територій до кредитно-фінансових ресурсів за рахунок розвитку фінансових послуг, шляхом розвитку банківської мережі і кредитних кооперативів на гірських територіях, а також організація надання банківських послуг через сільські відділення поштового зв'язку;

– пільгове кредитування комерційними банками під конкретні бізнес-програми суб'єктів малого та мікробізнесу, які займаються виробництвом, заготівлею і переробкою тваринницької продукції за рахунок власних кредитних ресурсів, коштів міжнародних банків та фондів, які реалізують в Україні програми розвитку підприємництва;

– створення мережі селянських кредитних спілок з метою спрощення отримання позики та забезпечення кредитними ресурсами;

– отримання коштів для ведення підприємницької діяльності з нетрадиційних джерел, таких, як кошти колективних ощадних організацій, асоціацій взаємодопомоги, ломбардний кредит тощо;

– пільгове оподаткування суб'єктів підприємницької діяльності, яка є пріоритетною для конкретної території;

– сприяння підприємцям у підготовці бізнес-програм, бізнес-планів, економічно обґрунтованих інвестиційних проектів для отримання кредитів;

– розроблення проектів для організації фінансово-агропромислової переробної групи на основі інтеграції сільськогосподарських товаровиробників, переробних підприємств, банківського та фінансового капіталу з метою забезпечення завершеного виробництва.

Висновки з проведеного дослідження. Враховуючи умови України, становище, що склалося у її гірських регіонах (безробіття, пов'язані з ним соціальні негаразди, що спричинюють депопуляцію гір і втрату унікальної етнокультурної спадщини горян), найважливішим завданням на цей час слід вважати вирішення питань зайнятості місцевого населення через стимулювання інвестицій [10].

Загалом аналіз статистичної інформації про виконання бюджетів потенційних гірських об'єднаних громад свідчить про високий ступінь залежності територій від центрального фінансування та вузьку податкову базу для формування власних надходжень. Це є відображенням і наслідком безробіття, згортання або й взагалі відсутності бізнесу, а відтак і відсутності повноцінних економічних відносин на територіях. Важливим для розвитку гірських територій є створення системи грантового заохочення ініціатив сільських громад з метою благоустрою поселень, розвитку фізичної культури і спорту, дитячого і молодіжного дозвілля, народного мистецтва і творчості, збереження місцевої культурної й історичної спадщини, довкілля.

Для гірських територій Закарпатської області, як і території Українських Карпат загалом, характерними є складні структурні проблеми, зокрема у сфері економічно-інвестиційного розвитку, ринку праці, соціального становища населення, охорони природного довкілля та природокористування. Показники економічно-інвестиційного розвитку гірських територій у кілька раз поступаються середнім по регіону та країні. Це зумовлено ускладненими умовами господарювання в гірських місцевостях і звуженою секторально-галузевою структурою економіки, низьким розвитком транспортної та інженерної інфраструктури, відсутністю дієвих інструментів державної підтримки розвитку господарства у гірських регіонах, яке переважно має ознаки депресивності. Стан економічного розвитку гірських територій зумовив проблеми зайнятості місцевого населення, серед котрих особливо гострими є безробіття та гіпертрофована зовнішня трудова міграція. Як наслідок, рівень життя мешканців гірських територій Закарпатської області залишається низьким, загострюються проблеми соціально-демографічного характеру, вимивання інтелектуального потенціалу, загроза втрати самобутньої культурної спадщини горян.

Отже, в рамках впровадження бюджетної децентралізації та бюджетного перерозподілу податків, на місця передається значний обсяг повноважень. Проте зростання фінансового ресурсу в органів місцевого самоврядування дає більші можливості для якісної реалізації соціальних та інфраструктурних програм, і розвитку громади. Саме тому, подальша реалізація децентралізаційної реформи має стати дієвим інструментом стабілізації соціально-економічної ситуації, організації відносин між різними рівнями влади на принципах чіткого розподілу сфер відповідальності й компетенції.

Досвід міжнародної політики щодо розвитку гірських населених пунктів включає цілий ряд інструментів для підтримки гірських територій. А саме: по-перше, загальні заходи політики щодо

деяких питань планування в гірській місцевості; по-друге, політика посилення впливу на розвиток окремих секторів – сільське господарство, туризм (інвестиційні пільги для гірських територій в розрізі пріоритетів); по-третє, інтегровані програми розвитку гірських районів; по-четверте, чіткі індикатори та цільові програми, спрямовані на врахування конкретних потреб населення гірських територій.

Бібліографічний список

1. Пітюлич М.М. Гірські території Українських Карпат: сучасний стан та перспективи розвитку: монографія. Ужгород: Гражда, 2015. 320 с.
2. Жук П.В. Методологічні основи та практичні завдання сталого розвитку гірських територій України. *Регіональна економіка*. 2014. № 3. С. 66-75.
3. Сембер С.В., Чубарь О.Г., Машіко К.С. Теоретичні підходи до визначення сутності фінансової спроможності і фінансових ресурсів територіальної громади. *Регіональна економіка*. 2015. № 3. С. 80-87.
4. Сембер С.В., Чубарь О.Г., Машіко К.С. Стан бюджетного забезпечення проектних та діючих об'єднаних територіальних громад Закарпатської області. *Фінансове забезпечення регіонального розвитку в умовах децентралізаційних та євроінтеграційних процесів*: колективна монографія / за заг. ред. В.І. Варцаби. Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2018. С. 174-184.
5. Капітальні інвестиції / Головне управління статистики у Закарпатській області. URL: <http://www.uz.ukrstat.gov.ua/statinfo/invest/index.html> (дата звернення: 20.01.2019).
6. Мікловда В.П., Слава С.С., Сембер С.В. Перспективи економічного розвитку територіальних громад Закарпаття в умовах децентралізації влади: монографія. Ужгород: ПП «Інватор», 2017. 282 с.
7. Кириленко О., Малиняк Б., Письменний В., Русін В. Планування та управління фінансовими ресурсами територіальної громади: монографія. Київ: ТОВ «ПІДПРИЄМСТВО «ВІЕНЕЙ», 2015. 396 с.
8. Бланкарт Ш. Державні фінанси в умовах демократії: Вступ до фінансової науки / Пер. з нім. С.І. Терещенко та О.О. Терещенка. Київ: Либідь, 2000. 609 с.
9. Децентралізація. Закарпатська область / Децентралізація дає можливості. URL: <http://decentralization.gov.ua/areas/0312/gromadu> (дата звернення: 20.01.2019).
10. Пітюлич М.М., Нечитайло У.П. Державна інвестиційно-інноваційна політика розвитку гірських територій. *Фінансово-кредитна система: вектори розвитку*: збірник тез міжнародної науково-практичної конференції (м. Ужгород, 26 квітня 2018 року). Ужгород: ДВНЗ «УжНУ», 2018. С.144-146.

References

1. Pitiulych, M.M. (2015), *Hirski terytorii Ukrainykykh Karpat: suchasnyi stan ta perspektyvy rozvytku* [Mountain territories of the Ukrainian Carpathians: current state and development prospects], monograph, Hrazhda, Uzhhorod, Ukraine, 320 p.
2. Zhuk, P.V. (2014), "Methodological bases and practical tasks of sustainable development of mountainous territories of Ukraine", *Rehionalna ekonomika*, no. 3, pp. 66-75.
3. Sember, S.V., Chubar, O.H. and Mashiko, K.S. (2015), "Theoretical approaches to the definition of the essence of financial capacity and financial resources of the territorial community", *Rehionalna ekonomika*, no. 3, pp. 80-87.
4. Sember, S.V., Chubar, O.H. and Mashiko, K.S. (2018), "The state of budget support for the project and operating united territorial communities of the Transcarpathian region", in Vartsaba, V.I. (Ed.), *Finansove zabezpechennia rehionalnoho rozvytku v umovakh detsentralizatsiinykh ta yevrointehratsiinykh protsesiv* [Financial support of regional development in the conditions of decentralization and European integration processes], Vydavnytstvo UzhNU "Hoverla", Uzhhorod, Ukraine, pp. 174-184.
5. *Holovne upravlinnua statystyky u Zakarpatskiu oblasti* [The Main Department of Statistics in the Transcarpathian Region], available at: <http://www.uz.ukrstat.gov.ua/statinfo/invest/index.html> (access date January 20, 2019).
6. Miklovda, V.P., Slava, S.S. and Sember, S.V. (Eds.) (2017), *Perspektyvy ekonomichnoho rozvytku terytorialnykh hromad Zakarpattia v umovakh detsentralizatsii vlady* [Prospects of economic development of territorial communities of Transcarpathia in conditions of decentralization of power], PP «Invator», Uzhhorod, Ukraine, 282 p.
7. Kyrylenko, O., Malyniak, B., Pysmennyi, V. and Rusin, V. (2015), *Planuvannia ta upravlinnia finansovymy resursamy terytorialnoi hromady* [Planning and management of financial resources of the territorial community], TOV «PIDPRYIEMSTVO «VIENEI», Kyiv, Ukraine, 396 p.
8. Blankart, Sh. (2000), *Derzhavni finansy v umovakh demokratii: Vstup do finansovoi nauky* [Public finances in a democracy: Introduction to financial science], Translated by Tereshchenko, S.I. and Tereshchenko, O.O., Lybid, Kyiv, Ukraine, 609 p.

9. *Detsentralizatsiia. Zakarpatska oblast / Detsentralizatsiia daie mozhlyvosti* [Decentralization. Transcarpathian region / Decentralization provides opportunities], available at: <http://decentralization.gov.ua/areas/0312/gromadu> (access date January 20, 2019).

10. Pitiulych, M.M. and Nechytailo, U.P. (2018), "State investment and innovation policy for the development of mountainous territories", *Finansovo-kredytna systema: vektory rozvytku: materialy mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii* [Financial and credit system: development vectors: materials of International scientific and practical conference], (Uzhhorod, 26 April 2018), UzhNU, Uzhgorod, Ukraine, pp. 144-146.

Машіко К.С., Нечитайло У.П. МІСЦЕВІ БЮДЖЕТИ ЯК ФІНАНСОВИЙ ІНСТРУМЕНТ РОЗВИТКУ ГІРСЬКИХ ГРОМАД

Мета. Виявлення ролі та місця місцевих бюджетів у підтримці та розвитку економіки гірських громад.

Методика дослідження. При підготовці статті використано наступні методи дослідження: статистичний (для розрахунку структури місцевих бюджетів гірських територій); групування (при формуванні показників виконання бюджетів для перспективних об'єднаних територіальних громад); порівняння (при виявленні специфічних рис формування бюджетів гірських населених громад); індукції та дедукції (при обґрунтуванні небюджетних інструментів підтримки та розвитку гірських громад).

Результати. Визначено перелік потенційних перспективних об'єднаних територіальних громад Закарпатської області відносно належності до гірських територій. На основі звітних даних Департаменту фінансів Закарпатської обласної державної адміністрації, за інших рівних умов, встановлено типову структуру місцевих бюджетів перспективних потенційних територіальних громад. Обґрунтовано гостру необхідність розширення підходів до ідентифікації вагомих фінансових ресурсів гірських громад. Зокрема, незважаючи на вагомість субсидування і сплати компенсацій, акцент повинен зміщуватися на покращення всіх складових інвестиційного клімату територій. Водночас визначено необхідність звернення уваги на підтримку соціальних блоків функціонування громад на належному рівні, навіть в умовах дефіцитності бюджетів.

Наукова новизна. Обґрунтовано підхід до розуміння ролі місцевих бюджетів у забезпеченні розвитку гірських населених пунктів, що, на відміну від існуючого, акцентує увагу на другорядності цих ресурсів, порівняно із недержавними фінансовими ресурсами, та загальними інструментами покращення інвестиційного клімату територій.

Практична значущість. Результати дослідження можуть бути застосовані органами державної влади та місцевого самоврядування при обґрунтуванні підходів, розробці програм і заходів підтримки чи розвитку депресивних, гірських територій. Крім того, отримані висновки можуть слугувати підставами для коригування перспективного плану формування об'єднаних територіальних громад.

Ключові слова: гірські території, місцевий бюджет, податкові надходження, об'єднана територіальна громада, офіційні трансферти, фінансовий інструмент.

Mashiko K.S., Nechytailo U.P. LOCAL BUDGETS AS A FINANCIAL INSTRUMENT FOR DEVELOPMENT OF MOUNTAIN COMMUNITIES

Purpose. The aim of the article is the identification of the role and place of local budgets in supporting and developing the economy of mountain communities.

Methodology of research. The following research methods are used in preparing the article: statistical (for calculation of the structure of local budgets of mountain territories); grouping (in the formation of indicators for budget implementation for prospective united territorial communities); comparison (when identifying specific features of forming budgets of mountain communities); induction and deduction (in substantiating non-budget instruments for support and development of mountain communities).

Findings. The list of potential prospective united territorial communities of the Transcarpathian region regarding the membership of mountain territories is determined. The typical structure of local budgets of perspective potential territorial communities is established on the basis of the reporting data of the Department of Finance of the Transcarpathian Regional State Administration, in other equal conditions. The urgent need to expand the approaches to identifying significant financial resources of mountain communities is substantiated. In particular, despite the importance of subsidizing and paying compensation, the emphasis should shift to improving all the investment climate of the territories. At the same time, the necessity to pay attention to the support of social blocks of functioning of communities at the appropriate level is determined, even in the face of budget deficits.

Originality. The approach to understanding the role of local budgets in providing development of mountain settlements is substantiated, which, in contrast to the existing, emphasizes the non-availability of these resources in comparison with non-state financial resources, and general tools for improving the investment climate of the territories.

Practical value. The results of the study can be applied by public authorities and local governments in substantiating approaches, developing programs and measures for the support or development of depressed, mountainous territories. In addition, the obtained findings can serve as a basis for adjusting the long-term plan for the formation of united territorial communities.

Key words: mountain territories, local budget, tax revenues, united territorial community, official transfers, financial instrument.

Машико К.С., Нечитайло У.П. МЕСТНЫЕ БЮДЖЕТЫ КАК ФИНАНСОВЫЙ ИНСТРУМЕНТ РАЗВИТИЯ ГОРНЫХ ОБЩИН

Цель. Выявление роли и места местных бюджетов в поддержке и развитии экономики горных общин.

Методика исследования. При подготовке статьи использованы следующие методы исследования: статистический (для расчета структуры местных бюджетов горных территорий); группировки (при формировании

показателей исполнения бюджетов для перспективных объединенных территориальных общин); сравнения (при выявлении специфических черт формирования бюджетов горных населенных общин); индукции и дедукции (при обосновании небюджетных инструментов поддержки и развития горных общин).

Результаты. Определен перечень потенциальных перспективных объединенных территориальных общин Закарпатской области относительно принадлежности к горным территориям. На основе отчетных данных Департамента финансов Закарпатской областной государственной администрации, при прочих равных условиях, установлено типовую структуру местных бюджетов перспективных потенциальных территориальных общин. Обосновано острую необходимость расширения подходов к идентификации весомых финансовых ресурсов горных общин. В частности, несмотря на значимость субсидирования и уплаты компенсаций, акцент должен смещаться на улучшение всех составляющих инвестиционного климата территорий. В то же время определена необходимость обращения внимания на поддержку социальных блоков функционирования общин на должном уровне, даже в условиях дефицитности бюджетов.

Научная новизна. Обоснован подход к пониманию роли местных бюджетов в обеспечении развития горных населенных пунктов, который, в отличие от существующих, акцентирует внимание на их второстепенности, по сравнению с негосударственными финансовыми ресурсами, и общими инструментами улучшения инвестиционного климата территорий.

Практическая значимость. Результаты исследования могут быть применены органами государственной власти и местного самоуправления при обосновании подходов, разработке программ и мер поддержки или развития депрессивных, горных территорий. Кроме того, полученные выводы могут служить основаниями для корректировки перспективного плана формирования объединенных территориальных общин.

Ключевые слова: горные территории, местный бюджет, налоговые поступления, объединенная территориальная община, официальные трансферты, финансовый инструмент.

УДК 331.5:331.31

JEL Classification: J 60

**Оверчук В.А.,
канд. психол. наук, доц., доц. кафедри психології,
Донецький національний університет імені Василя Стуса**

УДОСКОНАЛЕННЯ МЕДИКО-СОЦІАЛЬНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ У КОНТЕКСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ НА ПРАЦЮ

Постановка проблеми. На ефективність реалізації соціальної політики держави у сфері захисту прав осіб з інвалідністю, сприяння їх реабілітації та працевлаштуванню впливають результати функціонування різноманітних суспільних інститутів. Окрім осіб з інвалідністю, їх об'єднань, роботодавців, інституційне середовище формується під впливом рішень Фонду соціального захисту інвалідів, Державної служби зайнятості, Пенсійного фонду України, медико-соціальних експертних комісій (далі – МСЕК), Державної служби України з питань праці, органів місцевого самоврядування та профспілкових комітетів роботодавців.

Після настання інвалідності найпершою передумовою подальшої професійної та трудової реабілітації є відповідне рішення МСЕК. Від його правильності залежать можливі сфери працевлаштування, подальші перспективи людини реалізувати себе у трудовій діяльності.

З огляду на це, для забезпечення виконання державою своїх функцій щодо працевлаштування та реабілітації осіб з інвалідністю важливо встановити законодавчі, організаційні, методичні та технічні характеристики роботи МСЕК саме з позиції їх якісної взаємодії із іншими інститутами для забезпечення найкращих умов для працевлаштування осіб з інвалідністю в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Наукові публікації, що стосуються означеної проблематики поділяються на дві групи. Перша група досліджень розглядає загальні питання діяльності МСЕК [1] або ж аналізує їх з точки зору реабілітації осіб з інвалідністю, наприклад, робота Мойси Б. [2]. Друга група публікацій вивчає основні напрями державної політики у сфері працевлаштування осіб з інвалідністю і дотично до цього розглядає питання медико-соціальної експертизи [3]. З огляду на різноплановість публікацій, що стосуються окресленої проблематики, на нашу думку, відсутній науковий аналіз роботи МСЕК з точки зору подальшого працевлаштування осіб з інвалідністю в Україні.

Постановка завдання. Метою статті є з'ясування аспектів діяльності медико-соціальних експертних комісій, які важливі для подальшого працевлаштування осіб з інвалідністю, та пошук варіантів усунення наявних недоліків.

Виклад основного матеріалу дослідження. Після настання у особи стійкого розладу функцій організму, обумовлених захворюваннями, наслідками травм чи вродженими вадами, що при взаємодії із зовнішнім середовищем можуть призводити до обмеження її життєдіяльності, постає необхідність їх підтвердження у визначеному законом порядку.

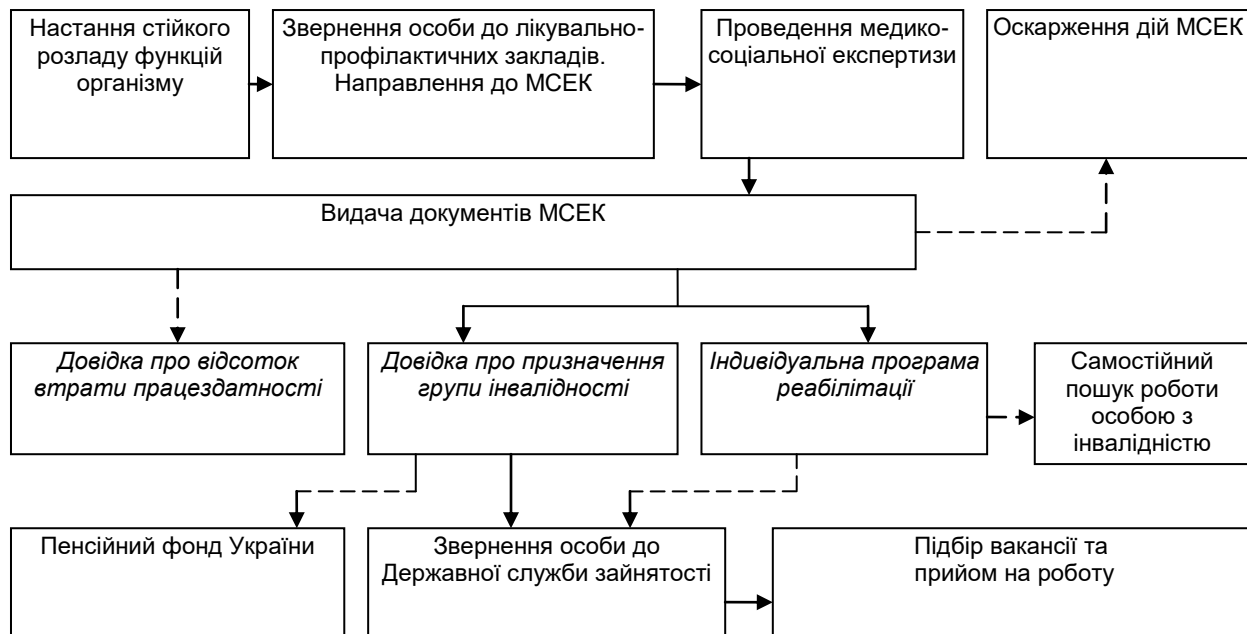
До основних нормативних документів, що регулюють процес визнання особи особою з інвалідністю належать:

1) Постанова КМУ від 3 грудня 2009 року № 1317 «Питання медико-соціальної експертизи», що містить [4]:

- Положення про медико-соціальну експертизу (далі – Положення про МСЕ);
- Положення про порядок, умови та критерії встановлення інвалідності;

2) Наказ Міністерства охорони здоров'я від 05.09.2011 № 561 «Про затвердження Інструкції про встановлення груп інвалідності» [5].

Зазначені документи встановлюють повноваження медико-соціальних експертних комісій, які визначають рівень обмеження життєдіяльності осіб з інвалідністю, у тому числі рівень їх працездатності. На рис. 1 наведено роль та завдання МСЕК з точки зору працевлаштування осіб з інвалідністю.

Рис. 1. Місце та завдання МСЕК у працевлаштуванні осіб з інвалідністю

Джерело: розроблено автором

На основі послідовності дій, наведених на рис. 1, проаналізуємо недоліки, що мають місце при здійсненні медико-соціальної експертизи та їх вплив на працевлаштування окремих осіб та рівень зайнятості осіб з інвалідністю в цілому.

На нашу думку, мають місце наступні варіанти впливу рішень МСЕК на працевлаштування особи з інвалідністю:

1. Визнання людини непрацездатною помилково або ж відповідно до медичних показань. У першому випадку особа з інвалідністю має фізичні можливості для здійснення трудової діяльності, однак позбавлена цього права. У другому випадку особа з інвалідністю, відповідно до діючих критеріїв встановлення інвалідності, не може працювати, однак вона прагне цього та може реалізувати свої прагнення у виняткових ситуаціях та при наявності спеціального обладнання, тобто у спеціальних умовах.

2. Відмова у визнанні втрати працездатності особою, що зменшить шанси людини знайти роботу. Адже вона не буде користуватись передбаченими законодавством пільгами щодо працевлаштування і, водночас, не зможе виконувати роботу на рівні з іншими працівниками.

3. Поверхневе дослідження та поверхнева оцінка можливостей виконання особою різних видів діяльності. Така ситуація формується за неналежного огляду особи у лікувально-профілактичних закладах за місцем проживання або лікування хворого. Причини можуть бути різними, однак, якщо початково особа не приділила належної уваги цьому питанню, отримала потрібні для подальшого

проходження медико-соціальної експертизи висновки, але не врахувала перспективи подальшого працевлаштування.

4. Фіксування у індивідуальній програмі реабілітації обмеженого кола видів діяльності або ж навіть окремих професій, які може виконувати особа. У даному випадку варто було б відштовхуватися від принципу, що не заборонено, то дозволено. Така ж думка присутня у пропозиціях щодо покращення законодавчих, інформаційних, організаційних умов здійснення медико-соціальної експертизи та залучення громадськості [6].

Так, автори пропонують п. 31 Інструкції щодо заповнення форми первинної облікової документації № 157/о «Акт № ___ огляду медико-соціальною експертною комісією», затвердженої наказом Міністерства охорони здоров'я України від 30.07.12 № 577 [7] викласти у наступній редакції: «у підпункті 30.1 пункту 30 зазначається показання та протипоказання до умов праці, а також орієнтовні види праці, робіт чи професії, які не доступні особі з інвалідністю за станом здоров'я». Зазначені пропозиції на сьогодні не враховані у законодавстві [6]. Це дозволить виключити шкідливі для особи види діяльності, але у той же час не створювати штучних перешкод для її працевлаштування.

5. Помилкові, необґрунтовані висновки та рекомендації винесені у індивідуальну програму реабілітації, що є обов'язковими для виконання державними органами. У продовження до попереднього пункту варто відмітити важливість результатів роботи МСЕК для працевлаштування осіб з інвалідністю. Адже відповідно до п. 6 Положення про МСЕ [4]: «Висновки комісії, реабілітаційні заходи, визначені в індивідуальній програмі реабілітації особи з інвалідністю, обов'язкові для виконання органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування, реабілітаційними підприємствами, установами та організаціями, в яких працює або перебуває особа з інвалідністю, незалежно від їх відомчої підпорядкованості, типу і форми власності».

Поряд із зазначеними наслідками впливу рішень на працевлаштування осіб з інвалідністю, є загальні аспекти їх діяльності, які опосередковано впливають на рівень зайнятості осіб з інвалідністю в Україні.

У вже згаданих пропозиціях щодо покращення законодавчих, інформаційних, організаційних умов здійснення медико-соціальної експертизи та залучення громадськості роботи зазначено наступні недоліки:

1) відсутність закріплених у Положенні про МСЕ процедур оформлення та надання заявнику рішень МСЕК, мотивації прийнятого рішення;

2) відсутність Положення про Центральну медико-соціальну експертну комісію МОЗ та Положення про обласні, міські, центри (бюро) медико-соціальної експертизи;

3) відсутність процедури виправлення описок у довідках осіб з інвалідністю за результатами експертизи без необхідності звернення до суду у разі неповного зазначення відомостей про особу, описок у прізвищах, іменах, по батькові;

4) відсутність можливості звертатись до МСЕК самостійно, при відмові лікувально-профілактичного закладу охорони здоров'я у направленні на МСЕК;

5) відсутність у нормативних документах вичерпного переліку підстав, за яких група інвалідності встановлюється без зазначення строку повторного огляду;

6) нез'ясоване питання про статус МСЕК як суб'єкта публічного права;

7) заборонена видача виписки з акта огляду комісії на руки особі з інвалідністю, стосовно якої встановлено факт втрати професійної працездатності;

8) неврахування усіх порушень функцій організму, які можуть виникати та які не потребують обов'язкового переогляду;

9) недостатність зв'язку між комплексом реабілітаційних заходів та захворюванням та відсутня можливість перегляду індивідуальної програми реабілітації із появою новітніх технологій;

10) недостатність публічної інформації про діяльність медико-соціальних експертних комісій та слабка правова обізнаність громадян з цього питання, відсутність активного висвітлення проблем, які стосуються взаємовідносин громадян і медико-соціальних експертних комісій;

11) недостатнє залучення громадськості, представників неурядових організацій до питань реабілітації;

12) недостатній рівень комунікацій між різними зацікавленими інститутами щодо питань медико-соціальної експертизи та реабілітації;

13) недоступність закладів, де функціонують МСЕК, для вільного доступу до них осіб з інвалідністю;

14) недостатність навчання для представників комісій з питань МСЕ;

15) неналежна увага до індивідуальних програм реабілітації інвалідів;

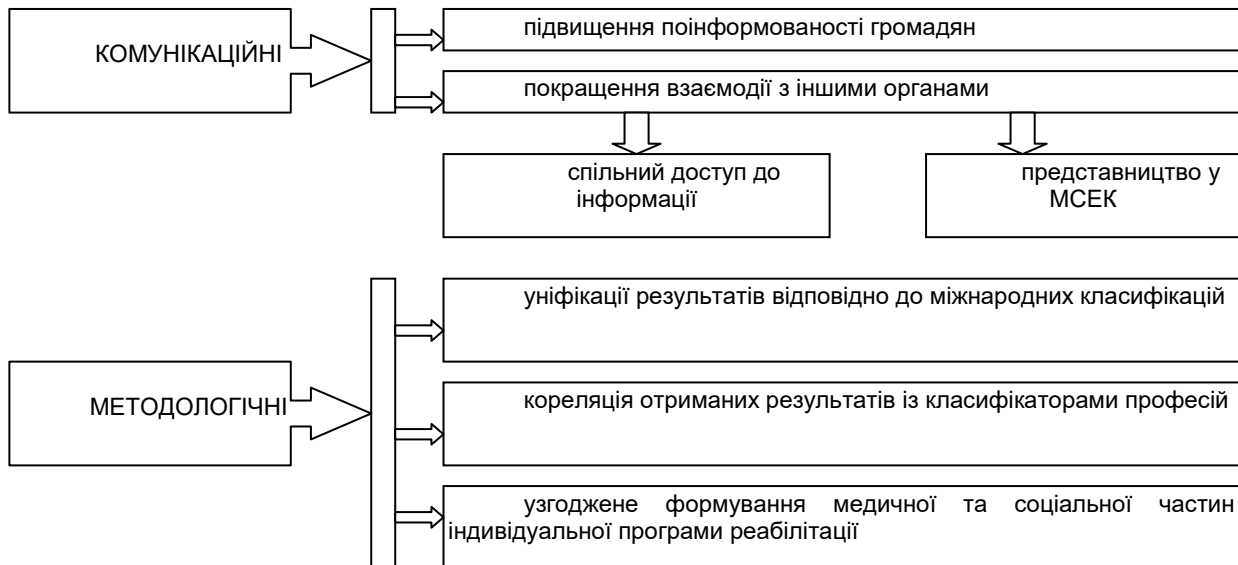
16) недостатнє фінансування з державного бюджету витрат, пов'язаних з реабілітацією інвалідів.

Перераховані недоліки впливають на загальні результати медико-соціальної експертизи, а, отже, є важливими із точки зору реалізації прав осіб з інвалідністю на працю.

Удосконалення діяльності МСЕК із позиції подальшого працевлаштування осіб з інвалідністю, на нашу думку, можна здійснити за допомогою таких заходів (рис. 2):

1) комунікаційні, що ґрунтуються на покращенні взаємодії та обміну інформацією між усіма задіяними суб'єктами:

1.1. Підвищення поінформованості громадян щодо основних моментів здійснення МСЕ, у тому числі щодо впливу її результатів на перспективи і наслідки подальшого працевлаштування.

Рис. 2. Заходи удосконалення роботи МСЕК у контексті сприяння працевлаштуванню осіб з інвалідністю

Джерело: розроблено автором

Варто зауважити, що висвітлення роботи МСЕК недостатнє. У Положенні про МСЕ зазначено обов'язки МСЕК [4]:

- проводити серед населення роз'яснювальну роботу з питань медико-соціальної експертизи;
- поширювати інформацію про порядок проведення медико-соціальної експертизи, порядок оскарження прийнятих комісіями рішень.

Але на практиці, у вільному доступі відсутня інформація про порядок проходження МСЕК, необхідні документи, порядок оскарження рішення. Ця проблема особливо гостро постає з врахуванням обмежень у життєдіяльності осіб з інвалідністю, які вимушені докладати зусиль для уточнення усіх організаційних та технічних моментів процедури, наслідків прийнятих рішень.

На сьогодні у деяких обласних МСЕК надається інформація про їх діяльність через окремі сайти, наприклад у Львівського обласного центру медико-соціальної експертизи [8], Дніпропетровського обласного центру медико-соціальної експертизи [9], Черкаського обласного центру медико-соціальної експертизи [10]. В інших комісіях інформація мінімальна та розміщена на сайтах органів місцевого самоврядування, або ж взагалі відсутня.

Тому важливо забезпечити наявність активних сайтів, із оновлюваною інформацією, більше того з врахуванням можливостей та обмежень аудиторії, на яку вона розрахована;

1.2. Покращення взаємодії МСЕК із іншими зацікавленими суб'єктами:

- шляхом спільного доступу до інформації, яка стосується діяльності різних органів влади, наприклад, до рішень МСЕК працівниками Пенсійного фонду України, Фонду соціального захисту інвалідів, Державної служби зайнятості. Це дозволить спростити процес отримання статусу «особи з інвалідністю» та удосконалити процес її реабілітації;

– забезпечення активного представництва інших органів у діяльності МСЕК. Відповідно до п. 10 Положення про МСЕ, у проведенні медико-соціальної експертизи беруть участь представники Пенсійного фонду України, Державної служби зайнятості і, у разі потреби, – працівники науково-педагогічної та соціальної сфери. Однак, працівники центрів зайнятості переважно не залучаються до роботи комісій. Як наслідок – наявність неточностей та суперечностей у індивідуальних програмах реабілітації, про які згадувалось раніше;

2) методологічні:

2.1. Уніфікація результатів МСЕ відповідно до міжнародних класифікацій.

Одним із кроків для такої уніфікації є використання Міжнародної класифікації функціонування, обмежень життєдіяльності та здоров'я (далі – МКФ) [11]. На нашу думку, з точки зору

працевлаштування осіб з інвалідністю уніфікований результат дозволить пов'язати отримані результати обмежень життєдіяльності із можливими сферами трудової діяльності людини;

2.2. Кореляція отриманих результатів із класифікаторами професій.

Проблема запису у індивідуальній програмі реабілітації обмеженого переліку професій, якими може займатись особа з інвалідністю, може бути вирішена за рахунок зазначеної вище правки у нормативні документи, що дозволить вказувати види трудової діяльності, професії, якими не можна займатись конкретній людині. Однак, з точки зору уніфікації результатів і виключення довільного запису фахівцями МСЕК тих чи інших професій, доцільно встановити зв'язок між наявними у особи обмеженнями та допустимими варіантами її працевлаштування.

З точки зору можливостей працевлаштування особи з інвалідністю професії, що наведені у класифікаторі професій? можна розділити на три групи:

– заборонені, тобто ті, які особа з інвалідністю не може виконувати у зв'язку з наявними обмеженнями або ж які можуть бути шкідливими для неї, або ж для оточуючих;

– рекомендовані за певних умов, тобто ті, які особа з інвалідністю може виконувати за наявності спеціальних умов;

– рекомендовані, тобто ті, які особа з інвалідністю може виконувати.

Варто зауважити, що до останньої групи належать як професії, що потребують додаткової підготовки, так і ті, які такої підготовки не вимагають;

2.3. Узгоджене формування медичної та соціальної частин індивідуальної програми реабілітації.

МСЕК визначає не тільки міру втрати працездатності людини (медична функція), але й формує індивідуальну програму її реабілітації (соціальна). При подальшому працевлаштуванні на підбір та вибір варіантів роботи впливають, як встановлений медичний висновок, так і індивідуальна програма реабілітації, що є обов'язковою для виконання для усіх органів влади, місцевого самоврядування, роботодавців. Оскільки МСЕК розробляють документи, що поєднують медичну та соціальну складові, варто було б врахувати необхідність реального залучення до експертизи відповідних фахівців суміжних галузей.

Потрібно зауважити, що, з огляду на назрілу у суспільстві необхідність, Урядом було розроблено Концепцію реформування медико-соціальної експертизи [12]. Цим документом передбачається внесення змін і до визначених нами напрямів, що зумовлює необхідність її окремого розгляду.

Реалізація Концепції розрахована на період 2018–2020 років та передбачає удосконалення законодавства, засад кадрового, фінансового та матеріально-технічного забезпечення системи оцінки рівня функціонування і соціального захисту.

Відповідно до названого документу, система медико-соціальної експертизи – це комплекс інструментів, процедур та заходів, що реалізуються державними та недержавними інституціями для оцінки функціонування, життєдіяльності, здоров'я та потреб у соціальній допомозі у зв'язку із станом здоров'я; причини, часу настання, групи інвалідності; проведення ефективних заходів щодо профілактики інвалідності; реабілітації осіб з інвалідністю, пристосування їх до суспільного життя [12]. Варто зауважити, що зазначене визначення не містить завдань щодо трудової реабілітації осіб з інвалідністю, на відміну від п. 1 діючого Положення про МСЕ.

Метою концепції є удосконалення підходу до встановлення інвалідності з впровадженням змін на основі принципів МКФ та використанням комп'ютерних технологій, розроблених Всесвітньою організацією охорони здоров'я, створення цілісної системи реабілітації на основі мультидисциплінарного підходу.

МКФ не містить критеріїв встановлення інвалідності та не розширює засад для встановлення інвалідності, при цьому вона чітко диференціює переважний вид обмеження життєдіяльності особи з інвалідністю та об'єктивує призначення тих чи інших заходів реабілітації та засобів технічної реабілітації.

Система літерних кодів буде основою для системи критеріїв інвалідності, яка ґрунтуватиметься на восьмирівневому підході і використовується в більшості країн ЄС.

Зазначений документ відокремлює три групи проблем у системі медико-соціальної експертизи:

1) поєднання медичних та соціальних функцій у повноваженнях одного органу;

2) відсутність досконалого інструментарію для оцінки функціонування, життєдіяльності, здоров'я;

3) фрагментарність системи надання реабілітаційних послуг.

Саме ці проблеми були охарактеризовані нами вище, адже вони впливають на ефективність роботи МСЕК, а отже окреслюють можливості та визначають передумови подальшого працевлаштування осіб з інвалідністю.

Інструментарій для оцінки функціонування, життєдіяльності та здоров'я насамперед визначає результат правильного виокремлення видів та сфер діяльності для осіб з інвалідністю, що дозволяє підвищити рівень їх зайнятості в цілому.

Висновки з проведеного дослідження. Таким чином, у статті змодельовано місце та визначено вплив рішень МСЕК на зайнятість осіб з інвалідністю в Україні. Проведений аналіз дозволив виявити неузгодженості та суперечності у роботі комісії, а також вказати їх наслідки для подальшого працевлаштування осіб з інвалідністю. Для удосконалення медико-соціальної експертизи у зазначеному контексті доцільно здійснити ряд заходів комунікаційного та методологічного напрямів.

Бібліографічний список

1. Іпатов А.В., Ханюкова І.Я., Годуленко Н.О. Аналіз роботи служби медико-соціальної експертизи та основних показників первинної інвалідності за 2017 рік. *Український вісник медико-соціальної експертизи*. 2018. № 1 (27). URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ujmse_2018_1_3 (дата звернення 12.02.2019).
2. Мойса Б. Пропозиції до політики щодо реабілітації осіб з порушеннями здоров'я. Вересень 2017 року. 32 с. URL: http://parlament.org.ua/wp-content/uploads/2017/09/Propozicii_Politiki_reabilitacii_zdoroviya-1.pdf (дата звернення 10.02.2019).
3. Напрями і пріоритети державної політики у сфері спроможних осіб із системи соціального утримання на ринок праці: Аналітична записка. Національний інститут стратегічних досліджень. URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/814> (дата звернення 07.02.2019).
4. Питання медико-соціальної експертизи: постанова Кабінету міністрів України від 03.12.2009 № 1317 / База даних «Законодавство України». ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1317-2009-%D0%BF> (дата звернення 02.02.2019).
5. Про затвердження Інструкції про встановлення груп інвалідності : наказ Міністерства охорони здоров'я від 05.09.2011 № 561 / База даних «Законодавство України». ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1295-11> (дата звернення 05.02.2019).
6. Пропозиції щодо покращення законодавчих, інформаційних, організаційних умов здійснення медико-соціальної експертизи та залучення громадськості / МОЗ України. URL: http://old.moz.gov.ua/ua/portal/publicexam_20140130_0.html (дата звернення 07.02.2019).
7. Інструкція щодо заповнення форми первинної облікової документації № 157/о «Акт № _____ огляду медико-соціальною експертною комісією»: наказ Міністерства охорони здоров'я від 30.07.2012 № 577 / База даних «Законодавство України». ВР України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ru/z1508-12> (дата звернення 10.02.2019).
8. Львівський обласний центр медико-соціальної експертизи: офіційний сайт. URL: <https://msek.lviv.ua> (дата звернення 12.02.2019).
9. Дніпропетровський обласний центр медико-соціальної експертизи: офіційний сайт МСЕ Дніпропетровської області. URL: <http://mse.dp.ua> (дата звернення 12.02.2019).
10. КЗ «Черкаський обласний центр медико-соціальної експертизи ЧОР»: сайт. URL: <http://cherkassymsek.com.ua> (дата звернення 12.02.2019).
11. Міжнародна класифікація функціонування, обмеження життєдіяльності і здоров'я: сайт Міністерства охорони здоров'я України. URL: http://moz.gov.ua/uploads/1/5210-preklad_mkf_dorosla_v_docx.pdf (дата звернення 12.02.2019).
12. Концепція реформування системи медико-соціальної експертизи / Міністерство охорони здоров'я України. URL: http://moz.gov.ua/uploads/1/9149-pro_20181212_1_dod.pdf (дата звернення 07.02.2019).

References

1. Ipatov, A.V., Khaniukova, I.Ya. and Hodulenko, N.O. (2018), "Analysis of the work of the medical and social examination service and the main indicators of primary disability for 2017", *Ukrainskyi visnyk medyko-sotsialnoi ekspertyzy*, no. 1 (27), available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ujmse_2018_1_3 (access date February 12, 2019).
2. Moisa, B. (2017), "Proposals for rehabilitation policies for people with disabilities", 32 p., available at: http://parlament.org.ua/wp-content/uploads/2017/09/Propozicii_Politiki_reabilitacii_zdoroviya-1.pdf (access date February 10, 2019).
3. *Napriamy i priorytety derzhavnoi polityky u sferi spromozhnykh osib iz systemy sotsialnoho utrymanna na rynek pratsi* [The directions and priorities of the state policy in the field of capable persons from the system of social maintenance on the labor market], available at: <http://www.niss.gov.ua/articles/814> (access date February 07, 2019).
4. Kabinet Ministiv Ukrainy (2009), *Pytannia medyko-sotsialnoi ekspertyzy* [Questions of medical and social examination], Postanova dated 03.12.2009 no. 1317, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1317-2009-%D0%BF> (access date February 02, 2019).
5. Ministerstvo okhorony zhorovia (2011), *Pro zatverdzhennia Instruksii pro vstanovlennia hrup invalidnosti* [On approval of the Instruction on the establishment of disability groups], Nakaz dated

05.09.2011 no. 561, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1295-11> (access date February 05, 2019).

6. *Propozytsii shchodo pokrashchennia zakonodavchykh, informatsiinykh, orhanizatsiinykh umov zdiisnennia medyko-sotsialnoi ekspertyzy ta zaluchennia hromadskosti* [Proposals for improvement of legislative, informational, organizational conditions for the implementation of medical and social expertise and public engagement], available at: http://old.moz.gov.ua/ua/portal/publicexam_20140130_0.html (access date February 07, 2019).

7. Ministerstvo okhorony zdorovia (2012), *Instruktsiia shchodo zapovnennia formy pervynnoi oblikovoi dokumentatsii № 157/o «Akt № ___ ohliadu medyko-sotsialnoiu ekspertnoi komisiiieu»* [Instruction on completing the form of primary accounting documents No. 157 / o "Act No. ___ Review by the Medical and Social Expert Commission"], Nakaz dated 30.07.2012 no. 577, available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ru/z1508-12> (access date February 10, 2019).

8. *Lvivskiyi oblasnyi tsestr medyko-sotsialnoi ekspertyzy: ofitsiyniy sait* [Lviv regional center for medical and social expertise: an official site], available at: <https://msek.lviv.ua> (access date February 12, 2019).

9. *Dnipropetrovskiyi oblasnyi tsestr medyko-sotsialnoi ekspertyzy: ofitsiyniy sait* [Dnipropetrovsk Regional Center for Medical and Social Expertise: an official site of MSE Dnipropetrovsk Region], available at: <http://mse.dp.ua> (access date February 12, 2019).

10. *KZ "Cherkaskiyi oblasnyi tsestr medyko-sotsialnoi ekspertyzy ChOR": ofitsiyniy sait* [CE "Cherkassy regional center of medical and social examination CHOR": site], available at: <http://cherkassymsek.com.ua> (access date February 12, 2019).

11. *Mizhnarodna klasyfikatsiia funktsionuvannia, obmezhenia zhyttiediialnosti i zdorovia* [International classification of functioning, limitation of vital functions and health], available at: http://moz.gov.ua/uploads/1/5210-preklad_mkf_dorosa_v_docx.pdf (access date February 12, 2019).

12. *Kontseptsiiia reformuvannia systemy medyko-sotsialnoi ekspertyzy* [The concept of reforming the system of medical and social expertise], available at: http://moz.gov.ua/uploads/1/9149-pro_20181212_1_dod.pdf (access date February 07, 2019).

Оверчук В.А. УДОСКОНАЛЕННЯ МЕДИКО-СОЦІАЛЬНОЇ ЕКСПЕРТИЗИ У КОНТЕКСТІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВА ОСІБ З ІНВАЛІДНІСТЮ НА ПРАЦЮ

Мета. З'ясування аспектів діяльності медико-соціальних експертних комісій, які важливі для подальшого працевлаштування осіб з інвалідністю, та пошук варіантів усунення наявних недоліків.

Методика дослідження. В процесі дослідження застосовувалися загальнонаукові і спеціальні методи, зокрема: моделювання, аналізу та синтезу – для визначення ролі та встановлення впливу рішень медико-соціальних експертних комісій на подальше працевлаштування осіб з інвалідністю; індукції та дедукції – для виявлення проблемних питань їх роботи; метод системного аналізу – для розробки напрямів удосконалення роботи медико-соціальних експертних комісій.

Результати. Формалізовано місце медико-соціальної експертизи у працевлаштуванні осіб з інвалідністю в Україні та виділено варіанти впливу рішень медико-соціальних експертних комісій на рівень зайнятості цієї категорії громадян. З врахуванням виявлених недоліків у здійсненні медико-соціальної експертизи, запропоновано варіанти її удосконалення, що мають комунікаційний та методологічний характер та спрямовані на підвищення рівня працевлаштування осіб з інвалідністю.

Наукова новизна. Розроблено підхід до проведення аналізу діяльності медико-соціальних експертних комісій, який, на відміну від існуючих, розглядає результати їх роботи у контексті сприяння працевлаштуванню осіб з інвалідністю та виявляє неузгодженості та суперечності між задіяними суб'єктами, усунення яких дозволяє підвищити ефективність медико-соціальної експертизи.

Практична значущість. Отримані результати можуть бути використані при формуванні соціальної політики держави щодо сприяння працевлаштуванню осіб з інвалідністю, а саме при здійсненні медико-соціальної експертизи. Врахування пропозицій дозволить підвищити рівень реабілітації осіб з інвалідністю та сприятиме підвищенню рівня їх зайнятості.

Ключові слова: особа з інвалідністю, працевлаштування, ринок праці, медико-соціальна експертиза, медико-соціальна експертна комісія.

Overchuk V.A. IMPROVEMENT OF MEDICAL AND SOCIAL EXPERTISE IN THE CONTEXT OF PROVIDING THE RIGHT OF PERSONS WITH DISABILITY AT WORK

Purpose. The aim of the article is to clarify the aspects of the work of medical and social expert commissions that are important for the further employment of persons with disabilities and the search for solutions to address existing disadvantages.

Methodology of research. General scientific and special methods are used in the process of research, in particular: modeling, analysis and synthesis – to determine the role and influence of decisions of medical and social expert commissions on the further employment of persons with disabilities; induction and deduction – to identify problem issues of their work; the method of system analysis – to develop directions for improving the work of health and social expert commissions.

Findings. The place of medical and social expertise in employment of persons with disabilities in Ukraine is formalized and variants of influence of decisions of medical and social expert commissions on the level of employment of this category of citizens are selected. Taking into account the identified shortcomings in the implementation of medical

and social expertise, options for its improvement, which are communicative and methodological and aimed at increasing the level of employment of persons with disabilities, are offered.

Originality. The approach to the analysis of the work of medical and social expert commissions, which, unlike the existing ones, considers the results of their work in the context of promoting the employment of persons with disabilities, and reveals inconsistencies and contradictions between the involved actors, the elimination of which allows to increase the effectiveness of medical and social expertise.

Practical value. The obtained results can be used in shaping the social policy of the state in promoting the employment of persons with disabilities, namely, in the implementation of medical and social expertise. Taking into account proposals will increase the level of rehabilitation of persons with disabilities and will increase the level of their employment.

Key words: person with disabilities, employment, labor market, medical and social examination, medical and social expert commission.

Оверчук В.А. СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ МЕДИКО-СОЦИАЛЬНОЙ ЭКСПЕРТИЗЫ В КОНТЕКСТЕ ОБЕСПЕЧЕНИЯ ПРАВ ИНВАЛИДОВ НА ТРУД

Цель. Выяснение аспектов деятельности медико-социальных экспертных комиссий, которые влияют на дальнейшее трудоустройство лиц с инвалидностью и поиск вариантов устранения недостатков, имеющих место.

Методика исследования. В процессе исследования применялись общенаучные и специальные методы, в частности: моделирования, анализа и синтеза – для определения роли и установления влияния решений медико-социальных экспертных комиссий на дальнейшее трудоустройство лиц с инвалидностью; индукции и дедукции – для выявления проблемных вопросов их работы; метод системного анализа – для разработки направлений совершенствования работы медико-социальных экспертных комиссий.

Результаты. Формализовано место медико-социальной экспертизы в трудоустройстве лиц с инвалидностью в Украине и выделены варианты влияния решений медико-социальных экспертных комиссий на уровень занятости этой категории граждан. С учетом выявленных недостатков в осуществлении медико-социальной экспертизы предложены варианты ее усовершенствования, имеют коммуникационный и методологический характер и направлены на повышение уровня трудоустройства лиц с инвалидностью.

Научная новизна. Разработан подход к анализу деятельности медико-социальных экспертных комиссий, который, в отличие от существующих, рассматривает результаты их работы в контексте содействия трудоустройству лиц с инвалидностью и позволяет выявить несогласованности и противоречия между задействованными субъектами, устранение которых позволит повысить эффективность медико-социальной экспертизы.

Практическая значимость. Полученные результаты могут быть использованы при формировании социальной политики государства по содействию трудоустройству лиц с инвалидностью, а именно при осуществлении медико-социальной экспертизы. Учет предложений позволит повысить уровень реабилитации лиц с инвалидностью, и будет способствовать повышению уровня их занятости.

Ключевые слова: человек с инвалидностью, трудоустройство, рынок труда, медико-социальная экспертиза, медико-социальная экспертная комиссия.

УДК 332.15

JEL Classification: R11

*Папп Д.Д.,
наук. співроб. відділу перспективного
розвитку сільських територій,
Закарпатський регіональний центр соціально-економічних
і гуманітарних досліджень НАН України*

СУЧАСНИЙ СТАН ЕКОЛОГІЧНОЇ СВІДОМОСТІ ТА ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ НАСЕЛЕННЯ ЗАКАРПАТТЯ ТА НАПРЯМКИ ЇХ ФОРМУВАННЯ

Постановка проблеми. З найдавніших часів екологічна свідомість та екологічна культура є атрибутивними складовими людського життя, важливим напрямом людської діяльності та мислення, від якого істотним чином залежать (і ще більше буде залежати в майбутньому) нормальне існування сучасної цивілізації та її сталий розвиток.

Водночас ці два поняття є справжніми феноменами 2-ї половини ХХ – початку ХХІ ст., коли людство дедалі більше почало усвідомлювати необхідність переулаштування свого життя, з тим, щоб воно стало безпечним і здоровим, щоб екологічна культура населення стала беззаперечним

імперативом його буття, адже нині, фактично, розгортається всесвітня гуманітарно-екологічна революція, яка прийшла на зміну науково-технічній революції (умовно – середина ХХ – кінець ХХІ ст.), що свого часу змінила революцію промислову (умовно – початок ХІХ – середина ХХ ст.) [1, с. 255].

Закарпаття, яке з точки зору природного потенціалу є унікальною європейською екосистемою, не дивлячись на загалом певний позитивний імідж як екологічно чистого регіону, теж потерпає від глибокої еколого-економічної кризи, зокрема, забруднення промисловими і особливо побутовими відходами; все більш масовими стають і випадки безгосподарського використання природних багатств краю. На жаль, звичною для сільського Закарпаття є картина, коли на власному об'їсті громадяни спалюють відходи з пластику. Чи коли обабіч автомобільних доріг випасають корів, а отримане молоко вживають та реалізують. Це просте та наочне свідчення слабких екологічних знань населення і нерозуміння ним шкоди, яка завдається їх необдуманими вчинками [2].

Власне сам спосіб життя значної частки українського населення, його ставлення до власного здоров'я, також свідчить про доволі низький рівень екологічної культури. Проте існуюча в Україні екологічна освіта та виховання, пропаганда екологічних знань, на жаль, не є достатньо дієвими та ефективними, що засвідчили і результати проведеного в ході дослідження соціологічного опитування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми екологічної культури та виховання осмислювалися багатьма знаними українськими вченими, зокрема такими, як акад. В. Шинкарук, акад. М. Голубець [3], д-р філос. наук Н. Депенчук, д-р філос. наук М. Тарасенко, проф. В. Крисаченко, О. Федоренко, Л. Лукянова, Н. Єфименко, В. Потапенко [4], Ю. Злобін, С. Стойко тощо [5]. На основі вироблених ними концептуальних положень сформовано певну систему понятійних уявлень про генезис, структуру та механізми функціонування екологічної свідомості та екологічної культури. Проте, недостатньо дослідженим залишається рівень реальної екологічної культури населення, розуміння ним важливості нового екологічного мислення, своєї відповідальності за майбутнє навколишнього середовища.

Постановка завдання. Метою статті є, на основі аналізу відповідей респондентів на запитання соціологічної анкети, дослідити їх ставлення до стану екології свого регіону; виявити джерела інформації (знань) респондентів про роль екологічної освіти та виховання; встановити причини недостатньої екологічної культури дорослого сільського населення Закарпаття та запропонувати заходи по її покращенню.

Робота ґрунтується на оригінальному матеріалі, отриманому в результаті проведення вибіркового соціологічного опитування населення Закарпатської області, що визначає її наукову актуальність та новизну.

Виклад основного матеріалу дослідження. Гострота сучасної глобальної екологічної кризи і необхідність зміни світоглядних та ціннісних орієнтирів безпосередньо пов'язана з проблемою зміни свідомості як широких мас населення, так і осіб, що на різних щаблях приймають відповідальні рішення, політиків, керівників корпорацій, вчених, організацій громадського сектору, ЗМІ тощо. Це передбачає особливу увагу до проблеми формування екологічної свідомості в широкому сенсі слова.

При цьому потрібно розуміти, що власне становлення екологічної свідомості є доволі непростим процесом, який передбачає, зокрема, здатність піднятися над своїми вузькокорисними інтересами заради інтересів більш широких суспільних верств, прагнення діяти в ім'я збереження природи, врятування життя на планеті.

Прийнято вважати, що становлення екологічної свідомості здійснюється за чотирма основними напрямками: науковому (через прагнення реалізувати на практиці знання про існуючі в природі взаємозв'язки); економічному (через усвідомлення економічної невідповідності виробничої діяльності, яка руйнує природне середовище); культурному (через прагнення зберегти природу як елемент культурного середовища) і політичному (через прагнення створити умови, відповідні гідності людини). Тобто головною метою екологічної свідомості є переорієнтація людського світогляду.

На сучасному етапі розвитку цивілізації екологічна компетентність має стати обов'язковою ознакою культури кожної людини. «Культура – писав М. Тарасенко – це не тільки показник універсальності і свободи людини, але і в рівній мірі показник її відповідальності перед світом» [6, с. 96].

В науковій літературі існує багато визначень поняття «екологічна культура». Будучи похідним від більш загального та дуже багатопланового поняття «культура», це поняття теж має багато визначень. Одним із вдалих, на нашу думку, є наступне: «Екологічна культура – це внутрішня суть людини та взагалі суспільства, що знаходиться «всередині нас» і проявляється в певних діях щодо природи. Екологічна культура виступає регулятором людської діяльності. Вона є своєрідним «кодексом поведінки» людей і всього суспільства по відношенню до природи, тобто екологічна культура є сукупністю екологічної етики, моралі й поведінки кожної окремої людини, соціальних груп людей і суспільства в цілому». Це складова загальноосвітньої культури, яка характеризується глибоким і узагальнюючим осмисленням важливості екологічних проблем для майбутнього людства [7, с. 23].

Є і інші більш чи менш вдалих означення цього поняття.

Поняття ж «екологічна освіта» та «екологічне виховання» є скоріше педагогічними процесами, що спрямовані на формування екологічної культури особистості та суспільства в цілому. Вони виступають певними регуляторами практичної діяльності особистості стосовно навколишнього середовища, згідно наукових вимог раціонального природокористування, а в спрощеному виді є показниками свідомого і відповідального ставлення до природи.

У свою чергу, поняття екологічна освіта та екологічне виховання – це дещо різні інструменти впливу на свідомість людини. Перший озброює людину необхідними знаннями про особливості взаємодії суспільства і природи, а другий формує навички бережливого ставлення людини до природного середовища. А в цілому поняття екологічна культура, освіта і виховання виступають як триєдина категорія формування людської особистості, починаючи з самого раннього віку.

В останні роки інтерес до розвитку екологічної освіти і культури в усьому світі зріс коли стало цілком очевидно, що одним із головних причин невиконання ухвал міжнародних екологічних форумів та відповідних їх документів є саме низька екологічна культура більшості населення планети. Так, через чверть століття констатується, по суті, провал концепції сталого розвитку, прийнятий у м. Ріо-де-Жанейро у 1992 році. Однією з головних причин називається відсутність нового екологічного способу мислення як у керівників держав, так і у простих людей. І Україна, на жаль, теж не подає приклад наявності у нашого керівництва та населення такого високого способу мислення [1, с. 258].

Підтвердженням цього є те, що, у 2016 році наша держава зайняла тільки 44 місце у рейтингу екологічної ефективності (Environmental Performance Index, EPI) серед 180 країн. Про це йде мова у звіті Йельського і Колумбійського університетів [8].

В ході вибіркового соціологічного опитування населення Закарпатської області нами було опитано 140 респондентів, переважно представників студентської молоді (93 особи), в усіх районах Закарпатської області, соціально-демографічний розподіл яких відображено в табл. 1. Важливо було дослідити їхню думку як майбутніх спеціалістів з вищою освітою, які у майбутньому мали б стати носіями високої екологічної свідомості та особистим прикладом для інших верств суспільства.

Таблиця 1

Соціально-демографічний та освітній розподіл респондентів в розрізі природно-економічних зон

	Стать:			Соціальна структура респондентів:						Освіта:		
	Чоловіки	Жінки	Всього	Службовці	Підприємці	Робітники	с/г працівники	Студенти	інші	вища	с/спец.	середня
Низинна зона	20	56	76	8	4	-	-	60	4	18	2	56
Передгірська зона	25	26	51	-	6	8	2	31	4	16	2	33
Гірська зона	3	10	13	-	-	-	-	11	2	2	-	11
<i>Всього по дослідженню:</i>	48	92	140	8	10	8	2	102	10	36	4	100

Джерело: розроблено автором за результатами соціологічного дослідження

Зокрема, ставилося завдання виявити які з проблем охорони навколишнього середовища є для респондентів найбільш важливими та дослідити їх ставлення до стану екології свого регіону.

Відомо, що суттєвим фактором ризику для навколишнього природного середовища є об'єкти техногенної екологічної небезпеки, які є практично в кожній області України. Завдання їх локалізації, утилізації, перенесення чи належного облаштування лежить на органах місцевої та регіональної влади, відповідних галузевих керуючих структур. Та не менш, якщо не більшу шкоду довкіллю, Закарпаття зокрема, завдають прості громадяни, засмічуючи середовище свого проживання як у містах, так і у сільській місцевості. Щороку закарпатці і гості області стають свідками вкрай ганебного явища, коли велика паводкова вода несе річками тисячі пластикових пляшок. Можна гордитися тим, що Закарпаття знаходиться в центрі Європи і когось переконуювати в своїй європейськості й високій культурі, однак пластикові відходи, які пливуть річками, залишають у гостей однозначно негативне враження про культуру закарпатців [9].

Про шкоду пластику можна говорити чимало. Він надзвичайно небезпечний при спалюванні і практично не розкладається в ґрунті. Єдиний вихід – збирати і переробляти, а на Закарпатті поки що в цьому напрямку робляться лише перші кроки. Якщо організований вивіз побутових відходів охоплює вже більшу частину населених пунктів Закарпатської області і є одним із найвищих у державі, то їх роздільне сортування і переробка знаходяться лише на початковій стадії. Так, зокрема, за активної

участі громадських організацій краю та небайдужих громадян періодично проводяться акції з очищення русел річок від побутового непотребу, в першу чергу, пластикового [10, с. 1-2; 11].

На основі аналізу матеріалів соціологічного опитування виявлено, що стан оточуючого середовища у своєму регіоні більшість респондентів (60%) оцінюють як задовільний, 15,7% – як добрий, 14,2% – як поганий, а 10,1% – не визначилися з своїм вибором. Ранжування проблем щодо впливу людини на природу та забруднення довкілля із запропонованого респондентам списку засвідчило, що найбільшу стурбованість викликають питання, пов'язані з:

- проблемою незаконних вирубок лісів – 61%;
- проблемою утилізації населенням твердих побутових відходів – 56%;
- проблемою шкідливих викидів в атмосферу – 47%;
- проблемою забруднення водойм побутовим сміттям – 44%;
- проблемою незаконного відбору піску та щебню з водойм – 34%.

Переважна більшість респондентів – 68,5% – вважає, що масові вирубки лісу в Закарпатті порушують екологічний баланс в регіоні, а 21,4% – що саме вони є основною причиною екологічних проблем в регіоні.

На запитання анкети стосовно збору твердих побутових відходів отримано відповіді, що 50% населених пунктів, де проживають респонденти, мають санкціоновані облаштовані сміттєзвалища, але сортування твердих побутових відходів здійснюється лише у 12,1% з них. Обидві цифри – це звичайно мало, але треба мати на увазі, що ще у близько 20% населених пунктів області організовано централізований вивіз побутових відходів на облаштовані полігони для їх зберігання та утилізації. У 31,4% населених пунктів є стихійні сміттєзвалища. Причому часто респонденти вказували наявність у їх населеному пункті як санкціонованих, так і стихійних сміттєзвалищ, що свідчить про те, що вирішення цієї проблеми ще далеке від вирішення. І саме на рівні місцевих рад немає чіткого розуміння шляхів вирішення даної проблеми. Стосовно організованого вивозу ТПВ, то він переважно організований у низинних та передгірських населених пунктах з хорошою дорожньою інфраструктурою, а у гірських районах розвинений слабо.

Цікаві відповіді отримані на запитання анкети «Як особисто Ви (ваша родина) утилізуєте побутові відходи та відходи від ведення особистого господарства?». Так, 68,5% респондентів вказали, що у їх населеному пункті є організований вивіз побутових відходів, 15,7% – що відносять у пункт прийому побутових відходів, лише 7,8% респондентів відносять на стихійне звалище, а 14,2% вказали, що спалюють сміття. Причому часто це роблять паралельно з організованою утилізацією побутових відходів, що дещо незрозуміло, бо навіть опале з дерев листя спалювати не рекомендується, позаяк воно накопичує токсичні речовини з атмосфери. Дослідження виявило, що серйозну для всієї України, і Закарпаття зокрема, проблему незаконного спалення сухої трави, що призводить до зменшення біорозмаїття флори та фауни луків і чагарників та забруднення повітря, наше населення або не помічає, або не вважає серйозною. І особливо дивуватися немає чому, бо про неї, як правило, згадують лише раз у році – весною.

Група запитань стосовно використання родиними респондентів у їх фермерському чи особистому селянському господарстві засобів обробітку рослин, а також хімічних та біологічних добавок для відгодовування свійських тварин показала, що 52,8% з них використовують лише органічні засоби обробітку рослин, 29,8% – використовують і ті, і ті; решта респондентів вказали, що у них немає особистих селянських господарств. Стосовно хімічних та біологічних добавок для відгодовування свійських тварин, то 54,2% респондентів вказали, що не використовують їх, 12,1% - що використовують, а 31,4% – що їх родини не тримають свійських тварин. Причому у примітках до анкети вони показували чітке розуміння шкідливості таких засобів.

Необхідно відмітити, що при обробці результатів соціопитування був помічений та врахований і фактор певного конформізму частини респондентів, які, зокрема, одночасно надавали взаємосуперечливі відповіді на деякі питання анкети. Також враховано, що, на жаль, не завжди розуміння людиною принципів та норм екологічної поведінки та моралі іде нога в ногу з їх дотриманням. Бо хто ж тоді вирубує ліси, спалює луки, засмічує водойми, наше довкілля, не іноземці ж?

Одним із пріоритетних напрямів реформування виховання у Державній національній програмі «Освіта». (Україна XXI століття), прийнятій у 1993 році визначено «Формування екологічної культури людини, гармонії її відносин із природою». Також декларується, що основні принципи екологічної освіти і виховання в Україні базуються на:

– багаторівневій організації екологічної безперервної освіти, яка включає в себе формування екологічної свідомості людей, починаючи від дошкільного, шкільного, післяшкільного віку до спеціальної професійної підготовки дорослої людини в усіх сферах діяльності з постійним оновленням екологічних знань протягом усього життя;

– екологізації навчальних предметів, яка включає в себе акцентування на екологічних аспектах у будь-яких галузях знань та людської діяльності, особливо тих, що безпосередньо пов'язані з використанням природних ресурсів і природного середовища.

Проте для дієвої підтримки нового типу екологічної культури в першу чергу потрібні кваліфіковані кадри, потрібні також спеціальні соціальні інститути (різні структури управління, підприємства екологічного профілю, екологічні фонди і організації, громадські рухи і партії і т.п.), які в Україні ще вкрай недостатньо розвинені і Закарпатська область не є в цьому винятком.

Можемо лише констатувати, що на даному етапі в області основну роль в пропаганді екологічних знань та екологічної культури відіграють засоби масової інформації. З них ми чи не щодня чуємо вирази, в яких вживається слово екологія. Ми чуємо їх з екранів телевізорів та радіоприймачів, читаємо про це в друкованих ЗМІ та Інтернеті. Але разом з тим ми бачимо, що екологічна ситуація в країні не покращується. Шукаючи причини цього, все більше і більше людей приходиться до думки, що екологічну освіту та виховання потрібно розпочинати ще зі шкільного віку [12].

Екологічне виховання повинно починатися з раннього дитинства, бо набуті знання в цей час можуть надалі перетворитися в міцні переконання. Першочерговим завданням вивчення природознавчої змістової лінії освітньої галузі «Людина і світ» Державного стандарту початкової загальної освіти є ознайомлення дітей з основами екологічної грамоти з метою подальшої неперервної екологічної освіти, яка сприяла б формуванню в майбутніх громадянах цілісного світосприймання та філософії природо шанування. І чим раніше починається робота з екологічного виховання учнів, тим вищою буде її педагогічна ефективність і результативність. Молодший шкільний вік найбільш цінний етап у розвитку екологічної культури особистості. Бо діти особливо чутливі до добра, допитливі. Саме в цей час слід закладати моральні основи, розвивати почуття прекрасного, вміння бачити красу природи [13].

Екологічна освіта в школі повинна бути спрямована на формування, по-перше, системи уявлень про оточуюче середовище як цілісну нерозчленовану систему, що забезпечує життєдіяльність людини як біологічного виду; по-друге, відповідного свідомого відповідального відношення до нього і, по-третє, стратегій та технологій раціонального природокористування. Саме така орієнтація в екологічній освіті отримала найбільший розвиток в світі й підтримку на міжнародному рівні.

В ході соціологічного опитування респондентам було запропоновано відповісти на питання стосовно їх ставлення до рівня екологічної культури та освіти населення. Так, на запитання анкети «Яким Ви вважаєте рівень екологічної культури населення у вашому населеному пункті?» 48,5% респондентів вказали «середній», 30% – невисокий, 10,7% високий, 7,8% – низький і лише 4 опитаних (2,8%) вважають його високим. Більш оптимістичними є жителі гірських районів Закарпатської області, менш – жителі міст.

На відкрите запитання «Як Ви вважаєте, в чому полягають причини недостатньої екологічної культури дорослого сільського населення Закарпаття?» респонденти давали наступні цікаві відповіді, які свідчать про їх, в цілому, досить високу екологічну зрілість та свідомість:

- ментальна байдужість частини населення, його байдужість до екології взагалі;
- нерозуміння (неусвідомлення) ними наслідків власних дій;
- недостатнє екологічне виховання у сім'ї тощо.

Але найчастіше вказувалася відсутність осуду з боку громади, оточення, неприязнення порушників екорівноваги до відповідальності та слабкість державних інституцій у цьому питанні.

Із цими відповідями цілком корелюються відповіді на запитання анкети «Де, на Вашу думку, має починатися екологічне виховання?». Із вибіркової сукупності опитаних 57,8% вказали, що у сім'ї, 36,4% вважають, що у дошкільних навчальних закладах, а 31,2% головним фактором екологічного виховання вважають сім'ю.

Лише 4,2% опитаних вважають, що екологічне виховання та освіта повинні здійснюватися у ВНЗ. Хоча світові стандарти сучасної господарської діяльності вимагають високоякісної екологічної підготовки фахівців різних спеціальностей. Так, наприклад, Всесвітня федерація інженерних організацій розробила Кодекс екологічної етики для інженерів. Серед семи постулатів, що входять до нього вказано, що екологічні проблеми обов'язково мають бути враховані в будь-якій інженерній діяльності [7, с. 23-24].

Цікавими є відповіді на запитання анкети «Що, на Вашу думку, потрібно зробити для покращення екологічної культури та освіти населення?». Майже одноставно 78% опитаних вважають, що за забруднення природи повинно слідувати більш суворе притягнення до відповідальності, з чим у нашій країні (і її судовій системі) далеко не все добре. Понад 40% опитаних вважають, що цьому можуть посприяти збільшення кількості передач екологічного спрямування по телебаченню і радіо, а також посилення осуду з боку громади стосовно порушників екологічних норм. Збільшення кількості навчальних годин з основ екології у школах як важливий фактор обрали 32,8% опитаних, а от збільшення кількості просвітницько-екологічних публікацій у пресі вважають дієвими тільки 12,8% респондентів. Жоден з опитаних, чомусь, не назвав такий потужний інформаційний інструмент, як Інтернет, хоча опитувалася переважно молодь.

Останнім відкритим запитанням анкети: «Які, на Вашу думку, країни світу Ви вважаєте взірцями високої екологічної культури та освіти населення?» ставилося завдання виявити ступінь обізнаності респондентів щодо високих світових екологічних стандартів. Дозволялося назвати три свої

уподобання серед країн. В результаті було названо 28 країн світу: 20 – європейських, 6 – з Азії та Океанії та 2 – із Західної півкулі. З вибраних країн 14 згадується респондентами тільки один раз, а 3 країни двічі. Один респондент як взірць екоосвіти та виховання назвав Північну Корею, яка таким взірцем, безумовно не є. Інший респондент назвав Китай, який, поряд із США, є світовим лідером за шкідливими викидами в атмосферу. Найбільш взірцевими екокультурними країнами респонденти вважають об'єднану Німеччину (31 вибір), Швецію та Швейцарію (по 17). Також високо оцінено Австрію (11) та Японію (10). Проте і інші названі респондентами країни відзначаються високими екологічними стандартами культури та освіти населення (Канада, Нова Зеландія, Франція, Великобританія, Данія, Ісландія, Сінгапур тощо). Є серед названих країн і сусіди Закарпаття: Чехія, Польща, Угорщина та відносно недалекої Словенія та Хорватія, досвід яких у формуванні екологічної культури та екологічної свідомості населення був би особливо цінним для регіону Українських Карпат, Закарпаття зокрема, з їх потужним еколого-економічним потенціалом, близькістю до кордонів ЄС, розвинутим транскордонним співробітництвом.

Висновки з проведеного дослідження. Результати проведеного соціологічного дослідження підтвердили, що рівень екологічної свідомості та екологічної культури більшості населення Закарпатської області на «теоретичному» рівні достатньо високий. Проте в частині практичного застосування наявних знань, їх трансформування у стійкі екологічні переконання та моральні імперативи існує ще значна прогалина.

Наявна в регіоні екологічна пропаганда кількісно ніби і потужна та різнопланова, насправді недостатньо ефективна, часто схоластична або занадто академічна, але недостатньо викривальна.

Також констатовано, що у частині населення регіону (26%) має місце певний дуалізм стосовно розуміння норм екологічної моралі та допустимістю необов'язкового їх дотримання, коли ці протилежні, по суті, моральні концепти досить спокійно уживаються в одній людині.

Дослідження чітко зафіксувало, що у суспільстві існує запит до владних інститутів держави на більш суворе правове покарання порушників екологічних норм.

Бібліографічний список

1. Білявський Г.О., Фурдуй Р.С., Костиков І.Ю. Основи екології: підручник. 3-тє вид. Київ: Либідь, 2006. 408 с.
2. У Закарпатті все більшої актуальності набувають екологічні проблеми. URL: <http://www.mukachevo.net/ua/news/view/31674> (дата звернення: 15.02.2019).
3. Голубець М.А. Від біосфери до соціосфери: монографія. Львів: Поллі, 1997. 251 с.
4. Потапенко В.Г. Стратегічні пріоритети безпечного розвитку України на засадах «зеленої економіки»: монографія. URL: http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/Potapenko_mon-29b20.pdf (дата звернення: 15.01.2019).
5. Стойко С. Прийшов час подбати про екологічну безпеку Українських Карпат. *Новини Закарпаття*. 2010. 14 серп. (№ 89-90). С. 6.
6. Тарасенко Ф.М. Природа, технологія, культура: монографія. Київ: Наукова думка, 1985. 255 с.
7. Царик Т.Є., Файфура В.В. Основи екології: підручник. Тернопіль, 2009. 131 с.
8. Україна заняла 44 место по индексу экологической эффективности. URL: <http://issuu.com/2016yaleeri/docs/epi2016-final> (дата звернення: 15.02.2019).
9. Каралкіна Н. Не вбиваймо себе пластиком. URL: <http://www.rionews.com.ua/newspaper/socio/now/n13109165654> (дата звернення: 15.12.2018).
10. У Баранинцях на Ужгородщині «дали бій пластиковим пляшкам». *«Унґвар»*. 2014. 21 жовтня (№ 62). С. 1-2.
11. 80 метрів кубічних пластику, 15 тонн скла вловили з Боржави. URL: <https://zakarpattia.net.ua/News/111830-Z-Borzhavu-vylovuly-80-metriv-kubichnykh-plastyku-ta-15-ton-skla-FOTO> (дата звернення: 15.12.2018).
12. Екологічна культура починається з нас / Український лісовий портал. URL: <https://www.lisportal.org.ua./1136/> (дата звернення: 15.12.2018).
13. Екологічне виховання молодших школярів. URL: <http://www.klasnocinka.com.ua/uk/article/ecologichne-vikhovannya-molodshikh-shkolariv.html> (дата звернення: 15.12.2018).

References

1. Biliavskiy, H.O., Furdui, R.S. and Kostikov, I.Yu. (2006), *Osnovy ekolohii* [Fundamentals of ecology], textbook, 3rd ed., Lybid, Kyiv, Ukraine, 408 p.
2. *U Zakarpatti vse bilshoi aktualnosti nabuvaiut ekolohichni problemy* [In Transcarpathia environmental problems are becoming more and more acute], available at: <http://www.mukachevo.net/ua/news/view/31674> (access date February 15, 2019).

3. Holubets, M.A. (1997), *Vid biosfery do sotsiosfery* [From the biosphere to the sociosphere], monograph, Polli, Lviv, Ukraine, 251 p.
4. Potapenko, V.H. (1997), *Stratehichni priorytety bezpechnoho rozvytku Ukrainy na zasadakh «zelenoї ekonomiky»* [Strategic priorities for Ukraine's safe development on the basis of the green economy], monograph, available at: http://www.niss.gov.ua/content/articles/files/Potapenko_mon-29b20.pdf (access date January 15, 2019).
5. Stoiko, S. (2010), "It's time to take care of the ecological safety of the Ukrainian Carpathians", *Novyny Zakarpattia*, no. 89-90, p. 6.
6. Tarasenko, F.M. (1985), *Pryroda, tekhnolohiia, kultura* [Nature, technology, culture], monograph, Naukova dumka, Kyiv, Ukraine, 255 p.
7. Tsaryk, T.Ye. and Faifura, V.V. (2009), *Osnovy ekolohii* [Fundamentals of Ecology], textbook, Ternopil, Ukraine, 131 p.
8. *Ukraina zaniala 44 mesto po indeksu ekologicheskoy effektivnosti* [Ukraine ranked 44th on the index of environmental efficiency], available at: <http://issuu.com./2016yaleepi/docs/epi2016-final> (access date February 15, 2019).
9. Karalkina, N. "Do not kill ourselves with plastic", available at: www.rionews.com.ua/newspaper/socio/now/n13109165654 (access date December 15, 2018).
10. Ungvar (2014), "In Baranyntsi, in Uzhgorod, "they gave a fight to plastic bottles"", no. 62, pp. 1-2.
11. *80 metriv kubichnykh plastyku, 15 ton skla vylovyly z Borzhavy* [80 meters of cubic plastic, 15 tons of glass caught from Borzhava], available at: <https://zakarpattia.net.ua/News/111830-Z-Borzhavy-vylovyly-80-metriv-kubichnykh-plastyku-ta-15-ton-skla-FOTO> (access date December 15, 2018).
12. *Ekolohichna kultura pochynaetsia z nas* [Ecological culture begins with us], available at: <https://www.lisportal.org.ua./1136/> (access date December 15, 2018).
13. *Ekolohichne vykhovannia molodshykh shkolariv* [Ecological upbringing of junior pupils], available at: <http://www.klasnocinka.com.ua/uk/article/ecologichne-vikhovannya-molodshikh-shkolariv.html> (access date December 15, 2018).

Папп Д.Д. СУЧАСНИЙ СТАН ЕКОЛОГІЧНОЇ СВІДОМОСТІ ТА ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ НАСЕЛЕННЯ ЗАКАРПАТТЯ ТА НАПРЯМКИ ЇХ ФОРМУВАННЯ

Мета. На основі аналізу відповідей респондентів виявити стан та рівень екологічної свідомості, екологічної культури населення Закарпаття та дослідити джерела інформації (знань) респондентів про роль екологічної освіти та виховання, виявити причини недостатньої екологічної культури дорослого сільського населення Закарпаття та запропонувати заходи по її покращенню.

Методика дослідження. Для досягнення визначеної мети використано загальнонаукові методи та інструменти дослідження, зокрема: теоретичний – для характеристики об'єкта та предмета дослідження, їх регіональної специфіки; соціологічний – для отримання необхідного масиву даних; аналітично-описовий та метод узагальнення – для виявлення факторів, що впливають на рівень екологічної культури та освіти населення, а також формулювання висновків та пропозицій.

Результати. Розглянуто сутність понять екологічної свідомості та екологічної культури населення через призму посилення екологічних проблем у світі, з однієї сторони, і необхідності становлення нової парадигми екологічного мислення – з іншої. Досліджено стан та рівень екологічної свідомості, екологічної культури населення Закарпаття. Виявлено проблеми в частині практичного застосування населенням наявних у них екологічних знань, їх трансформування у стійкі екологічні переконання та моральні імперативи. Визначено напрями покращення екологічної освіти молоді.

Наукова новизна. Вперше зроблено спробу виявити які з проблем охорони навколишнього середовища є найбільш важливими для населення Закарпаття на сучасному етапі та дослідити ставлення респондентів до стану екології свого регіону. Констатовано, що у частині населення регіону має місце певний дуалізм стосовно розуміння норм екологічної моралі та допустимістю не обов'язкового їх дотримання.

Практична значущість. Результати дослідження можна використати у практичній роботі органів регіональної влади, громадських інституцій, наукових та освітніх установ.

Ключові слова: екологічна свідомість, екологічна культура, екологічна освіта, сільські території Закарпаття, забруднення довкілля.

Papp D.D. THE MODERN STATE OF ENVIRONMENTAL CONSCIOUSNESS AND ENVIRONMENTAL CULTURE OF THE POPULATION OF TRANSCARPATHTHIA AND DIRECTIONS OF THEIR FORMATION

Purpose. The aim of the article is to identify the state and level of ecological consciousness, the ecological culture of the population of Transcarpathia on the bases of the analysis of respondents' responses and to study the sources of information (knowledge) of respondents about the role of ecological education and upbringing, to identify the causes of inadequate ecological culture of the adult rural population of Transcarpathia and to propose measures for its improvement.

Methodology of research. General scientific methods and research tools are used in order to achieve a certain goal, in particular: theoretical – to characterize the object and subject of research, their regional specificity; sociological – for obtaining the necessary data array; analytical and descriptive and method of generalization – to identify factors that influence the level of ecological culture and population education, as well as the formulation of conclusions and proposals.

Findings. The essence of concepts of ecological consciousness and ecological culture of the population is considered through the prism of strengthening environmental problems in the world, on the one hand, and the necessity of the formation of a new paradigm of ecological thinking – on the other. The state and level of ecological consciousness, ecological cultures of the population of Transcarpathia are investigated. Problems in the part of the practical application by the population of their ecological knowledge, their transformation into sustainable environmental beliefs and moral imperatives are revealed. The directions of improvement of environmental education of youth are determined.

Originality. For the first time an attempt has been made to identify which of the environmental problems are the most important for the population of Transcarpathia at the present stage and to investigate the respondents' attitude towards the ecology of their region. It is stated that some of the population of the region has a certain dualism regarding the understanding of norms of ecological morality and the admissibility of the optional adherence to them.

Practical value. The results of the study can be used in the practical work of the regional authorities, public institutions, scientific and educational institutions.

Key words: ecological consciousness, ecological culture, ecological education, rural areas of Transcarpathia, pollution of the environment

Папп Д.Д. СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО СОЗНАНИЯ И ЭКОЛОГИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ НАСЕЛЕНИЯ ЗАКАРПАТЬЯ И НАПРАВЛЕНИЯ ИХ ФОРМИРОВАНИЯ

Цель. На основе анализа ответов респондентов выяснить состояние и уровень экологического сознания, экологической культуры населения Закарпатья, исследовать источники информации (знаний) респондентов о роли экологического образования и воспитания, выяснить причины недостаточной экологической культуры взрослого сельского населения Закарпатья и предложить мероприятия по ее улучшению.

Методика исследования. Для достижения поставленной цели использованы общенаучные методы и инструменты исследования, в частности: теоретический – для характеристики объекта и предмета исследования, их региональной специфики; социологический – для получения необходимого массива данных; аналитико-описательный и метод обобщения – для выявления факторов, которые влияют на уровень экологической культуры и образования населения, а также формулирования выводов и предложений.

Результаты. Рассмотрена сущность понятия экологического сознания и экологической культуры населения сквозь призму усиления экологических проблем в мире, с одной стороны, и необходимости становления новой парадигмы экологического мышления – с другой. Исследовано состояние и уровень экологического сознания, экологической культуры населения Закарпатья. Обнаружены проблемы в части практического применения населением имеющихся у них экологических знаний, их трансформации в устойчивые экологические убеждения и моральные императивы. Определены направления улучшения экологического образования молодежи.

Научная новизна. Впервые сделана попытка выявить, какие из проблем охраны окружающей среды являются наиболее важными для населения Закарпатья на современном этапе, и исследовать отношение респондентов к состоянию экологии своего региона. Констатировано, что у части населения региона имеет место определенный дуализм относительно понимания норм экологической морали и допустимостью необязательного их соблюдения.

Практическая значимость. Результаты исследования можно использовать в практической работе органов региональной власти, общественных институций, научных и образовательных учреждений.

Ключевые слова: экологическое сознание, экологическая культура, экологическое образование, сельские территории Закарпатья, загрязнение окружающей среды.

ЕКОНОМІКА ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ І ЕКОЛОГІЯ

УДК 771.14:349.414(477)
JEL Classification: K 39

*Дзядикевич Ю.В.,
д-р техн. наук, професор,
Любезна І.В.,
канд. екон. наук, доцент,
Розум Р.І.,
канд. техн. наук, доцент,
кафедра менеджменту біоресурсів і природокористування
Тернопільський національний економічний університет*

НАПРЯМИ ПОКРАЩЕННЯ ЗЕМЛЕУСТРОЮ ТА ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ В УКРАЇНІ

Постановка проблеми. Удосконалення земельних відносин в Україні вимагає науково обґрунтованого поняття про сучасний землеустрій і про його роль у системі суспільно-економічних відносин. Землеустрій – це складний і трудомісткий процес, який охоплює низку нормативно-правових актів, організаційні структури, фінансові механізми та управління землекористуванням.

Термін «землекористування» застосовують для характеристики земель конкретного власника або користувача землі та категорій земель. З проблемою ефективного землекористування пов'язане питання органічного виробництва органічної продукції – екологічно безпечної продукції, яка повинна відповідати стандартам європейського ринку і ефективному землеустрою в Україні.

В цьому аспекті дискусійними залишаються питання щодо напрямів подальшого розвитку землеустрою в Україні, формування ефективних земельних відносин і сталого розвитку землекористування, що і послужило темою дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми сучасного землеустрою присвячена низка робіт вітчизняних вчених, зокрема: П. Саблука [1], Б. Пасхавера [2], А. Данкевича [3], Є. Скорохода [4], О. Бугайчука [5], Ю. Дзядикевича [6], О. Паленичака [7]. За результатами аналізу останніх досліджень і публікацій встановлено, що досліджувана тема ще недостатньо вивчена.

Закономірним і необхідним кроком на шляху створення цивілізованого аграрного ринку є функціонування біржової діяльності [1]. Світовий досвід щодо ринку землі свідчить про те, що формування ринку землі буде сприяти розвитку іпотечного кредитування і забезпечить ефективне використання земель сільськогосподарського призначення [2].

Для реалізації конкурентних переваг агрохолдинрів необхідна конструктивна аграрна політика держави, яка повинна охоплювати: стратегію розвитку сільського господарства; удосконалення земельного законодавства та врегулювання відносин власності; кредитування розвитку інфраструктури аграрного ринку та захист вітчизняного товаровиробника; обмеження імпорту; розробку шкали мотивів для інвесторів, які розвивають соціальну інфраструктуру села та проведення інвентаризації земель [3].

Сутність землекористування на засадах сталого розвитку полягає у збалансуванні економічних, екологічних і соціальних цілей із урахуванням властивостей земельних ресурсів [4].

О. Бугайчук, досліджуючи сільськогосподарське землеволодіння в Україні, прийшов до висновку, що «побудова ефективного та раціонального землеволодіння в Україні є складним і довготривалим процесом, який відображається на всіх верствах населення» [5].

Ефективне використання земельно-ресурсного потенціалу України є надзвичайно актуальною проблемою, оскільки недотримання екологічних параметрів розвитку аграрного виробництва призводить до зменшення економічної ефективності використання сільськогосподарських угідь [6].

На думку О. Паленичака, «застосування економічних інструментів регулювання земельних відносин сприятиме фінансовій відповідальності землекористувачів, самодостатності регіонів і наблизить вітчизняних аграріїв до високопродуктивного сільськогосподарського виробництва» [7; 8].

Однак у літературних джерелах недостатньо висвітлені чинники, що впливають на процес землеустрою в Україні, що зумовило необхідність їх подальшого вивчення.

Постановка завдання. Метою роботи є аналіз чинників, які впливають на землеустрій в країні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Сталий розвиток землеустрою охоплює збереження довкілля, відновлення біосфери, зменшення навантаження на природу та забезпечення гармонійного розвитку людини і природи.

Земля є основою розвитку аграрної економіки. Землеволодіння та землекористування є основою системи аграрних відносин. Відносини щодо володіння, користування та розпорядження землею регулюються в Україні нормативно-правовими актами. За даними Державного комітету по земельних ресурсах, загальна площа земель сільськогосподарського призначення в Україні становить 41,6 млн га [9]. Відповідно до Земельного Кодексу, в нашій країні є три форми землеволодіння: державна, приватна та комунальна [10]. При державному землеволодінні суб'єктом є: Верховна Рада України та автономної республіки Крим, обласні, районні, міські, селищні та сільські ради народних депутатів. Об'єктом є усі землі України за винятком земель, які передані у комунальну або приватну власність.

Приватне землеволодіння передбачає, що суб'єктом є фізичні особи (громадяни), а об'єктом є землі для ведення фермерського господарства, особистого підсобного господарства, садівництва та дачного господарства. У комунальному землеволодінні суб'єктом виступають територіальні громади сіл, селищ, міст в особі їх представницьких органів. Об'єктом є землі в межах населених пунктів, за винятком земель приватної та державної власності [9]. Поняття землеволодіння можна розглядати через призму економічних і юридичних засад. Економічні засади характеризують відносини економічної власності на землю в аграрному секторі, а юридичні – це відносини, що виражені у відповідних правах власності на земельний наділ. Можна погодитися з думкою автора роботи [5], що землеволодіння – це одноосібні або групові відносини, що виникають на основі формальних і неформальних прав, хто і на яких умовах, на який термін, і для яких цілей має право доступу до землі. Деякі українські вчені розглядають розвиток землеволодіння як доступ до землі великих аграрних господарств і агрохолдингів. У своїх працях вони малу увагу звертають на приватні домогосподарства та їх сім'ї, які заробляють на землі основну частку свого сукупного доходу. Доступ до землі для цієї категорії суспільства є важливим елементом розвитку продовольчої незалежності, екологічно чистого землеробства, планування та ін. Формування ефективного та раціонального землеволодіння в Україні є складним і довготривалим процесом, який охоплює всі верстви населення. Землі сільськогосподарського призначення забезпечують зайнятість населення та виробництво сільгосппродукції. Однак найбільша бідність в Україні спостерігається в сільських населених пунктах, у яких управління землею здійснюють сільські громади. Внаслідок не ефективного землекористування 57,5% території сільгоспугідь охоплені ерозією, 20% площ забруднені, а біля 12% території зазнає затоплення [11]. Такий стан земельних ресурсів створює загрозу щодо збереження екологічних функцій ґрунту, його якості, а також продовольчій безпеці країни.

Ефективне землекористування вимагає проведення комплексних еколого-економічних заходів до землі як ресурсу та головного засобу виробництва. Збереження ґрунтового покриву та підвищення його ефективності у сільськогосподарському виробництві є важливим для стабілізації екологічної ситуації, забезпечення продовольчої безпеки населення та сталого розвитку сільських територіальних громад. Автор роботи [7] вважає, що «раціональним є таке землекористування, яке дає змогу передбачити результати виробничої діяльності на землі, не допускаючи зниження самовідновлення потенціалу ґрунтового покриву, забезпечуючи максимально ефективне використання земельно-ресурсного потенціалу із поєднанням економічної вигоди з вимогами екологічної безпеки». Для успішного землекористування необхідно економічно заохотити власників землі та землекористувачів до самостійного проведення заходів, які передбачають раціональне використання й охорону земель. Сьогоднішній стан земельних ресурсів вимагає підпорядкування земельних відносин і забезпечення їм всебічної охорони. Застосування економічних інструментів регулювання земельних відносин сприятиме фінансовій відповідальності землекористувачів, самодостатності регіонів і наблизить вітчизняних аграріїв до збалансованого та високопродуктивного сільськогосподарського виробництва [12].

Практика аграрного виробництва свідчить про те, що ефективним є застосування технології зберігаючого землеробства, оскільки вона передбачає покращення якості ґрунтів і відновлення їхньої структури та вмісту гумусу, запобігання виникненню ерозійних процесів, а також нормалізує водний і повітряний режими та поліпшує екологічне середовище.

Застосування у землеробстві інноваційних ресурсозберігаючих технологій зупиняє деградацію земель, відтворює родючість ґрунту, забезпечує охорону земель і раціональне їх використання та покращує екологічний стан довкілля. Водночас підвищується економічна ефективність аграрного виробництва.

Інноваційна ресурсозберігаюча технологія охоплює точне і органічне землеробство, а також нульову та мінімальну технології [13; 14].

Точне землеробство передбачає одержання великої кількості дешевої та якісної продукції, при цьому не порушуючи норм екологічної безпеки. Воно гарантує економію трудових ресурсів, енергетичних, управлінських і матеріальних витрат, а також підвищує врожайність сільгоспкультур.

Органічне землеробство – це система екологічного менеджменту сільськогосподарського виробництва. Вона підтримує та поліпшує біорізноманіття, біологічні цикли та біологічну активність ґрунтів. При застосуванні технології органічного землеробства не використовуються ГМО, антибіотики, агрохімікати та мінеральні добрива. Це сприяє зростанню біологічної активності у ґрунті, відновленню балансу поживних речовин і приросту гумусу і як наслідок, спостерігається підвищення врожайності сільськогосподарських культур.

Мінімальна та нульова технології не передбачають застосування механічного обробітку ґрунту. На практиці застосовуються сівозміни, що покращують родючість ґрунту та використовується насіння вищих репродукцій, які чутливі до нових технологій. Відомо, що оранка плугом завдає значної шкоди мікрофлорі ґрунту і призводить до деградації родючого шару. Крім цього, під час обертання пласту ґрунту руйнується його структура, капіляри та пустоти. Мінімальне втручання людини в природні структури ґрунту сприяє біологічним процесам у верхніх шарах ґрунтового покриву, захищає його від деградаційних процесів і підвищує родючість ґрунту. Мінімальний обробіток ґрунту проводять на глибину 3–7 см (глибина загортання насіння), створюючи комфортні умови для росту та розвитку рослин [10–14].

Вирішення проблем у галузі землекористування вимагає переходу до моделі стійкого розвитку. Це вимагає розроблення науково обґрунтованої системи стійкого розвитку. О. Котикова у своїй роботі [15] запропонувала методологічні підходи до оцінювання стійкого розвитку сільськогосподарського землекористування на мікрорівні. Система показників розвитку сільськогосподарського землекористування охоплює такі блоки, а саме: екологічний, соціальний, економічний, еколого-економічний, соціально-економічний і еколого-соціально-економічний. Можна погодитися з пропозицією О. Котикової, що в екологічний блок необхідно ввести такі показники, як:

- середній бал родючості орних ґрунтів;
- зрошувані та орні землі;
- вапнування та гіпсування ґрунтів;
- заходи з охорони земель;
- коефіцієнт екологічної ефективності.

Система показників, які відображають стійкий розвиток землекористування, повинна опиратися на такі основні підходи, а саме:

- показники повинні об'єднувати екологічні, соціальні та економічні аспекти і не вимагати значних затрат для збору необхідної інформації та проведення необхідних розрахунків;
- на мікрорівні показники необхідно класифікувати за такими ознаками, зокрема: за типами і блоками (екологічний, соціальний, економічний, еколого-економічний, соціально-економічний і еколого-соціально-економічний);

- для розробки системи показників можна рекомендувати підходи, запропоновані в роботі [16].

Для забезпечення використання мінімальної кількості показників необхідно провести їх коригування.

Ефективність управління землекористуванням забезпечується інструментами ринкової інфраструктури та передбачає збалансування економічних, екологічних і соціальних цілей із урахуванням властивостей земельних ресурсів [8].

Формування ефективного та раціонального землеволодіння в Україні є складним і довготривалим процесом, який охоплює всі верстви населення. Для збільшення конкурентних можливостей аграрного сектора, автори роботи [17] вважають, що «необхідно використовувати стратегічні технології та нові форми землекористування».

Актуальною проблемою сьогодення є відновлення родючості ґрунтів. Необхідно зазначити, що використання земельно-ресурсного потенціалу не відповідає вимогам екологічного, безпечного землекористування. Спостерігається зниження екологічної стійкості аграрних ландшафтів, інтенсивне розорювання угідь, необґрунтована структура посівних площ і недостатнє внесення органічних і мінеральних добрив. Все це призводить до дегуміфікації ґрунтового покриву. Високий рівень розораності сільськогосподарських угідь і недотримання ґрунтозахисних заходів призводить до прискорення ерозійних процесів ґрунтового покриву. В останні роки суттєво зменшилася природна та економічна родючість ґрунту. Аграрії країни останніми роками не проводять вапнування сільськогосподарських угідь, внаслідок цього погіршуються агрохімічні, фізико-хімічні та фізичні властивості кислих ґрунтів, а це призводить до зменшення їхньої родючості, внаслідок чого сільгоспвиробники одержують низький урожай і поганої якості [8]. Вітчизняні вчені вважають, що максимальний вихід готової сільгосппродукції при мінімумі затрат живої та уречевленої праці, збереження земельно-ресурсного потенціалу, висока екологічність ресурсозберігаючих технологій у процесі сільськогосподарської діяльності забезпечують раціональне використання земель сільськогосподарського призначення [18].

Приймаючи до уваги світовий досвід землеустрою, можна запропонувати провести в Україні такі заходи: сформувати систему кадастру та реєстрації земель; обов'язково ввести землеустрій; спростити процедуру землевідведення та виділення земельних ділянок; запровадити методику нормативної грошової оцінки як бази оподаткування землі; розробити та прийняти Земельний Кодекс

України, який буде адаптований до європейських норм; розширити інфраструктуру земельного обігу та створити Державний земельний банк і державний земельний фонд; розробити стратегію розвитку земельних відносин; сформувати дієві підвалини адміністративної й адміністративно-територіальної реформи на нових засадах розвитку земельних відносин. Аграрна політика держави повинна передбачати стратегію розвитку сільського господарства; удосконалення земельного законодавства та врегулювання відносин власності; кредитування розвитку інфраструктури аграрного ринку та захист вітчизняного товаровиробника. Державна політика України у сфері земельних відносин, земельного кадастру використання та охорони земель здійснюється Держгеокадастром. З огляду на це, необхідно удосконалити систему державного управління земельними ресурсами, підготувати законодавчу та нормативну базу для аграрного землекористування і ринку земель сільськогосподарського призначення; удосконалити економічний механізм регулювання земельних відносин і методику грошової оцінки земель і розробити механізми використання орендованих земель як заставу, що дозволить залучити в сільськогосподарське виробництво додаткові кредитні ресурси. Доступність землі і природних ресурсів, власність на землю та управління нею – це основні напрямки формування землекористування в умовах євроінтеграції України.

Висновки з проведеного дослідження. Таким чином, одним із напрямів покращення землеустрою в Україні є ефективне застосування технології зберігаючого землеробства, яка покращує якість ґрунтів і відновлює їх структуру та вміст гумусу, запобігає виникненню ерозійних процесів, нормалізує водний і повітряний режими та поліпшує екологічне середовище. Інноваційна ресурсозберігаюча технологія охоплює: точне землеробство, органічне землеробство, нульову та мінімальну технології. Для успішного землекористування необхідно економічно заохотити власників землі до проведення заходів, які забезпечать раціональне використання й охорону земельних ресурсів. Аграрна політика держави повинна передбачати стратегію розвитку сільського господарства; удосконалення земельного законодавства та врегулювання відносин власності; кредитування розвитку інфраструктури аграрного ринку та захист вітчизняного товаровиробника. Необхідно удосконалити систему державного управління земельними ресурсами, підготувати законодавчу та нормативну базу для аграрного землекористування і ринку земель сільськогосподарського призначення; удосконалити економічний механізм регулювання земельних відносин і методику грошової оцінки земель і розробити механізми використання орендованих земель як заставу, що дозволить залучити в сільськогосподарське виробництво додаткові кредитні ресурси.

Бібліографічний список

1. Формування та функціонування ринку агропромислової продукції: практичний посібник /за ред. П. Т. Саблука. Київ: ІАЕ, 2000. 17 с.
2. Пасхавер Б. Й. Ринок землі: світовий досвід та національна стратегія. *Економіка АПК*. 2009. № 3. С. 47–53.
3. Данкевич А. Є. Особливості формування земельних відносин в агрохолдингах. *Інноваційна економіка*. 2013. № 7. С. 60–63.
4. Скороход Є. В. Еколого-економічні аспекти сільськогосподарського землекористування на засадах сталого розвитку. *АгроІнКом*. 2012. № 12. С. 85–88.
5. Бугайчук О. В. Сільськогосподарське землеволодіння в Україні. *АгроІнКом*. 2012. № 12. С. 32–34.
6. Економіка довкілля і природних ресурсів: монографія / Ю. В. Дзядикевич та ін. Тернопіль. 2016. 392 с.
7. Паленичак О. В. Раціональне землекористування в умовах збалансованого розвитку агропромислового виробництва. *Економіка АПК*. 2012. № 2. С. 27–33.
8. Паленичак О. В. Збереження й відтворення родючості ґрунтів як головна умова сталого розвитку сільських територій. *Економіка АПК*. 2012. № 6. С. 91–96.
9. Державний комітет України із земельних ресурсів. URL: <http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art>. (дата звернення: 08.02.2019).
10. Земельний кодекс України від 25.10.2001 № 2768-III. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14>. (дата звернення: 08.02.2019).
11. Кошкалда І. В. Екологізація землекористування як основна компонента сталого розвитку. *Вісник ХНАУ ім. В.В. Докучаєва*. 2015. № 5. С. 21–35.
12. Гевко Р. Б., Дзядикевич Ю. В., Брошак І. С., Любезна І. В. Напрями покращення землекористування в АПК України. *Інноваційна економіка*. 2017. № 5–6. С. 126–132.
13. Дзядикевич Ю. В., Любезна І. В. Деякі аспекти землеустрою в Україні. *Інноваційна економіка*. 2018. № 5–6. С. 57–62.
14. Ганначенко С. Л. Інноваційні ресурсозберігаючі технології в землеробстві. *Економіка АПК*. 2012. № 1. С. 99–103.
15. Котикова О. Стійкий розвиток сільськогосподарського землекористування: методологічний аспект. *Економіст*. 2012. № 2. С. 27–29.

16. Тихонов А. Г., Гребенюк Н. В., Тихоненко О. В. Наукові засади сталого розвитку землекористування: індикація екологічного стану. *Землекористування*. 2003. № 3. С. 15–20.
17. Лазарєва О. В., Бреславець В. В. Організаційні засади конкурентоспроможності сільськогосподарського землекористування. *Інвестиції: практика та досвід*. 2018. № 9. С. 63–68.
18. Фурдичко О. І., Лавров В. В., Коніщук В. В. Агроекологічні аспекти охорони навколишнього природного середовища на засадах збалансованого розвитку. *Агроекологічний журнал*. 2010. № 2. С. 5–11.

References

1. Sabluk, P.T. (ed.) (2000), *Formuvannia ta funktsionuvannia rynku ahropromyslovoi produktsii: praktychnyi posibnyk* [Formation and functioning of the market of agro-industrial products: a practical guide], IAE, Kyiv, Ukraine, 17 p.
2. Paskhaver, B.Y. (2009), "Land market: global experience and national strategy", *Ekonomika APK*, no. 3, pp. 47–53.
3. Dankevych, A.Ye. (2013), "Features of formation of land relations in agroholdings", *Innovatsiina ekonomika*, no. 7, pp. 60–63.
4. Skorokhod Ye. V. (2012), "Ecological and economic aspects of agricultural land use on the basis of sustainable development", *AhroInKom*, no. 12, pp. 85–88.
5. Buhaichuk, O.V. (2012), "Agricultural land tenure in Ukraine", *AhroInKom*, no. 12, pp. 32–34.
6. Dziadykevych, Yu.V. et al. (2016), *Ekonomika dovkillia i pryrodnykh resursiv* [The economics of the environment and natural resources], monograph, Ternopil, Ukraine, 392 p.
7. Palenychak, O.V. (2012), "Rational land use in conditions of balanced development of agro-industrial production", *Ekonomika APK*, no. 2, pp. 27–33.
8. Palenychak, O.V. (2012), "Preservation and reproduction of soil fertility as the main condition for sustainable development of rural areas", *Ekonomika APK*, no. 6, pp. 91–96.
9. "State Committee on Land Resources of Ukraine", available at: <http://www.kmu.gov.ua/control/uk/publish/article?art> (access date February 08, 2019).
10. The Verkhovna Rada (2001), The Land Code of Ukraine of 25.10.2001 No 2768-III, available at: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14> (access date February 08, 2019).
11. Koshkalda, I.V. (2015), "Ecologization of land tenure as basic component of sustainable development", *Visnyk KhNAU im. V.V. Dokuchaieva*, no. 5, pp. 21–35.
12. Hevko, R.B., Dziadykevych, Yu.V., Broshchak, I.S. and Liubezna, I.V. (2017), "Directions for improvement of land use in the AIC of Ukraine", *Innovatsiina ekonomika*, no. 5–6, pp. 126–132.
13. Dziadykevych Yu. V. and Liubezna I. V. (2018), "Some aspects of land management in Ukraine", *Innovatsiina ekonomika*, no. 5–6, pp. 57–62.
14. Hannachenko S. L. (2012), "Innovative resource-saving technologies in agriculture", *Ekonomika APK*, no. 1, pp. 99–103.
15. Kotykova O. (2012), "Sustainable development of the agricultural land tenure: methodological aspect", *Ekonomist*, no. 2, pp. 27–29.
16. Tykhonov A. H., Hrebenuk, N. V. and Tykhonenko, O.V. (2003), "Scientific principles of sustainable development of land use: indication of the ecological state", *Zemlekorystuvannia*, no. 3, pp. 15–20.
17. Lazarieva, O.V. and Breslavets, V.V. (2018), "Organizational principles of competitiveness of agricultural land use", *Investytsii: praktyka ta dosvid*, no. 9, pp. 63–68.
18. Furdychko, O.I., Lavrov, V.V. and Konishchuk, V.V. (2010), "Agroecological aspects of environmental protection on the basis of sustainable development", *Ahroekolohichni zhurnal*, no. 2, pp. 5–11.

Дзядикевич Ю.В., Любезна І.В., Розум Р.І. НАПРЯМИ ПОКРАЩЕННЯ ЗЕМЛЕУСТРОЮ ТА ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ В УКРАЇНІ

Мета. Аналіз чинників, які впливають на землеустрій і землекористування в Україні.

Методика дослідження. Методологічною основою дослідження є діалектичний метод наукового пізнання. Використані загальнонаукові та спеціальні методи дослідження, а саме: абстрактно-логічний метод, дедуктивний і узагальнення. Абстрактно-логічний метод застосовано при окресленні основних чинників, які впливають на розвиток землеустрою в Україні. За допомогою дедуктивного методу проаналізовано напрями, які сприяють підвищенню ефективності сільськогосподарського виробництва та відновленню довкілля. На основі узагальнення наукових джерел, присвячених проблемі використання земельних ресурсів, визначено чинники, які впливають на процес впровадження у землеробство інноваційних ресурсозберігаючих технологій, які зупиняють деградацію земель, відтворюють родючість ґрунту, забезпечують охорону земель і покращують екологічний стан довкілля.

Результати дослідження. Встановлено, що землекористування передбачає збалансування економічних, екологічних і соціальних чинників із урахуванням властивостей земельних ресурсів, зокрема сталий розвиток землеустрою забезпечує збереження довкілля, відновлення біосфери, зменшення навантаження на природу та гармонійний розвиток людини і природи. Показано, що землекористування в Україні здійснюється з порушенням

структури земельних угідь, внаслідок чого спостерігається виснаження ґрунтів, розвиваються ерозійні процеси, погіршується якісний стан сільськогосподарських угідь. Для уникнення негативних явищ аграрії використовують інноваційні ресурсозберігаючі технології обробітку ґрунту, які сприяють підвищенню ефективності виробництва та відновленню довкілля. Ефективним є також застосування інноваційної ресурсозберігаючої технології, яка охоплює: точне землеробство, органічне землеробство, нульову та мінімальну технології. Технологія точного землеробства забезпечує одержання із земельної ділянки найбільшої кількості дешевої та якісної продукції, не порушуючи при цьому норм екологічної безпеки. Визначено, що мінімальна та нульова технології не передбачають застосування механічного обробітку ґрунту.

Встановлено, що мінімальне втручання людини в природні структури ґрунту сприяє біологічним процесам у верхніх шарах ґрунтового покриву, захищає його від деградаційних процесів і підвищує родючість ґрунту. Обґрунтовано, що для успішного землекористування необхідно економічно захопити власників землі та землекористувачів до самостійного проведення заходів, які передбачають раціональне використання й охорону земель. Застосування економічних інструментів регулювання земельних відносин сприятиме фінансовій відповідальності землекористувачів, самодостатності регіонів і наблизить вітчизняних аграріїв до збалансованого та високопродуктивного сільськогосподарського виробництва.

Наукова новизна. Вивчення теоретичних і практичних аспектів показало, що вони впливають на збалансоване та високопродуктивне сільськогосподарське виробництво.

Практична значущість. Одержані результати дослідження дозволили окреслити основні напрями покращення землекористування, які можуть бути використані суб'єктами підприємницької діяльності.

Ключові слова: землеустрій, виробництво, напрями, землекористування, економія, реалізація, діяльність, природні ресурси, ресурсозберігаючі технології.

Dziadykevych Yu.V., Liubezna I.V., Rozum R.I. DIRECTIONS FOR IMPROVEMENT OF LAND MANAGEMENT AND LAND USE IN UKRAINE

Purpose. The aim of the article is the analysis of factors influencing land management in Ukraine.

Methodology of research. The methodological basis of the study is the dialectical method of scientific knowledge. The general scientific and special methods of research are used, namely: abstract and logical method, deductive and generalization. The abstract and logical method is used to outline the main factors that influence the development of land management in Ukraine. The deductive method analyzes the directions that contribute to increasing the efficiency of agricultural production and the restoration of the environment. On the basis of generalization of scientific sources devoted to the problem of using land resources, factors influencing the process of introduction into agriculture of innovative resource-saving technologies that stop land degradation, reproduce soil fertility, provide land protection and improve the environmental condition of the environment are identified.

Findings. It has been established that land use involves balancing economic, ecological and social factors taking into account the properties of land resources, in particular sustainable development of land management ensures environmental protection, restoration of the biosphere, reduction of the load on nature and harmonious development of man and nature. It has been shown that land use in Ukraine is carried out in violation of the structure of land, which results in depletion of soils, erosion processes and deterioration of the qualitative state of agricultural lands.

Innovative resource-saving technologies for soil cultivation, which contribute to increasing the efficiency of production and the restoration of the environment, are used to avoid the negative phenomena of the agrarian sector. The use of innovative resource-saving technology, which includes: precision agriculture, organic farming, zero and minimum technology, is also effective. Precision farming technology provides obtaining from the land lot of the most quantity of cheap and high-quality products without violating the norms of environmental safety. It is determined that minimal and zero technologies do not foresee the use of mechanical soil cultivation.

It has been established that the minimum human intervention in natural soil structures contributes to biological processes in the upper layers of the soil, protects it from degradation processes and increases the soil fertility. It is substantiated that for successful land use it is necessary to economically encourage land owners and land users to independently carry out activities that involve rational use and protection of land. The use of economic instruments for land regulation will promote financial responsibility of land users, self-sufficiency of regions and bring national farmers closer to balanced and high-productivity agricultural production.

Originality. The study of theoretical and practical aspects has shown that they affect balanced and highly productive agricultural production.

Practical value. The obtained results of the study allowed outlining the main directions of improvement of land use, which can be used by business entities.

Key words: land management, production, trends, land use, economy, realization, activity, natural resources, resource saving technologies.

Дзядикевич Ю.В., Любезная И.В., Розум Р.И. НАПРАВЛЕНИЯ УЛУЧШЕНИЯ ЗЕМЛЕУСТРОЙСТВА И ЗЕМЛЕПОЛЬЗОВАНИЯ В УКРАИНЕ

Цель. Анализ факторов, влияющих на землеустройство и землепользование в Украине.

Методика исследования. Методологической основой исследования является диалектический метод научного познания. Используются общенаучные и специальные методы исследования, а именно: абстрактно-логический метод, дедуктивный и обобщения. Абстрактно-логический метод применен при обрисовке основных факторов, влияющих на развитие землеустройства в Украине. С помощью дедуктивного метода проанализированы направления, которые способствуют повышению эффективности сельскохозяйственного производства и восстановлению окружающей среды. На основе обобщения научных источников, посвященных проблеме использования земельных ресурсов, определены факторы, влияющие на процесс внедрения в земледелие инновационных ресурсосберегающих технологий, которые останавливают деградацию земель, воспроизводят плодородие почвы, обеспечивают охрану земель и улучшают экологическое состояние окружающей среды.

Результати дослідження. Установлено, що землепользовання передбачує збалансування економічних, екологічних і соціальних факторів з урахуванням властивостей земельних ресурсів, в частині економічного розвитку землеустрою забезпечує збереження навколишнього середовища, відновлення біосфери, зменшення навантаження на природу і гармонічне розвиток людини і природи. Показано, що землепользовання в Україні здійснюється з порушенням структури земельних угідь, в результаті чого спостерігається виснаження ґрунтів, розвиваються ерозійні процеси, погіршується якість сільськогосподарських угідь. Для уникнення негативних явищ аграрії використовують інноваційні ресурсозберігаючі технології обробки ґрунту, які сприяють підвищенню ефективності виробництва і відновленню навколишнього середовища. Ефективним є також застосування інноваційної ресурсозберігаючої технології, яка охоплює: точне землеробство, органічне землеробство, нульову і мінімальну технології. Технологія точного землеробства забезпечує отримання з найбільшого земельного ділянки дешевої і якісної продукції, не порушаючи при цьому норм екологічної безпеки. Визначено, що мінімальна і нульова технології не передбачають застосування механічної обробки ґрунту.

Установлено, що мінімальне втручання людини в природні структури ґрунту сприяє біологічним процесам в верхніх шарах ґрунтового покриву, захищає його від деградаційних процесів і підвищує родючість ґрунту. Обґрунтовано, що для успішного землепользовання необхідно економічно стимулювати власників землі і землепольователів до самостійного проведення заходів, передбачуваних раціональним використанням і охороною земель. Застосування економічних інструментів регулювання земельних відносин сприятиме фінансовій відповідальності землепольователів, самодостаточності регіонів і наблизить українських аграріїв до збалансованого і високопродуктивного сільськогосподарського виробництва.

Наукова новизна. Дослідження теоретичних і практичних аспектів показало, що вони впливають на збалансоване і високопродуктивне сільськогосподарське виробництво.

Практична значимість. Отримані результати дослідження дозволили визначити основні напрями покращення землепольовання, які можуть бути використані суб'єктами підприємницької діяльності.

Ключові слова: землеустрій, виробництво, напрями, землепольовання, економія, реалізація, діяльність, природні ресурси, ресурсозберігаючі технології.

УДК 338.431-021.387:332.122
JEL Classification: Q15

*Лазарєва О.В.,
д-р екон. наук, доц., доц. кафедри
управління земельними ресурсами,
Чорноморський національний
університет імені Петра Могили*

ОЦІНКА СТАЛОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ

Постановка проблеми. В умовах докорінних змін у зовнішньому та внутрішньому середовищі сталого розвитку сільських територій потребує забезпечення підвищення добробуту селян й вирішення проблем, пов'язаних з поліпшенням екологічного стану земельних ресурсів. Виконання цих вимог дозволить Україні наблизитися до Європейського співтовариства. Особливо важливими є питання, що стосуються оптимізації розвитку сільських територій, обґрунтування системи еколого-економічних та організаційних заходів відтворення природно-ресурсного потенціалу. Існує необхідність налагодження партнерських стосунків, що мають ґрунтуватися на взаємній довірі, між владою, бізнесом та громадянським суспільством на селі. Вагомим є усвідомлення ефективного використання природно-ресурсного потенціалу в екологічному, економічному та соціальних аспектах. Крім того, доцільним є зосередження уваги на питаннях, що стосуються збереження, раціонального використання та відтворення земельних та інших ресурсів як базису сталого розвитку сільських територій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам оцінки сталого розвитку сільських територій присвячено роботи таких науковців, як: О. І. Котикова [1], Є. В. Хлобистов, Б. А. Карпінський [2], В. М. Трегобчук, Є. О. Бойко [3] та багатьох інших. Вченими розкрито теоретичні аспекти сталого розвитку, опрацьовано питання вивчення сталого розвитку в умовах глобалізації, проведено дослідження індикації економічного стану сталості розвитку сільськогосподарського

землекористування. Науковцями представлено механізм виміру сталості сільськогосподарського розвитку шляхом вивчення динаміки виробництва та продуктивності факторів, що на неї впливають [4], шляхом вимірювання врожайності [5].

Сьогодні існує розроблена Організацією країн економічного співробітництва та розвитку (ОЕСР) загальна система оцінки політика сталого розвитку за допомогою 39 показників [6], основними з яких є: якість ґрунту та води, обсяги використання поживних речовин, рівень витрат на відновлення земельних ресурсів, захист ґрунтів, стан фінансових ресурсів та ін. В Україні до показників екологічної ефективності використання сільськогосподарських земель відносяться коефіцієнт екологічної стабільності території та коефіцієнт екологічного впливу угідь на навколишні землі [7, с. 141-142], показники рівня використання земель, структури землеволодіння [8]. Не зважаючи на значну теоретико-методологічну базу, залишаються недостатньо вирішеними питання економічної оцінки сталого розвитку сільських територій, необхідним є окреслення системи показників оцінки сталого розвитку сільських територій.

Постановка завдання. Метою статті є надання пропозицій для впровадження системи показників, що мають застосовуватися для економічної оцінки сталого розвитку сільських територій, обґрунтування заходів щодо підвищення ефективності розвитку сільських територій.

Виклад основного матеріалу дослідження. В умовах конкуренції вагоме значення має економічна глобалізація, характерними ознаками якої на селі є:

– загострення конкуренції між суб'єктами господарювання на землі за джерела факторів виробництва (робоча сила, виробничі ресурси, сучасні технології для ведення агробізнесу);

– посилення зусиль для розміщення на території сільськогосподарських землекористувань найбільш рентабельних виробництв за новітніми технологіями.

Проте кризові обставини економічного сьогодення зумовлюють необхідність пошуку сценарію дієвого сталого розвитку сільськогосподарських територій. Сьогодні в нашій державі сучасний стан розвитку сільських територій залишається складним і недостатньо врегульованим. При цьому найбільш гострими проблемами є такі, як масовий рівень безробіття, відсутність системної державної політики щодо розвитку сільських територій, загострення низки соціально-економічних та екологічних проблем на селі, занедбаність соціальної інфраструктури.

Перехід до моделі сталого розвитку сільськогосподарського землекористування буде інноваційним за умови, якщо він пов'язаний з досягненнями науково-технічного прогресу, забезпечуючи загальну ефективність господарювання при впровадженні інновацій та збільшенні обсягів інвестицій.

В цих умовах для формування цілісної системи розвитку сільських територій, створення умов для динамічного, збалансованого соціально-економічного їх розвитку, поліпшення якості життя населення, підвищення ефективності використання виробничих ресурсів та ін., необхідно активізувати процес децентралізації влади, перейти до ефективної моделі збалансованого використання земельно-ресурсного потенціалу.

У зв'язку з цим реальною передумовою досягнення якісних змін у країні є активізація зусиль суб'єктів господарювання на землі, орієнтована на отримання продукції високої якості при мінімальних на це витратах.

За таких умов економічна оцінка сталого розвитку сільськогосподарських територій має базуватись на основі таких взаємопов'язаних ознак, як: збалансованість, гармонійність, стабільність та конкурентоспроможність.

Для економічної оцінки сталого розвитку сільських територій важливе значення має визначення економічної ефективності використання земель в Україні (табл. 1).

Таблиця 1

Економічна ефективність використання землі в Україні

Показники	Роки				2017 у % до	
	2014	2015	2016	2017	2014	2016
1	2	3	4	5	6	7
Загальна земельна площа, млн га	60,4	60,4	60,4	60,4	100,0	100,0
в т.ч. ріллі	32507,7	32551,5	32541,3	32544,3	100,1	100,1
сільськогосподарських угідь	41511,7	41507,9	42726,4	41489,3	99,9	97,1
Посівна площа під зерновими та зернобобовими культурами, тис га	14801	14739	14401	14624	98,8	101,5
Посівні площі всіх сільськогосподарських культур, тис га	27239	26902	27026	27585	101,3	102,1
Валова продукція сільського господарства всього, млн грн	315546	381227	558788	655569	207,7	117,3
Матеріальні затрати всього, млн грн	154313,5	208157,4	288499,3	242313,7	157,0	84,0

продовження табл. 1

1	2	3	4	5	6	7
Виручка від реалізації сільськогосподарської продукції, млн грн	104230,4	103519,3	273052,4	356159,6	341,7	130,4
Собівартість реалізованої продукції, млн грн	108700,9	153108,9	207870,2	404970,2	372,6	194,8
Прибуток, млн грн	214810,3	102849,1	900613,2	688588,5	323,6	76,5
Вироблено, тис т:						
- зерна;	63859	60126	66088	61917	97,0	93,7
- картоплі;	23693	20839	21750	22208	93,7	102,1
- коренеплодів;	15734	10331	14011	14882	94,6	106,2
- овочів;	9638	9214	16024	9286	96,3	58,0
- приросту ВРХ;	4720	2646	4648	2318	49,1	49,9
- молока;	20562	10615	20764	20562	100,0	99,1
- м'яса свиней;	743	760	748	736	99,1	98,4
- м'яса птиці;	1165	1144	1167	1185	101,7	101,5
Яйця, млн шт.	39174	33566	30200	31012	79,2	79,2
Вироблено на 100 га сільськогосподарських угідь всього, тис. грн.						
- валової продукції;	760,1	918,4	1307,8	1580,1	207,9	120,8
- прибутку	51,7	247,8	210,8	165,9	320,9	78,7
Вироблена на 100 га сільськогосподарських угідь всього, ц:						
молока;	63,2	25,7	48,6	48,5	76,7	99,7
приросту ВРХ;	11,37	8,13	10,8	5,8	51,0	53,7
Вироблено на 100 га ріплі, ц всього:						
- приросту живої маси свиней;	22,8	23,3	22,9	22,6	99,1	98,7
- зерна;	196,4	153,9	203,1	190,3	96,9	93,7
- картоплі;	72,9	64,0	66,8	68,2	93,6	102,1
- овочів;	29,6	28,3	49,2	28,5	95,6	57,9
Вироблено на 100 га посівів зернових культур:						
приросту живої маси птиці;	7,8	7,8	8,1	8,2	105,1	101,2
яйця, тис шт.	264,5	227,7	209,7	212,1	80,2	101,1
Рівень рентабельності, %	19,7	47,2	43,4	17,0	86,3	39,2

Джерело: розраховано автором за даними Державної служби статистики України [9]

Аналіз даних табл. 1 свідчить про те, що протягом 2014–2017 років посівна площа під сільськогосподарськими культурами майже не змінилась і становить 27585 тис га. Валова продукція в цілому за досліджуваний період зросла вдвічі – на 340023 млн грн або на 107,7%.

Слід відзначити, що визначальними пріоритетами політики суб'єктів господарювання на землі є розширення площі посівів зернових і зернобобових культур, водночас зі скороченням площі посівів овочів та коренеплодів.

Що стосується натуральних показників ефективності використання землі, які характеризують рівень використання певних видів сільськогосподарських угідь при виробництві окремих видів продукції рослинництва і тваринництва, то найбільші вони у 2016 році порівняно з 2017 та 2015 роками.

Збільшення собівартості реалізованої продукції за досліджуваний період майже вдвічі пояснюється загальною тенденцією щодо зростання цін на виробничі ресурси та послуги при зниженні випуску продукції.

Підвищення матеріальних затрат на продукцію в 1,5 рази свідчить про загальну тенденцію щодо подорожчання вартості паливно-мастильних матеріалів, добрив та ін. ресурсів, необхідних для виробництва і реалізації продукції.

Натомість на 30% збільшилась виручка від реалізованої продукції у 2017 році порівняно з 2016 роком, що пояснюється в цілому загальною тенденцією в країні щодо подорожчання сільськогосподарської продукції.

Проте, як бачимо з даних табл. 1, за досліджуваний період спостерігається спад загального обсягу виробництва тваринницької продукції за досліджуваний період, що зумовлене зменшенням поголів'я великої рогатої худоби, свиней і ін. Така ситуація пояснюється, перш за все, погіршенням кормової бази тваринництва в результаті досить низької питомої ваги кормових культур в загальній площі посіву сільськогосподарських культур, низькими закупівельними цінами на тваринницьку продукцію.

Варто зазначити, що економічна ефективність використання землі була оцінена без врахування затрат на підтримання якісних характеристик сільськогосподарських угідь, оскільки протягом останніх років вони майже не проводились.

Скорочення в цілому рівня рентабельності свідчить про загальну тенденцію до зростання затрат на виробництво продукції, що є наслідком росту цін на сировину та продукцію, пальне та інші мастильні матеріали.

Продовжуючи дослідження, зазначимо, що в землекористуванні пропонується оцінювати сталість розвитку за допомогою таких показників, як: родючість, еродованість, розораність ґрунтів, капітальні вкладення у заходи на охорону довкілля, площа порушених земель [10; 11]. Ми ж спробуємо провести оцінку використання сільськогосподарських угідь, розрахувавши наступні показники: коефіцієнт господарського використання землі (сільськогосподарська освоєність), коефіцієнт розорюваності території, коефіцієнт розорюваності сільськогосподарських угідь, коефіцієнт використання ріллі, питома вага культур, що вимагають інтенсивного обробітку (табл. 2).

Таблиця 2

Оцінка використання сільськогосподарських угідь в Україні

Показники	Роки			
	2010	2015	2016	2017
Загальна земельна площа, тис. га	60354,9	60354,9	60354,9	60354,9
Сільськогосподарські угіддя, тис. га	41509,7	41507,7	42726,4	41489,3
Площа ріллі, тис. га	32507,7	32551,5	32541,3	32544,3
Коефіцієнт господарського використання землі (сільськогосподарська освоєність)	0,687	0,688	0,708	0,687
Коефіцієнт розорюваності території	0,539	0,539	0,539	0,539
Коефіцієнт розорюваності сільськогосподарських угідь	0,783	0,784	0,762	0,784
Коефіцієнт використання ріллі	0,838	0,826	0,831	0,848
Питома вага культур, що вимагають інтенсивного обробітку	44,0	42,1	45,8	46,1

Джерело: розраховано автором за даними Державної служби статистики України [9]

Дані табл. 2 свідчать, що у 2017 році порівняно з 2010 роком площа сільськогосподарських угідь зменшилась на 20,4 тис га або на 99%; площа ж ріллі збільшилась на 36,6 тис га або на 0,1%, тобто майже не змінилась, враховуючи сталість земельного фонду в цілому.

Коефіцієнт розораності сільськогосподарських угідь за досліджуваний період не змінився.

Коефіцієнт використання ріллі, який представляє відношення площі посівів до площі ріллі, коливається від 0,848 до 0,838. Питома вага культур, що вимагають інтенсивного обробітку, за досліджуваний період зросла на 2,1%, що зумовлено недосконалістю структури посівних площ, яка значною мірою впливає на ефективність використання земельних ресурсів.

Комплексний аналіз сучасного рівня використання земельних ресурсів засвідчив, що показники економічної ефективності використання земельних ресурсів у великій мірі зумовлюються структурою земельних угідь. До того ж на ефективність використання земельних ресурсів впливає інтенсифікація виробництва, яка в сільському господарстві досягається завдяки підвищенню витрат на родючість ґрунту та за рахунок якісного поліпшення виробництва (табл. 3).

Так, сума основних виробничих фондів в цілому протягом досліджуваного періоду збільшились на 270387 тис грн або на 6,6%, поточні витрати на одиницю земельної площі збільшились на 2122,9 грн або на 57,1%.

Збільшення фондоозброєності в 2017 році порівняно з 2014 роком на 43,8 тис грн / особу пояснюється в цілому покращенням ступеня технічної оснащеності праці. Аналіз фондоозброєності показав, що в цілому спостерігається тенденція зростання цього показника, що свідчить про постійне підвищення озброєності сучасним технічним обладнанням.

Збільшення фондovіддачі на 19,9% свідчить проте, що в цілому підвищилась ефективність використання праці, адже у 2017 році порівняно з 2016 роком було виготовлено більше готової продукції на одиницю основних виробничих фондів на 19,9%, а порівняно з 2014 роком – збільшення відбулося на 97,4% або на 73,75 грн.

Таблиця 3

Визначення рівня інтенсифікації сталого розвитку

Показники	Роки				2017 у % до	
	2014	2015	2016	2017	2014	2016
Сума основних виробничих фондів, тис грн	4116245,3	3671929,2	4481323,7	4386632,3	106,6	97,9
Витрати всього, млн грн	154313,5	208157,4	288499,3	242313,7	157,0	84,0
Витрати на одиницю земельної площі, грн	3717,5	5014,9	9752,2	5840,4	157,1	59,9
Середньорічна чисельність працівників, осіб	18073,3	16443,2	16276,9	16156,4	89,3	99,3
Посівні площі сільськогосподарських культур, тис га	27239	26902	27026	27585	10,2	102,1
Фондоозброєність	227,7	223,3	275,3	271,5	119,2	98,6
Фондозабезпеченість	9916,3	8846,4	10488,4	9318,8	93,9	88,8
Фондовіддача	75,7	91,84	124,69	149,45	197,4	119,9
Фондомісткість	13,0	9,93	8,03	6,69	51,5	83,3
Валова продукція всього, млрд грн	1586,9	1988,5	2385,4	2982,9	187,9	188,0
Валовий регіональний продукт, млн грн	1522657	1586915	1988544	2385367	156,7	156,7
Товарна продукція всього, млн грн	104230,4	103519,3	273052,4	356159,6	341,7	130,4

Джерело: розраховано автором за даними Державної служби статистики по великих і середніх підприємствах, які звітують за формою № 50-сг [12]

Зменшення фондомісткості на 6,31 грн свідчить про ефективне використання витрат, пов'язаних із споживанням основного капіталу.

В цілому, визначивши показники рівня інтенсифікації сталого розвитку, можна зробити висновок, що для забезпечення виробництва за рахунок підвищення його ефективності та більш повного використання внутрішньогосподарських резервів доцільним є застосування інноваційних технологій виробництва продукції та оновлення виробничих фондів завдяки залученню інвестицій.

Методологія сталого розвитку сільських територій на основі врахування показників ефективності використання землі та інтенсифікації дозволить застосовувати її для організації раціонального використання угідь, обґрунтування системи заходів щодо збереження природно-ресурсного потенціалу землі.

В цих умовах доцільно важливо забезпечити досягнення такої модернізації сталого сільськогосподарського землекористування, щоб вона була взаємопов'язана з концепцією місцевого самоврядування об'єднаних територіальних громад. Необхідним є організація господарств з урахуванням їх оптимальних розмірів та вимог еколого безпечної організації території.

Сталий розвиток сільських територій має передбачати оптимізацію структури посівних площ і сівозмін з метою підвищення продуктивності та збереження і відтворення родючості ґрунтів. Доцільним є сприяння розвитку органічного виробництва, державна підтримка ведення виробництва в умовах розвитку сільських територій.

Крім того, необхідно підвищити відповідальність власників землі і землекористувачів, а також запровадити економічне стимулювання за раціональне використання, еколого-економічну оптимізацію землекористування.

Для сприяння сталості сільськогосподарського виробництва державні програми використання і охорони земель мають бути спрямовані на досягнення сталого розвитку у сільському господарстві, повинні передбачати заходи щодо апробації наукових досліджень, ведення обов'язкового моніторингу використання земельних та інших ресурсів.

В умовах ведення аграрного виробництва на селі задля збалансованого розвитку регіонів важливим є встановлення та підтримання екологобезпечного рівня антропогенного навантаження на природні ресурси, екологізація сільськогосподарського виробництва.

Відтак, основними заходами щодо підвищення ефективності розвитку сільських територій є:

- проведення детального і всебічного аналізу існуючого стану використання сільських територій для того, щоб на основі комплексного аналізу використання земельних ресурсів спрогнозувати основні тенденції розвитку землекористування у майбутньому;

- передбачення ведення сільськогосподарського виробництва на засадах сталого розвитку, враховуючи особливості розвитку конкретної території;

- прогнозування стану використання земельно-ресурсного потенціалу на основі перспективних планів розвитку територій з економічним обґрунтуванням ефективності проектних рішень;

– припинення деградаційних процесів за рахунок відтворення природних ландшафтів та збільшення площ еколого-стабілізуючих угідь.

– впровадження інвестиційно-інноваційних процесів в рамках диверсифікації економічного розвитку природно-ресурсного потенціалу з орієнтуванням на внутрішні та зовнішні ринки.

Висновки з проведеного дослідження. В цілому, здійснивши економічну оцінку сталого розвитку сільських територій, можна зробити висновок, що потенційні можливості використання природно-ресурсного потенціалу для досягнення сталого розвитку використовуються не в повній мірі.

На нашу думку, основними показниками, що мають застосовуватися для економічної оцінки сталого розвитку сільських територій та враховуватися при розробці планів розвитку сільських територій мають бути такі, як забезпеченість сільськогосподарськими угіддями в цілому, виробництво рослинницької і тваринницької продукції сільського в розрахунку на 100 гектар сільськогосподарських угідь, розорюваність сільськогосподарських угідь, питома вага інтенсивних культур у структурі посівів, рівень рентабельності, динаміка виручки та прибутку від реалізованої продукції, витрати на одиницю земельної площі, аналіз наявної матеріально-технічної бази розвитку сільських територій та пошук шляхів їх оновлення. Застосування зазначених показників дозволить виявити причинно-наслідкові зв'язки, що виникають при використанні земельно-ресурсного потенціалу, активізувати внутрішній потенціал сільських територій до його економічного зростання.

Запропоновані заходи щодо підвищення ефективності розвитку сільських територій мають втілюватися в життя з урахуванням максимального забезпечення сталості сільських територій, що сприятиме активному розвитку продуктивних сил та виробничих відносин на селі.

Подальші дослідження мають бути спрямовані на врахування пріоритетів розвитку перспективного сільськогосподарського землекористування в рамках селозберігаючої моделі.

Бібліографічний список

1. Котикова О.І. Економічні індикатори сільськогосподарського землекористування в системі моніторингу сталого розвитку України. *Агроевіт*. 2017. № 9. С. 3-11.
2. Карпінський Б.А. Сталий розвиток економіки: узагальнена модель: монографія. Львів: Вид-во «Логос», 2005. 256 с.
3. Бойко Є.О. Передумови переходу України до концепції сталого розвитку. *Економічний простір*. 2014. № 77. С. 239-249. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecpros_2014_77_25 (дата звернення: 01.11.2018).
4. Lynam J.K., Herdt W.R. Sense and sustainability as an objective in international agricultural research. *Agricultural Economics*. 1989. № 3. P. 381-398.
5. Peri C., Dumanski J., Hamblin A.S., Young A. Land quality indicators. *World Bank Discussion Paper*. 2005. No. 315. World Bank, Washington D.C. 25 p. URL: <http://documents.worldbank.org/curated> (дата звернення: 22.11.2018).
6. OECD. Environmental indicators for agricultural. OECD Publication, Paris, 1997. 400 p.
7. Волков С.Н., Хлыстун В.Н., Улюкаев В.Х. Основы землевладения и землепользования. Москва: Колос, 1992, 144 с.
8. Другак В.М. Теоретичні і методичні основи економіки землекористування. Київ: ЦЗРУ, 2004. 150 с.
9. Україна у цифрах у 2017 році: статистичний збірник / За ред. Вернера І.Є. Київ: ТОВ «Видавництво «Консультант». 240 с.
10. Смержанюк Т.П. Сталий розвиток в умовах глобалізації та його складові. *Економічні інновації*. 2013. Вип. 53. С. 253-260.
11. Добряк Д.С., Тихонов А.Г., Гребенюк Н.В. Теоретичні засади сталого розвитку землекористування у сільському господарстві. Київ: Урожай. 2004. 136 с.
12. Основні економічні показники виробництва продукції сільського господарства по сільськогосподарських підприємствах: статистичний бюлетень. Форма № 50-сг. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 17.10.2018).

References

1. Kotykova, O.I. and Bohoslavka, A.V. (2017), "Economic indicators of agricultural land-tenure are in the system of steady development of Ukraine", *Ahrosvit*, no. 9, pp. 3-11.
2. Karpinskyi, B.A. and Bozhko, S.M. (2005), *Stalyi rosvytok ekonomiky: uzahalnena model* [Sustainability development of economy: the generalized model], monograph, Vyd-vo «Lohos», Lviv, Ukraine, 256 p.
3. Boiko, Ye.O. (2014), "Pre-conditions of transition of Ukraine are to conception of steady development", *Ekonomichnyi prostir*, no. 77, pp. 239-249, available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ecpros_2014_77_25 (access date November 01, 2018).

4. Lynam, J.K. and Herdt, W.R. (1989), "Sense and sustainability as an objective in international agricultural research", *Agricultural Economics*, no. 3, pp. 381-398.
5. Peri, C., Dumanski, J., Hamblin, A.S. and Young, A. (2005), "Land quality indicators", *World Bank Discussion Paper*, no. 315, World Bank, Washington, USA. 25 p., available at: <http://documents.worldbank.org/curated> (access date November 22, 2018).
6. OECD (1997), *Environmental indicators for agriculture*. OECD Publication. Paris, 400 p.
7. Volkov, S.N., Khlystun, V.N. and Uliukaev, V.Kh. (1992), *Osnovy zemlevladieniia i zemlepolzovaniia* [Basics of land tenure and land use], Kolos, Moscow, Russia, 144 p.
8. Druhak, V.M. (2004), *Teoretychni i metodychni osnovy ekonomiky zemlekorystuvannia* [Theoretical and methodological foundations of land use economics], TsZRU, Kyiv, Ukraine, 150 p.
9. Verner, I.Ye. (2018), *Ukraina v tsyfrakh u 2017 rotsi* [Ukraine in figures in 2017]: *statystychnyi zbirnyk* [statistical collection], TOV «Vydavnytstvo «Konsultant», Kyiv, Ukraine, 240 p.
10. Smorzhaniuk, T.P. (2013), "Sustainability development in the conditions of globalization and his constituents", *Ekonomichni innovatsii*, Iss. 53, pp. 253-260.
11. Dobriak, D.S., Tykhonov, A.H. and Hrebenuk, N.V. (2004), *Teoretychni zasady staloho rozvytku zemlekorystuvannia v silskomu hospodarstvi* [Theoretical principles of sustainable development of land use in agriculture], Urozhai, Kyiv, Ukraine, 136 p.
12. *Osnovni ekonomichni pokaznyky vyrobnytstva produktsii silskoho hospodarstva po silskohospodarskykh pidpriemstvakh* [Basic economic indicators of production of goods of agricultural enterprises], available at: <http://www.ukrstat.gov.ua> (access date October 17, 2018).

Лазарєва О.В. ОЦІНКА СТАЛОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ

Мета. Надання пропозицій для впровадження системи показників, що мають застосовуватися для економічної оцінки сталого розвитку сільських територій, обґрунтування заходів щодо підвищення ефективності розвитку сільських територій.

Методика дослідження. Методологічною основою дослідження є новітні наукові здобутки з проблем сталого розвитку сільських територій. Для досягнення поставленої мети використані такі методи: морфологічного аналізу (при опрацюванні наукових публікацій з питань сталого розвитку сільських територій); економіко-статистичний та порівняльний аналіз (при економічній оцінці сталого розвитку сільських територій); аналогії та узагальнення (при обґрунтуванні системи показників, що мають застосовуватися для економічної оцінки сталого розвитку сільських територій, а також для обґрунтування системи заходів щодо підвищення ефективності розвитку сільських територій).

Результати. Проведено економічну оцінку сталого розвитку сільських територій на основі запропонованих показників, яка свідчить що наявний еколого-економічний потенціал використовується не в повній мірі. До основних показників, що мають застосовуватися для економічної оцінки сталого розвитку сільських територій та враховуватися при розробці планів розвитку сільських територій, запропоновано віднести наступні: забезпеченість сільськогосподарськими угіддями в цілому, виробництво рослинницької і тваринницької продукції сільського господарства в розрахунку на 100 гектар сільськогосподарських угідь, розорюваність сільськогосподарських угідь, питома вага інтенсивних культур у структурі посівів, рівень рентабельності, динаміка виручки та прибутку від реалізованої продукції, витрати на одиницю земельної площі, аналіз наявної матеріально-технічної бази розвитку сільських територій та пошук шляхів їх оновлення. Обґрунтовано, що застосування зазначених показників дозволить виявити причинно-наслідкові зв'язки, що виникають при використанні земельно-ресурсного потенціалу, активізувати внутрішній потенціал сільських територій до його економічного зростання.

Запропоновано основні заходи щодо підвищення ефективності розвитку сільських територій, такі як: проведення детального і всебічного аналізу існуючого стану використання сільських територій, передбачення ведення сільськогосподарського виробництва на засадах сталого розвитку, прогнозування стану використання земельно-ресурсного потенціалу, припинення деградаційних процесів, впровадження інвестиційно-інноваційних процесів в рамках диверсифікації економічного розвитку сільських територій.

Наукова новизна. Обґрунтовано систему показників, що має застосовуватися для економічної оцінки сталого розвитку сільських територій, та заходи щодо підвищення ефективності розвитку сільських територій.

Практична значущість. Отримані висновки і рекомендації, теоретико-методологічні підходи за результатами дослідження можуть бути використані землевпорядними, землеоцінними організаціями, органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування та іншими фізичними і юридичними особами для оцінки сталого розвитку сільських територій.

Ключові слова: сільська територія, сталий розвиток, землекористування, ефективність, інтенсифікація, природно-ресурсний потенціал.

Lazarieva O.V. THE ASSESSMENT OF THE RURAL AREAS SUSTAINABLE DEVELOPMENT

Purpose. The goal of the research is to work-out the recommendations concerning the implementation of the indicators system, which should be applied for the economic assessment of the rural areas sustainable development, and for the grounding of measures to improve the rural areas efficiency.

Methodology of research. The research methodological basis is the latest scientific achievements concerning the sphere of the rural areas sustainable development. The following methods were used to achieve this goal: morphological analysis (in the processing of scientific publications regarding the rural areas sustainable development); economic-statistical and comparative analysis (in cases of the economic assessment of the rural areas sustainable development); analogy and generalization methods (in cases of grounding of the indicators system, which should be

applied for the economic assessment of the rural areas sustainable development and for the improvement of the rural areas development effectiveness as well).

Findings. On the basis of the proposed indicators, the author took the economic assessment of the rural areas sustainable development that illustrated the not effective realization of the existing ecological and economic potential. The study period is 2014-2017th. On the basis of the obtained results it was concluded that the possibilities of the natural-resources potential using for sustainable development are taken into account not enough.

There were represented the indicators that should be used for the economic assessment of rural areas sustainable development and taken into account in the framing of the rural areas development plans. Such the indicators include: the general endowment of agricultural lands, the crop and livestock production per 100 hectares of agricultural lands, the ploughings of agricultural lands, the proportion of intensive crops in the crops structure, the level of profitability, the dynamics of revenue and profits from sales, costs per unit land area, analysis of the existing material and technical resources for the rural areas development and the ways to its renewal.

The application of these indicators will reveal the causation and incidence of the land-resource potential using, for intensification of the rural areas internal potential for its economic growing.

There were proposed the main ways of improving the rural areas efficiency, such as: a detailed and comprehensive analysis of the current state of rural areas use; agricultural production true to the sustainable development principles; prognoses of the state of land-resource potential using; stopping degradation processes; introducing investment and innovation processes within the framework of diversification of the rural areas economic development.

Originality. There were grounded the indicators system, which should be applied for the economic assessment of the rural areas sustainable development, and ways to improve of the rural areas development effectiveness as well.

Practical value. The obtained conclusions and recommendations, theoretical and methodological approaches based on the research results can be used by land surveying and land valuation organizations, executive authorities and local self-government bodies and other persons or companies to assess the rural areas sustainable development.

Key words: rural area, sustainable development, land-tenure, efficiency, intensification, natural-resources potential.

Лазарева Е.В. ОЦЕНКА УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ СЕЛЬСКИХ ТЕРРИТОРИЙ

Цель. Предоставление предложений для внедрения системы показателей, которые должны применяться для экономической оценки устойчивого развития сельских территорий, обоснование системы мер по поводу повышения эффективности развития сельских территорий.

Методика исследования. Методологической основой исследования являются новейшие разработки по проблемам устойчивого развития сельских территорий. Для достижения поставленной цели использованы такие методы: морфологического анализа (при изучении научных публикаций по вопросам устойчивого развития сельских территорий); экономико-статистический и сравнительного анализа (при экономической оценке устойчивого развития сельских территорий); аналогии и обобщения (при обосновании системы показателей, которые должны использоваться для оценки устойчивого развития сельских территорий, а также для обоснования системы мероприятий по поводу повышения эффективности развития сельских территорий).

Результаты. Проведена экономическая оценка устойчивого развития сельских территорий на основе предложенных показателей, которая свидетельствует, что имеющийся эколого-экономический потенциал используется не полностью. К основным показателям, которые должны использоваться для экономической оценки устойчивого развития сельских территорий и учитываться при разработке планов развития сельских территорий, предложено отнести следующие: обеспеченность сельскохозяйственными угодьями в целом, производство растениеводческой и животноводческой продукции сельского хозяйства в расчете на 100 гектар сельскохозяйственных угодий, разоренность сельскохозяйственных угодий, удельный вес интенсивных культур в структуре посевов, уровень рентабельности, динамика выручки и прибыли от реализованной продукции, затраты на единицу земельной площади, анализ имеющейся материально-технической базы развития сельских территорий и изыскание путей ее улучшения. Обосновано, что использование приведенных показателей позволит выявить причинно-следственные зависимости, которые возникают при использовании земельно-ресурсного потенциала, активизировать внутренний потенциал сельских территорий к его экономическому повышению.

Предложены основные мероприятия по поводу повышения развития сельских территорий, такие как: проведение детального и всеобщего анализа существующего состояния использования земельно-ресурсного потенциала, прекращение процессов деградации, внедрение инвестиционно-инновационных процессов в рамках диверсификации экономического развития сельских территорий.

Научная новизна. Обосновано систему показателей, которые должны использоваться для экономической оценки устойчивого развития сельских территорий, и мероприятия по повышению эффективности развития сельских территорий.

Практическая значимость. Полученные выводы и рекомендации, теоретико-методологические подходы по результатам исследования могут быть использованы землеустроительными, землеоценочными организациями, органами исполнительной власти и органами местного самоуправления и другими физическими и юридическими лицами для оценки устойчивого развития сельских территорий.

Ключевые слова: сельская территория, устойчивое развитие, землепользование, эффективность, интенсификация, природно-ресурсный потенциал.

ІННОВАЦІЙНО-ІНВЕСТИЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 338.43

JEL Classification: I23, I25, O35

*Семів Л.К.,
д-р екон. наук, проф., проф. кафедри менеджменту
та соціально-гуманітарних дисциплін,
Львівський навчально-науковий інститут
ДВНЗ «Університет банківської справи»*

СОЦІАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ У СВІТЛІ КОНЦЕПЦІЇ «ТРИКУТНИК ЗНАНЬ»

Постановка проблеми. Провідне місце у положеннях світових концепцій та теоріях постіндустріалізму, українських програмних документах посідає ідея, що знання, інтелект стають визначальним чинником прогресивного розвитку суспільств. Останні для свого інституціонального оформлення потребують реалізації трьох пріоритетних видів діяльності: науки, освіти та наукоємного виробництва. Нині в наукових колах мовиться, що «ідея економіки, заснованої на знаннях, рушійною силою котрої є інновації, в українському суспільстві була значною мірою дискредитована через неефективні та непослідовні дії влади й анонсування заходів, які так і не було втілено в життя» [1, с. 8]. Постійні реорганізації органів державної влади, які відповідали за реалізацію науково-технічної та інноваційної політики, відсутність збалансованості, узгодженості між інноваційною, технологічною та промисловою політиками тощо вказує на відхід держави від інноваційної політики, що засвідчує наявність нагромаджених проблем у практиці впровадження соціальної відповідальності (СВ) у ці сфери.

Для того, щоб остаточно не втратити реальні та потенційні ресурсні можливості для інноваційного розвитку, подолати кризові явища в освітній науці України, необхідно перейти до моделі соціально-економічного розвитку економіки країни на базі знань та активізувати у цих сферах механізм СВ. Зрозуміло, це можливо зробити через підвищення ролі соціально відповідальної держави, її інститутів та державних службовців за розробку перспективної моделі економічного розвитку України, за реалізацію внутрішньої та зовнішньої соціально-економічної політики держави.

На сьогодні відсутня чітка стратегія використання та розвитку науково-технічного потенціалу країни, яка мала би відповідати європейським принципам; несформоване і потребує вдосконалення законодавче поле для ефективного функціонування національної та регіональної інноваційних систем, що вивисує значення СВ державних інститутів за розробку чіткої стратегії інноваційного розвитку. Узгодження наукових досліджень з потребами практичної діяльності господарюючих суб'єктів різних форм власності стає предметом СВ щодо постійної координації якісної підготовки фахівців у закладах вищої освіти (ЗВО) із запитами українських роботодавців на основі партнерства освіти, науки і бізнесу як важливого інструменту СВ.

Аналіз основних досліджень і публікацій. В переважній більшості сучасних вітчизняних напрацювань з проблематики соціальної відповідальності вчені, дослідники (Г. Бахтіна, О. Брінцева, Т. Бутурлаккіна, О. Грішнова, З. Галушко, М. Дейч, Г. Задорожний, В. Звонар, А. Колот, Е. Коротков, А. Кузнєцова, О. Плахотний, Л. Шевченко, О. Палій, І. Петрова, В. Петух, Т. Смовженко, В. Степаненко, І. Топішко, О. Цимбал, В. Шаповал та ін.) вивчають феномен соціальної відповідальності (СВ) в різних площинах. Червоною ниткою проходять ідеї щодо трактування СВ: як соціально-історичного феномену, проблеми, яка містить в собі світоглядні, ментальні, етичні здобутки суспільства; як важливий соціальний інститут з багаторівневою системою управління на добровільному і довільному порядку дотримання суспільних норм [2, с. 19]; як свідоме виконання обов'язків перед співгромадянами, суспільством, державою у зв'язку із трансформацією системи цінностей, якими володіють окремі громадяни, соціальні групи, інститути, посадові особи органів державної влади і місцевого самоврядування [3]; як механізм формування, підтримки та вдосконалення, який має здійснювати інтегральний соціальний та економічний вплив на соціум, економіку [4]; як самостійний економічний феномен, який передбачає розвиток соціо-економічного розуміння СВ, а саме: її розгляд з позицій економічних мотивів та господарської практики з метою запобігання її перетворення СВ у чергове гасло [5, с. 8]. Поширення СВ у глобалізованому світі та в умовах інтелектуалізації економіки і праці стосується збільшення кола суб'єктів СВ – від відповідальності окремої особи до відповідальності суспільства у глобальному масштабі. Соціально

відповідальна діяльність у широкому значенні є універсальною формою взаємозв'язку суб'єктів економіки: суспільства, держави, її окремих органів, а також формою їх спроможності оцінити наслідки своєї діяльності для суспільного розвитку. В нових умовах на часі необхідним є розроблення теоретико-методологічних основ нового формату СВ, параметри якого визначають ціннісні орієнтири інноваційного розвитку. Новий формат СВ стає невіддільним від виробництва, розподілу і використання знань та інновацій.

Постановка завдання. Метою статті є: розкрити бачення ролі механізму СВ у досягненні цілей інноваційного розвитку; визначити елементи СВ, інтелектуальні, організаційні ресурси, які мають бути задіяні для формування і функціонування різнорівневої, відкритої системи узгоджених взаємовідносин між суб'єктами з приводу виконання взаємних вимог у «трикутнику знань».

Виклад основного матеріалу дослідження. Перспективи розвитку українського суспільства та економіки, які пов'язуються із інноваційною чи знаннєвою економікою, вимагають поглибленого вивчення феномену СВ відповідно до трансформаційних змін в соціумі та економіці, з'ясування особливостей, пріоритетності ціннісних установок суб'єктів СВ, нових механізмів використання у практичній діяльності (наприклад, національної та регіональних інноваційних систем).

Реалізація Україною задекларованої стратегії інноваційного розвитку має супроводжуватися зміною формату СВ різними суб'єктами: з традиційних компетентностей і відповідальностей, характерних для української індустріальної економіки, на оновлений, розширений спектр відповідальності (базується на сповідванні нових цінностей, властивих знаннєвому суспільству), необхідних для подолання ризиків і небезпек при використанні принципово нових, більш прогресивних технологій.

Функціонування загальноєвропейського простору вищої освіти (EHEA) та загальноєвропейського простору наукових досліджень (ERA), реалізація українських стратегічних документів (Стратегія інноваційного розвитку України на 2010–2020 роки в умовах глобалізаційних викликів, Концепція розвитку національної інноваційної системи, ін.) базуються на концепції «трикутника знань». Для України це означає: через сформованість корпусу спеціалістів досягти високої результативності функціонування економічних систем країни, регіонів; реалізувати стратегічні вектори національного та регіонального розвитку; подолати наслідки фінансово-економічної кризи, стати конкурентоспроможною країною на світовому і європейському рівні. У досягненні цих цілей важлива роль і значення належить механізму СВ, його складовим, суб'єктам, рівням, інтелектуальним, організаційно-фінансовим ресурсам, які мають бути задіяні для формування і функціонування різнорівневої, відкритої системи узгоджених взаємовідносин між суб'єктами з приводу виконання взаємних вимог у «трикутнику знань». Оскільки СВ стосується не лише людини, але й суспільства, держави, усіх суб'єктів економічної та соціальної діяльності (бізнес, організації, громадські об'єднання), тому для реалізації ідеї «трикутника знань» в Україні має бути тверда державна політика, суспільна підтримка, ефективні заходи із стимулювання традиційного виробництва знань та допомога у створенні конкурентоспроможної продукції всіма елементами (партнерами) трикутника.

В останні роки українськими вченими та практиками розроблено теоретичні та прикладні аспекти СВ в розрізі основних складових «трикутника знань». Щодо СВ у системі вищої освіти, зокрема університетів, то ця наукова проблема висвітлювалась у працях Бахтіної Г., Грішнєвої О., Згуровського М., Квіта М., Колота А., Ушакової Н. та ін.

Напрямки модернізації університетів, університетської освіти упродовж останніх десятиліть перебувають в епіцентрі уваги світової спільноти, Європейської комісії, державних органів влади. З точки зору реалізації концептуальної парадигми економіки знань, університет формує системну науково-освітню підготовку майбутнього фахівця в середовищі інноваційного мислення (поєднання фундаментальної освіти з науково-дослідною діяльністю). Завдяки цьому генерується нова якісна характеристика інтелектуального та трудового потенціалів суспільства, що вибудована на принципах знаннєвого суспільства. Зазначені зміни не можуть не торкнутися і сфери СВ, в якій підлягають трансформації ціннісні аспекти й відповідне законодавче забезпечення.

В процесі виконання університетами нової статусної ролі в їх багатогранній діяльності змінюються принципи взаємовідносин із урядовими, громадськими та приватними організаціями, а відтак зростає роль механізму СВ. В сучасну добу зростає СВ університетів за формування висококваліфікованих професійних кадрів, які створюють нові знання, постійно їх оновлюють і нагромаджують, володіють вмінням визначати напрями наукового пошуку, проводять наукові дослідження, беруть активну участь в обміні (міжнародному та всеукраїнському) інформацією, знаннями, впроваджують їх у виробництво. Через залучення механізму СВ, яка відображає взаємозалежності соціальних суб'єктів, що займають різні статусні позиції в соціальній ієрархії та виступає мотиваційним та обмежувальним чинником їх діяльності [4, с. 137], елементи трикутника знань отримують нові імпульси та перспективи для свого розвитку. Соціально відповідальні дії сучасних університетів по ланцюжку причинно-наслідкових дій сприятимуть підвищенню якості усіх інших видів діяльності в наступних елементах трикутника знань.

Аналіз схеми соціальних відносин по елементах знаннєвого трикутника дозволяє стверджувати, що реалізований у вищій освіті інтелектуальний потенціал через механізм СВ отримує відповідне

інтелектуальне наповнення та збагачення в інших вершинах: «наукові дослідження» (наука в університетах) та «інновації, виробництво» (упровадження наукових досліджень у виробництво). Із схеми трикутника впливає, що економіка, заснована на знаннях, отримує новий вектор розвитку, започатковує феномен інтелектуального підприємництва (формування і розвиток таких «правил гри», відповідно до яких відбувається взаємодія суб'єктів безперервного відтворення інтелектуальних ресурсів економіки та суспільства і суб'єктів інтелектуального підприємства» [4]). Тож формування системи «освіта – наука – виробництво» в інноваційних умовах зумовлює багатократне відтворення соціально відповідальних взаємодій (кожного разу на якісно новому рівні); соціально відповідальну поведінку всіх суб'єктів трикутника знань: соціуму загалом, бізнесу, державних органів влади різних рівнів, громадських організацій, окремих особистостей; визначення місця в системі цінностей знаннєвого суспільства та економіки.

Тільки за умови дотримання принципу СВ суб'єкти «трикутника знань» зможуть діяти об'єднано, злагоджено, соціально відповідально. Суб'єкти трикутника, здійснюючи свою освітньо-наукову діяльність, яка базується на домінуванні цінностей суспільства знань та новітніх ключових принципах діяльності університетів, взаємодіють через спільні точки (сфери чи поля) дотику, перетину і взаємодій. У випадку злагоджених, соціально відповідальних взаємодій формується спільна область перетину зазначених дій, розмір якої визначає ефективність розвитку кожного елемента «трикутника знань» і відтворювального процесу у знаннєвій економіці загалом (рис. 1).

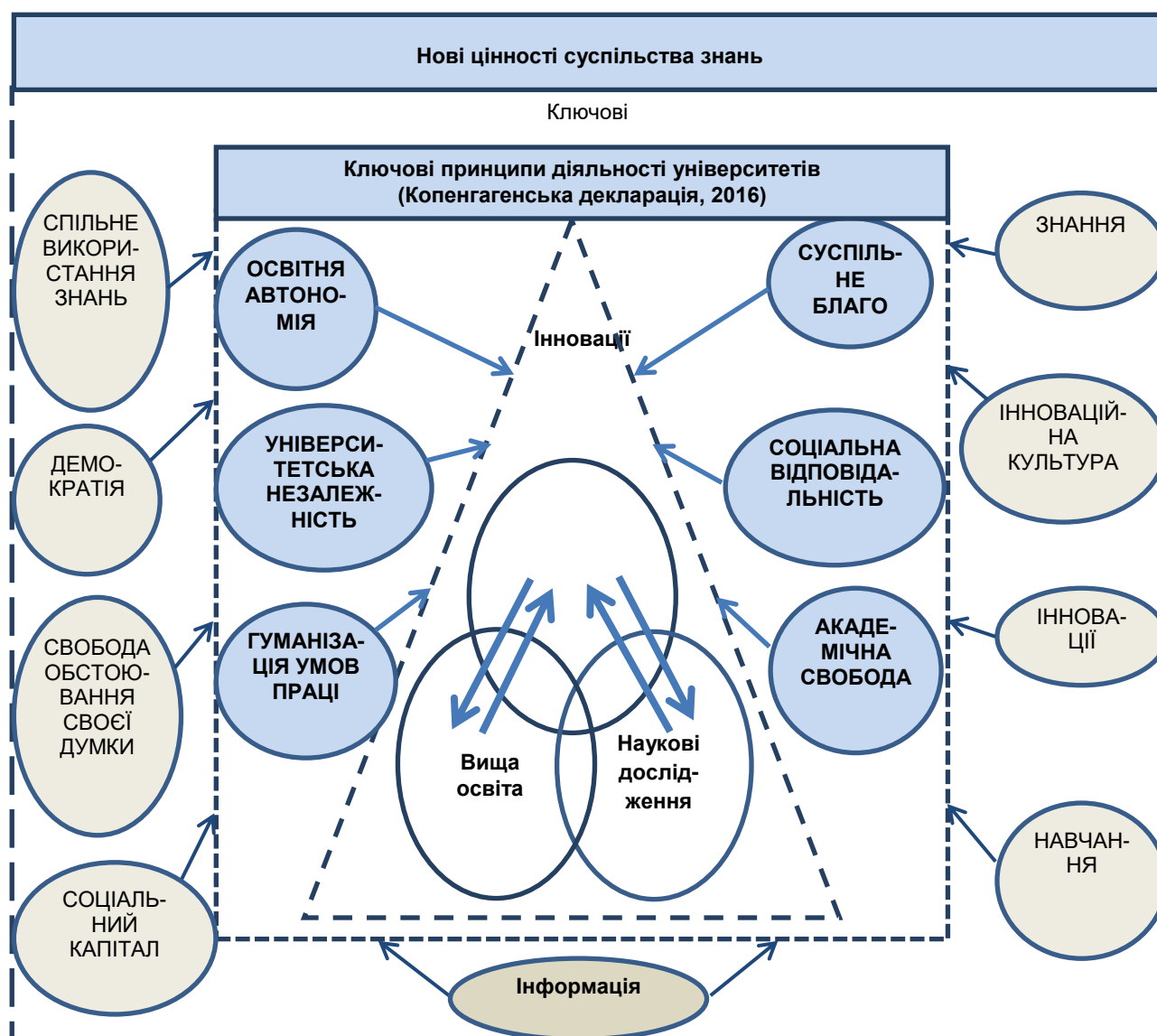

Рис.1. Інтеграційні процеси в системі «трикутника знань» у світлі нових цінностей суспільства знань та ключових принципів діяльності університетів (за Копенгагенською декларацією, 2016)

Джерело: складено автором

В інноваційній моделі економіки діяльність та взаємодії між суб'єктами в моделі «трикутника знань» здійснюється на основі нових знанневих цінностей та головних принципів роботи університетів в новітню добу. Керуючись у своїй освітній, науковій, міжнародній діяльності зазначеними цінностями та принципами, університети розширюють предметне поле СВ, а саме: зростає соціально відповідальна поведінка студентства, науково-педагогічних працівників, науковців, керівництва університету, інших інституцій, чия діяльність є дотичною до науково-освітнього процесу в Україні та за її межами.

Описана вище модель є частковим випадком моделі «потрійної спіралі» професора Стенфордського університету Г. Іцковіца, яка базується на «твердженні, що в сучасному суспільстві ядром інноваційної діяльності є університет, який тісно співпрацює з виробництвом (бізнесом), беручи на себе багато функцій його відділень із досліджень і розвитку (R&D), і стає головним центром спрямування (і реалізації) державних зусиль, спрямованих на розвиток інновацій» [6, с. 34].

Соціально відповідальна вища освіта має забезпечити високу якість професійної підготовки працівників, усвідомлення професіоналізму і високої професійної культури, інноваційної за характером, як важливої цінності суспільства. Тобто, мова про високий рівень реалізації не тільки традиційних – навчальної і дослідницької функцій, але і нових – інноваційної і підприємницької. Виконання саме таких функцій закладено в модель інтелектуального підприємництва (R. A. Chervitz), за якою університети є соціально відповідальними за організацію викладацької та науково-дослідної діяльності викладачів, розв'язання соціально-економічних проблем свого регіону та країни в цілому. Завданням університетів є формування у студентів знань про те, як створювати нові знання, використовувати свій інтелектуальний капітал у суспільстві і на користь суспільству, нести відповідальність за здобуття й ефективне застосування й виробництво нових знань [7].

На нашу думку, своєрідним індикатором, що засвідчує рівень соціально відповідальної діяльності українських вишів з метою оптимального використання кадрових, освітніх, наукових ресурсів, є дані про їх місце у 7 підрейтингах щорічного консолідованого рейтингу українських закладів вищої освіти (у 2018 р. охоплює 237 закладів). Детально проаналізувавши в межах кожної підрубрики рейтинги університетів, маємо інформацію для роздумів щодо рівня їх СВ. Оприлюднені у 2017–2018 роках рейтинги: «Топ-200 Україна», «Scopus» та «Бал ЗНО на контракт» використовують різні критерії оцінювання закладів вищої освіти [8]. Так, за інтегрованим індексом діяльності ЗВО рейтингу «ТОП-200 Україна», що містить три комплексні складові: індекси якості науково-педагогічного потенціалу, індекс якості навчання та індекс міжнародного визнання, можна оцінити рівень соціально відповідальної діяльності кожного ЗВО, окремих викладачів-науковців у сфері кадрового забезпечення, якості освіти та міжнародної діяльності. За рейтингом «Scopus» (базується на показниках бази даних Scopus), можна оцінити рівень СВ як професорсько-викладацького складу, так і вишу загалом щодо їх активності у цитуванні наукових статей. Згадані вище індекси також можна використати як інструмент оцінки СВ закладів вищої освіти у сфері наукових досліджень та міжнародної діяльності. Позицію українських вишів у всеукраїнському рейтингу за цими показниками можна тлумачити також як міру соціально відповідальних дій навчальних закладів у вказаних сферах діяльності. Тож діяльність закладів вищої освіти, які є лідерами у консолідованому рейтингу вишів, можна умовно вважати більш соціально відповідальними за зазначеними критеріями порівняно з іншими закладами освіти, які посіли нижчі рейтингові місця.

В умовах переходу до інноваційної моделі економіки підвищення якості навчання означає послідовне упровадження моделі інноваційного типу навчання (на відміну від підтримуючого навчання). Зростає СВ керівництва Міністерства освіти і науки України за: вироблення стратегічного бачення реформ вищої школи (а не лише реформ початкової та середньої школи), визначення шляхів розбудови українських університетів, а саме: їх дійсна автономія; гармонійне, реальне, а не декларативне поєднання науки і освіти; підвищення мобільності науково-педагогічних працівників; підняття престижу гуманітарних наук тощо [9].

В контексті започаткованих реформ вищої освіти та забезпечення належного рівня СВ українських вишів важко перебільшити значення розроблюваного освітньою громадськістю та іншими інститутами проекту Закону «Про внесення змін до Закону України «Про вищу освіту» щодо зміни системи управління закладами вищої освіти». Проект Закону встановлює зміни у підході до управління закладом вищої освіти, зокрема перехід до моделі з елементами корпоративного управління. Упровадження інституту наглядових рад, які матимуть більший обсяг повноважень і, відповідно, мотивації сприяти діяльності закладу вищої освіти, дозволить їм (радам) зосередитися на розробці і реалізації стратегічного плану розвитку закладів вищої освіти. В контексті Закону «трикутник знань» отримає інституційне зміцнення вітчизняних університетів, зросте їх управлінська спроможність через досягнення оптимального балансу повноважень між внутрішніми органами управління закладу вищої освіти, наглядовою радою та органами громадського самоврядування [10]. Передбачене суттєве збільшення повноважень наглядової ради у співпраці з місцевими органами державної влади, органами місцевого самоврядування та роботодавцями має урізноманітнити та доповнити спектр засобів та методів СВ вишу, зміцнити його позитивну репутацію. Пропозиції щодо вдосконалення системи громадського самоврядування закладу вищої освіти «працюватимуть» на зростання ролі і

значення тих суб'єктів СВ у сфері вищої освіти, які вмотивовані на реалізацію Стратегії розвитку вищої освіти в умовах інноваційної моделі економіки [10].

Нові аспекти соціальної відповідальності щодо наукової діяльності українських вишів випливають з Постанови Кабінету міністрів України від 22 серпня 2018 р. № 652 «Деякі питання проведення державної атестації закладів вищої освіти в частині провадження ними наукової (науково-технічної) діяльності». Надання базового фінансування університетській науці тепер прямо залежить від того, якою буде оцінка наукової діяльності вишів. Остання здійснюватиметься за науковими напрямками за 100-бальною шкалою в розрізі таких показників: кадрового складу, фінансування, кількості статей у наукових виданнях («Scopus» та/або «Web of Science»); кількості наукових видань, засновником (співзасновником) яких є університет (індексуються у базах «Scopus» та/або «Web of Science»), кількості працівників закладу (за основним місцем роботи), які є членами редакційних колегій наукових видань, які індексуються у базах «Scopus» та/або «Web of Science».

Складена експертна оцінка, по суті, є віддзеркаленням та характеристикою потенціалу розвитку наукового напрямку у ЗВО на основі оцінювання динаміки зазначених вище показників його наукового, науково-освітнього, науково-технічного та інноваційного рівня, визнання наукових досягнень закладу вищої освіти за попередні п'ять років та перспектив розвитку наукового напрямку на подальший п'ятирічний період з урахуванням, зокрема, їх відповідності визначеним в установленому порядку пріоритетним напрямкам розвитку науки і техніки та інноваційної діяльності [11].

Також дієвість «трикутника знань» в Україні можна проілюструвати, розглянувши позицій України у світі за індексом глобальної конкурентоспроможності (табл. 1). В останні роки Україна посідала відносно кращі місця за окремими показниками індексу у сфері вищої освіти і професійної підготовки, сфері інновацій, відповідно 16 місце (зарахування до закладів вищої освіти), 56 місце (якість вищої освіти), 68 місце (доступність спеціалізованих науково-дослідних і навчальних закладів), 51 місце (здатність до інновацій), 25 місце (наявність вчених та інженерів) при 81 місці за індексом глобальної конкурентоспроможності серед 140 країн світу. При цьому такий показник як співпраця університетів та промисловості у дослідженнях та розробці (73 місце у 2017-2018 рр.) вказує на невисокий рівень впровадження наукових розробок та інновацій у промисловості та бізнесі. Через низьку інноваційну активність підприємств їх кооперація з університетами у сфері інновацій має величезний незадіяний ресурс спільної діяльності.

Таблиця 1

Індекс глобальної конкурентоспроможності України

	2014-2015 (144 країни)	2015-2016 (140 країн)	2016-2017 (138 країн)	2017-2018 (140 країн)
Місце країни за індексом	76	79	85	81
<i>Вища освіта і професійна підготовка</i>				
Зарахування до закладів вищої освіти	13	14	11	16
Якість освітньої системи	72	54	56	56
Доступність спеціалізованих науково-дослідних і навчальних закладів	84	78	77	68
<i>Інновації</i>				
Здатність до інновацій	82	52	49	51
Якість науково-дослідних інститутів	67	43	50	60
Співпраця університетів та промисловості у дослідженнях та розробці	74	74	57	73
Наявність вчених та інженерів	58	29	29	25

Джерело: [12]

Щоб забезпечити безперервний ланцюг розвитку інновацій (а по суті, запуск постійно діючого механізму соціально відповідальних взаємодій у «трикутнику знань»), необхідно активізувати зусилля суб'єктів різного рівня, починаючи з державного. Передусім, у найближчий час пріоритетними у діяльності МОН України є: створення Стратегії інноваційного розвитку України, здійснення реформи законодавства щодо державної підтримки інновацій, створення Дорожньої карти інтеграції України до Європейського дослідницького простору, проведення реформи економічних відносин в системі вищої освіти, запровадження базового фінансування наукової діяльності університетів за результатами їх державної атестації, стимулювання закладів вищої освіти та наукових установ до трансферу розроблених ними технологій тощо [13].

Для того, щоб активізувати механізми поєднання наукової та інноваційної складової для виробництва інноваційних продуктів, має бути соціально відповідальне ставлення та узгоджена діяльність зі сторони органів різних рівнів виконавчої влади, бізнесу та науки (університетської та

академічної). Як доказ державного розуміння зазначених вище проблем, у 2017 р. створено Раду з розвитку інновацій, яка є тимчасовим консультативно-дорадчим органом Кабінету Міністрів України. Нова інституція утворена для вивчення проблемних питань, пов'язаних з реалізацією державної політики у сфері розвитку інновацій, забезпечення ефективної співпраці Кабінету Міністрів України, органів виконавчої влади, громадянського суспільства, суб'єктів господарювання та суб'єктів інноваційної діяльності [14].

В діяльності Ради, яка об'єднала представників наукової спільноти та представники усіх відомств, що відповідальні за питання розвитку науки, необхідний чіткий розподіл відповідальності між зазначеними суб'єктами у формуванні інноваційного середовища і здійсненні інноваційної політики держави. Прикладом є розподіл відповідальності та повноважень (2018 р.) між двома державними інститутами: Міністерством освіти і науки України та Міністерством економічного розвитку і торгівлі України. МОН України стає відповідальною за формування інноваційного середовища в навчальних і наукових закладах, а Міністерство економічного розвитку забезпечуватиме умови для комерціалізації винаходів та ініціатив у реальному секторі економіки [15]. У тандемі двох міністерств МОН України є відповідальним за формування пріоритетів наукової, науково-технічної та інноваційної діяльності за участі Мінекономрозвитку та на основі запиту бізнесу. МОН України та Мінекономрозвитку також планують разом працювати над: впровадженням нових підходів з підприємницької освіти, розвитком інноваційної інфраструктури, цифровізації економіки та розвитком сфери інтелектуальної власності.

Висновки з проведеного дослідження. У практичній реалізації «трикутника знань», який інтегрує інтереси бізнесу з освітою та наукою, університети стають соціально відповідальними центрами виробництва та передавання знань (навчальна діяльність, науково-дослідна робота), розповсюдження (дослідження, академічна мобільність) та використання й виробництва нових знань (інноваційна діяльність бізнесу). Соціально відповідальні дії і взаємодії між суб'єктами моделі «трикутника знань» мають сформувати синергію зусиль для розвитку інновацій в країні. Проте зазначені кроки не досягнуть бажаного результату, якщо буде скорочуватися інтелектуальний капітал, що здатний до генерації наукових ідей, будуть меншати кадрові та ресурсні можливості для інноваційного розвитку, а держава і надалі буде лише декларувати основні принципи ЄС у сфері науки та інновацій й усунути від державного регулювання інноваційними процесами.

Побудова конструктивного діалогу між державою, бізнесом та університетами можлива лише за умови узгодженості інтересів всіх сторін та зацікавленості у продуктивній, взаємовигідній співпраці. «Внутрішня орієнтація та готовність до соціально-відповідальних дій; внутрішня культура, що мотивує до додержання соціальних норм і визначених суспільством цінностей» [16, с. 16] має бути покладена в основу всіх партнерських відносин між суб'єктами сфери інноваційного розвитку.

На державу покладається найбільша відповідальність як на сторону, що має забезпечити необхідні умови партнерства для університетів і бізнес-організацій, виробити систему мотивів і стимулів до здійснення науково-дослідних робіт, що в подальшому мають знайти відображення в розробках, діяльності компаній та інноваційному розвитку економіки країни назагал.

Бібліографічний список

1. Інноваційна Україна 2020: національна доповідь / за заг. ред. В.М. Гейця та ін.; НАН України. Київ, 2015. 336 с.
2. Дейч М.Є. Становлення та розвиток багаторівневої системи соціальної відповідальності: управлінський аспект: монографія / НАН України, Ін-т економіки пром-сті. Донецьк, 2014. 352 с.
3. Грішнова О., Бех С. Соціальна відповідальність університетів України: порівняльний аналіз та основні напрями розвитку. *Вісник Київського національного університету. Серія: Економіка*. 2014. № 5(158). С.11-18.
4. Топішко І.І. Проблеми соціальної відповідальності бізнесу в інноваційній економіці. *Економіка та підприємництво: зб. наук. пр. / М-во освіти і науки України, ДВНЗ «Київ. нац. екон. ун-т ім. Вадима Гетьмана»*; редкол.: І.М. Репіна (голов. ред.) та ін. Київ: КНЕУ, 2016. Вип. 36–37. С. 134-145. URL: <http://ir.kneu.edu.ua/handle/2010/21866> (дата звернення: 20.02.2019).
5. Звонар В.П. Соціальна відповідальність як соціоекономічний феномен: теорія та українські реалії / Інститут демографії та соціальних досліджень імені М.В. Птухи НАН України. Київ, 2018. 288 с.
6. Романовський О.О. Роль моделі «потрійної спіралі» Г. Іцковица і підприємницьких ВНЗ у розвитку інновацій. *Актуальні проблеми економіки*. 2012. № 1(127). С.32-43.
7. Островська Г. Інтелектуальне підприємництво в умовах нової парадигми господарювання. *Вісник Тернопільського національного економічного університету*. 2017. № 2. С. 83-97.
8. Опубліковано консолідований рейтинг вишів України 2018. URL: <http://osvita.ua/vnz/rating/25758/> (дата звернення: 22.02.2019).
9. Федорченко Ю. Проблема університету: чи існують в Україні університети? / Освіта.ua, 03.07.2017. URL: <https://osvita.ua/vnz/56402/> (дата звернення: 20.02.2018).
10. Реформу управління вищою освітою розпочато – Олександр Співаковський. URL: <http://vnz.org.ua/> (дата звернення: 20.02.2019).

11. Деякі питання проведення державної атестації закладів вищої освіти в частині провадження ними наукової (науково-технічної) діяльності: Постанова Кабінету Міністрів України від 22 серпня 2018 р. № 652. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/deyaki-pitannya-provedennya-derzhavnoyi-atestaciyi-zakladiv-vishchoyi-osviti-v-chastini-provadhennya-nimi-naukovoyi-naukovo-tehnicnoyi-diyalnosti> (дата звернення: 20.09.2018).
12. The Global Competitiveness Report 2017–2018 / World Economic Forum Geneva 2017. URL: <http://www3.weforum.org/docs/GCR2017-2018/05FullReport/TheGlobalCompetitivenessReport2017%E2%80%932018.pdf> (дата звернення: 20.01.2019).
13. Лілія Гриневич: Маємо забезпечити безперервність ланцюгу розвитку інновацій – 21 березня 2018 року. URL: <https://mon.gov.ua/ua> (дата звернення: 21.03.2018).
14. Положення про Раду з розвитку інновацій: Постанова Кабінету Міністрів України від 25 жовтня 2017 р. № 895. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/250451778> (дата звернення: 10.02.2019).
15. МОН створюватиме інноваційне середовище в освітніх і наукових закладах, а МЕРТ – умови для комерціалізації винаходів – підписано протокол про новий розподіл повноважень / Міністерство освіти і науки України. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news> (дата звернення: 18.05.2018).
16. Соціальна відповідальність: теорія і практика розвитку: монографія / Колот А.М. та ін.; за наук. ред. А.М. Колота; М-во освіти і науки, молоді та спорту України; ДВНЗ «Київ. нац. екон. ун-т ім. Вадима Гетьмана», НП Ін-т соц.-труд. відносин. Київ: КНЕУ, 2012. 501 с.

References

1. Heiets, V.M. (2015), *Innovatsiina Ukraina: natsionalna dopovid* [Innovative Ukraine 2020: National Report], NAN Ukrainy, Kyiv, Ukraine, 336 p.
2. Deich, M.Ye. (2014), *Stanovlennia ta rozvytok bahatorivnevoi systemy sotsialnoi vidpovidalnosti: upravlinskyi aspekt* [Formation and development of multi-level social responsibility system: managerial aspect], monograph, NAN Ukrainy, In-t ekonomiky prom-sti, Donetsk, Ukraine, 352 p.
3. Hrishnova, O. and Bekh, S. (2014), "Social responsibility of Ukrainian universities: comparative analysis and main directions of development", *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka*, no. 5(158), pp. 11-18.
4. Topishko I.I. (2016), "Problems of corporate social responsibility in an innovative economy", *Ekonomika ta pidpriemnytstvo: zb. nauk. prats, KNEU, Kyiv, Ukraine, Iss. 36–37*, pp. 134-145, available at: <http://ir.kneu.edu.ua/handle/2010/21866> (access date February 20, 2019).
5. Zvonar, V.P. (2018), *Sotsialna vidpovidalnist yak sotsioekonomichnyi fenomen: teoriia ta ukrainski realii* [Social responsibility as a socioeconomic phenomenon: theory and Ukrainian realities], Instytut demohrafii ta sotsialnykh doslidzhen imeni M.V. Ptukhy NAN Ukrainy, Kyiv, Ukraine, 288 p.
6. Romanovskiy, O.O. (2012), "The role of the model of "triple helix" H. Itkovitsa and entrepreneurial universities in the development of innovation", *Aktualni problem ekonomiky*, 2012, no. 1(127), pp.32-43.
7. Ostrovska, H. (2017), "Intellectual entrepreneurship in a new paradigm of management", *Visnyk Ternopil'skoho natsionalnoho ekonomichnoho universytetu*, no. 2, pp.83-97.
8. *Opublikovano konsolidovanyi reitynh vyshiv Ukrainy 2018* [The consolidated rating of universities of Ukraine in 2018 is published], available at: <http://osvita.ua/vnz/rating/25758/> (access date February 22, 2019).
9. Fedorchenko, Yu. (2017), "University problem: do universities exist in Ukraine?", *Osvita.ua*, 07.03.2017, available at: <https://osvita.ua/vnz/56402/> (access date February 20, 2019).
10. *Reformu upravlinnia vyshchoiu osvitoiu rozpochato – Oleksandr Spivakovskiy* [The reform of higher education management started – Oleksandr Spivakovsky], available at: <http://vnz.org.ua/> (access date February 20, 2019).
11. Kabinet Ministriv Ukrainy (2018), *Deiaki pytannia provedennia derzhavnoi atestatsii zakladiv vyshchoi osvity v chastyni provadzhennia nymy naukovoi (naukovo-tehnicnoyi) diialnosti* [Some issues of the state attestation of institutions of higher education in relation to their scientific (scientific and technical) activities], Postanova dated 22.08.2018 no. 652, available at: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/deyaki-pitannya-provedennya-derzhavnoyi-atestaciyi-zakladiv-vishchoyi-osviti-v-chastini-provadhennya-nimi-naukovoyi-naukovo-tehnicnoyi-diyalnosti> (access date February 20, 2019).
12. The Global Competitiveness Report 2017–2018 / World Economic Forum Geneva 2017, available at: <http://www3.weforum.org/docs/GCR2017-2018/05FullReport/TheGlobalCompetitivenessReport2017%E2%80%932018.pdf> (access date January 20, 2019).
13. Liliia Hrynevych: *Maiemo zabezpechyty bezperernnist lantsiuhu rozvytku innovatsii – 21 bereznia 2018 roku* [Liliia Hrynevych: We must ensure the continuity of the innovation development chain – March 21, 2018], available at: <https://mon.gov.ua/ua> (access date March 21, 2018).
14. Kabinet Ministriv Ukrainy (2017), *Polozhennia pro Radu z rozvytku innovatsii* [Regulations of the council for the development of innovations], Postanova dated 25.10.2017no. 895, available at: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/250451778> (access date February 10, 2019).

15. *MON stvoriuvatyme innovatsiine seredovyshe v osvitykh i naukovykh zakladakh, a MERT – umovy dlia komertsializatsii vynakhodiv – pidpysano protokol pro novyi rozpodil povnovazhen* [Ministry of education will create an innovative environment in educational and scientific institutions, and the MEDT – conditions for the commercialization of inventions – a protocol on a new division of powers has been signed], available at: <https://mon.gov.ua/ua/news> (access date May 18, 2018).

16. Kolot, A.M., Hrishnova, O.A., Brintsev, O.H. et al. (2012), *Sotsialna vidpovidalnist: teoriia i praktyka rozvytku* [Social responsibility: theory and practice of development], monograph, KNEU, Kyiv, Ukraine, 501 p.

Семів Л.К. СОЦІАЛЬНА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ У СВІТЛІ КОНЦЕПЦІЇ «ТРИКУТНИК ЗНАТЬ»

Мета. Розкрити бачення ролі механізму соціальної відповідальності у досягненні цілей інноваційного розвитку; визначити елементи соціальної відповідальності, інтелектуальні, організаційні ресурси, які мають бути задіяні для формування і функціонування різнорівневої, відкритої системи узгоджених взаємовідносин між суб'єктами щодо виконання взаємних вимог у «трикутнику знань».

Методика дослідження. Для отримання результату дослідження використано методи: порівняльний – для визначення нового формату соціальної відповідальності в умовах інноваційного розвитку; системний – для обґрунтування інтеграційних процесів в системі «трикутник знань» у світлі нових цінностей суспільства знань та ключових принципів діяльності університетів; аксіологічний – для визначення системи цінностей суб'єктів «трикутника знань»; індикаторний метод – для визначення рівня соціально відповідальної діяльності українських університетів на основі їх щорічного консолідованого рейтингу та за індексом глобальної конкурентоспроможності.

Результати. Розкрито значення соціальної відповідальності у злагодженому функціонуванні трьох пріоритетних видів діяльності: науки, освіти та наукоємного виробництва як основних сфер інноваційної моделі розвитку економіки. Обґрунтовано необхідність поглибленого вивчення феномену соціальної відповідальності, з'ясування особливостей, пріоритетності ціннісних установок її суб'єктів, нових механізмів використання в новій економіці. Зроблено висновок про необхідність теоретико-методологічного окреслення нового формату соціальної відповідальності, параметри якого визначають ціннісні орієнтири інноваційного розвитку та які є невіддільними від виробництва, розподілу і використання знань та інновацій. Описано зміни, які може забезпечити залучення механізму соціальної відповідальності в реалізацію основних складових «трикутника знань». Для ілюстрації соціальної відповідальності у «трикутнику знань» у ЗВО проаналізовано позиції України у світі за індексом глобальної конкурентоспроможності, які засвідчують низьку затребуваність наукових розробок та інновацій у національній економіці через недостатній рівень співпраці університетів та промисловості у дослідженнях та розробці. Для активізації постійно діючого механізму соціально відповідальної взаємодії у «трикутнику знань» зі сторони МОН України необхідно: розробити Стратегію інноваційного розвитку України, здійснити реформи законодавства щодо державної підтримки інновацій, створити Дорожню карту інтеграції України до Європейського дослідницького простору, провести реформи економічних відносин в системі вищої освіти, запровадити базового фінансування наукової діяльності університетів за результатами їх державної атестації тощо.

Наукова новизна. Розроблено схему, яка описує інтеграційні процеси в системі «трикутник знань» у світлі нових цінностей суспільства знань та ключових принципів діяльності університетів, та запропоновано в якості індикатора рівня соціально відповідальної діяльності українських вишів з врахуванням новітніх цінностей розглядати їх позицію у щорічному консолідованому рейтингу українських ЗВО.

Практична значущість. Результати дослідження можуть бути використані при формуванні середовища інноваційного мислення в українських університетах, розробці їх інноваційних стратегій, при розробці стратегій інноваційного розвитку регіонів України.

Ключові слова: соціальна відповідальність, суспільство знань, трикутник знань, освіта, наука, інновації, цінності, механізм.

Semiv L.K. SOCIAL RESPONSIBILITY IN THE LIGHT OF “KNOWLEDGE TRIANGLE” CONCEPT

Purpose. The aim of the article is to reveal the vision of the role of the mechanism of social responsibility in achieving the goals of innovation development; identify the elements of social responsibility, intellectual, organizational resources that should be involved in the formation and functioning of a multi-level, open system of coordinated relationships between actors in relation to the implementation of mutual requirements in the “knowledge triangle”.

Methodology of research. The following methods are used to obtain the results of the study: comparative – to determine the new format of social responsibility in conditions of innovative development; systemic – to substantiate the integration processes in the “knowledge triangle” system in the light of the new values of the knowledge society and the key principles of the activities of the universities; axiological – to determine the system of values of subjects of the “triangle of knowledge”; indicator method – to determine the level of socially responsible activity of Ukrainian universities on the basis of their annual consolidated rating and the index of global competitiveness.

Findings. The importance of social responsibility in the coordinated functioning of three priority activities: science, education and science-intensive production as the main spheres of the innovative model of economic development are revealed. The necessity of in-depth study of the phenomenon of social responsibility, clarification of the features, priority of the value systems of its subjects, new mechanisms of use in the new economy is substantiated.

The conclusion is made on the necessity of a theoretical and methodological outline of a new format of social responsibility, the parameters of which determine the value orientations of innovation development and which are inseparable from the production, distribution and use of knowledge and innovations. It describes the changes that can ensure the involvement of the mechanism of social responsibility in the implementation of the main components of the “knowledge triangle”. In order to illustrate social responsibility in the “knowledge triangle” in LHE, the Ukraine's position in the world according to the global competitiveness index is analyzed, which testifies to the low demand for scientific

developments and innovations in the national economy due to the lack of cooperation between universities and industry in research and development.

To activate the permanent mechanism of socially responsible interactions in the "knowledge triangle" on the part of the Ministry of Education and Science of Ukraine it is necessary: to develop the Strategy of Ukraine's Innovation Development, to reform the legislation on state support for innovation, to create a Road Map of Ukraine's integration into the European Research Area, to reform economic relations in the higher education system education, to introduce the basic financing of scientific activity of universities on the basis of their state certification, etc.

Originality. The scheme that is described the integration processes in the "knowledge triangle" system in the light of the new values of the knowledge society and the key principles of the universities' activity have been developed. It is proposed as an indicator of the level of socially responsible activity of Ukrainian universities, taking into account the new values, to consider their position in the annual consolidated rating of Ukrainian LHE.

Practical value. The results of the research can be used in the formation of the environment of innovative thinking in Ukrainian universities, the development of their innovative strategies, in the development of strategies for innovation development of regions of Ukraine.

Key words: social responsibility, knowledge society, triangle of knowledge, education, science, innovations, values, mechanism.

Семив Л.К. СОЦИАЛЬНАЯ ОТВЕТСТВЕННОСТЬ В СВЕТЕ КОНЦЕПЦИИ «ТРЕУГОЛЬНИК ЗНАНИЙ»

Цель. Раскрыть видение механизма социальной ответственности в достижении целей инновационного развития; определить элементы социальной ответственности, интеллектуальные, организационные ресурсы, которые должны быть задействованы для формирования и функционирования разноуровневой, открытой системы согласованных взаимоотношений между субъектами относительно выполнения взаимных требований в «треугольнике знаний».

Методика исследования. Для получения результатов исследования использованы методы: сравнения – для определения нового формата социальной ответственности в условиях инновационного развития; системный – для обоснования интеграционных процессов в системе «треугольник знаний» в свете новых ценностей общества знаний и ключевых принципов деятельности университетов; аксиологический – для определения системы ценностей субъектов «треугольника знаний»; индикаторный метод – для определения уровня социально ответственной деятельности украинских университетов на основе их ежегодного консолидированного рейтинга и индекса глобальной конкурентоспособности.

Результаты. Раскрыто значение социальной ответственности в согласованном функционировании трех приоритетных видов деятельности: науки, образования, и наукоемкого производства как основных сфер инновационной модели развития экономики. Обоснована необходимость углубленного изучения феномена социальной ответственности, определения особенностей, приоритетности ценностных установок ее субъектов, новых механизмов использования в новой экономике. Сделан вывод о необходимости теоретико-методологического определения нового формата социальной ответственности, параметры которой дают представление о ценностных ориентирах инновационного развития и которые неотделимы от производства, распределения и использования знаний и инноваций. Описаны изменения, которые смогут обеспечить использование механизма социальной ответственности в реализации основных составляющих «треугольника знаний». Для иллюстрации социальной ответственности в «треугольнике знаний» в ВУЗах проанализированы позиции Украины в мире за индексом глобальной конкурентоспособности, которые показывают низкий уровень востребованности научных разработок и инноваций в национальной экономике из-за недостаточного уровня сотрудничества университетов и промышленности в сфере исследований и разработок. Для активизации работы постоянно действующего механизма социально ответственных взаимодействий в «треугольнике знаний» МОН Украины необходимо: разработать Стратегию инновационного развития Украины, осуществить реформы законодательства касательно государственной поддержки инноваций, создать Дорожную карту интеграции Украины в Европейское исследовательское пространство, провести реформы экономических отношений в системе высшего образования, внедрить базовое финансирование научной деятельности университетов за результатами их государственной аттестации и др.

Научная новизна. Разработано схему, которая описывает интеграционные процессы в системе «треугольник знаний» в свете новых ценностей общества знаний и ключевых принципов деятельности университетов, и в качестве индикатора уровня социально ответственной деятельности украинских ВУЗов с учетом новейших ценностей предложено рассматривать их позицию в ежегодном консолидированном рейтинге украинских ВУЗов.

Практическое значение. Результаты исследования могут быть использованы при формировании среды инновационного мышления в украинских университетах, при разработке их инновационных стратегий, при разработке стратегий инновационного развития регионов Украины.

Ключевые слова: социальная ответственность, общество знаний, треугольник знаний, образование, наука, инновации, ценности, механизм.

ОБЛІК, АНАЛІЗ І АУДИТ

УДК 336.221

JEL Classification: H25

*Цебень Р.Л.,
канд. екон. наук, доц., доц. кафедри обліку,
аудиту та оподаткування,
Хмельницький національний університет*

СУЧАСНИЙ СТАН ТРАНСФЕРТНОГО ЦІНОУТВОРЕННЯ ЯК ІНСТРУМЕНТУ ОПОДАТКУВАННЯ ПІДПРИЄМСТВ В УКРАЇНІ

Постановка проблеми. Глобалізація економічних процесів призводить до проблеми зниження податкової бази та перенесення доходів до країн з меншими податковими ставками. Некоректне застосування механізму трансфертного ціноутворення є одним з механізмів таких процесів. Так, за оцінкою Постійного підкомітету Конгресу США з розслідувань, наданою в ході засідань 2012–2013 рр., основними способами розмиття податкової бази є виведення прибутку до офшорів за допомогою трансфертного ціноутворення та використання існуючих розбіжностей між податковим законодавством різних юрисдикцій, зокрема за допомогою ліцензування та укладання угод про розподіл витрат [1].

Зміни в податковому законодавстві України з трансфертного ціноутворення, внесені Законом України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких інших законодавчих актів України щодо покращення адміністрування та перегляду ставок окремих податків і зборів» від 23.11.18 р. № 2628-VIII, є продовженням впровадження світової практики, узагальненням практики контролю за трансфертним ціноутворенням в Україні за попередні роки, реалізацією зобов'язань України щодо імплементації Плану BEPS. Це надасть змогу захистити податкову базу та уникнути при цьому підстав для подвійного оподаткування та невизначеностей, які можуть перешкоджати прямим іноземним інвестиціям та розвитку зовнішньої торгівлі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми визначення трансфертного ціноутворення висвітлюються в працях вчених та практиків, таких як: Алексеева А., Греца Я., Гречко А., Дзюба П., Колдовський М., Олійник Н., Товкун Л., Черевко О. та ін. [2–8]. Результати їх досліджень мають велике значення для розвитку теорії обліку та оподаткування. Не зважаючи на значну кількість публікацій, проблеми трансфертного ціноутворення потребують подальшого розгляду.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз сучасного стану трансфертного ціноутворення в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Трансфертне ціноутворення – це система визначення звичайної ціни товарів або результатів робіт чи послуг в операціях, що визнаються контрольованими згідно Податкового кодексу України. Основою трансфертного ціноутворення є принцип витягнутої руки (англ. Arm's length principle). На сьогодні він у адаптованому під вітчизняні реалії варіанті зафіксований у п.п. 39.1.1 Податкового кодексу України. Цей принцип означає, що податкові зобов'язання у межах контрольованих операцій мають відповідати рівню, ніби-то вони здійснювалися між непов'язаними особами. Іншими словами, з урахуванням визначення трансфертного ціноутворення вони мають відповідати звичайним цінам. Суть звичайних цін при цьому не змінюється.

Звичайна ціна – це ціна товарів (робіт, послуг), визначена сторонами договору, якщо інше не встановлено Податковим кодексом України. При цьому, якщо не доведено зворотнє, вважається, що звичайна ціна відповідає ринковій.

Трансфертне ціноутворення залишається тим самим набором правил визначення звичайних цін. Відмінність в правилах полягає в переліку операцій, при здійсненні яких їх необхідно враховувати. До цього переліку попадають тільки контрольовані операції.

Згідно статті 39 Податкового кодексу України, контрольованими операціями є господарські операції платника податків, що можуть впливати на об'єкт оподаткування податком на прибуток підприємств платника податків, а саме:

– господарські операції, що здійснюються з пов'язаними особами – нерезидентами, в тому числі у випадках, визначених підпунктом 39.2.1.5 цього підпункту;

– зовнішньоекономічні господарські операції з продажу та/або придбання товарів та/або послуг через комісіонерів-нерезидентів;

– господарські операції, що здійснюються з нерезидентами, зареєстрованими у державах (на територіях), включених до переліку держав (територій), затвердженого Кабінетом Міністрів України;

– господарські операції, що здійснюються з нерезидентами, які не сплачують податок на прибуток (корпоративний податок), у тому числі з доходів, отриманих за межами держави реєстрації таких нерезидентів, та/або не є податковими резидентами держави, в якій вони зареєстровані як юридичні особи. Перелік організаційно-правових форм таких нерезидентів в розрізі держав (територій) затверджується Кабінетом Міністрів України;

– господарські операції (у тому числі внутрішньогосподарські розрахунки), що здійснюються між нерезидентом та його постійним представництвом в Україні [9].

Необхідно погодитися з Алексеевою А., що встановлення у законодавстві чіткого переліку контрольованих операцій визначає рамки податкового контролю і слугує відповідною гарантією прав платника податків при його здійсненні [2, с. 88].

Важливе значення має визначення переліку осіб, операції з якими можуть бути визнані контрольованими. Для мети трансфертного ціноутворення контрольованими є господарські операції з нерезидентами як пов'язаними, так і не пов'язаними особами. Для ідентифікації двох груп нерезидентів використовують відповідні переліки, затверджені Кабінетом міністрів України. Переліки, затверджені КМУ мають на меті:

– виявити контрольовані операції для перевірки на відповідність принципу витягнутої руки;

– виявити контрольовані операції, які відповідають критеріям коригування «плюс 30%» згідно пп. 140.5.4 ПКУ.

Згідно пп. 140.5.4 ПКУ у разі придбання товарів, робіт та послуг у нерезидентів, включених до переліків, резидент зобов'язаний:

– або збільшити фінансовий результат податкового звітного періоду на суму 30% вартості таких товарів (робіт, послуг), придбаних у результаті неконтрольованих операцій;

– або підтвердити суму витрат у цих операціях за цінами, визначеними за принципом витягнутої руки [9].

Головним недоліком застосування переліків є практика введення в дію нових переліків та внесення змін в існуючі переліки не з початку податкового року, а протягом усього року. Так, у 2015 році перелік низькоподаткових юрисдикцій поновлювався двічі, і в результаті протягом року були чинними три варіанти переліку. Аналогічним чином у 2017 році набрав чинності перелік організаційно-правових форм. Імплементация нових переліків у такий спосіб спричиняє такі негативні наслідки у суб'єктів ЗЕД:

– по-перше, повністю дезорганізується система бізнес-планування;

– по-друге, підвищується ризик фінансових втрат у разі невідповідності контрактної ціни господарських операцій з нерезидентом принципу витягнутої руки за операціями, які починалися як неконтрольовані і були орієнтовані на необхідність урахування зазначеного принципу на етапі узгодження контрактних цін в угоді з нерезидентом;

– по-третє, через відсутність у Податковому кодексі відповідної методики визначення обсягу контрольованих операцій із нерезидентами, держави або організаційно-правові форми яких протягом звітного року було включено або виключено в відповідного переліку [10, с. 14].

Для того, щоб господарська операція потрапляла до категорії контрольованих, повинні дотримуватися обидва критерії:

– річний дохід від усіх видів діяльності підприємства за рік повинен перевищувати 150 млн грн без урахування ПДВ;

– обсяг операцій підприємства з кожним контрагентом-нерезидентом повинен перевищувати 10 млн грн.

Трансфертне ціноутворення повинно здійснюватися за такими принципами:

1. Ціни в контрольованих операціях визначаються за допомогою методів, установлених п. 39.3 Податкового кодексу.

2. Обов'язок доводити «звичайність» ціни в контрольованій операції покладено на контролюючий орган.

3. Звичайною є ціна, установлена в договорі про взаємне узгодження цін у контрольованих операціях, який укладено великим платником з Міндоходів і зборів у порядку, викладеному в п. 39.6 Податкового кодексу.

4. Податковий контроль за трансфертним ціноутворенням передбачає коригування податкових зобов'язань платника до рівня податкових зобов'язань, які в зіставних операціях виникли б у сторін, що не є пов'язаними особами. При цьому повинна дотримуватися умова про відповідність комерційних та фінансових умов у період здійснення таких операцій.

5. Якщо під час контрольованої операції застосовуються ціни, які не відповідають рівню звичайних цін на відповідні товари (роботи, послуги), унаслідок чого відбувається заниження

податкових зобов'язань, платник податків має право самостійно вікоригувати податкові зобов'язання і сплачені суми податку.

При порівнянні контрольованої операції з подібною операцією, сторони якої не є пов'язаними особами, зіставляють комерційні та фінансові умови операцій. Зіставними визнаються умови, якщо відмінності між ними не мають істотного впливу на результати операції або ж можуть бути усунені шляхом коригування. Порядок аналізу елементів контрольованих та зіставних операцій наведено в табл. 1.

Таблиця 1

Порядок аналізу елементів контрольованих та зіставних операцій

Елементи операції	Елементи аналізу
Предмет операції (товари, роботи, послуги)	Аналізуються такі критерії: - характеристика товарів (робіт, послуг); - кількість товарів (обсяги наданих послуг, виконаних робіт); - строки виконання господарських зобов'язань, умови здійснення платежів під час операції; - офіційний курс гривні до інвалюти, установлений НБУ, під час здійснення операцій, зміна курсу; - звичайні знижки до ціни товару, обумовлені сезонними та іншими коливаннями ринку, утратою товаром первісної якості, наближенням кінця строку придатності, збутом неліквідних (низьколіквідних) товарів.
Функції, що виконуються сторонами, з урахуванням використовуваних активів	До аналізованих функцій належать, зокрема: - дизайн і технологічна розробка, видавництво товарів; - монтаж та установка обладнання, науково-дослідні роботи; - ремонт, гарантійне обслуговування; - маркетинг, реклама; - зберігання, транспортування товарів; - страхування, інформаційне обслуговування, ведення бухгалтерського обліку, юридичне обслуговування; - посередництво при продажу товарів (робіт, послуг); - контроль якості, стратегічне управління (визначення цінової політики, стратегії виробництва та реалізації, обсягів продажів, асортименту товару).
Ризики сторін операції	Аналізуються такі ризики сторін: - виробничі ризики (у тому числі і ризики неповного завантаження виробничих потужностей); - ризики зміни ринкових цін на матеріали та готову продукцію; - ризики знецінення виробничих запасів, втрати товарами споживчих якостей, втрати майна та майнових прав; - ризики, пов'язані зі зміною курсу гривні до інвалюти, кредитні, інвестиційні ризики; - ризики, пов'язані із завданням шкоди навколишньому середовищу; - підприємницькі ризики, ризик зниження споживчого попиту на товари (роботи, послуги).
Ринок товарів	Аналізуються такі фактори: - географічне розташування ринку, його обсяг; - наявність конкуренції, відносна конкурентоспроможність продавців і покупців; - наявність на ринку однорідних, подібних товарів; - попит і пропозиція, платоспроможність покупців; - рівень державного регулювання ринкових процесів, розвитку ринкової і транспортної інфраструктури.
Наявність кредитних та інших договорів, що впливають на ціну товарів (робіт, послуг)	При здійсненні зіставних операцій враховуються: - кредитна історія, відомості про виконання зобов'язань за кредитними договорами; - платоспроможність отримувача кредиту та особи, зобов'язання якої забезпечуються порукою; - характер і ринкова вартість забезпечення виконання зобов'язань; - строк і валюта кредиту, процентна ставка за кредитом і порядок її визначення.

Джерело: розроблено автором на підставі Податкового кодексу України

Для потреб трансфертного ціноутворення передбачено п'ять методів визначення цін (табл. 2).

Відповідність умов контрольованої операції принципу «витагнутої руки» визначається за допомогою застосування методу трансфертного ціноутворення, який є найбільш доцільним до фактів та обставин здійснення контрольованої операції.

Найбільш доцільний метод трансфертного ціноутворення обирається з урахуванням таких критеріїв:

– доцільності обраного методу відповідно до характеру контрольованої операції, що визначається на основі результатів функціонального аналізу контрольованої операції (із урахуванням виконуваних функцій, використовуваних активів і понесених ризиків);

– наявності повної та достовірної інформації, необхідної для застосування обраного методу трансфертного ціноутворення;

– ступеня зіставності між контрольованими і неконтрольованими операціями, включаючи надійність коригувань зіставності, які можуть використовуватися для усунення розбіжностей між такими операціями.

Таблиця 2

Методи визначення цін

Назва методу	Сутність методу	Показник, що використовується для розрахунку
Метод порівняльної неконтрольованої ціни (аналогів продажу)	Порівняння ціни товарів у контрольованій операції з ринковим діапазоном цін на аналогічні (однорідні) товари в зіставних операціях	Ринковий діапазон цін
Метод ціни перепродажу	Зіставлення валової рентабельності контрольованої операції, отриманої при перепродажу товарів, раніше придбаних також у контрольованій операції, з ринковим діапазоном валової рентабельності	Ринковий діапазон рентабельності
Метод «витрати плюс»	Зіставлення валової рентабельності контрольованої операції з ринковим діапазоном рентабельності в зіставних операціях	Ринковий діапазон рентабельності
Метод чистого прибутку	Зіставлення рентабельності контрольованої операції з ринковим діапазоном рентабельності в зіставних операціях	Ринковий діапазон рентабельності
Метод розподілу прибутку	Зіставлення фактичного розподілу отриманого сукупного доходу між сторонами контрольованої операції з розподілом прибутку, здійсненим на економічно обґрунтованій основі між непов'язаними особами	Ринковий діапазон цін / або ринковий діапазон рентабельності

Джерело: розроблено автором на підставі Податкового кодексу України

Підприємство має право використовувати будь-який метод, який вважає найбільш доцільним, однак у разі, коли існує можливість застосування і методу порівняльної неконтрольованої ціни, і будь-якого іншого методу, застосовується метод порівняльної неконтрольованої ціни.

У разі, коли метод ціни перепродажу або метод «витрати плюс» та метод чистого прибутку або розподілення прибутку можуть застосовуватися підприємством з однаковою надійністю, застосовується метод ціни перепродажу або метод «витрати плюс».

Платників податків, які не здійснюють контрольованих операцій, також стосуються зміни. По-перше, з Податкового кодексу вилучається низка операцій, здійснення яких вимагало визначення звичайних цін: зокрема, неконтрольовані операції з нестандартними платниками податку на прибуток і постачання / придбання товарів / послуг.

По-друге, окремі норми Податкового кодексу України все ще вимагають визначення звичайних цін, причому без прив'язки до контрольованих операцій. Це надзвичайно актуально, оскільки визначення звичайних цін охоплює в тому числі і неконтрольовані операції. Інша справа, що правила їх розрахунку законодавством не передбачені.

Для платників податків, які не проводять контрольованих операцій визначення звичайних цін стало лояльнішим. В основному звичайною ціною вважатиметься ціна договору, за винятком деяких спеціальних випадків, наведених у пп. 14.1.71 Податкового кодексу України.

Висновки з проведеного дослідження. Основне завдання регулювання трансфертного ціноутворення в Україні полягає в тому, що воно дозволяє захистити податкові інтереси, позбавитися від подвійного оподаткування та збільшити обсяги міжнародної торгівлі. Важливе значення має захист податкової бази при одночасному уникненні підстав для подвійного оподаткування та невизначеностей, які можуть перешкоджати залученню іноземних інвестицій у вітчизняну економіку, розвитку зовнішньої торгівлі та формуванню сприятливого середовища для ведення бізнесу в Україні загалом. В статті розглянуто методи трансфертного ціноутворення та надано рекомендації щодо їх застосування з метою дотримання норм податкового законодавства.

Для платників податків, які підпадають під дію положень трансфертного ціноутворення, зміни спричиняють спрощення податкового обліку. Для платників податків, в яких здійснюються контрольовані операції, суттєво збільшується документообіг.

Бібліографічний список

1. Трансфертне ціноутворення та план дій BEPS. URL: <http://www.visnuk.com.ua/ua/pubs/id/6995> (дата звернення: 16.02.2019).
2. Алексєєва А. Трансфертне ціноутворення як механізм податкового контролю. *Вісник КНТЕУ*. 2014. № 3. С. 85-95.
3. Греца Я. Вплив законодавства про трансфертне ціноутворення на процес податкового планування. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2014. № 26. С. 149-151.
4. Гречко А. Механізм трансфертного ціноутворення в Україні як інструмент контролю за операціями між пов'язаними особами. *Економічний вісник НТУУ «КПІ»*. 2016. № 13. С. 85-91.
5. Дзюба П. Трансфертне ціноутворення: економічний зміст і специфіка. *Економіка України*. 2006. № 1. С. 14-22.
6. Колдовський М. Трансфертне ціноутворення як механізм ухилення від сплати податків. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2159> (дата звернення: 17.02.2019).
7. Олійник Н. Трансфертне ціноутворення: теоретичні аспекти та практичне застосування. *Економіка і регіон*. 2014. № 2. С. 91-96.
8. Штангрет А. Трансфертне ціноутворення як один з механізмів функціонування транснаціональних корпорацій. *Наукові записки*. 2013. № 3. С. 22-27.
9. Податковий кодекс України. URL: <http://sfs.gov.ua/nk/> (дата звернення: 16.02.2019).
10. Руденко В. Переліки нерезидентів для цілей трансфертного ціноутворення: особливості застосування. *Баланс*. 2018. № 87. С. 13-17.

References

1. *Transfer pricing and action plan of BEPS*, available at: <http://www.visnuk.com.ua/ua/pubs/id/6995> (access date February 16, 2019).
2. Alexsieieva, A. (2014), "Transfer pricing as a mechanism for tax control", *Visnyk KNTEU*, no. 3, pp. 85-95.
3. Hreetsa, Ya. (2014), "Impact of transfer pricing legislation on the tax planning process", *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu*, no. 26, pp. 149-151.
4. Hrechko, A. (2016), "The mechanism of transfer pricing in Ukraine as a tool for monitoring transactions between related parties", *Ekonomichnyi visnyk NTUU «KPI»*, no. 13, pp. 85-91.
5. Dziuba, P. (2006), "Transferential pricing: economic content and specifics", *Ekonomika Ukrainy*, no. 1, pp. 14-22.
6. Koldovskyi, M. "Transfer pricing as a tax evasion mechanism", available at: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2159> (access date February 17, 2019).
7. Oliinyk, N. (2014), "Transfer pricing: theoretical aspects and practical application", *Ekonomika i rehion*, no. 2, pp. 91-96.
8. Shtanhret, A. (2013), "Transfer pricing as one of the mechanisms of the functioning of transnational corporations", *Naukovi zapysky*, no. 3, pp. 22-27.
9. *Podatkovyi kodeks Ukrainy* [Tax Code of Ukraine], available at: <http://sfs.gov.ua/nk/> (access date February 16, 2019).
10. Rudeko, V. (2019), "List of non-residents for transfer pricing purposes: features of application", *Balans*, no. 87, pp. 13-17.

Цебень Р.Л. СУЧАСНИЙ СТАН ТРАНСФЕРТНОГО ЦІНОУТВОРЕННЯ ЯК ІНСТРУМЕНТУ ОПОДАТКУВАННЯ ПІДПРИЄМСТВ В УКРАЇНІ

Мета. Аналіз сучасного стану трансфертного ціноутворення в Україні.

Методика дослідження. У процесі дослідження використовувались такі методи: системний і діалектичний (для дослідження нормативно-правової бази з питань трансфертного ціноутворення); порівняння і синтезу (при розробці рекомендацій щодо застосування методів трансфертного ціноутворення). Інформаційною базою дослідження є законодавчі та нормативні акти Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, нормативно-правові акти з питань оподаткування і фіскального регулювання Державної фіскальної служби України; видання міжнародних фінансових і фіскальних організацій; наукові публікації вітчизняних науковців з питань податкового контролю трансфертного ціноутворення.

Результати. Обґрунтовано необхідність застосування трансфертного ціноутворення як елементу оподаткування підприємств в Україні. Визначено нормативно-правову базу з питань трансфертного ціноутворення та систематизовано основні критерії визнання операцій контрольованими. Сформовано перелік нерезидентів, операції з якими є об'єктом податкового контролю трансфертного ціноутворення, та визначено недоліки їх імплементації. Визначено основні методи трансфертного ціноутворення, що використовуються підприємствами в Україні, надано рекомендації щодо їх застосування.

Наукова новизна. Розроблено рекомендації щодо застосування методів трансфертного ціноутворення, що дозволять підприємствам уникнути штрафних санкцій за порушення податкового законодавства.

Практична значущість. Результати дослідження можуть бути запроваджені на підприємствах України всіх форм власності та видів економічної діяльності, які здійснюють зовнішньоекономічні операції.

Ключові слова: трансфертне ціноутворення, контрольовані операції, звичайна ціна, зіставні операції, пов'язані особи, методи трансфертного ціноутворення.

Tseben R.L. CURRENT STATE OF TRANSFER PRICING AS AN INSTRUMENT FOR TAXATION OF ENTERPRISES IN UKRAINE

Purpose. The aim of the article is the analysis of the current state of transfer pricing in Ukraine.

Methodology of research. The following methods are used in the process of research: systemic and dialectical (for the study of the regulatory and legal framework for transfer pricing issues); comparison and synthesis (when developing recommendations on the use of transfer pricing methods). The information base of the study is legislative and regulatory acts of the Verkhovna Rada of Ukraine, the Cabinet of Ministers of Ukraine, normative and legal acts on taxation and fiscal regulation of the State fiscal service of Ukraine; publication of international financial and fiscal organizations; scientific publications of domestic scientists on the issue of tax control of transfer pricing.

Findings. The necessity of applying transfer pricing as an element of taxation of enterprises in Ukraine is substantiated. The regulatory and legal framework on transfer pricing issues is defined and the main criteria for recognizing operations are controlled. The list of non-residents operations with which the subject of the tax control of transfer pricing is formed; deficiencies of their implementation have been identified. The basic methods of transfer pricing used by enterprises in Ukraine are defined; recommendations on their application are given.

Originality. Recommendations on the application of transfer pricing methods are developed, which will allow enterprises to avoid penalties for violating tax laws.

Practical value. The results of the research can be implemented at enterprises of Ukraine of all forms of ownership and types of economic activity, which carry out foreign economic operations.

Key words: transfer pricing, controlled operations, regular price, comparative transactions, related persons, transfer pricing methods.

Цебень Р.Л. СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ ТРАНСФЕРТНОГО ЦЕНООБРАЗОВАНИЯ КАК ИНСТРУМЕНТ НАЛОГООБЛОЖЕНИЯ ПРЕДПРИЯТИЙ В УКРАИНЕ

Цель. Анализ современного состояния трансфертного ценообразования в Украине.

Методика исследования. В процессе исследования использовались следующие методы: системный и диалектический (для исследования нормативно-правовой базы по вопросам трансфертного ценообразования); сравнения и синтеза (при разработке рекомендаций по применению методов трансфертного ценообразования). Информационной базой исследования являются законодательные и нормативные акты Верховной Рады Украины, Кабинета Министров Украины, нормативно-правовые акты по вопросам налогообложения и фискального регулирования Государственной фискальной службы Украины; издания международных финансовых и фискальных организаций; научные публикации отечественных ученых по вопросам налогового контроля трансфертного ценообразования.

Результаты. Обоснована необходимость применения трансфертного ценообразования как элемента налогообложения предприятий в Украине. Определена нормативно-правовая база по вопросам трансфертного ценообразования и систематизированы основные критерии признания операций контролируруемыми. Сформирован перечень нерезидентов, операции с которыми является объектом налогового контроля трансфертного ценообразования, и определены недостатки их осуществления. Определены основные методы трансфертного ценообразования, используемые предприятиями в Украине, даны рекомендации по их применению.

Научная новизна. Разработаны рекомендации по применению методов трансфертного ценообразования, которые позволят предприятиям избежать штрафных санкций за нарушение налогового законодательства.

Практическая значимость. Результаты исследования могут быть введены на предприятиях Украины, которые осуществляют внешнеэкономические операции.

Ключевые слова: трансфертное ценообразование, контролируемые операции, обычная цена, сопоставимые операции, связанные лица, методы трансфертного ценообразования.

УДК 657.6
JEL Classification: A11, A20

*Шульга С.В.,
канд. екон. наук, доц., доц. кафедри
аудиту та підприємництва,
Кушнір Є.О.,
старш. викл. кафедри аудиту
та підприємництва,
Національна академія статистики,
обліку та аудиту (м. Київ)*

СУТНІСТЬ ТА ОСНОВНІ ЕЛЕМЕНТИ ПРОФЕСІЙНОЇ АУДИТОРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Постановка проблеми. Аудит як вид професійної діяльності перебуває на стадії модернізації, що проявляється у підвищенні кваліфікаційно-професійних вимог до представників аудиторської професії шляхом удосконалення законодавчої бази за чітко визначеним євроінтеграційним вектором. Зростання соціальної значимості професійної аудиторської діяльності, зміна вимог до професійного рівня та відповідальності аудиторів покликані сприяти підвищенню якості аудиторських послуг та довіри суспільства до професії аудитора. Внесення змін до законодавчої бази для формування поступового цілеспрямованого процесу якісних змін у професійній аудиторській діяльності зумовлює потребу у визначенні сутності та складових елементів поняття «професійна аудиторська діяльність» з метою встановлення напрямів її поліпшення як складної динамічної системи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням дослідження проблемних питань здійснення професійної аудиторської діяльності присвячені праці М. І. Бондаря, Л. В. Гуцаленко, Н. І. Дорош, О. А. Петрик, Н. М. Проскуріної, О. Ю. Редько, В. В. Рядської, Н. В. Фабісович та ін. Увага науковців та практиків приділена питанням розвитку аудиторської діяльності в Україні з урахуванням євроінтеграційних процесів, встановлення проблемних питань професії аудитора та напрямів її розвитку, вирішення проблемних питань забезпечення якості аудиту. Разом з тим, поза увагою науковців залишилось питання систематизації та структурування основних елементів та складових професійної аудиторської діяльності, що перешкоджає науковому обґрунтуванню розвитку зазначених складових з урахуванням економічних та суспільних змін.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз та узагальнення наукових підходів до визначення сутності поняття «професійна аудиторська діяльність», визначення її основних структурних елементів та особливостей їх подальшого розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Суттєві зміни в зовнішньому економічному середовищі призводять до того, що професійна аудиторська діяльність набуває нового змісту, як наслідок активізації євроінтеграційних процесів та посилення вимог до професійної компетенції аудиторів. Зокрема, Законом України «Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність» від 21 грудня 2017 р. № 2258-VIII [9] впроваджено наступні новації, результатом яких стала зміна правового статусу аудитора та вимог до його професійної діяльності:

- обов'язковість проходження практичного стажування для отримання кандидатом сертифіката аудитора;
- обов'язковість здійснення аудиторами безперервного навчання для актуалізації теоретичних знань, удосконалення професійних навичок та забезпечення належної якості надання аудиторських послуг;
- формування додаткових вимог до суб'єктів аудиторської діяльності, які будуть здійснювати обов'язковий аудит підприємств суспільного інтересу;
- зміна системи професійного самоврядування та суспільного нагляду за аудиторською діяльністю;
- врегулювання професійної відповідальності аудиторів та страхування цивільно-правової відповідальності суб'єкта аудиторської діяльності перед третіми особами.

За останній рік професія аудитора переживає новий етап розвитку та удосконалення, що зумовлює необхідність наукового обґрунтування змісту поняття «професійна аудиторська діяльність». В різних літературних джерелах авторами наведені різноманітні трактування терміну «професійна діяльність», що зумовлюється відсутністю його визначення на законодавчому рівні. Разом з тим, в Законі України «Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність» від 21 грудня 2017 р. № 2258-VIII передбачено, що «аудиторська діяльність – незалежна професійна діяльність аудиторів та суб'єктів аудиторської діяльності, зареєстрованих у Реєстрі аудиторів та суб'єктів аудиторської

діяльності, з надання аудиторських послуг» [9]. Таке трактування аудиторської діяльності є спрощеним і базується на ототожненні професійної аудиторської діяльності зі сферою надання аудиторських послуг.

Леонтьев А. Н. [6, с. 102-103] під терміном «професійна діяльність» розуміє «діяльність, що здійснюється за допомогою складових дій та пов'язана з усвідомленням людиною кінцевого результату такої діяльності».

На думку Коломоєць Т. Г. [5], «сутність професійної діяльності полягає у тому, що вона є детермінантою і складовою соціально-економічного процесу розвитку суспільства, але особливістю людини, як суб'єкта трудової діяльності, як фахівця». Файер О. А. [11, с. 130] зазначає, що «професійна діяльність – це вид трудової діяльності професіоналів, які володіють комплексом спеціальних теоретичних знань та практичних навиків, набутих в результаті спеціальної підготовки та досвіду роботи, мають високу ділову репутацію та володіють професійною етикою, зміст якої складається з доцільної зміни та перетворення навколишнього середовища шляхом виконання покладених на них особливих професійних обов'язків та здійснюючи надані ним для цього права, та діяльність яких може заподіяти шкоду третім особам».

«У сучасній літературі професійна діяльність найчастіше визначається як вид трудової діяльності, або вид праці, що виникає внаслідок професійної диференціації людської праці. Зміст професійної діяльності працівника постає як зміст його функцій, які виконуються відповідно до поділу праці, причому, процес професійної праці складається з взаємозв'язаних і взаємодіючих майнових і особистісних компонентів» [1, с. 310].

Проаналізувавши наведені погляди авторів щодо сутності дефініції «професійна діяльність», можемо констатувати, що вони є взаємодоповнюючими, розширюють і поглиблюють уявлення про зміст та складові професійної діяльності. Професійна діяльність розглядається науковцями не лише як суспільне явище, але і як певний процес, якому притаманні визначені етапи здійснення, масштаб охоплення. Враховуючи зазначені аргументи, під поняттям «професійна аудиторська діяльність» слід розуміти цілеспрямований процес надання аудиторських послуг, що полягає у квінтесенції професійної компетенції, професійних здібностей, етики й відповідальності аудитора, їх практичної реалізації з метою досягнення високого рівня професійної майстерності та довіри суспільства.

Професійна аудиторська діяльність з точки зору системного підходу повинна розглядатися як цілісна система із чітко визначеною структурою. Інтерпретація професійної аудиторської діяльності в контексті визначення її складових повинна досліджуватися в розрізі зовнішньої та внутрішньої компоненти (рис. 1).

Рис. 1. Компоненти та елементи професійної аудиторської діяльності

Джерело: розробка автора

Зовнішня компонента містить сукупність загальноовизначених елементів будь-якого виду професійної діяльності (системи дій, спрямованих на досягнення поставленої мети цілей через розв'язання відповідних завдань). До елементів зовнішньої компоненти професійної аудиторської

діяльності належать наступні: мета; суб'єкт; об'єкт; засоби досягнення мети; функції. Детальна характеристика елементів зовнішньої компоненти професійної аудиторської діяльності представлена в табл. 1.

Таблиця 1

Характеристика елементів зовнішньої компоненти професійної аудиторської діяльності

№ з/п	Назва елемента	Характеристика
1	Мета професійної аудиторської діяльності	Вирішення конкретних завдань, які встановлені на законодавчому рівні, нормами міжнародного регулювання аудиторської діяльності, а також договірними зобов'язаннями аудитора і клієнта
2	Суб'єкт професійної аудиторської діяльності	Фізична особа, яка підтвердила кваліфікаційну придатність до провадження аудиторської діяльності, має відповідний практичний досвід та включена до Реєстру аудиторів та суб'єктів аудиторської діяльності
3	Об'єкт професійної аудиторської діяльності	Сукупність здійснених господарських операцій та процесів, які в сукупності складають господарську діяльність суб'єкта, що перевіряється
4	Засоби досягнення мети	Сукупність методів та технологій, за допомогою яких забезпечується досягнення мети
5	Функції професійної аудиторської діяльності	Інформаційна, оціночно-діагностична, контрольна, соціальна, аналітична, комунікативна

Джерело: розробка автора

Внутрішня компонента професійної аудиторської діяльності передбачає встановлення елементів, які визначають її зміст та ознаки, механізми регулювання й особливості здійснення зазначеного виду діяльності. До елементів внутрішньої компоненти професійної аудиторської діяльності слід віднести такі: професійні компетенції (професійні знання, уміння, навички, ціннісне ставлення, професійний саморозвиток); професійні здібності; професійна етика й культура; професійна відповідальність.

Професійна компетенція означає володіння професійними знаннями, уміннями, навичками, компетентністю, що базується на відповідному рівні освіти та досвіді, для належного виконання завдань з аудиту. Законом України «Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність» від 21 грудня 2017 р. № 2258-VIII передбачено, що професійна компетентність підтверджується шляхом складання кваліфікаційного іспиту, який має засвідчити здатність особи застосовувати теоретичні знання на практиці. Теоретичні знання підтверджуються за 14 напрямками (предметами).

Обов'язковість дотримання аудитором принципу професійної компетентності встановлена вимогами Кодексу етики професійних бухгалтерів (Code of Ethics for Professional Accountants) розроблений Радою з Міжнародних стандартів етики для бухгалтерів (Кодекс РМСЕБ) та Міжнародними стандартами аудиту [7]. Принцип професійної компетентності та належної ретельності зобов'язує аудитора надавати аудиторські послуги з належною ретельністю, компетентністю і старанністю; постійно підтримувати професійні знання та навички на належному рівні.

На міжнародному рівні опис компетенції аудитора надано в «Handbook of International Education Pronouncements 2014 Edition» [12]. Даним документом визначено міжнародні вимоги до освіти професійних аудиторів, якими передбачено, що професійна компетентність базується на професійній освіті, яка здобувається у навчальних закладах, навчанні на робочих місцях, заходах з професійного саморозвитку.

Дорош Н. І. зазначає, що «професійна компетентність аудиторів забезпечується такими складовими: а) високий рівень загальної і спеціальної освіти та наявність необхідного стажу роботи за фахом; б) знання нормативних документів в частині питань, що стосуються обліку і аудиту; в) постійне підвищення кваліфікації у зв'язку з частими змінами законодавства» [4].

Вважаємо, що професійна компетентність аудитора повинна розглядатися як єдність теоретичного, практичного й психологічного аспектів готовності аудитора до здійснення професійної діяльності. Структура професійної компетентності аудитора може бути представлена через сукупність професійних знань, умінь, навичок, ціннісного ставлення, професійного саморозвитку.

Професійна компетентність аудитора формується в першу чергу в системі освіти, основним призначенням якої є формування у студента відповідних професійних знань, умінь, навичок та ціннісного ставлення. Успішність професійної діяльності майбутніх аудиторів залежить від того, наскільки процес навчання та теоретичної підготовки зорієнтовані на формування професійних знань, які є ключовою цільовою установкою в реалізації компетентнісної парадигми розвитку професії аудитора. Формування професійних знань аудиторів повинно здійснюватися з урахуванням зростаючих темпів розвитку науки, змін законодавства, інтеграційних процесів та трансляції викликів практики на навчальний процес.

Аналіз наукового доробку вчених, присвяченого питанням встановлення проблем розвитку та майбутнього професії аудитора засвідчує, що низький рівень професійних знань, умінь та навиків є наслідком невідповідності рівня освіти вимогам практики та часу. Бугай Н. О. [2] пояснює існування даної ситуації розривом між теорією і практикою, необхідністю покращення змісту підготовки облікових кадрів. Платонова І. А. [8, с. 338], Гуцаленко Л. В. [3, с. 99] серед проблем розвитку аудиту як професійної діяльності виокремлюють недостатню кількість кваліфікованих аудиторських кадрів, що є наслідком низького рівня професійних знань та брак достатнього досвіду аудиторської діяльності.

Досягнення мети та поставлених завдань аудиту неможливе без формування та розвитку професійних навиків аудитора. Професійні навички з організації та планування аудиту, виконання комплексу окремих аудиторських процедур, оформлення робочих та підсумкових документів аудитора аудитор набуває в ході теоретично підготовчих та в подальшому при здійсненні практичної діяльності. Професійні вміння аудитора – це готовність аудитора успішно надавати аудиторські послуги, яка базується на отриманих знаннях і навиках.

Одним із важливих напрямів розвитку сучасної освіти є виховання у студентів ціннісного ставлення до професії аудитора, утвердження в їх свідомості морального ідеалу аудитора як професіонала, виховування відчуття професійного обов'язку, честі та підтримання високого професійного іміджу. Розвиток ціннісної кризи суспільства зумовлює особливу актуальність формування цілеспрямованого розвитку ціннісної сфери студентів в напрямі виховання духовно-моральних цінностей в професійній аудиторській діяльності, розуміння ними необхідності безперервного фахового самовдосконалення, становлення їх особистості як професіоналів своєї справи шляхом пошуку оптимальних засобів освіти.

Навчання та удосконалення аудитора як професіонала не припиняється після закінчення навчального закладу, а продовжується протягом всього життя. Професійний саморозвиток аудиторів детермінується динамічною зміною соціально-економічних умов здійснення діяльності, цілеспрямованістю, особливостями та змістом професійної діяльності. Відповідно до національних вимог законодавства аудитор зобов'язаний здійснювати безперервне професійне навчання, порядок проведення якого затверджується центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері бухгалтерського обліку та аудиту. Разом з тим, на сьогодні зазначений порядок не розроблений, відсутній перелік акредитованих центрів, які можуть надавати послуги з удосконалення професійних знань аудиторів, не затвержені відповідні програми, що гальмує та значно ускладнює процес професійного саморозвитку аудиторів.

Професійні здібності аудитора є однією з найважливіших якостей аудитора як професіонала, які свідчать про успішність оволодіння професійними знаннями та вміннями. Професійні здібності є синтезом загальних та спеціальних властивостей особи, які відповідають вимогам професії аудитора і забезпечують оцінку досягнення результатів діяльності.

Наступним елементом професійної діяльності аудитора є професійна етика й культура, які лежать в основі удосконалення норм поведінки відповідно до рівня розвитку суспільних відносин. Професійна аудиторська діяльність має соціальне значення, скільки її результатами впливають на прийняття рішень та захист майнових інтересів різних груп користувачів. Дотримання норм професійної етики аудиторами, їх усвідомлення та розуміння, забезпечує прийняття відповідальності за професійні дії та вчинки, які здійснюються в ході надання аудиторських послуг. Посилання відповідальності аудиторів за дотримання вимог професійної етики є одним із механізмів запобігання виникненню професійних зловживань, порушень та надання викривленої інформації зацікавленим користувачам.

Підтримуємо позицію Н. М. Проскуріної, що «специфіка професійної діяльності аудитора полягає в тому, що вони змушені працювати в умовах постійно виникаючих етичних конфліктів. Проблеми етичного характеру можуть мати різну складність, але кожного разу вони вимагають ретельного підходу до їх вирішення. У зв'язку з цим аудиторам необхідно не тільки знати норми професійної поведінки, але й неухильно їх дотримуватися» [10, с. 99]. Разом з тим, реалії здійснення професійної аудиторської діяльності свідчать про наявність випадків порушення вимог професійної етики представниками професії, що негативно впливає на імідж професії аудитора та якість наданих аудиторських послуг, зниження довіри до представників аудиторської професії.

Важливим та невід'ємним елементом професійної аудиторської діяльності є професійна відповідальність за здійснення професійних проступків (неналежне виконання своїх професійних обов'язків; недотримання вимог незалежності суб'єкта аудиторської діяльності; порушення міжнародних стандартів аудиту; ухилення суб'єктів аудиторської діяльності від проведення перевірки з контролю якості та/або невиконання рекомендацій, наданих за результатами проведення перевірок з контролю якості та інші). За професійні проступки до аудитора можуть бути застосовані дисциплінарні заходи протягом семи років з дня вчинення професійного проступку. До складу дисциплінарних заходів належать наступні: попередження, що вимагає від аудитора та суб'єкта аудиторської діяльності, відповідального за порушення, припинення неприйнятної поведінки або усунення порушення та утримання від будь-яких подібних повторних дій; зупинення права на надання послуг з

обов'язкового аудиту фінансової звітності або обов'язкового аудиту фінансової звітності підприємств, що становлять суспільний інтерес, на строк від одного місяця до трьох років; офіційна заява Органу суспільного нагляду за аудиторською діяльністю або Аудиторської палати України про невідповідність аудиторського звіту; накладення штрафу на аудитора або суб'єкта аудиторської діяльності; виключення аудитора або суб'єкта аудиторської діяльності з Реєстру. Крім того, з 2018 року запроваджено страхування цивільно-правової відповідальності суб'єктів аудиторської діяльності, які провадять обов'язковий аудит фінансової звітності. Однак наразі виникають питання, які можуть свідчити про наявність ознак конфлікту інтересів у випадку, коли аудитор, який заключив договір страхування цивільно-правової відповідальності з страховою компанією, чи може він надавати аудиторські послуги цій страховій компанії.

Висновки з проведеного дослідження. Підсумовуючи вищевикладене, можемо стверджувати, що професійна аудиторська діяльність є складною динамічною системою, до складу якої входять внутрішня та зовнішня компоненти з чітко визначеною структурою елементів. Впровадження євроінтеграційних процесів, зміна законодавства в частині регулювання надання аудиторських послуг в напрямі його адаптації до міжнародних вимог, призвели до зміни концепції формування, розвитку та здійснення професійної аудиторської діяльності. Підвищення вимог до забезпечення високого рівня якості надання аудиторських послуг, відпрацювання дієвого механізму дотримання етичних принципів в процесі здійснення аудиторської діяльності, необхідність врегулювання порядку безперервного навчання аудиторів призводить до необхідності вирішення розглянутих в статті проблемних питань формування та розвитку елементів внутрішньої та зовнішньої компонент професійної аудиторської діяльності.

Бібліографічний список

1. Ангеловский А.А. Анализ понятий профессия, профессиональное сознание, профессиональная деятельность, профессионализм. *Известия Самарского научного центра Российской академии наук*. 2010. № 5(2). Т. 12. С. 306-314.
2. Бугай Н.О. Професія аудитора в Україні: сьогодення та майбутнє. *ECONOMIC ANNALS-XXI*. 2013. № 9-10 (1). С. 99-102.
3. Гуцаленко Л.В. Аудит в Україні: розвиток, проблеми та шляхи їх вирішення. *Інноваційна економіка*. 2011. № 20. С. 97-101.
4. Дорош Н.І. Аудит: методологія і організація. Київ: Знання, 2001. 402 с.
5. Коломоєць Т.Г. Теоретична сутність і зміст професійної діяльності та професіоналізму: соціально-психологічний аспект. *Соціальна психологія*. 2013. № 56. С. 5-17.
6. Леонтьев А.Н. Деятельность, сознание, личность. Москва, 1975. 176 с.
7. Міжнародні стандарти контролю якості, аудиту, огляду, іншого надання впевненості та супутніх послуг: видання 2016-2017 року. Київ: Міжнародна федерація бухгалтерів, Аудиторська палата України, 2018. Частина 1. 1141 с.
8. Платонова І.А. Проблеми та перспективи аудиту в Україні. *Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі*. 2011. № 4 (49). С. 337-341.
9. Про аудит фінансової звітності та аудиторську діяльність: Закон України від 21 грудня 2017 року № 2258-VIII. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2258-19> (дата звернення: 19.10.2018).
10. Проскуріна Н.М. Застосування етичних норм в сучасних реаліях аудиту. *Вісник Одеського національного університету. Серія: Економіка*. 2014. Вип. 2(6). Т. 19. С. 99-103.
11. Файєр О.А. Поняття професійної діяльності та її структурні елементи. *Університетські наукові записки*. 2009. № 3 (31). С. 126-131.
12. Handbook of International Education Pronouncements 2014 Edition. URL: <https://www.ifac.org/publications-resources/2014-handbook-international-education-pronouncements> (access date March 01, 2019).

References

1. Angelovskiy, A.A. (2010), "Analysis of the concepts of profession, professional consciousness, professional activities, professionalism", *Izvestiia Samarskogo nauchnogo tsentra Rossiyskoy akademii nauk*, no. 5(2), Vol. 12, pp. 306-314.
2. Buhai, N.O. (2013), "The profession of auditor in Ukraine: present and future", *ECONOMIC ANNALS-XXI*, no. 9-10 (1), pp. 99-102.
3. Hutsalenko, L.V. (2011), "Audit in Ukraine: development, problems and ways of their solution", *Innovatsiina ekonomika*, no. 20, pp. 97-101.
4. Dorosh, N.I. (2001), *Audyt: metodolohiia i orhanizatsiia* [Audit: methodology and organization], Znannia, Kyiv, Ukraine, 402 p.

5. Kolomoets, T.H. (2013), "Theoretical essence and content of professional activity and professionalism: socio-psychological aspect", *Sotsialna psykholohiia*, no. 56, pp. 5-17.

6. Leontiev, A.N. (1975), *Deiatelnost, soznanie, lichnost* [Activity, consciousness, personality], Moscow, Russia, 176 c.

7. International Federation of Accountants, Audit Chamber of Ukraine (2018), *Mizhnarodni standarty kontroliu yakosti, audytu, ohliadu, inshoho nadannia vpevnenosti ta suputnikh posluh: vydannia 2016-2017 roku* [International standards on quality control, audit, review, other assurance and related services: edition 2016-2017], Kyiv, Ukraine, part 1, 1141 p.

8. Platonova, I.A. (2011), "Problems and prospects of audit in Ukraine", *Naukovyi visnyk Poltavskoho universytetu ekonomiky i torhivli*, no. 4 (49), pp. 337-341.

9. Verkhovna Rada Ukrainy (2017), *Pro audyty finansovoi zvitnosti ta audytorsku diialnist* [On audit of financial statements and audit activities], *Zakon Ukrainy* dated 21.12.2017 no. 2258-VIII, available at: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2258-19> (access date October 19, 2018).

10. Proskurina, N.M. (2014), "Application of ethical norms in modern audit realities", *Visnyk Odeskoho natsionalnoho universytetu. Seriya: Ekonomika*, Iss. 2(6), Vol. 19, pp. 99-103.

11. Faier, O.A. (2009), "The concept of professional activity and its structural elements", *Universytetski naukovi zapysky*, no. 3 (31), pp. 126-131.

12. Handbook of International Education Pronouncements 2014 Edition, available at: <https://www.ifac.org/publications-resources/2014-handbook-international-education-pronouncements> (access date March 01, 2019).

Шульга С.В., Кушнір Є.О. СУТНІСТЬ ТА ОСНОВНІ ЕЛЕМЕНТИ ПРОФЕСІЙНОЇ АУДИТОРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Мета. Аналіз та узагальнення наукових підходів до визначення сутності поняття «професійна аудиторська діяльність», визначення її основних структурних елементів та особливостей їх подальшого розвитку.

Методика дослідження. Для досягнення поставленої мети в процесі дослідження застосовано такі методи: індукції та дедукції (при дослідженні основних характеристик зовнішньої та внутрішньої компонент професійної діяльності); групування та системного підходу (при систематизації елементів та складових професійної аудиторської діяльності, вивченні особливостей та проблемних питань їх розвитку).

Результати. Досліджено підходи до визначення сутності поняття «професійна аудиторська діяльність». Запропоновано авторське трактування зазначеної дефініції, зокрема під професійною аудиторською діяльністю слід розуміти цілеспрямований процес надання аудиторських послуг, що полягає у квінтесенції професійної компетенції, професійних здібностей, етики й відповідальності аудитора, їх практичної реалізації з метою досягнення високого рівня професійної майстерності та довіри суспільства. Встановлено основні складові та елементи професійної аудиторської діяльності, а також досліджено особливості формування й розвитку виокремлених елементів з урахуванням євроінтеграційних процесів та змін в законодавстві.

Наукова новизна. Визначено основні складові компоненти та елементи професійної аудиторської діяльності як динамічної системи; обґрунтовано основні недоліки та напрями подальшого розвитку окремих елементів професійної аудиторської діяльності.

Практична значущість. Результати дослідження можуть бути використані при підготовці аудиторів, їх безперервному навчанні та удосконаленні професійних знань, інформаційного забезпечення для прийняття ефективних управлінських рішень щодо модернізації системи підготовки фахівців з аудиту.

Ключові слова: професійна діяльність, система, професійні компетенції, професійна відповідальність, професійна етика аудитора, аудитор.

Shulha S.V., Kushnir Ye.O. ESSENCE AND MAIN ELEMENTS OF PROFESSIONAL AUDIT ACTIVITY

Purpose. The aim of the article is the analysis and generalization of scientific approaches to the definition of the essence of the concept of "professional audit activity", the definition of its main structural elements and the peculiarities of their further development.

Methodology of research. The following methods have been applied to achieve this goal in the research process: induction and deduction (in the study of the main characteristics of the external and internal components of professional activity); grouping and systematic approach (in systematizing elements and components of professional audit activity, studying the features and problems of their development).

Findings. The approaches to the definition of the essence of the concept of "professional audit activity" are investigated. The author's interpretation of this definition, in particular, under the professional audit activity, should be understood as the purposeful process of providing audit services consisting of the quintessence of professional competence, professional abilities, ethics and responsibility of the auditor, their practical implementation in order to achieve a high level of professional skills and public confidence. The basic components and elements of professional audit activity are established, as well as features of the formation and development of isolated elements taking into account the European integration processes and changes in legislation.

Originality. The basic constituents of components and elements of professional audit activity as a dynamic system are determined; the main shortcomings and directions of further development of separate elements of professional audit activity are substantiated.

Practical value. The results of the study can be used in the preparation of auditors, their continuous training and the improvement of professional knowledge, information support for the adoption of effective managerial decisions on the modernization of the training system of audit specialists.

Key words: professional activity, system, professional competences, professional responsibility, professional ethics of the auditor, auditor.

Шульга С.В., Кушнір Е.О. СУЩНОСТЬ И ОСНОВНЫЕ ЭЛЕМЕНТЫ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ АУДИТОРСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ

Цель. Анализ и обобщение научных подходов к определению сущности понятия «профессиональная аудиторская деятельность», определение ее основных структурных элементов и особенностей их дальнейшего развития.

Методика исследования. Для достижения поставленной цели в процессе исследования применены следующие методы: индукции и дедукции (при исследовании основных характеристик внешнего и внутреннего компонентов профессиональной деятельности); группировки и системного подхода (при систематизации элементов и составляющих профессиональной аудиторской деятельности, изучении особенностей и проблемных вопросов их развития).

Результаты. Исследованы подходы к определению сущности понятия «профессиональная аудиторская деятельность». Предложена авторская трактовка указанной дефиниции, в частности под профессиональной аудиторской деятельностью следует понимать целенаправленный процесс оказания аудиторских услуг, который заключается в квинтэссенции профессиональной компетенции, профессиональных способностей, этики и ответственности аудитора, их практической реализации с целью достижения высокого уровня профессионального мастерства и доверия общества. Установлены основные составляющие и элементы профессиональной аудиторской деятельности, а также исследованы особенности формирования и развития выделенных элементов с учетом евроинтеграционных процессов и изменений в законодательстве.

Научная новизна. Определены основные компоненты и элементы профессиональной аудиторской деятельности как динамической системы, обоснованы основные недостатки и направления дальнейшего развития отдельных элементов профессиональной аудиторской деятельности.

Практическая значимость. Результаты исследования могут быть использованы при подготовке аудиторов, их непрерывном обучении и совершенствовании профессиональных знаний, для информационного обеспечения принятия эффективных управленческих решений по модернизации системы подготовки специалистов по аудиту.

Ключевые слова: профессиональная деятельность, система, профессиональные компетенции, профессиональная ответственность, профессиональная этика аудитора, аудитор.

ФІНАНСОВО-КРЕДИТНА СИСТЕМА

УДК 65.03

JEL Classification: M48, Q55, Q58, R48

*Силенко С.А.,
канд. екон. наук, доц. кафедри фінансів,
банківської справи та страхування,
Запорізький національний технічний університет*

ВПЛИВ ПОДАТКОВОГО СТИМУЛЮВАННЯ НА ЦІНОУТВОРЕННЯ ТА ПОПУЛЯРИЗАЦІЮ ЕЛЕКТРИФІКОВАНИХ АВТОМОБІЛІВ

Постановка проблеми. Глобальною кліматичною угодою, схваленою в Парижі наприкінці 2015 року, визначено завдання, згідно з якими до 2050 року країни світу мають практично повністю відмовитись від викопного палива в енергетиці, промисловості і транспорті та перейти на 100% відновлювальну енергетику. Одним з напрямів такого переходу загально визнано подальшу популяризацію транспортних засобів, оснащених електричними двигунами – електромобілів.

Деякі країни вже оприлюднили свої далекосяжні та радикальні плани щодо розвитку ринку електромобілів і захисту навколишнього середовища. Зокрема, уряд Франції розглядає можливість повної заборони продажу бензинових і дизельних транспортних засобів, починаючи з 2040 року, уряд Великої Британії заявив про свою готовність витратити 3 млрд фунтів стерлінгів для того, щоби «повітря біля доріг стало чистішим», уряд Китаю попередив вітчизняних автовиробників, що з 2019 року не менше 10% від загального числа автомобілів, які сходитимуть з конвеєрів, мають бути електричними. Такого ж припису змушені будуть притримуватися автоімпортери, присутні на ринку Китаю. Китай прагне, щоб до 2025 року щонайменше 20% від 35 млн нових автомобілів були електричними [1].

Зазначену ініціативу підтримано і урядом України, а отже, питання подальшої популяризації електромобілів в країні лишаються досить актуальними і потребують на подальші дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання популяризації електромобілів набувають неабиякого інтересу серед практиків та науковців, серед яких І. Таптунова, В. Мельник, І. Грицаєнко, О. Клименко, Н. Левченко, В. Федосов, М. Оліярник, Т. Полтавець, Г. П'ятаченко, О. Силенко, Д. Черніков та інші. Проте, незважаючи на досить широкий спектр досліджень з даної тематики, окремі питання до тепер лишаються досить дискусійними. Зокрема, питання доцільності податкового стимулювання популяризації транспортних засобів, оснащених електричними двигунами, його впливу на ціноутворення імпортованих електромобілів, вартість їх обслуговування тощо.

Постановка завдання. Метою статті є оцінювання впливу податкового стимулювання на ціноутворення та популяризацію електрифікованого транспорту в Україні.

Виклад основного матеріалу дослідження. Результати проведених досліджень засвідчують, що нині практично в кожній країні ЄС визначено стратегію популяризації екологічно чистого виду транспорту та сформовано відповідний механізм податкового стимулювання як майбутніх власників електромобілів, так і їх виробників (табл. 1).

Таблиця 1

**Механізми податкового стимулювання популяризації електромобілів в країнах
Європейського Союзу**

Держави-член ЄС	Податкові преференції
1	2
Австрія	Електричні транспортні засоби звільнені від обов'язку сплати податку на споживання палива та щомісячної сплати податку на транспортний засіб. Австрійський автомобільний клуб ОАМТС висвітлює інформацію про надання такого роду заохочень у своїх публікаціях на власній веб-сторінці.
Чеська Республіка	Електромобілі та транспортні засоби з гібридною силовою установкою звільнені від сплати податку за користування автошляхами (дана податкова норма застосовується лише для транспортних засобів, зареєстрованих за юридичними особами).
Німеччина	Транспортні засоби, що працюють на електроенергії, звільнені від обов'язку сплати дорожнього податку, який справляється щорічно, строком на десять років від дня їх першої реєстрації.

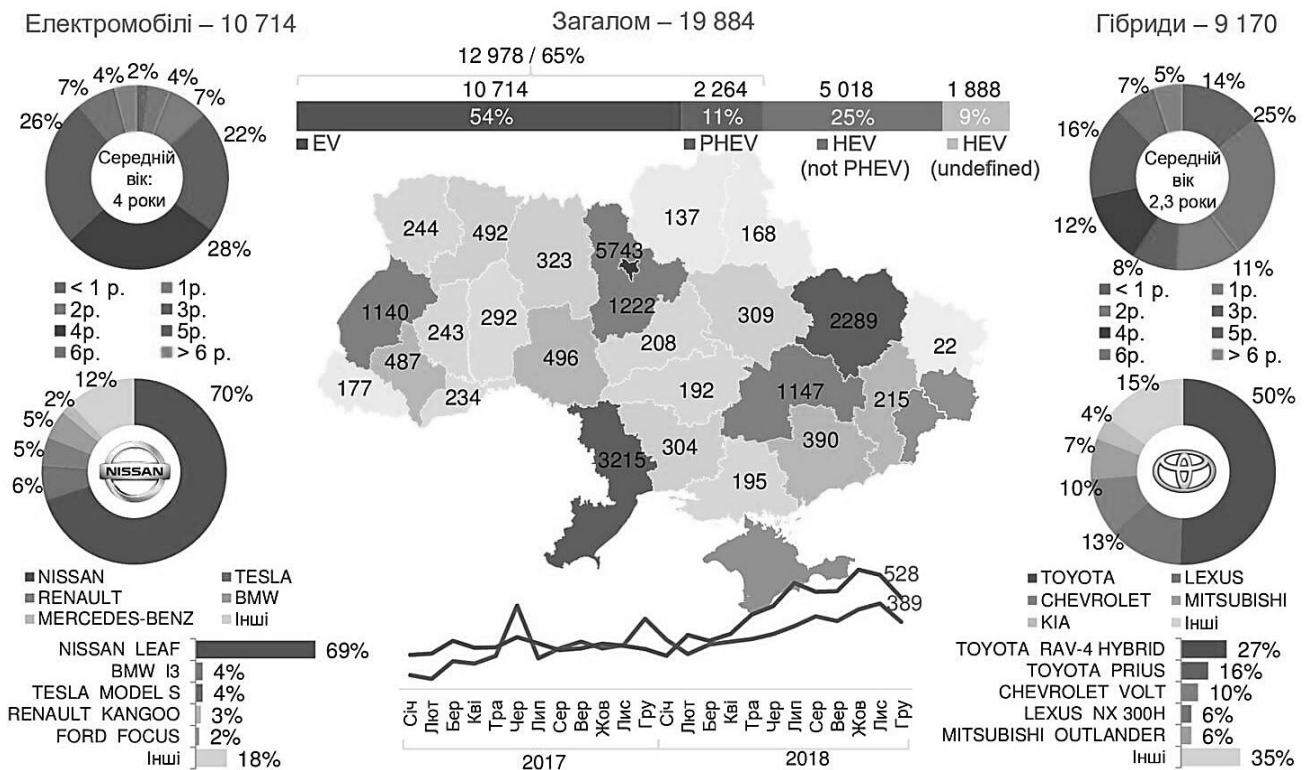
продовження табл. 1

1	2
Бельгія	Електромотобілі та транспортні засоби з гібридною силовою установкою звільнені від податку при реєстрації у Фландрії. Власники електричних транспортних засобів у всіх 3-х регіонах країни сплачують щорічний податок за найнижчою ставкою дорожнього податку. Можливість вирахування із суми доходу підприємства затрат, пов'язаних з використанням транспортних засобів, що належать юридичній особі, становить 120% для автомобілів з нульовим рівнем викидів вуглекислого газу, та 100% для транспортних засобів, рівень викидів CO ₂ яких становить від 1 до 60 г/км. Для автомобільного транспорту, рівень емісії яких перевищує 60 г/км, можливість вирахування поступово зменшується з 90% до 50%.
Данія	Електричні транспортні засоби, повна споряджена маса яких не перевищує 2000 кг не підпадають під дію реєстраційного податку. Однак таке податкове звільнення не поширюється на транспортні засоби з гібридною силовою установкою.
Фінляндія	На транспортні засоби на електричній тязі нараховується мінімальна ставка (5%) податку, який на загальних підставах стягується в залежності від рівня викидів вуглекислого газу при реєстрації автомобіля.
Нідерланди	Електричні транспортні засоби звільнені від обов'язку сплачувати податок при реєстрації. Транспортні засоби, рівень викиду вуглекислого газу яких максимально сягає 50 г/км, звільняються від обов'язку сплати дорожнього податку, який стягується кожен рік.
Португалія	Електричні транспортні засоби звільнені від обов'язку сплати податку при реєстрації та дорожнього податку, який стягується кожний рік. Транспортні засоби з гібридною силовою установкою користуються перевагами 40% зменшення ставки податку, який стягується при реєстрації авто.
Румунія	Електричні транспортні засоби та авто з гібридною силовою установкою звільнені від обов'язку сплачувати податок при реєстрації.
Угорщина	Електричні транспортні засоби звільнені від обов'язку сплати податку при реєстрації та дорожнього податку, який стягується кожен рік.
Італія	Транспортні засоби, що працюють на електроенергії, звільнені від обов'язку сплати дорожнього податку (податок на власність), який справляється щорічно, строком на п'ять років від дня їх першої реєстрації. По закінченні п'ятирічного строку після дня їх реєстрації, власники таких авто отримують перевагу, що виражена у 75% зменшенні ставки податку, що у багатьох районах нараховується на транспортні засоби, які працюють на звичайному паливі.
Словаччина	Електричні транспортні засоби звільнені від обов'язку сплати дорожнього податку, який стягується кожен рік. Транспортні засоби з гібридною силовою установкою користуються перевагами 50% зменшення ставки дорожнього податку, який стягується щороку (даний податок стягується лише з автомобілів, які використовуються у службових цілях).

Джерело: [10]

Переконавшись у доцільності популяризації електромобілів, урядом України, починаючи з 2015 року, здійснюються неодноразові спроби розробки дієвого механізму надання податкових преференцій покупцям імпортованого електротранспорту, а також вітчизняним виробникам електромобілів та комплектуючих до них. Так, завдяки вжитим урядом заходів (зокрема, завдяки запровадженню згідно ЗУ «Про внесення змін до ЗУ «Про Митний тариф України» щодо ввізного мита на електромобілі» № 822-VIII від 25.11.2015 р. [4] нульової ставки ввізного мита та тимчасового звільнення до 31 грудня 2022 року від оподаткування ПДВ операцій із ввезення на митну територію України електромобілів, передбаченого п. 64 підрозділу 2 розділу XX Податкового кодексу України (далі – ПКУ) [2], станом на 01.01.2019 року досягнуто наступних обсягів популяризації електромобілів серед населення України (рис. 1).

Однак, не дивлячись на досягнені показники, питання формування механізму податкового стимулювання розвитку ринку електрокарів до тепер остаточно не вирішено. Нині у парламенті зареєстровано одразу кілька альтернативних законопроектів, які передбачають суттєві переваги як майбутнім власникам електромобілів, так і вітчизняним виробникам електромобілів та комплектуючих до них. Зокрема, законопроект «Про внесення змін до Податкового кодексу України щодо масштабного розвитку ринку електромобілів в Україні» № 5494-1 від 20.12.2016 р. [8] пропонує: тимчасове, до 2021 року звільнення від сплати ПДВ та акцизного податку операцій із ввезення на митну територію України автомобілів, оснащених виключно електродвигунами, а також операцій з постачання послуг з перевезення пасажирів на таксі-електромобілях; безкоштовні до 1 січня 2025 р. паркувальні місця для електромобілів на майданчиках для паркування транспортних засобів державної та комунальної форм власності. Фактично інші законопроекти частково повторюють ці пропозиції, проте додатково зосереджується і на розвитку інфраструктури для електромобілів (табл. 2).

Рис. 1. Кількість зареєстрованих електромобілів та гібридів в Україні станом на 01.01.2019 року

Джерело: [3]

Таблиця 2

Альтернативні законопроекти з податкового стимулювання вітчизняних виробників електромобілів та комплектуючих до них, а також майбутніх власників електрокарів

Законодавчі акти	Податкові преференції	Результати розгляду
1	2	3
ЗУ «Про внесення змін до ЗУ «про Митний тариф України» щодо ввізного мита на електромобілі» № 822-VIII від 25.11.2015 р. [4]	скасовано ввізне мито на електромобілі, що дозволило знизити рівень цін на імпортовані електрифіковані автомобілі	введено в дію
ПКУ п. 64 підрозділу 2 розділу ХХ [2]	тимчасове, до 31 грудня 2022 р. звільнення від сплати ПДВ та акцизного податку під час ввезення автомобілів, оснащених виключно електродвигунами, на митну територію України	введено в дію
Законопроект № 5494-1 від 20.12.2016 р. «Про внесення змін до ПКУ щодо стимулювання розвитку електромобілів» [8]	тимчасове, до 1 січня 2021 р. звільнення від сплати ПДВ та акцизного податку під час ввезення автомобілів, оснащених виключно електродвигунами, на митну територію України; тимчасове, до 1 січня 2021 р., звільнення від ПДВ операцій з постачання послуг з перевезення пасажирів на таксі-електромобілях; безкоштовні до 1 січня 2025 р. паркувальні місця для електромобілів на майданчиках для паркування транспортних засобів державної та комунальної форм власності	включено до порядку денного 2679-VIII від 07.02.2019
Законопроект № 7156-2 від 05.10.2017 р. «Про внесення змін до ПКУ щодо створення умов для поширення та популяризації електромобілів в Україні» [7]	тимчасове, до 1 січня 2022 р. звільнення від сплати ПДВ та акцизного податку під час ввезення автомобілів, оснащених виключно електродвигунами, на митну територію України; тимчасове, до 1 січня 2022 р., звільнення від ПДВ операцій з постачання послуг з перевезення пасажирів на таксі-електромобілях; безкоштовні до 1 січня 2025 р. паркувальні місця для електромобілів на майданчиках для паркування транспортних засобів державної та комунальної форм власності	включено до порядку денного 2679-VIII від 07.02.2019

продовження табл. 2

1	2	3
Законопроект № 7177 від 05.10.2017 р. «Про внесення змін до ПКУ та деяких ЗУ щодо зменшення викидів в атмосферу шляхом стимулювання попиту на екологічні види транспортних засобів та підтримки розвитку інфраструктури для них [6]	звільнення від сплати ПДВ та акцизного податку під час ввезення автомобілів, оснащених виключно електродвигунами, на митну територію України; звільнення від ПДВ операцій з постачання послуг з перевезення пасажирів на таксі-електромобілях; звільнення від ПДВ та акцизного податку придбання та/або продажу зарядних станцій, які можуть використовуватись виключно для заряджання тягових акумуляторних батарей; звільнення від транспортного податку; звільнення від сплати збору на обов'язкове державне пенсійне страхування	включено до порядку денного 2679-VIII від 07.02.2019
Законопроект № 8159 від 19.03.2018 р. «Про внесення змін до ПКУ та деяких ЗУ щодо стимулювання розвитку галузі електричного транспорту в Україні» [9]	тимчасове, до 31 грудня 2028 року надання платникам ПДФО права включити до податкової знижки у зменшення оподаткованого доходу фактично здійснені ними витрати: із переобладнанням транспортного засобу в оснащений виключно електричним двигуном; суми витрат платника податку на придбання транспортного засобу, оснащеного виключно електричними двигунами, у тому числі на погашення банківського кредиту, наданого на такі цілі, за виключенням процентів за ним; тимчасове, до 31 грудня 2028 року звільнення від оподаткування ПДВ операції із імпорту комплектуючих виробів для виробництва транспортних засобів, оснащених виключно електричними двигунами; тимчасове, до 31 грудня 2032 року звільнення від оподаткування прибутку (доходів) отриманого підприємствами: добувної промисловості від реалізації літію власного видобутку; електротехнічної промисловості від реалізації літій-іонних (літій-полімерних) акумуляторів власного виробництва, а також пристроїв для їх зарядки; автомобільної промисловості від реалізації транспортних засобів, оснащених виключно електричними двигунами (одним чи декількома); тимчасове, до 31 грудня 2028 року звільнення від оподаткування акцизним податком операцій із імпорту кузовів для виробництва транспортних засобів, оснащених виключно електричними двигунами; тимчасове, до 31 грудня 2032 року звільнення фізичних осіб, які набувають право власності на електромобілі, від сплати збору на обов'язкове державне пенсійне страхування	включено до порядку денного 2679-VIII від 07.02.2019
Законопроект № 8160 від 19.03.2018 р. «Про внесення змін до Митного кодексу України щодо стимулювання розвитку галузі електричного транспорту в Україні» [5]	тимчасове, до 31 грудня 2028 р. звільнення від оподаткування ввізним митом при ввезенні на митну територію України товарів виключно для виробництва транспортних засобів, оснащених виключно електричними двигунами (одним чи декількома), що класифікуються у товарних підкатегоріях 8702 90 90 90, 8703 90 10 10, 8704 90 00 10	включено до порядку денного 2679-VIII від 07.02.2019

Джерело: складено на основі [2; 4-9]

Найбільш щедрим серед законопроектів, поданих на розгляд Верховної Ради України (далі – ВР), є проект Закону № 8159 від 19.03.2018 р. «Про внесення змін до ПКУ та деяких ЗУ щодо стимулювання розвитку галузі електричного транспорту в Україні» (далі – Законопроект № 8159), яким передбачено надання податкових преференцій водночас як з непрямого, так і з прямого оподаткування (зокрема, з податку на прибуток підприємств та ПДФО, ПДВ та акцизу на імпорту електромобілів та комплектуючих до них) [9].

Так, Законопроектом № 8159 передбачено тимчасове, до 31 грудня 2028 року, звільнення від оподаткування податком на додану вартість та акцизним податком операції із ввезення на митну територію України у митному режимі імпорту комплектуючих виробів, визначених підпунктом 15 пункту 4 розділу XXI «Прикінцеві та перехідні положення» Митного кодексу України, для виробництва транспортних засобів, оснащених виключно електричними двигунами (одним чи декількома), що класифікуються у товарних підкатегоріях 8702 90 90 90, 8703 90 10 10, 8704 90 00 10, згідно з УКТ ЗЕД [9].

Крім того, передбачено надання податкової знижки в розмірі 20% на купівлю автомобіля; нульовий акциз на купівлю автомобіля, що дає можливість заощадити покупцеві суму в еквіваленті 109 євро; скасування ПДВ для імпорту електротранспорту на п'ять років, що здешевить електрокари

ще на 16,8%; звільнення від сплати збору до Пенсійного фонду при першій реєстрації електромобіля, що здешевлює його ще на 4,8%; нульовий акциз на електромотоцикли й електровелосипеди (для транспорту з мотором до 250 Вт це здешевлення ціни на 22 євро).

Щедрість Законопроекту № 8159 полягає в тому, що за даним законопроектом передбачено податкові преференції як виробникам електрокарів, так і підприємствам супроводжуючих галузей. Зокрема, передбачається тимчасове, до 31 грудня 2032 року звільнення від оподаткування прибутку (доходів) отриманого підприємствами:

– добувної промисловості (клас 07.29 група 07.2 розділ 07 КВЕД ДК 009:2010) від реалізації літію власного видобутку;

– електротехнічної промисловості (клас 27.20 група 27.2 розділ 27 КВЕД ДК 009:2010) від реалізації літій-іонних (літій-полімерних) акумуляторів власного виробництва, призначених для транспортних засобів, оснащених виключно електричними двигунами (одним чи декількома), що класифікуються у товарних підкатегоріях 8702 90 90 90, 8703 90 10 10, 8704 90 00 20, згідно з УКТ ЗЕД;

– електротехнічної промисловості (клас 27.20 група 27.2 розділ 27 КВЕД ДК 009:2010) від реалізації зарядних пристроїв власного виробництва для літій-іонних (літій-полімерних) акумуляторів, призначених для транспортних засобів, оснащених виключно електричними двигунами (одним чи декількома), що класифікуються у товарних підкатегоріях 8702 90 90 90, 8703 90 10 10, 8704 90 00 20, згідно з УКТ ЗЕД;

– автомобільної промисловості (клас 29.10 група 29.1 розділ 29 КВЕД ДК 009:2010), від реалізації транспортних засобів, оснащених виключно електричними двигунами (одним чи декількома), що класифікуються у товарних підкатегоріях 8702 90 90 90, 8703 90 10 10, 8704 90 00 20, згідно з УКТ ЗЕД [9].

Законопроектом № 8159 щодо зазначених податкових преференцій визначено і певні обмеження. Зокрема, в законопроекті зазначено, що податкові преференції зі звільнення від оподаткування ПДВ та акцизним податком передбачаються лише за умови, якщо зазначені товари застосовуються платником податку виключно для власного виробництва.

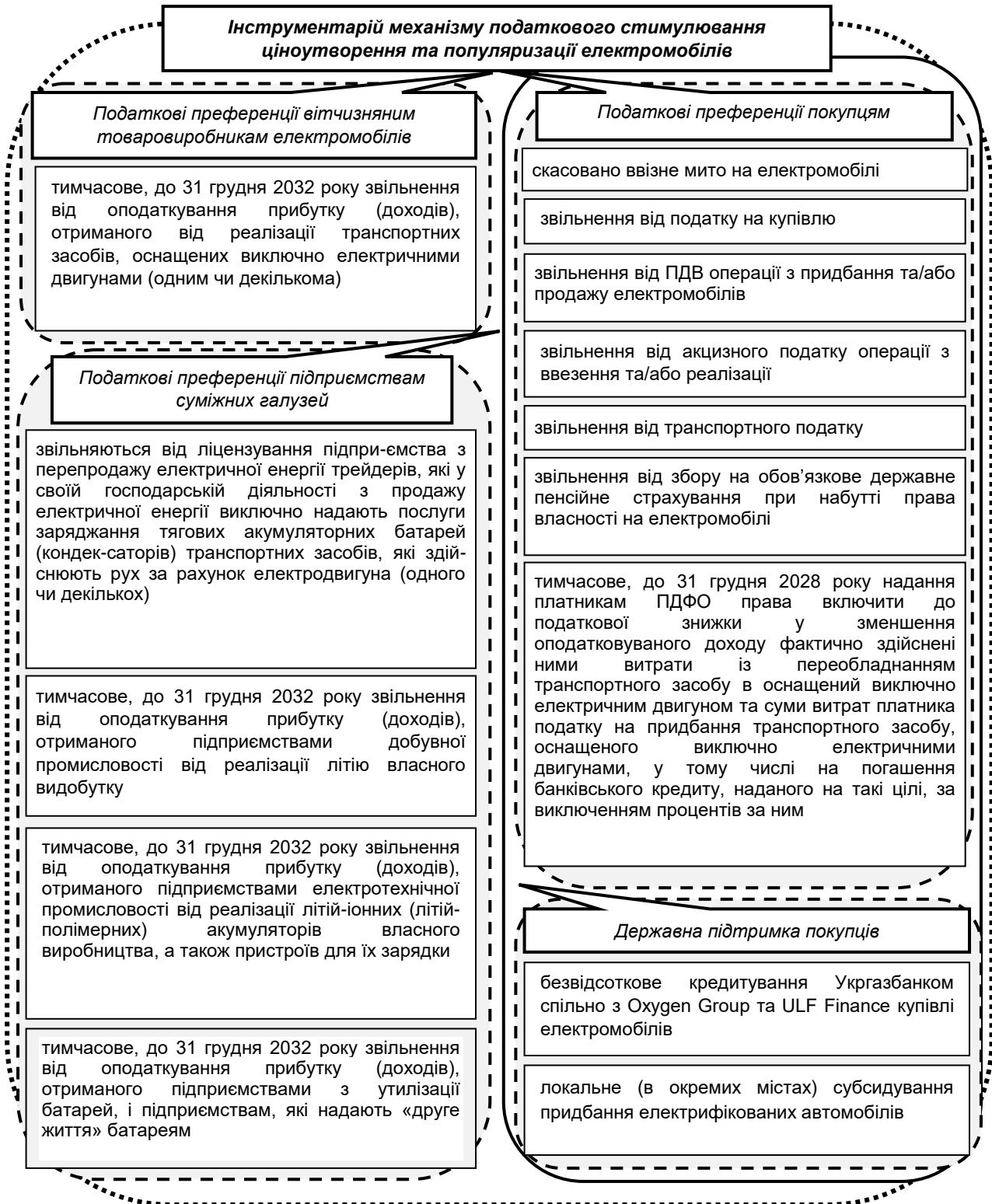
Законопроект № 8160 від 19.03.2018 р. «Про внесення змін до Митного кодексу України щодо стимулювання розвитку галузі електричного транспорту в Україні» (далі – Законопроект 8160) доповнює Законопроект № 8159 в частині тимчасового, до 31 грудня 2028 р. звільнення від оподаткування ввізним митом при ввезенні на митну територію України товарів виключно для виробництва транспортних засобів, оснащених виключно електричними двигунами (одним чи декількома), що класифікуються у товарних підкатегоріях 8702 90 90 90, 8703 90 10 10, 8704 90 00 10 [5].

Розглядаючи будь-який із згаданих вище проектів, передусім виникає питання щодо їх відповідності європейським стандартам пільгового оподаткування. З цього приводу слід зазначити, що у цьому контексті податкові пільги для електромобілів, передбачені законопроектами, відповідно до Угоди про асоціацію, є допустимими, оскільки не містять несприятливого впливу на умови торгівлі між Україною та країнами ЄС.

Слід звернути увагу на рішення Наглядового органу Європейської асоціації вільної торгівлі (EFTA Surveillance Authority) № 150/15/COL від 21 квітня 2015 року про заходи державної допомоги для електромобілів, яким встановлено, що нульова ставка ПДВ на імпорт та лізинг електромобілів, більш вигідне нарахування податку на прибуток для працівників компанії, які використовують корпоративні електромобілі для приватних цілей, є сумісними (допустимими) заходами державної допомоги. Також у статті 3 рішення № 150/15/COL вказано, що вільне використання автобусних полос електромобілями не становить державної допомоги для прямих або непрямих бенефіціарів.

Таким чином, законопроекти про стимулювання ринку електромобілів в Україні не мають ознак прямої суперечності з європейськими стандартами, оскільки законодавством ЄС передбачена можливість подібних стимулюючих заходів. Проте вони потребують уточнень, оцінки обраних розробниками способів стимулювання на предмет наявності можливих ризиків, впливу на ціноутворення на електромобілі, а також ефективності його положень та визначення оптимальної моделі розвитку цього сегменту автомобільного ринку [11].

Стосовно Законопроекту № 8159, вважаємо за потрібне доповнити запропонований в проекті перелік підприємств суміжних галузей (до яких передбачено тимчасове, до 31 грудня 2032 року звільнення від оподаткування отриманого прибутку) підприємствами з утилізації батарей та підприємствами, які надають батареям «друге життя» (рис. 2).

Рис. 2. Інструментарій механізму податкового стимулювання ціноутворення та популяризації електромобілів за Законопроектами № 8159 та № 8160 з урахуванням авторських пропозицій

Джерело: авторська розробка

Водночас, вважаємо за потрібне зазначити, що такий щедрий, на наш погляд, законопроект Україна може дозволити собі лише у разі інноваційного розвитку вітчизняного машинобудування (спрямованого на виробництво електромобілів) завдяки допомозі, передбаченій Паризькою угодою розвиваючим країнам (до числа яких відноситься і Україна) або ж залучення інвестицій на умовах

державно-приватного партнерства. В протилежному ж випадку реалізація механізму податкового стимулювання, передбаченого Законом № 8159, призведе до суттєвого зменшення податкових надходжень до бюджету, а отже, і до зниження ефективності інструментарію державного регулювання виробництва та ринку електромобілів.

Висновки з проведеного дослідження. Таким чином, приходимо до висновку, що урядом України здійснюються неодноразові спроби розробки дієвих механізмів податкового стимулювання розвитку ринку електромобілів. Проте до тепер дане питання остаточно не вирішено з причини відсутності чіткої стратегії популяризації електромобілів в Україні, а також тимчасового характеру дії інструментарію податкового стимулювання, закріпленого на законодавчому рівні.

Серед законопроектів, поданих на розгляд до Верховної Ради, на увагу заслуговують Закон № 8159 (з урахуванням зазначених доопрацювань) та Закон № 8160. Проте їх реалізація економічно доцільна за умови оптимістичного сценарію розвитку ринку електромобілів в Україні – за умови отримання допомоги, передбаченої Паризькою угодою розвиваючим країнам (до числа яких відноситься і Україна) або ж залучення інвестицій на умовах державно-приватного партнерства. За песимістичного сценарію розвитку ринку електромобілів – надання податкових преференцій за будь-яким з поданих на розгляд законопроектів – призведе до суттєвого зменшення податкових надходжень до бюджету, а отже, і до зниження ефективності інструментарію державного регулювання виробництва та ринку електромобілів.

Бібліографічний список

1. Оліярник М. Чому електромобілі в Україні коштують так дорого, хто їх купує і коли все зміниться на краще. URL: <https://techno.nv.ua/.../chomu-elektromobili-v-ukrajini-kosht> (дата звернення: 20.02.2019).

2. Податковий кодекс України. URL: <http://www.zakon.rada.gov.ua/go/2755-17> (дата звернення: 20.02.2019).

3. Полтавець Т. Ринок електромобілів в Україні: становлення та перспективи. URL: <https://www.nbuvip.gov.ua/index.php?option...rinok..> (дата звернення: 22.02.2019).

4. Про внесення змін до ЗУ «Про Митний тариф України» щодо ввізного мита на електромобілі: Закон України № 822-VIII від 25.11.2015 р. URL: <https://www.zakon.rada.gov.ua/go/822-19> (дата звернення: 20.02.2019).

5. Про внесення змін до Митного кодексу України щодо стимулювання розвитку галузі електричного транспорту в Україні: Проект Закону України № 8160 від 19.03.2018 р. URL: http://www1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=63678 (дата звернення: 25.02.2019).

6. Про внесення змін до ПКУ та деяких ЗУ щодо зменшення викидів в атмосферу шляхом стимулювання попиту на екологічні види транспортних засобів та підтримки розвитку інфраструктури для них: Проект Закону України № 7177 від 05.10.2017 р. URL: http://www.search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JH5JD00A.html (дата звернення: 23.02.2019).

7. Про внесення змін до ПКУ щодо створення умов для поширення та популяризації електромобілів в Україні: Проект Закону України № 7156-2 від 05.10.2017 р. URL: http://www.w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62733 (дата звернення: 23.02.2019).

8. Про внесення змін до ПКУ щодо стимулювання розвитку електромобілів: Проект Закону України № 5494-1 від 20.12.2016 р. URL: http://www.search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/ (дата звернення: 22.02.2019).

9. Про внесення змін до Податкового кодексу України та деяких законодавчих актів щодо стимулювання розвитку галузі електричного транспорту в Україні: Проект Закону України № 8159 від 19.03.2018 р. URL: http://www.search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JF72F00A.html (дата звернення: 25.02.2019).

10. Хілл Н., Віндіск Е., Клименко О. Розробка національної транспортної політики щодо регулювання викидів CO₂ та споживання енергії дорожнім транспортом в Україні. URL: <https://europa.eu/capacity4dev/file/31811/download?token=HTxsD5bR> (дата звернення: 24.02.2019).

11. Черніков Д., Ткаченко Р. Пільги для електромобілів. Які з них відповідають законодавству ЄС. *Європейська правда*. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/rus/experts/.../7062980> (дата звернення: 24.02.2019).

References

1. Oliiarnyk, M. "Why are electric vehicles in Ukraine so expensive, who buys them and when things change for the better", available at: <https://techno.nv.ua/.../chomu-elektromobili-v-ukrajini-kosht> (access date February 20, 2019).

2. *Podatkovyi kodeks Ukrainy* [Tax Code of Ukraine], available at: <http://www.zakon.rada.gov.ua/go/2755-17> (access date February 20, 2019).

3. Poltavets, T. "Electric vehicles market in Ukraine: formation and prospects", available at: <https://www.nbuviap.gov.ua/index.php?option...rinok..> (access date February 22, 2019).
4. Verkhovna Rada Ukrainy (2015), *Pro vnesennia zmin do ZU «Pro Mytnyi taryf Ukrainy» shchodo vviznogo myta na elektromobili* [About amendments to the Law "On the Customs Tariff of Ukraine" regarding the import duty on electric vehicles], Zakon Ukrainy dated 25.11.2015 no. 822-VIII, available at: <https://www.zakon.rada.gov.ua/go/822-19> (access date February 20, 2019).
5. *Pro vnesennia zmin do Mytneho kodeksu Ukrainy shchodo stymuliuvannia rozvytku haluzi elektrychnoho transportu v Ukraini: Proekt Zakonu Ukrainy № 8160 vid 19.03.2018 r.* [About Amendments to the Customs Code of Ukraine on stimulating the development of the electric transport industry in Ukraine: Draft Law of Ukraine no. 8160 dated March 19, 2018], available at: [w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=63678](http://www.w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=63678) (access date February 25, 2019).
6. *Pro vnesennia zmin do PKU ta deiakykh ZU shchodo zmenshennia vykydiv v atmosferu shliakhom stymuliuvannia popytu na ekolohichni vydy transportnykh zasobiv ta pidtrymky rozvytku infrastruktury dlia nykh: Proekt Zakonu Ukrainy № 7177* [On amendments to the TCU and some Laws of Ukraine regarding reducing emissions to the atmosphere by stimulating demand for environmental vehicles and supporting the development of infrastructure for them: Draft Law of Ukraine no. 7177 dated October 05, 2017], available at: http://www.search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JH5JD00A.html (access date February 23, 2019).
7. *Pro vnesennia zmin do PKU shchodo stvorennia umov dlia poshyrennia ta populyaryzatsii elektromobiliv v Ukraini: Proekt Zakonu Ukrainy № 7156-2 vid 05.10.2017 r.* [About making changes to the TCU on creation of conditions for the distribution and popularization of electric vehicles in Ukraine: Draft Law of Ukraine no. 7156-2 dated October 05, 2017], available at: http://www.w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=62733 (access date February 23, 2019).
8. *Pro vnesennia zmin do PKU shchodo stymuliuvannia rozvytku elektromobiliv: Proekt Zakonu Ukrainy № 5494-1 vid 20.12.2016 r.* [About introduction of amendments to the TCU on stimulation of the development of electric vehicles: Draft Law of Ukraine no. 5494-1 dated December 12, 2016], available at: http://www.search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/ (access date February 22, 2019).
9. *Pro vnesennia zmin do Podatkovoho kodeksu Ukrainy ta deiakykh zakonodavchykh aktiv shchodo stymuliuvannia rozvytku haluzi elektrychnoho transportu v Ukraini: Proekt Zakonu Ukrainy № 8159 vid 19.03.2018 r.* [About Amendments to the Tax Code of Ukraine and certain legislative acts on stimulating the development of the electric transport industry in Ukraine: Draft Law of Ukraine no. 8159 dated March 19, 2018], available at: http://www.search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/JF72F00A.html (access date February 25, 2019).
10. Khill, N., Vindisk, E. and Klymenko, O. "Development of a national transport policy for regulating CO₂ emissions and energy consumption by road in Ukraine", available at: <https://europa.eu/capacity4dev/file/31811/download?token=HTxsD5bR> (access date February 24, 2019).

Силенко С.А. ВПЛИВ ПОДАТКОВОГО СТИМУЛЮВАННЯ НА ЦІНОУТВОРЕННЯ ТА ПОПУЛЯРИЗАЦІЮ ЕЛЕКТРИФІКОВАНИХ АВТОМОБІЛІВ

Мета. Оцінювання впливу податкового стимулювання на ціноутворення та популяризацію електрифікованого транспорту в Україні.

Методика дослідження. В ході проведення дослідження використано наступні методи: теоретичного узагальнення (став підґрунтям розробки схеми механізму податкового стимулювання ціноутворення та популяризації електромобілів за Законопроектами № 8159 та № 8160 (з урахуванням авторських пропозицій)); індукції та дедукції, логічний метод й узагальнення (виступили основою компаративного аналізу законопроектів з податкового стимулювання ціноутворення та популяризації електромобілів, поданих до парламенту на розгляд); сценарного прогнозування (використано при прогнозуванні оптимістичного та песимістичного сценарію реалізації Законопроектів № 8159 та № 8160 (з урахуванням авторських пропозицій)); монографічний (використано при викладенні результатів дослідження).

Результати. Здійснено оцінку впливу податкового стимулювання на ціноутворення та популяризацію електромобілів в Україні, а також обґрунтовано його доцільність. Проведено компаративний аналіз альтернативних законопроектів з формування механізму податкового стимулювання популяризації електромобілів, поданих на розгляд парламенту. Розроблено пропозиції щодо внесення доповнень до Законопроекту № 8159.

Наукова новизна. Здійснено оцінку дієвості механізму податкового стимулювання популяризації електромобілів в Україні та розроблено практичні рекомендації щодо внесення змін і доповнень до Проекту Закону України № 8159 від 19.03.2018 р. шляхом передбачення податкових преференцій підприємствам з утилізації батарей й підприємствам, які надають їм «друге життя».

Практична значущість. Основні положення даного дослідження у формі пропозицій можуть бути використані при обговоренні законопроекту № 8159 від 19.03.2018 р. та враховані в процесі подальшого податкового реформування в країні.

Ключові слова: механізм податкового стимулювання, податкові преференції, ціноутворення, електромобілі.

Sylenko S.A. INFLUENCE OF TAX STIMULATION ON PRICING AND POPULARIZATION OF ELECTRIC VEHICLES

Purpose. The aim of the article is evaluating the impact of tax incentives on pricing and promoting electrified transport in Ukraine.

Methodology of research. The following methods are used during the research: theoretical generalization (which became the basis for the development of a scheme for tax incentives for pricing and promotion of electric vehicles under the Draft Laws No. 8159 and No. 8160 (taking into account author's offers)); induction and deduction, logical method and generalization (made the basis of comparative analysis of bills on tax incentives for pricing and popularization of electric vehicles submitted to parliament for consideration); scenario forecasting (used in forecasting an optimistic and pessimistic scenario for the implementation of Draft Laws No. 8159 and No. 8160 (taking into account author's offers)); monographic (used when presenting the results of the study).

Findings. The influence of tax incentives on pricing and popularization of electric vehicles in Ukraine is assessed, as well as its expediency is substantiated. A comparative analysis of alternative bills on the formation of a tax incentive mechanism for popularizing electro-mobiles submitted to parliament is conducted. Proposals for making amendments to the Draft Law No. 8159 are developed.

Originality. The effectiveness of the tax incentive mechanism for the popularization of electric vehicles in Ukraine has been evaluated and practical recommendations for amending and supplementing the Draft Law of Ukraine No. 8159 dated from March 19, 2018, have been developed by providing for tax privileges to enterprises for the disposal of batteries and for enterprises that provide them with a "second life".

Practical value. The main provisions of this study in the form of proposals can be used when discussing the bill No. 8159 dated from March 19, 2018 and taken into account in the process of further tax reform in the country.

Key words: tax incentive mechanism, tax preferences, pricing, electric vehicles.

Силенко С.А. ВЛИЯНИЕ НАЛОГОВОГО СТИМУЛИРОВАНИЯ НА ЦЕНООБРАЗОВАНИЕ И ПОПУЛЯРИЗАЦИЮ ЭЛЕКТРИФИЦИРОВАННЫХ АВТОМОБИЛЕЙ

Цель. Оценивание влияния налогового стимулирования на ценообразование и популяризацию электрифицированного транспорта в Украине.

Методика исследования. В ходе проведения исследования использованы следующие методы: теоретического обобщения (стал основой разработки схемы механизма налогового стимулирования ценообразования и популяризации электромобилей по законопроектам № 8159 и № 8160 (с учетом авторских предложений)); индукции и дедукции, логический метод и обобщения (выступили основой сравнительного анализа законопроектов по налоговому стимулированию ценообразования и популяризации электромобилей, поданных в парламент на рассмотрение); сценарного прогнозирования (использовано при прогнозировании оптимистического и пессимистического сценария реализации законопроектов № 8159 и № 8160 (с учетом авторских предложений)); монографический (использован при изложении результатов исследования).

Результаты. Осуществлено оценивание влияния налогового стимулирования на ценообразование и популяризацию электромобилей в Украине, а также обосновано его целесообразность. Проведен компаративный анализ альтернативных законопроектов по формированию механизма налогового стимулирования популяризации электромобилей, представленных в парламент на рассмотрение. Разработаны предложения по внесению дополнений к Законопроекту № 8159.

Научная новизна. Осуществлено оценивание действенности механизма налогового стимулирования популяризации электромобилей в Украине и разработаны практические рекомендации по внесению изменений и дополнений в Проект Закона Украины № 8159 от 19.03.2018 г. путем предусматривания налоговых преференций предприятиям по утилизации батарей и предприятиям, которые предоставляют им «вторую жизнь».

Практическая значимость. Основные положения данного исследования в форме предложений могут быть использованы при обсуждении законопроекта № 8159 от 19.03.2018 г. и учтены в процессе дальнейшего налогового реформирования в стране.

Ключевые слова: механизм налогового стимулирования, налоговые преференции, ценообразование, электромобили.

АВТОРИ НОМЕРА

Брич Василь Ярославович, д-р екон. наук, професор, професор кафедри міжнародного туризму і готельного бізнесу; **Охота Віталій Іванович**, канд. екон. наук, доцент кафедри міжнародного туризму і готельного бізнесу, **Гуньо Сергій Іванович**, заступник директора навчально-наукового інституту інноваційних освітніх технологій, Тернопільський національний економічний університет;
E-mail: v.brych@tneu.edu.ua; okhota_v@ukr.net

Голод Андрій Петрович, д-р екон. наук, професор, завідувач кафедри готельно-ресторанного бізнесу, Львівський державний університет фізичної культури; **Федоришина Лариса Миколаївна**, д-р екон. наук, доцент, науковий співробітник відділу дослідження митних ризиків, Науково-дослідний центр митної справи Науково-дослідного інституту фіскальної політики Університету державної фіскальної служби України;
E-mail: aholod2012@gmail.com; larisa.fedorishina@gmail.com

Гонак Ігор Михайлович, аспірант кафедри міжнародної економіки, Тернопільський національний економічний університет;
E-mail: gogrya@gmail.com

Гончаренко Ірина Василівна, д-р екон. наук, професор кафедри публічного управління та адміністрування і міжнародної економіки, Миколаївський національний аграрний університет; **Богославська Аліна Вікторівна**, д-р екон. наук, доцент кафедри міжнародних економічних відносин та економіки, Миколаївський національний університет ім. В.О. Сухомлинського; **Михалко Галина Миколаївна**, Миколаївський національний аграрний університет;
E-mail: honcharenko@mnaeu.edu.ua

Гуда Неля Едуардівна, аспірант, Миколаївський національний аграрний університет;
E-mail: huda@mnaeu.edu.ua

Дашко Ірина Миколаївна, канд. екон. наук, доцент кафедри обліку та менеджменту, Криворізький факультет ДВНЗ «Запорізький національний університет»;
E-mail: irina.znu@i.ua

Дзядикевич Юрій Володимирович, д-р техн. наук, професор; **Любезна Ірина Василівна**, канд. екон. наук, доцент; **Розум Руслан Іванович**, канд. техн. наук, доцент, кафедра менеджменту біоресурсів природокористування, Тернопільський національний економічний університет;
E-mail: 281042@ukr.net

Карась Олена Сергіївна, канд. екон. наук, доцент кафедри міжнародної економіки, Тернопільський національний економічний університет;
E-mail: olenakaras1@gmail.com

Каткова Наталія Володимирівна, канд. екон. наук, доцент, доцент кафедри обліку і економічного аналізу; **Циганова Олександра Сергіївна**, старший викладач кафедри обліку і економічного аналізу, Національний університет кораблебудування імені адмірала С.О. Макарова;
E-mail: nataliavkatkova@gmail.com; cigalserg@gmail.com

Король Марина Михайлівна, канд. екон. наук, доцент, доцент кафедри міжнародних економічних відносин; **Говда Вікторія-Євгенія Вадимівна**, ДВНЗ «Ужгородський національний університет»;
E-mail: Maryna_korol@ukr.net

Красностанова Наталія Едуардівна, канд. екон. наук, доцент, завідувач кафедри менеджменту; **Привалова Наталія Володимирівна**, канд. екон. наук, старший викладач кафедри менеджменту, Одеський регіональний інститут державного управління Національної академії державного управління при Президентові України;
E-mail: n.e.krasnostanova@gmail.com; nata.privalova.odessa@gmail.com

Крисанов Дмитро Федосович, д-р екон. наук, професор, керівник Інституту економіки та бізнесу, Білоцерківський національний аграрний університет;
E-mail: d_krysanov@ukr.net

Лазарєва Олена Володимирівна, д-р екон. наук, доцент, доцент кафедри управління земельними ресурсами, Чорноморський національний університет імені Петра Могили;
E-mail: lazareva95@ukr.net

Лісничук Оксана Андріївна, канд. екон. наук, доцент кафедри фінансів; **Боярин Юлія Володимирівна**, Навчально-науковий інститут фінансів та банківської справи Університету державної фіскальної служби України;
E-mail: Oksanaskvur81@gmail.com

Лісогор Лариса Сергіївна, д-р екон. наук, професор, головний науковий співробітник відділу соціальної політики, Національний інститут стратегічних досліджень; **Руденко Наталія Валентинівна**, канд. екон. наук, доцент кафедри міжнародної економіки та маркетингу, Київський національний університет імені Тараса Шевченка;

E-mail: Lara_lis@ukr.net

Молдован Ельвіра Степанівна, канд. держ. упр., старший науковий співробітник відділу удосконалення протидії митним правопорушенням, Науково-дослідний центр митної справи Науково-дослідного інституту фіскальної політики УДФСУ; **Капітанець Світлана Володимирівна**, канд. пед. наук, доцент, старший науковий співробітник відділу удосконалення протидії митним правопорушенням, Науково-дослідний центр митної справи Науково-дослідного інституту фіскальної політики УДФСУ;

E-mail: verona5@ukr.net; sv.kapitanets@gmail.com

Мороз Світлана Геннадіївна, завідувач, Полтавське відділення Харківського науково-дослідного інституту судових експертиз імені М. С. Бркаріуса;

E-mail: svtimoroz@gmail.com

Нечитайло Уляна Павлівна, канд. екон. наук, науковий співробітник відділу соціально-економічного розвитку територій; **Машіко Катерина Сергіївна**, канд. екон. наук, старший науковий співробітник відділу соціально-економічного розвитку територій, Закарпатський регіональний центр соціально-економічних і гуманітарних досліджень НАН України;

E-mail: uliana014@gmail.com; ekaterinna333@gmail.com

Оверчук Вікторія Анатоліївна, канд. психол. наук, доцент, доцент кафедри психології, Донецький національний університет імені Василя Стуса;

E-mail: vik.overchuk@gmail.com

Папп Дмитро Дмитрович, науковий співробітник відділу перспективного розвитку сільських територій, Закарпатський регіональний центр соціально-економічних і гуманітарних досліджень НАН України;

E-mail: dmpapp2014@gmail.com

Сарай Наталія Ізидорівна, канд. екон. наук, доцент, доцент кафедри економіки підприємств і корпорацій, Тернопільський національний економічний університет;

E-mail: nsaray@ukr.net

Свиноус Іван Вікторович, д-р екон. наук, професор, завідувач кафедри обліку і оподаткування; **Гаврик Олеся Юріївна**, канд. екон. наук, доцент кафедри обліку і оподаткування; **Хомяк Наталя Василівна**, канд. екон. наук, доцент кафедри обліку і оподаткування, Білоцерківський національний аграрний університет;

E-mail: isvinous@ukr.net

Семів Любов Казимирівна, д-р екон. наук, професор, професор кафедри менеджменту та соціально-гуманітарних дисциплін, Львівський навчально-науковий інститут ДВНЗ «Університет банківської справи»;

E-mail: semivlubov@gmail.com

Силенко Ольга Михайлівна, старший викладач кафедри обліку і оподаткування; **Терьошина Ольга Володимирівна**, Запорізький національний технічний університет;

E-mail: Levchenkon65@gmail.com

Силенко Сергій Анатолійович, канд. екон. наук, доцент кафедри фінансів, банківської справи та страхування, Запорізький національний технічний університет;

E-mail: Levchenkon65@gmail.com

Стельмашук Антон Михайлович, д-р екон. наук, професор, головний науковий співробітник науково-дослідної частини, Подільський державний аграрно-технічний університет;

E-mail: stelmasukanton70@gmail.com

Тріпак Мар'ян Миколайович, канд. екон. наук, доцент, заслужений працівник освіти України, Подільський спеціальний навчально-реабілітаційний соціально-економічний коледж, м. Кам'янець-Подільський;

E-mail: tmm.75@ukr.net

Цебень Руслан Людвикович, канд. екон. наук, доцент, доцент кафедри обліку, аудиту та оподаткування, Хмельницький національний університет;

E-mail: tsrl@ukr.net

Шульга Світлана Володимирівна, канд. екон. наук, доцент, доцент кафедри аудиту та підприємництва; **Кушнір Євгеній Олегович**, старший викладач кафедри аудиту та підприємництва, Національна академія статистики, обліку та аудиту;

E-mail: stshylga@ukr.net; yeokushnir@gmail.com

АВТОРЫ НОМЕРА

Брич Василий Ярославович, д-р экон. наук, профессор, профессор кафедры международного туризма и гостиничного бизнеса; **Охота Виталий Иванович**, канд. экон. наук, доцент кафедры международного туризма и гостиничного бизнеса, **Гулько Сергей Иванович**, заместитель директора учебно-научного института инновационных образовательных технологий, Тернопольский национальный экономический университет;

E-mail: v.brych@tneu.edu.ua; okhota_v@ukr.net

Голод Андрей Петрович, д-р экон. наук, профессор, заведующий кафедрой гостинично-ресторанного бизнеса, Львовский государственный университет физической культуры; **Федоришина Лариса Николаевна**, д-р экон. наук, доцент, научный сотрудник отдела исследования таможенных рисков, Научно-исследовательский центр таможенного дела Научно-исследовательского института фискальной политики УГФСУ;

E-mail: aholod2012@gmail.com; larisa.fedorishina@gmail.com

Гонак Игорь Михайлович, аспирант кафедры международной экономики, Тернопольский национальный экономический университет;

E-mail: gogrya@gmail.com

Гончаренко Ирина Васильевна, д-р экон. наук, профессор кафедры публичного управления и администрирования и международной экономики, Николаевский национальный аграрный университет; **Богославская Алина Викторовна**, д-р экон. наук, доцент кафедры международных экономических отношений и экономики, Николаевский национальный университет им. В.А. Сухомлинского; **Михалко Галина Николаевна**, Николаевский национальный аграрный университет;

E-mail: honcharenko@mnaeu.edu.ua

Гуда Неля Эдуардовна, аспирант, Николаевский национальный аграрный университет;

E-mail: huda@mnaeu.edu.ua

Дашко Ирина Николаевна, канд. экон. наук, доцент кафедры учета и менеджмента, Криворожский факультет ГВУЗ «Запорожский национальный университет»;

E-mail: irina.znu@i.ua

Дзядикевич Юрий Владимирович, д-р техн. наук, профессор; **Любезная Ирина Васильевна**, канд. экон. наук, доцент, **Розум Руслан Иванович**, канд. техн. наук, доцент, кафедра менеджмента биоресурсов и природопользования, Тернопольский национальный экономический университет;

E-mail: 281042@ukr.net

Карась Елена Сергеевна, канд. экон. наук, доцент кафедры международной экономики, Тернопольский национальный экономический университет;

E-mail: olenakarasy1@gmail.com

Каткова Наталья Владимировна, канд. экон. наук, доцент, доцент кафедры учета и экономического анализа; **Циганова Александра Сергеевна**, старший преподаватель кафедры учета и экономического анализа, Национальный университет кораблестроения имени адмирала С.О. Макарова;

E-mail: orfeykat@gmail.com; cigalserg@gmail.com

Король Марина Михайловна, канд. экон. наук, доцент, доцент кафедры международных экономических отношений; **Говда Виктория-Евгения Вадимовна**, ГВУЗ «Ужгородский национальный университет»;

E-mail: Maryna_korol@ukr.net

Красностанова Наталья Эдуардовна, канд. экон. наук, доцент, заведующая кафедрой менеджмента; **Привалова Наталья Владимировна**, канд. экон. наук, старший преподаватель кафедры менеджмента, Одесский региональный институт государственного управления Национальной академии государственного управления при Президенте Украины;

E-mail: n.e.krasnostanova@gmail.com; nata.privalova.odessa@gmail.com

Крисанов Дмитрий Федосович, д-р экон. наук, профессор, руководитель Института экономики и бизнеса, Белоцерковский национальный аграрный университет;

E-mail: d_krysanov@ukr.net

Лазарева Елена Владимировна, д-р экон. наук, доцент, доцент кафедры управления земельными ресурсами, Черноморский национальный университет имени Петра Могилы;

E-mail: lazareva95@ukr.net

Лисничук Оксана Андреевна, канд. экон. наук, доцент кафедры финансов; **Боярин Юлия Владимировна**, Учебно-научный институт финансов и банковского дела Университета государственной фискальной службы Украины;

E-mail: Oksanaskvur81@gmail.com

Лисогор Лариса Сергеевна, д-р экон. наук, профессор, главный научный сотрудник отдела социальной политики, Национальный институт стратегических исследований; **Руденко Наталья Валентиновна**, канд. экон. наук, доцент кафедры международной экономики и маркетинга, Киевский национальный университет имени Тараса Шевченко;

E-mail: Lara_lis@ukr.net

Молдован Эльвира Степановна, канд. гос. упр., старший научный сотрудник отдела совершенствования противодействия таможенным правонарушениям, Научно-исследовательский центр таможенного дела Научно-исследовательского института фискальной политики УГФСУ; **Капитанец Светлана Владимировна**, канд. пед. наук, доцент, старший научный сотрудник отдела совершенствования противодействия таможенным правонарушениям, Научно-исследовательский центр таможенного дела Научно-исследовательского института фискальной политики УГФСУ;

E-mail: verona5@ukr.net; sv.kapitanets@gmail.com

Мороз Светлана Геннадьевна, заведующая, Полтавское отделение Харьковского научно-исследовательского института судебных экспертиз имени М. С. Бржариуса;

E-mail: svitmoroz@gmail.com

Нечитайло Ульяна Павловна, канд. экон. наук, научный сотрудник отдела социально-экономического развития территорий; **Машико Екатерина Сергеевна**, канд. экон. наук, старший научный сотрудник отдела социально-экономического развития территорий, Закарпатский региональный центр социально-экономических и гуманитарных исследований НАН Украины;

E-mail: uliana014@gmail.com; ekaterinna333@gmail.com

Оверчук Виктория Анатольевна, канд. психол. наук, доцент, доцент кафедры психологии, Донецкий национальный университет имени Василя Стуса;

E-mail: vik.overchuk@gmail.com

Папп Дмитрий Дмитриевич, научный сотрудник отдела перспективного развития сельских территорий, Закарпатский региональный центр социально-экономических и гуманитарных исследований НАН Украины;

E-mail: dmpapp2014@gmail.com

Сарай Наталья Изидоровна, канд. экон. наук, доцент, доцент кафедры экономики предприятий и корпораций, Тернопольский национальный экономический университет;

E-mail: nsaray@ukr.net

Свиноус Иван Викторович, д-р экон. наук, профессор, заведующий кафедрой учета и налогообложения; **Гаврик Олеся Юрьевна**, канд. экон. наук, доцент кафедры учета и налогообложения; **Хомяк Наталья Васильевна**, канд. экон. наук, доцент кафедры учета и налогообложения, Белоцерковский национальный аграрный университет;

E-mail: isvinous@ukr.net

Семив Любовь Казимировна, д-р экон. наук, профессор, профессор кафедры менеджмента и социально-гуманитарных дисциплин, Львовский учебно-научный институт ГВУЗ «Университет банковского дела»;

E-mail: semivlubov@gmail.com

Силенко Ольга Михайловна, старший преподаватель кафедры учета и налогообложения; **Терешина Ольга Владимировна**, Запорожский национальный технический университет;

E-mail: Levchenkon65@gmail.com

Силенко Сергей Анатольевич, канд. экон. наук, доцент кафедры финансов, банковского дела и страхования, Запорожский национальный технический университет;

E-mail: Levchenkon65@gmail.com

Стельмашук Антон Михайлович, д-р экон. наук, профессор, главный научный сотрудник научно-исследовательской части, Подольский государственный аграрно-технический университет;

E-mail: stelmasukanton70@gmail.com

Трипак Марьян Николаевич, канд. экон. наук, доцент, заслуженный работник образования Украины, Подольский специальный учебно-реабилитационный социально-экономический колледж, г. Каменец-Подольский;

E-mail: tmm.75@ukr.net

Цебень Руслан Людвигович, канд. экон. наук, доцент кафедры, доцент кафедры учета, аудита и налогообложения, Хмельницкий национальный университет;

E-mail: tsrl@ukr.net

Шульга Светлана Владимировна, канд. экон. наук, доцент, доцент кафедры аудита и предпринимательства; **Кушнир Евгений Олегович**, старший преподаватель кафедры аудита и предпринимательства, Национальная академия статистики, учета и аудита;

E-mail: stshylga@ukr.net; yeokushnir@gmail.com

AUTHORS OF THE NUMBER

Brych Vasyly Yaroslavovych, *dr. econ. sc., professor, professor at the department of international tourism and hotel business*, **Okhota Vitalii Ivanovych**, *cand. econ. sc., associate professor at the department of international tourism and hotel business*, **Hunko Serhii Ivanovych**, *deputy director of the educational and scientific institute of innovative educational technologies, Ternopil National Economic University*;

E-mail: v.brych@tneu.edu.ua; okhota_v@ukr.net

Dashko Iryna Mykolaivna, *cand. econ. sc., assistant professor at the department of accounting and management, Zaporizhzhia National University, faculty of ZNU in Kryvyi Rih*;

E-mail: irina.znu@i.ua

Dziadykevych Yurii Volodymyrovych, *dr. techn. sc., professor*; **Lubezna Iryna Vasylivna**, *cand. econ. sc., assoc. prof.*; **Rozum Ruslan Ivanovych**, *cand. techn. sc., assoc. prof., department of bioresources and environmental management, Ternopil National Economic University*;

E-mail: 281042@ukr.net

Goncharenko Iryna Vasylivna, *dr. econ. sc., professor at the department of public management and administration and international economics, Mykolayiv National Agrarian University*; **Bogoslavska Alina Viktorivna**, *dr. econ. sc., assistant professor of department of international economic relations and economics, Mykolaivskyi National University Named After V.O. Sukhomlynskyi*; **Mykhalko Galyna Mykolaivna**, *Mykolayiv National Agrarian University*;

E-mail: honcharenko@mnaeu.edu.ua

Holod Andrii Petrovych, *dr. econ. sc., professor, head at the department of hotel and restaurant business, Lviv State University of Physical Culture*; **Fedorushyna Larysa Mykolaivna**, *dr. econ. sc., assoc. prof., research fellow at the department of research of custom risks, Research Center of Customs Affairs of Research Institute Fiscal Policy of USFSU*;

E-mail: aholod2012@gmail.com; larisa.fedorishina@gmail.com

Honak Ihor Mykhailovych, *postgraduate student at the department of international economics, Ternopil National Economic University*;

E-mail: gogrya@gmail.com

Huda Nelia Eduardivna, *postgraduate student, Mykolayiv National Agrarian University*;

E-mail: huda@mnaeu.edu.ua

Karas Olena Sergiivna, *cand. econ. sc., assistant professor at the department of international economics, Ternopil National Economic University*;

E-mail: olenakaras1@gmail.com

Katkova Nataliia Volodymyrivna, *cand. econ. sc., assoc. prof., assistant professor at the department of accounting and economic analysis*; **Tsyhanova Oleksandra Sergiivna**, *senior lecturer at the department of accounting and economic analysis, Admiral Makarov National University of Shipbuilding*;

E-mail: orfeykat@gmail.com; cigalserg@gmail.com

Korol Maryna Mykhailivna, *cand. econ. sc., assoc. prof., assistant professor at the department of international economic relations*; **Hovda Viktoriia-Yevheniia Vadymivna**, *State Higher Educational Establishment "Uzhhorod National University"*;

E-mail: Maryna_korol@ukr.net

Krasnostanova Nataliia Eduardivna, *cand. econ. sc., assoc. prof., head at the department of management*; **Pryvalova Nataliia Volodymyrivna**, *cand. econ. sc., senior lecturer at the department of management*; *Odessa Regional Institute for Public Administration of the National Academy for Public Administration under the President of Ukraine*;

E-mail: n.e.krasnostanova@gmail.com; nata.pryvalova.odessa@gmail.com

Krysanov Dmytro Fedosovych, *dr. econ. sc., professor, head at the Institute of Economics and Business, Bila Tserkva National Agrarian University*;

E-mail: d_krysanov@ukr.net

Lazariyeva Olena Volodymyrivna, *dr. econ. sc., assoc. prof., assistant professor at the department of management of landed resources, Petro Mohyla Black Sea National University*;

E-mail: lazareva95@ukr.net

Lisnichuk Oksana Andriivna, *cand. econ. sc., assistant professor at the department of finances*; **Boiaryn Yuliia Volodymyrivna**, *Educational and scientific institute of finances and banking of University of the State Fiscal Service*;

E-mail: Oksanaskvur81@gmail.com

Lisogor Larysa Sergiivna, *dr. econ. sc., professor, chief research fellow at the department of social policy*,

National Institute for Strategic Studies; Rudenko Natalia Valentynsvna, cand. econ. sc., assistant professor at the department of International economics and marketing, Taras Shevchenko National University of Kyiv;

E-mail: Lara_lis@ukr.net

Moldovan Elvira Stepanivna, cand. state management, senior researcher fellow at the department for the improvement of counteraction to customs offenses, Research Center of Customs Affairs of Research Institute Fiscal Policy of USFSU; Kapitanets Svitlana Volodymyrivna, cand. ped. sc., assoc. prof., senior researcher fellow at the department for the improvement of counteraction to customs offenses, Research Center of Customs Affairs of Research Institute Fiscal Policy of USFSU;

E-mail: verona5@ukr.net; sv.kapitanets@gmail.com

Moroz Svitlana Gennadiivna, manager, Poltava Branch of the Kharkiv Scientific Research Institute of Forensic Expertise named after M. S. Brkarius;

E-mail: svitmoroz@gmail.com

Nechytailo Uliana Pavlivna, cand. econ. sc., researcher fellow at the department of socio-economic development of territories; Mashiko Kateryna Serhiivna, cand. econ. sc., senior researcher fellow at the department of socio-economic development of territories, Transcarpathian Regional Centre for Socio-Economic and Humanities Research of NAS of Ukraine;

E-mail: uliana014@gmail.com; ekaterinna333@gmail.com

Overchuk Viktoriia Anatoliivna, cand. psykhol. sc, assoc. prof., assistant professor at the department of psychology, Donetsk National University Named After Vasyl Stus;

E-mail: vik.overchuk@gmail.com

Papp Dmytro Dmytrovych, researcher fellow at the department of perspective development of rural areas, Transcarpathian Regional Centre for Socio-Economic and Humanities Research of NAS of Ukraine;

E-mail: dmpapp2014@gmail.com

Sarai Nataliia Izydorivna, cand. econ. sc., assoc. prof., associate professor at the department of economics of enterprises and corporations, Ternopil National Economic University;

E-mail: nsaray@ukr.net

Shulga Svetlana Volodymyrivna, cand. econ. sc., assoc. prof., assistant professor at the department audit and entrepreneurship; Kushnir Yevhenii Olegovych, senior lecturer at the department of audit and entrepreneurship, National Academy of Statistics, Accounting and Audit;

E-mail: stshylga@ukr.net; yeokushnir@gmail.com

Stelmashchuk Anton Mykhailovych, dr. econ. sc., professor, chief research fellow of scientific and research part, State Agrarian and Engineering University in Podilla, Kamianets-Podilskyi;

E-mail: stelmasukanton70@gmail.com

Svynous Ivan Viktorovych, dr. econ. sc., professor, head at the department of accounting and taxation; Gavryk Olesia Yuriivna, cand. econ. sc., associate professor at the department of accounting and taxation; Khomyak Natalya Vasyivna, cand. econ. sc., associate professor at the department of accounting and taxation; Bila Tserkva National Agrarian University;

E-mail: isvinous@ukr.net

Sylenko Olha Mychailivna, senior lecturer at the department of accounting and taxation; Teroshyna Olha Volodymyrivna, Zaporozhia National Technical University;

E-mail: Levchenkon65@gmail.com

Sylenko Serhii Anatoliiovych, cand. econ. sc., assistant professor at the department of finance, banking and insurance, Zaporozhia National Technical University;

E-mail: Levchenkon65@gmail.com

Semiv Liubov Kazymyryvna, dr. econ. sc., professor, professor at the department of management and social and humanitarian disciplines, Lviv Institute of Banking University;

E-mail: semivlubov@gmail.com

Tripak Marian Mykolaiovych, cand. econ. sc., assoc. prof., honored worker of education of Ukraine, Podilsky social and economic college of rehabilitation and training, Kamianets-Podilskyi;

E-mail: tmm.75@ukr.net

Tseben Ruslan Liudvykovych, cand. econ. sc., assoc. prof., assistant professor at the department of account, audit and taxation, Khmelnytsk National University;

E-mail: tsrl@ukr.net

До відома авторів

Міжнародного науково-виробничого журналу

«Сталий розвиток економіки»

«Sustainable development of economy»

ISSN 2308-1988 (Print); ISSN 2308-2011 (Online)

*Засновники: Білоцерківський національний аграрний університет,
Університет економіки і підприємництва,*

Інститут економіки, технологій і підприємництва

*(Свідоцтво про державну перереєстрацію друкованого засобу масової інформації
КВ №20300-10100 ПР від 23.09.2013р.)*

Затверджено Постановою Президії ВАК України від 22 грудня 2010 р.

№ 1-05/8 як наукове фахове видання України (економічні науки)

Затверджено наказом МОН України від 07 жовтня 2015 р.

№ 1021 як наукове фахове видання України (економічні науки)

Періодичність – до 12 разів на рік, обсяг – до 30 ум. друк. арк.

НАУКОВІ СТАТТІ МОЖУТЬ НАДСИЛАТИ

науковці, викладачі, магістри, аспіранти, докторанти, всі ті, хто займається науковою діяльністю за такими напрямками:

- економіка та управління національним господарством;
- світове господарство і міжнародні економічні відносини;
- економіка та управління підприємствами;
- розвиток продуктивних сил, регіональна економіка, демографія, соціальна економіка і політика;
- економіка природокористування і екологія;
- інноваційно-інвестиційна діяльність;
- облік, аналіз і аудит;
- менеджмент, маркетинг, підприємництво;
- фінансово-кредитна система.

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ НАУКОВИХ СТАТЕЙ

До друку приймаються статті, що мають науково-виробничу і практичну цінність. Автор має право представити тільки одну наукову статтю в один номер, яка раніше не публікувалася.

1. До друку подаються статті (електронний варіант) у форматі **MS Word 97-2003 (doc) або (rtf)**. Документи Word 2007 і вище (**docx**) не приймаються.

2. Приймаються до розгляду статті *українською, російською або англійською мовами*. **Обсяг статті має становити від 12 сторінок (Основний текст, Бібліографічний список і References); формат – А4; інтервал – 1,5; кегель – 14; шрифт – Times New Roman; поля з усіх сторін – 20 мм). В одному файлі зі статтею після References слід розмістити анотації 3-ма мовами (вимоги до анотацій зазначені нижче).**

3. Структура статті.

3.1. **Структура статті: рядок 1 – УДК (вирівнювання по лівому краю); рядок 2 – прізвище та ініціали автора (співавторів (допускається не більше 3-х співавторів)); рядок 3 – науковий ступінь і вчене звання, посада та місце роботи (повна назва кафедри або іншого структурного підрозділу, без аббревіатур), кожен співавтор з нового рядка, вирівнювання по правому краю; рядок 4 – назва статті (вирівнювання по центру, напівжирний шрифт, великі літери), рядок 5 – текст статті із зазначенням необхідних елементів (згідно пункту 4 даних вимог).** Текст статті закінчується висновками з проведеного дослідження та використаною літературою.

3.2. Відповідно до постанови Президії ВАК України від 15.01.2003 р. №7-05/1 “Про підвищення вимог до фахових видань, внесених до переліку ВАК України” наукові статті, що подаються до друку, повинні містити такі необхідні елементи з їх зазначенням:

Постановка проблеми. де обґрунтовується актуальність теми (*висвітлюються існуючі проблеми з напрямку дослідження в масштабах країни, галузі, підприємств, визначені напрями державної політики у їх вирішенні, їх зв'язок із поставленими науковими чи практичними завданнями*).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. де вказуються основні вітчизняні та зарубіжні вчені-дослідники, які займаються визначеною проблематикою, подається аналіз останніх результатів

їх досліджень і публікацій, а також **обов'язково висвітлюються невирішені частини** загальної проблеми, яким присвячена стаття.

Постановка завдання, де формулюється мета і завдання дослідження.

Виклад основного матеріалу дослідження, де висвітлюються теоретичні та практичні аспекти отриманих результатів дослідження.

Висновки з проведеного дослідження, де даються розгорнуті конкретні висновки (по пунктах) за результатами дослідження та перспективи подальших розробок у цьому напрямку.

Бібліографічний список (не менше 8-ми джерел) розміщується після статті у порядку згадування або у алфавітному порядку, друкується через 1,5 інтервалу, кеглем 14, шрифтом Times New Roman і оформляється у відповідності до наказу МОН України від 12.01.2017 №40 та встановленими вимогами національного стандарту ДСТУ 8302:2015.

3.3. Посилання на джерела Бібліографічного списку в тексті слід давати в квадратних дужках, наприклад, [4, с. 31; 2, с. 21–39], в яких перша цифра вказує порядковий номер джерела в бібліографічному списку, а друга – відповідну сторінку в цьому джерелі; одне джерело (без сторінок) відокремлюється від іншого крапкою з комою, наприклад, [1; 2; 5; 8; 11; 19].

Окрім того, після Бібліографічного списку обов'язково подається **References** – **бібліографічний список латиницею** (це необхідна вимога міжнародних наукометричних баз реферування та індексування).

3.4. Після Бібліографічного списку і References дається **3-ма мовами** (укр., англ., рос.) розширена анотація у формі реферату (не менше 1800 знаків з пробілами, включаючи ключові слова; міжстрічковий інтервал – 1; кегель – 14; шрифт – Times New Roman), що має такі структурні частини: **тема статті, мета, методика дослідження, результати, наукова новизна, практична значущість, ключові слова** (це необхідна вимога міжнародних наукометричних баз реферування та індексування). Рекомендації щодо оформлення та змісту анотацій розміщені у Додатку 3.

Увага!!!

• **З метою запобігання неякісного перекладу анотацій англійською мовою такий переклад усім авторам за окрему плату здійснює фахівець редакції** (з розрахунку 40 грн за сторінку).

• **Сторінки статті, на яких розміщується анотація 3-ма мовами в розмір оплати за друкарські послуги не включаються.**

• **Статті англійською мовою друкуються за половину вартості друкарських послуг (20грн за 1 сторінку) у таких випадках: а) якщо переклад професійний, а не машинний (що відповідно буде перевіряється фахівцем редакції); б) якщо переклад здійснюватиме фахівець редакції (вартість послуг перекладача – 40 грн за сторінку).**

3.5. Вимоги до структури та оформлення матеріалів:

– всі назви структурних розділів по тексту мають бути виділені жирним шрифтом;

– всі статистичні дані мають бути підкріплені посиланнями на джерела;

– всі цитати мають закінчуватися посиланнями на джерела;

– якщо в огляді літератури або далі по тексту Ви посилаєтесь на прізвище вченого – його публікація має бути у Бібліографічному списку;

– виклад основного матеріалу дослідження закінчувати текстом, а не таблицею чи рисунком.

3.6. Кількість табличного матеріалу та ілюстрацій повинна бути доречною. Цифровий матеріал подається у таблиці, що має порядковий номер, вирівнювання по правому краю (наприклад, *Таблиця 1*) і назву (друкується над таблицею посередині напівжирним шрифтом, наприклад, **Кількість малих підприємств в Україні**). Текст таблиці подається шрифтом Times New Roman, кегель 12, інтервал 1). Рисунок повинен бути єдиним графічним об'єктом (тобто згрупованим). Після таблиць та рисунків – зазначити **джерело** (*[ ]*; *розробка автора*; *складено автором на основі [ ] тощо*). Для рисунків, зроблених в програмі Excel, потрібно додатково до статті відправити файл Excel (2003). Ілюстрації також потрібно нумерувати і вони повинні мати назви, які вказуються поза згрупованим графічним об'єктом, (наприклад, **Рис. 1. Динаміка рівня заробітної плати в Україні**). Ілюстративний матеріал обов'язково повинен бути контрастним чорно-білим. Формат таблиць та рисунків **лише книжковий**. Формули (з стандартною нумерацією) виконуються в редакторі Microsoft Equation. Підписи рисунків та формул повинні бути доступні для редагування. **Усі графічні об'єкти не повинні бути сканованими.**

3.7. У статті не повинно бути переносу слів та використання макросів. При наборі слід вимкнути автоматичний “м'який” перенос (заборонені “примусові” переноси – за допомогою дефісу).

Абзаци позначати тільки клавішею “Enter”, не застосовувати пробіли або табуляцію (клавіша “Tab”). Не допускається використовувати ущільнений або розріджений шрифт. Назва файлу має відповідати прізвищу автора (наприклад: **Петренко.doc**, **Петренко.rtf**).

4. Порядок подання статті.

4.1. До редакції подається електронний варіант статті (*див. додаток 1*) та заявки (*див. додаток 2*) для попереднього розгляду на предмет відповідності тематиці і вимогам журналу.

4.2. При позитивному висновку до редакції надсилається **електронною поштою** пакет сканованих документів:

– рецензія (*крім авторів – докторів наук*), підписана доктором наук і завірена печаткою тієї установи, де працює рецензент;

– для авторів без наукового ступеня обов’язковим є витяг із протоколу засідання кафедри (відділу) установи, де навчається або працює здобувач, з рекомендацією статті для друку;

– копія квитанції про оплату вартості публікації (*оплата здійснюється після затвердження редколегією статті до друку*);

5. Для **аспірантів** на першій сторінці статті робиться примітка внизу, в якій вказуються прізвище та ініціали наукового керівника, його науковий ступінь та вчене звання.

6. Для оформлення Бібліографічного списку латиницею бажаним є стиль APA (<http://www.apastyle.org/>).

7. Транслітерувати інформацію потрібно згідно постанови КМУ від 27.01.2010 №55 (<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/55-2010-%D0%BF>)

Редакція не несе відповідальності за викладену в статті інформацію.

Автор несе відповідальність за оригінальність тексту статті (за плагіат відповідає автор), точність наведених фактів, цитат, статистичних даних, власних назв, географічних назв та інших відомостей, а також за те, що в матеріалах не містяться дані, що не підлягають відкритій публікації.

Скорочення слів і словосполучень, крім загальноприйнятих, не допускається.

Матеріали, оформлені з відхиленням від зазначених вимог, редколегія не розглядає.

Остаточне рішення про публікацію ухвалюється Редакційною колегією, яка також залишає за собою право на додаткове рецензування, редагування і відхилення статей.

Автору (авторам) статті висилається один авторський примірник журналу. Про додаткові примірники попереджувати завчасно з відповідною доплатою.

Автори дають згоду на збір і обробку персональних даних з метою включення їх в базу даних відповідно до Закону України № 2297-VI “Про захист персональних даних” від 01.06.2010. Імена та електронні адреси, які вказуються користувачами сайту цього журналу, будуть використовуватись виключно для виконання внутрішніх технічних завдань цього журналу; вони не будуть поширюватись та передаватись стороннім особам.

Відшкодування витрат.

Відшкодування витрат за комплекс редакційних і поліграфічних робіт, а також доставку Укрпоштою журналу автору складає **40 грн. за сторінку**.

Номер рахунку перекладача та сума до сплати за переклад повідомляється кожному автору окремо.

Банківські реквізити:

ПП «Інститут економіки, технологій і підприємництва»

ЄДРПОУ 35218979, р/р 26008018628001, МФО 300346

ПАТ «АЛЬФА-БАНК»

Призначення платежу: За послуги опублікування статті в журналі "Сталий розвиток економіки"
від прізвище ініціали

Адреса редакції журналу "Сталий розвиток економіки":

29016, м. Хмельницький, вул. Львівське шосе, 51/2,

ПВНЗ «УЕП», проректору з науково-методичної роботи,

тел. (096) 01-09-709

УДК 631.1

Додаток 1

Шевченко О.І.,
канд. екон. наук, доцент, професор кафедри менеджменту
Скакун А.М.,
аспірант*
Одеський державний аграрний університет

ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ І ВИКОРИСТАННЯ ПЕРСОНАЛУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ

Постановка проблеми. Відтворення персоналу сільськогосподарських підприємств відбувається в нових соціально-економічних умовах ...

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми ефективного формування і використання персоналу підприємств ... вивчали такі науковці, як В.Антонюк [1], ... та ін. (викласти короткий аналіз результатів їх досліджень та невирішені частини загальної проблеми).

Однак у більшості наукових розвідок мало уваги приділено ... Усе це свідчить про актуальність теми, а відтак зумовило вибір напряму дослідження в науковому і практичному аспектах.

Постановка завдання. Метою дослідження є розробка теоретичних, методологічних положень і практичних рекомендацій щодо ...

Виклад основного матеріалу дослідження. Персонал підприємства формується та змінюється під впливом внутрішніх і зовнішніх чинників ...

Висновки з проведеного дослідження. Таким чином, відтворення персоналу сільськогосподарських підприємств ... .

Бібліографічний список

1. Антонюк В. Кадри для інноваційної діяльності: проблеми формування та використання. Україна : аспекти праці. 2007. № 5. С. 42-47.

...

8.

References

1. Antoniuk, V. (2007), "Staff for innovation: problems of formation and use", *Ukraina: aspekty pratsi*, no. 5, pp. 42-47.

...

8.

Анотація

Шевченко О.І., Скакун А.М.
ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ І ВИКОРИСТАННЯ ПЕРСОНАЛУ
СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ

Мета.

Методика дослідження.

Результати.

Наукова новизна.

Практична значущість.

Ключові слова.

Annotation

Shevchenko O.I., Skakun A.M.
PROBLEMS OF FORMATION AND THE USE OF PERSONNEL OF THE
AGRICULTURAL ENTERPRISES

Purpose.

Methodology of research.

Findings.

Originality.

* Науковий керівник: Антонов В.О. – д-р екон. наук, професор

Practical value.

Key words.

Аннотация

Шевченко О.И., Скакун А.М.

ПРОБЛЕМЫ ФОРМИРОВАНИЯ И ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ПЕРСОНАЛА
СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ ПРЕДПРИЯТИЙ

Цель.

Методика исследования.

Результаты.

Научная новизна.

Практическая значимость.

Ключевые слова.

Додаток 2

ЗАЯВКА

на розміщення статті у науково-виробничому журналі
"Сталий розвиток економіки"

Дані про автора	укр. мовою	рос. мовою	англ. мовою
Прізвище, ім'я, по батькові			
Місце роботи			
Посада			
Науковий ступінь			
Вчене звання			
Назва статті			
Назва розділу журналу			
E-mail			

Адреса та телефон для контактів та надсилання авторського примірника (усі рядки обов'язково слід заповнити):

Отримувач	
Вулиця	
Номер будинку	
Номер квартири (кабінету, кімнати)	
Назва населеного пункту	
Індекс	
Контактний телефон	

Підтверджую своє бажання розмістити статтю у науково-виробничому журналі "Сталий розвиток економіки". Погоджуюсь з усіма висунутими редакційною колегією вимогами щодо змісту, обсягу, оформлення і порядку подання матеріалів.

Даю згоду на збір і обробку персональних даних з метою включення їх в базу даних відповідно до Закону України № 2297-VI "Про захист персональних даних" від 01.06.2010.

Дата

Підпис

**Основні рекомендації,
що слід враховувати при оформленні анотації статті**
(не менше 1800 знаків з пробілами)

- 1. Мета** (перенесіть зі статті).
- 2. Методика дослідження** має розкривати, які методи використані для отримання того чи іншого результату дослідження (наприклад, метод порівняння використано для обґрунтування чи вибору технології виробництва.....). Тобто, методика має узгоджуватися з результатами дослідження.
- 3. Результати** дослідження мають узгоджуватися з висновками статті. Тому висновки статті мають бути чіткими (за пунктами), що розкривають суть результатів і їх значення для науки чи практики (наприклад: обґрунтовано, визначено, сформовано і т.д....., а не узагальнюючими). Не може бути результатом дослідження проаналізовано, досліджено.
- 4. Наукова новизна** має випливати з результатів дослідження (тобто, один із результатів дослідження має наукову новизну). Наукову новизну необхідно викласти так: розроблено (обґрунтовано.....), що, на відміну від існуючого..... (включає, охоплює.....), (сприяє, забезпечує..... вищу продуктивність, ефективність.....знижує собівартість.....тощо).
- 5. Практична значущість.** Необхідно вказати де, в яких сферах (підприємствах, інституціях, галузях.....) можуть бути запропоновані для впровадження результати дослідження і на який ефект можна очікувати від впровадження.
- 6. Ключові слова:** 6-10 слів (словосполучень).